

ERMENİ ARAŞTIRMALARI
ENSTİTÜSÜ

ERMENİ ARAŞTIRMALARI

Üç Aylık Tarih, Politika ve Uluslararası İlişkiler Dergisi

sayı **26**

Olaylar ve Yorumlar

Ömer E. LÜTEM

Ermeni - Haçlı İşbirlikleri

Yrd. Doç. Dr. Ergin AYAN

Fransız Arşiv Belgeleri Işığında Fransız Doğu Lejyonu'nun Kuruluşu ve Faaliyetleri

M. Serdar PALABIYIK

Ermeni Edebiyatında Sürgün ve Göç Teması: Çağdaş Batı Ermeni Edebiyatı Örneği

Yıldız DEVECİ BOZKUŞ

Ermenistan Cumhuriyeti Ulusal Güvenlik Strateji Belgesi Üzerine

Analitik Bir İnceleme

Enver Ömür POLAT

Taner Akçam'ın "Utanch Verici Bir Fiil: Ermeni Soykırımı ve Türk Sorumluluğu Meselesi" Başlıklı Kitabının Eleştirisi

ATAA

SÖYLEŞİ

Türk Tarih Kurumu'ndan Prof. Dr. Kemal Çiçek ile Ermeni Sorunu ve

Çözüm Yolları Üzerine Konuştuk

Yıldız DEVECİ BOZKUŞ

KİTAP TAHLİLLERİ

EN SON ÇIKAN KİTAPLAR

GÜNCEL BELGELER

9 771303 068004

2007

Fiyatı: 7.75 ytl

ERMENİ ARAŞTIRMALARI

Üç Aylık Tarih, Politika ve Uluslararası İlişkiler Dergisi

2007, Sayı 26, Kasım

SAHİBİ

Avrasya-Bir Vakfı adına Şaban GÜLBAHAR

EDİTÖR

E. Büyükelçi Ömer E. LÜTEM

(Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Başkanı)

SORUMLU YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ

Yıldız DEVECİ BOZKUŞ

ABONE SORUMLUSU

ASAM Kitap Dağıtım

YAZI KURULU

Alfabetik Sıra İle

-
Prof. Dr. Dursun Ali AKBULUT (Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun)	Prof. Dr. Enver KONUKÇU (Atatürk Üniversitesi, Erzurum)
Gündüz AKTAN (E. Büyükelçi)	Prof. Dr. Hasan KÖNİ (Yeditepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Salim CÖHCE (İnönü Üniversitesi, Malatya)	Prof. Dr. Nuri KÖSTÜKLÜ (Selçuk Üniversitesi, Konya)
Prof. Dr. Kemal ÇİÇEK (Türk Tarih Kurumu, Karadeniz Teknik Üniversitesi)	Yrd. Doç. Dr. Erol KÜRKCÜOĞLU (Türk-Ermeni İlişkileri Araştırma Merkezi Müdürü ve Atatürk Üniversitesi, Erzurum)
Dr. Şükrü ELEKDAĞ (Milletvekili, E. Büyükelçi)	Ömer E. LÜTEM (E. Büyükelçi)
Prof. Dr. Yusuf HALAÇOĞLU (Türk Tarih Kurumu Başkanı)	Prof. Dr. Nurşen MAZICI (Marmara Üniversitesi)
Dr. Erdal İLTER (Tarihçi-Yazar)	Prof. Dr. Hikmet ÖZDEMİR (Türk Tarih Kurumu)
Dr. Yaşar KALAFAT (Tarihçi, Yazar)	Prof. Dr. Mehmet SARAY (Yeditepe Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Davut KILIÇ (Fırat Üniversitesi, Elazığ)	Prof. Dr. Azmi SÜSLÜ (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Bayram KODAMAN (Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta)	Dr. Bilal N. ŞİMSİR (E. Büyükelçi, Tarihçi)
-

DANIŞMA KURULU

Alfabetik Sıra İle

Yrd. Doç. Dr. Kalerya BELOVA (Uluslararası İlişkiler Enstitüsü, Moskova)	Prof. Dr. Justin MCCARTHY (Louisville Üniversitesi)
Andrew MANGO (Gazeteci, Yazar)	

Ermeni Araştırmaları yılda dört kez, İlkbahar, Yaz, Sonbahar ve Kış olarak yayınlanır.
Yerel Süreli Yayın

Ermeni Araştırmaları hakemli bir dergidir. Gönderilen yazılar ilk olarak yazı kurulunca bilimsel anlatım ve yazım kuralları yönünden incelenir. Daha sonra uygun bulunan yazılar, alanında bilimsel çalışmalar ile tanınmış üç ayrı hakeme gönderilir. Hakemlerin kararları doğrultusunda yazı yayınlanır ya da yayınlanmaz. Hakemlerin gizli tutulan raporları derginin arşivlerinde beş yıl süre ile tutulur.

AVRASYA BİR Vakfı

ASAM (Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi)

Konrad Adenauer Cad., No.61, 06550, Yıldız-Çankaya, Ankara

Tel:0.312. 491 60 70 Fax: 0.312. 491 60 99

www.asam.org.tr

Ermeni Araştırmaları Enstitüsü

Yayın İdare Merkezi

Konrad Adenauer Cad., No.61, 06550, Yıldız-Çankaya, Ankara

Tel:0.312.491 60 70 Fax: 0.312. 491 70 13

Baskı Tarihi: 4 Aralık 2007

www.eraren.org

Elektronik Posta: bilgi@eraren.org

ISSN: 1303-068X

Sayfa Düzeni: GRAFT Reklam ve İletişim Hizmetleri, www.graft.com.tr

Tel:0.312 468 2795, Fax: 0.312 468 5874, bilgi@graft.com.tr

Baskı: Umur Tanı Sağlık Matbaa Turizm İnşaat San. ve Tic. A.Ş.

Saner Basım Sanayii , Ostim Org. San. Böl. Turan Çiğdem Cad. No:15

Yenimahalle /ANKARA Tel: 0.312 385 91 03 (pbx)

Yurtiçi Abone Ücreti: 25 YTL

Aşağıdaki banka hesap numarasına ödeme yapabilirsiniz:

YTL-304400-2001540, döviz TH-4001541, Vakıflar Bankası, Yıldız Şubesi, Ankara

Aksi belirtilmediği sürece Ermeni Araştırmaları'nda yayınlanan yazılarda belirtilen olay ve fikirler sadece yazarına aittir. Dergi müdürünü, sahibini veya editörünü bağlamaz.

Tüm hakları saklıdır. Önceden yazılı izin alınmaksızın hiçbir iletişim, kopyalama sistemi kullanılarak yeniden baskısı yapılamaz. Akademik ve haber amaçlı kısa alıntılar bu kuralın dışındadır.

Ermeni Araştırmaları Dergisi, Ermeni Araştırmaları Enstitüsü yayınıdır.

İÇİNDEKİLER

Sayfa

Editorün Notu	5
MAKALELER	
<i>Olaylar ve Yorumlar</i>	7
Ömer E. LÜTEM	
<i>Ermeni - Haçlı İşbirlikleri</i>	49
Yrd. Doç. Ergin AYAN	
<i>Fransız Arşiv Belgeleri Işığında Doğu Lejyonu'nun Kuruluşu ve Faaliyetleri</i>	73
M. Serdar PALABIYIK	
<i>Ermeni Edebiyatında Sürgün ve Göç Teması: Çağdaş Batı Ermeni Edebiyatı Örneği</i>	93
Yıldız DEVECİ BOZKUŞ	
<i>Ermenistan Cumhuriyeti Ulusal Güvenlik Strateji Belgesi Üzerine Analitik Bir İnceleme</i>	111
Enver Ömür POLAT	
<i>Taner Akçam'ın "Utanç Verici Bir Fiil: Ermeni Soykırımı ve Türk Sorumluluğu Meselesi" Başlıklı Kitabının Eleştirisi</i>	133
ATAA	
SÖYLEŞİ	
<i>Türk Tarih Kurumu'ndan Prof. Dr.Kemal Çiçek ile Ermeni Sorunu ve Çözüm Yolları Üzerine Konuştuk</i>	157
Yıldız DEVECİ BOZKUŞ	
KİTAP TAHLİLİ	
Guenter Lewy: The Armenian Massacres in Ottoman Turkey: A Disputed Genocide	169
<i>(Adam SZYMAŃSKI)</i>	
Prof. Dr. Hikmet Özdemir: Üç Jöntürk'ün Ölümü, Talat-Cemal-Enver	177
<i>(Yıldız DEVECİ BOZKUŞ)</i>	
Süleyman Bilgin, Ali Mesut Birinci, Sezgin Demircioğlu, Dr. Recep Karacakaya: Arşiv Belgelerine Göre Trabzon'da Ermeni Faaliyetleri	181
<i>(Oya EREN)</i>	

	Sayfa
Ömer Engin Lütem: Ermeni Sorunu: Temel Bilgi ve Belgeler (Zeynel DOĞAN)	185
Vahap Candan: Büyük Güçler ve Ermeni Sorunu (Sultan Deniz KÜÇÜKER)	189
EN SON ÇIKAN KİTAPLAR	193
(Yıldız DEVECİ BOZKUŞ)	
GÜNCEL BELGELER	
<i>Belge 1. Dışişleri Bakanlığı Sözcüsünün ABD'de Yerleşik Anti Defamation League (ADL) Açıklaması Hakkındaki Bir Soruya Cevabı, 22 Ağustos 2007</i>	199
<i>Belge 2. ASAM, Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Başkanının ADL Direktörüne Mektubu 27 Ağustos 2007</i>	201
<i>Belge 3. Türk-Musevi Cemaati'nin Açıklaması, 29 Ağustos 2007</i>	203
<i>Belge 4. Sekiz Eski Amerikan Dışişleri Bakanı'nın ABD Temsilciler Meclisi Başkanı Nancy Pelosi'ye Mektubu, 25 Eylül 2007</i>	205
<i>Belge 5. Türk-Musevi Cemaati'nin Açıklaması, 10 Ekim 2007</i>	207

Ermeni sorunu bakımından içinde bulunduğumuz yılın ikinci yarısının en önemli olayı Amerikan Temsilciler Meclisi Dışişleri Komitesi'nin soykırım iddialarını tanıyan bir karar tasarısını kabul etmiş olmasıdır. Temsilciler Meclisi Genel Kurulu tarafından kabul edildiği taktirde Türkiye-ABD ilişkilerine gayet olumsuz etkiler yapacağından şüphe bulunmayan bu tasarı, Amerikan hükümetinin gayretleri sonucunda şimdilik ertelenmiştir. Bu tasarı çerçevesindeki tartışmalar Amerikan Musevilerinin Ermeni soykırım iddiaları karşısında çeşitli tutumları olduğunu ve bir kısmının bu iddiaları desteklediğini ortaya koymuştur. Diğer yandan ne Amerikan Musevilerinin ne de İsrail Hükümeti'nin Ermeni sorunu konusunda Kongre'de fazla etkili olmadığı da yapılan oylamadan anlaşılmıştır. Dergimizin geleneksel ilk yazısı olan **Olaylar ve Yorumlar**'ın tamamı söz konusu karar tasarısına ve Musevilerin tutumuna ayrılmıştır. Geçtiğimiz aylardaki bazı diğer gelişmeler gelecek sayıda ele alınacaktır.

Dergi'de yer alan ikinci yazı Yrd. Doç Dr. Ergin Ayan'ın **Ermeni-Haçlı İşbirliği** konulu makalesi Kilikya Ermeni Krallığı tarihinin, Haçlı Seferleri ağırlıklı olarak, bir özeti niteliğindedir.

Mustafa Serdar Palabıyık, **Fransız Arşiv Belgeleri Işığında Fransız Doğu Lejyonunun Kuruluşu ve Faaliyetleri** yazı dizisinin ikinci ve üçüncü bölümleri Dergimizin 23-24 ile 25 sayılarında yayınlanmıştı. Daha önce İngilizce Dergimizde yayımlanan birinci bölümü bu kez Türkçeye çevrilerek bu sayıya konmuştur. Bu yazı dizisine devam edilecektir.

Yıldız Deveci Bozkuş, **Ermeni Edebiyatında Sürgün ve Göç Teması: Çağdaş Batı Ermeni Edebiyatı Örneği** başlıklı yazısında, ülkemizde yayımlanmış üç eseri esas alarak bunlarda sürgün ve göç temalarının nasıl işlendiğini araştırmaktadır.

Ermenistan'ın Milli Güvenlik Strateji Belgesi geçen Şubat ayında Başkan Koçaryan tarafından imzalanarak yürürlüğe girmişti. Enver Ömür Polat, **Ermenistan'ın Milli Güvenlik Strateji Belgesi Üzerine Analitik Bir İnceleme** başlığını taşıyan yazısında Türk basınında hemen hiç değinilmeyen bu belgenin içeriği hakkında bilgi vermektedir.

Taner Akçam tarafından İngilizce yayınlanan ve başlığı Türkçeye "**Utanc Verici bir Fiil: Ermeni Soykırımı ve Türk Sorumluluğu Meselesi**" olarak çevrilebilecek kitabın Türk-Amerikan Dernekleri Asamblesi tarafından yaptırılan uzun bir eleştirisi İngilizce Dergimizin 13-14 sayısında yayımlanmıştı. Türkçe bilen

okurlarımızın da yararlanması için bu yazının çevirisini yayınlamaktayız.

Dergimizin bu sayısında Prof. Dr Kemal Çiçek'le **Ermeni Sorunu ve Çözüm Yolları** konusunda yapılmış bir söyleşi de yer almaktadır.

Bu sayıda ayrıca beş kitap tahlili bulunmaktadır. Bu kitaplar, Guenter Lewy'nin **The Armenian Massacres in Otoman Turkey: A Disputed Genocide**, Prof. Dr. Hikmet Özdemir'in **Üç Jöntürk'ün Ölümü: Talat-Cemal-Enver**, Süleyman Bilgin, Ali Mesut Birinci, Sezgin Demircioğlu ve Recep Karacakaya tarafından hazırlanan **Arşiv Belgelerine Göre Trabzon'da Ermeni Faaliyetleri**, tarafımızdan derlenen **Ermeni Sorunu: Temel Bilgi ve Belgeler** ile TRT Prodüktörlerinden Vahap Candan tarafından derlenen ve Arapça, Farsça, Rusça, Yunanca, Boşnakça ve Hırvatça dillerinde yayımlanan **Büyük Güçler ve Ermeni Sorunu**'dur.

Dergimizde ayrıca son çıkan kitaplar hakkında bilgileri içeren bir liste ile Ermeni Sorunu konusunda güncel beş belgenin tam metinleri yer almaktadır.

İyi okumalar dileklerimiz ve saygılarımızla.

Editör

OLAYLAR VE YORUMLAR

Ömer Engin LÜTEM

E. Büyükelçi
ASAM, Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Başkanı
oelutem@eraren.org

Öz: *Bu yazı, Ermeni soykırım iddiaları konusunda 2007 yılının ikinci yarısının en önemli gelişmesi olan ABD Temsilciler Meclisi Dışişleri Komitesi'nin bu iddiaların tanınmasını ön gören bir karar tasarısını kabul etmesi, ancak Amerikan Hükümeti'nin çabaları sonucunda tasarının Meclis Genel Kurulu'nda oylanmasının ertelenmesini incelemektedir. Yazının ikinci bölümünde ise Amerikan Musevileriyle İsrail'in Ermeni soykırım iddiaları karşısındaki tutumları ele alınmaktadır.*

Anahtar Kelimeler: *Soykırım iddiaları, Türkiye, Ermenistan, ABD Hükümeti, Temsilciler Meclisi, ABD'de Musevi kuruluşları, İsrail Hükümeti.*

Abstract: *This article analyzes the adaption of the draft no resolution 106 on the Armenian genocide, allegations by the US House of Representatives' Foreign Relations Committee which represented the most crucial development concerning the Armenian Question in the second part of the year 2007. The voting of this resolution was postponed through the efforts of the US Governments. The second part of this article is on the American Jewish circles' and Israel's stance vis-à-vis Armenian genocide allegations.*

Key Words: *Genocide allegations, Turkey, Armenia, US Government, House of Representatives, Jewish organizations in the US, Israeli Government.*

Giriş

I. ERMENİ SOYKIRIM İDDİALARI VE AMERİKAN KONGRESİ

Amerika Temsilciler Meclisi'ne 30 Ocak 2007'de verilen ve 106 sayısını taşıyan bir karar tasarısıyla Ermeni soykırım iddialarının bu Meclise kabul ettirilmek istediğini daha önce bildirmiştik¹. Söz konusu tasarı 2000 ve 2005 yıllarında Temsilciler Meclisi'ne sunulan ve Dışişleri Komisyonu'nda kabul edilerek Temsilciler

¹ Ömer Engin Lütem, "Olaylar ve Yorumlar", *Ermeni Araştırmaları*, Sayı: 23-24, ss. 39-45.

Meclisi Genel Kurulu'na gönderilen ancak burada Amerikan Hükümetlerinin karşı çıkması üzerine oylamaya sunulmayan tasarılarla hemen hemen aynıdır. Yanlış değerlendirmeler ve bazı maddi hatalar² da içermesine rağmen tasarinın, değişiklik yapıldığı takdirde içeriğinin yumuşatılacağı endişesiyle, aynen sunulduğu anlaşılmaktadır.

Tasarının yeniden sunulmasının başlıca nedeni 2006 yılı seçimlerinde Demokratların Temsilciler Meclisi'nde çoğunluğu ele geçirmeleridir. Demokratlar, Cumhuriyetçilere nazaran daha fazla Ermeni soykırım iddialarını benimsemektedir. Diğer yandan bu partiden Temsilciler Meclisi Başkanlığına seçilmiş olan Nancy Pelosi'nin seçim bölgesinde 70.000 kadar Ermeni yaşamakta olup adı geçen öteden beri Ermeni soykırım iddialarının ABD tarafından resmen kabulüne taraftar olmuştur. Nihayet uzun süredir Dışişleri Komitesi Başkanlığını yapan Musevi Tom Lantos da, Türkiye taraftarı tutumunu terk ederek Ermenilere yardımcı olmaya başlamıştır. Duyumlara göre Lantos Türk Hükümeti'nin Filistin liderlerinden Maşal ile ilişkilerinden olumsuz etkilenmiştir.

Tasarı 140 kadar imza ile Temsilciler Meclisine verilmişti.³ Mecliste 435 sandalye olduğundan bu sayı yetersizdi; ancak kısa denecek bir zaman içinde ortak sunucuların sayısı artmış, Meclisin tatilde olduğu Ağustos ayı başında mutlak çoğunluk olan 218'i aşarak 227'e ulaşmıştır.⁴ Bu rakam, tasarı Dışişleri Komitesi'nden geçtiği takdirde, Meclis Genel Kurulu tarafından büyük bir çoğunlukla kabul edileceğinin işareti sayılmıştır. Zira, bu kadar çok ortak sunucusu olan bir metne sunucu olmayanlardan bazılarının da olumlu oy vermesi normal görülmüştür.

Bu noktada Ermenilerin bu başarıyı nasıl elde ettikleri üzerinde kısaca durmamız gerekmektedir. Her şeyden önce Diaspora Ermenilerinin, aralarındaki farklara ve birçok anlaşmazlığa rağmen, Türkiye ve Türkler aleyhindeki faaliyetler için gönüllü olarak birleştiklerini belirtmemiz gerekmektedir.

Diğer yandan buldukları ülkelerin siyasi yaşamına katılmaya önem verdiklerini ve bu amaçla siyasi partilerde faal olduklarını ayrıca medya içinde de yer almaya gayret sarf ettikleri görülmektedir.

2 Bu konuda Bkz. Kemal Çiçek, "Ermeni Yasa Tasarısının İçeriği ve İddialara Verilen Cevaplar", *Ermeni Araştırmaları*, Sayı: 23-24, ss.103-118.

3 Zaman, 31 Ocak 2007.

4 Armenian Assembly of America, Press Release, 3 Ağustos 2007.

Üçüncü olarak Diaspora Ermenilerinin, Türklerin aksine, siyasi amaçlar için bağış verdikleri ve bu bağışların bazen büyük rakamlara ulaştığı gözlemlenmektedir.

Ayrıca, bazı siyasi amaçlara ulaşabilmek için, topluca oy kullanmakta, oylarının yetersiz kaldığı durumlarda, kendi davalarını desteklemeye hazır siyaset adamlarına para yardımı yapmakta veya seçim kampanyalarına katılmaktadırlar.

Son olarak, siyasi makamlar nezdinde girişimde bulunmak için özel örgütler kurmuşlardır. Bu amaçlar için ABD’de iki örgüt vardır: Taşnakların kurduğu ANCA (Armenian National Committee of America) ve varlıklı Ermenilere dayanan AAA (Armenian Assembly of America). İki örgüt birbirine hasım olmakla beraber, yurarda da değindiğimiz gibi, Türkiye aleyhindeki faaliyetler konusunda işbirliği yapmaktadırlar.

Kısaca açıklamaya çalıştığımız bu örgütlenme, Demokratların Temsilciler Meclisi’nde çoğunluğu ele geçirmesinden ve Nancy Pelosi ve Tom Lantos’un Ermenilere yardımcı tutumundan da yararlanarak 106 sayılı karar tasarısına ortak sunucu olanların sayısını Meclisin mutlak çoğunluğunu aşan bir düzeye çıkarmayı başarmıştır.

Daha önce Türkiye’nin bu tasarıya kesinlikle karşı çıktığını ve zamanın Dışişleri Bakanı Abdullah Gül’ün bu tasarı kabulünün iki ülke ilişkilerine büyük darbe vuracağını açıkladığını belirtmiş ve ABD Hükümeti’nin de tasarıya karşı olduğunu ve bu hususun Dışişleri Bakanı Condoleezza Rice ve Savunma Bakanı Bill Gates tarafından Dışişleri Komitesi Başkanı Tom Lantos’a mektupla resmen duyurulduğunu bildirmiştik.⁵

Yaz tatil sırasında bir Musevi kuruluşu olan ADL’in (Anti Defamation League = Karalamacılığa Karşı Birlik) Ermeni soykırım iddialarını tanınması, 106 sayılı tasarıya karşı çıkacağını açıklamasına rağmen Türk ve Amerikan Hükümetinin tutumunu zayıflatan bir gelişme olmuştur. (Amerikan Musevileri ve İsrail’in Ermeni iddiaları karşısındaki tutumu bu yazımızın sonunda ayrıca incelenmektedir.)

Kongre Eylül ayında yeniden çalışmaya başlayınca Amerikan Dışişleri’nde önce 106 sayılı taslağı ön plana çıkamayan ve daha ziyade Türkiye ile Amerika arasındaki diğer sorunları ele alan bir eğilim görülmüştür. Dışişlerinin üç numaralı adamı olan Bakan Yardımcısı Nicholas Burns, “Amerika –Türkiye İlişkilerinin Geleceği”

5 Ömer Engin Lütem, “Olaylar ve Yorumlar”, *Ermeni Araştırmaları*, Sayı: 23-24, ss. 42-43.

başlığı altında ABD Atlantik Konseyi'nde 13 Eylül 2007'de yaptığı bir konuşmada⁶ İran, Kıbrıs, PKK, 301. Madde, Ruhban Okulu gibi bazıları Türkiye'nin içişleri olan konulara temas ettikten sonra Ermeni sorununa da değinerek Başkan Bush'un her yıl 24 Nisan mesajında 1,5 milyon Ermeninin sürgün edilmesini ve öldürülmesini konu alan bir mesaj yayınladığını, sorunun ABD'nin bu trajediyi kınaması değil tarafların uzlaşmaya varmasının nasıl kolaylaştırılabileceğinde olduğunu, 106 sayılı tasarı kabul edildiği takdirde bunun “ o korkunç olaylar” hakkında diyalog ve uzlaşma için Türkiye'de yükselmeye başlayan sesleri keseceğini ve bu nedenle de Kongre'ye söz konusu tasarının oylanmaması tavsiyesinde bulduklarını söyledi. Burns ayrıca Türkiye'den Ermenistan ile olan ilişkilerini normalleştirmesini ve sınırlarını açmasını istediklerini, bu adımların Kafkasya'ya barış, refah ve işbirliği getireceğini de belirtti ve AK Partinin seçim zaferinden sonra Ermenistan'a cesur bir açılım yapma zamanının geldiğini de ekledi.

Görüldüğü üzere 106 sayılı tasarıya karşı çıkılması “diyalog ve uzlaşma için Türkiye'de yükselmeye başlayan seslerin kesilmesi” gibi garip bir gerekçeye dayandırılmaktadır. Bu sesleri kimin çıkardığı tasrih edilmemiş olmakla beraber bunların daha ziyade Ermeni görüşlerini benimseyen ve dolaylı olarak ABD tarafından da desteklenen bazı “liberal aydınlar” olduğu anlaşılmaktadır.

İki ülke arasındaki ilişkilerin normalleşmesini ve sınırların açılmasını sadece Türkiye'den istenmesini anlamaya imkan yoktur. Bunlar gerçekleştiği takdirde Kafkasya'ya barış, refah ve işbirliği geleceğini belirtmek de bu bölgede, başta Karabağ sorunu olmak üzere, çok önemli sorunların varlığının görmezden gelinmesi demektir.

Nicholas Burns 18 ve 19 Eylül'de Ankara ve İstanbul'a, basında pek yankı bulmayan, bir ziyaret yaptı. Yetkililerle neler konuştuğu bilinmemekle beraber yukarıdaki görüşlerini anlattığı ve aldığı cevaplardan bunların Ankara'nın tutumuna hiç uymadığını anlamış olduğu ümit edilmektedir.

Bu arada, söz konusu tasarıya karşı olduğunu daha önce açıklamış olan Ermeni Patriği Mesrop Mutafyan 19 Eylül'de ABD Kongre'sinde verilecek olan 2. İnançlararası ve Kültürlerarası Ramazan İftarı'na katılmak üzere Vaşington'a gitti.⁷ Patriğin bu şehirdeki Georgetown Üniversitesi'nde vereceği “Türkler ve Ermeniler Arasındaki Çıkmaz Aşılmalı” başlıklı konferans Üniversite tarafından güvenlik

6 State Department, 13 Eylül 2007.

7 Cumhuriyet, 19 Eylül 2007.

gerekçesiyle iptal edildi.⁸ Açıkça söylenmemiş olmakla beraber, Patriğin sözlerinin, 106 sayılı tasarımı olumsuz etkileyeceğinden endişe eden Ermenilerin, bazı tehditler ileri sürerek, konferansın iptalini sağladıklarından kimse şüphe duymadı. ANCA, Ermeni kiliselerine dağıttığı bir mektupta Patriğin Türk Hükümeti tarafından cezalandırma korkusu altında yaşadığını, bir tür rehine olup, Türk Hükümeti'nin politikasını izlemeye mecbur olduğunu belirtti.⁹

Bu vesileyle geçen yılın Mart ayında Sayın Gündüz Aktan ile birlikte Ermeni Sorunu konusunda bir dizi konferans vermek üzere ABD'ye gittiğimizde bu konferansların da engellenmeye çalışıldığını ve bu arada Güney Kaliforniya Üniversitesi'nin, Ermenilerden aldığı tehdit kokan bir mektup üzerine, ilân etmiş ve davetiyelerini de göndermiş olmasına rağmen, konferansı iptal ettiğini okuyucularımıza hatırlatmak¹⁰ ve "özgürlükler ülkesi" Amerika'da, tehdit karşısında ifade özgürlüğünün kolaylıkla ihlal edilmesini kınadığımızı da belirtmek isteriz.

Türk yetkilileri söz konusu tasarıya karşı olduklarını her fırsatta dile getirdiler. Başbakan Erdoğan Eylül ayında BM Genel Kurulu'nda konuşmak üzere gittiği ABD'de çeşitli vesilelerle yaptığı konuşmalarda bu hususa da değinerek Kongre tarafından böyle bir karar alınmasının Türk-Amerikan ilişkilerini ciddi şekilde yaralayacağını bildirdi.¹¹ Aynı tarihlerde ABD'de bulunan Dışişleri Bakanı Ali Babacan da böyle bir kararın Türk-Amerikan ilişkilerine zarar vereceğini tekrarladıktan sonra, Amerikan Kongresinin taraflardan birini desteklememesi gerektiğini, bu konunun Türkler ve Ermeniler arasında bir sorun olduğunu ve onlar arasında samimi ve açık bir diyalogla çözümlenebileceğini belirtti.¹²

106 sayılı tasarının kabul edilmesi halinde Türk-Amerikan ilişkilerinin bundan olumsuz etkileneneğinin Washington tarafından duraksamaya yer bırakmayacak şekilde anlaşılmasından ve bu tasarının Dışişleri Komitesi gündemine alınacağına açıklık kazanmasından sonra Amerikan politikasında bir değişiklik gözlemlendi. Bu çerçevede, büyük olasılıkla Beyaz Saray'ın ricası üzerine, sekiz eski dışişleri bakanı¹³ Temsilciler Meclisi Başkanı Nancy Pelosi'ye 25 Eylül 2005 tarihinde bir

8 Hürriyet, 24 Eylül 2007.

9 ANCA, Press Release, 18 Eylül 2007.

10 Ömer Engin Lütem, "Olaylar ve Yorumlar", *Ermeni Araştırmaları*, Sayı: 20-21, ss.59-63.

11 Anadolu Ajansı, 28 Eylül 2007.

12 Armenews, 24 Eylül 2007.

13 Sözkonusu kişilerin adları ve dışişleri bakanlığı yaptıkları yıllar şunlardır: Henry Kissinger (1973-1977), Alexan-

mektup göndererek 106 sayılı tasarının oya sunulacak olmasından endişe ettiklerini ve bu kararın kabul edilmesinin Türkiye- Ermenistan arasında uzlaşmanın özendirilmesine ilişkin dış politikaya zarar vereceğini, ABD'nin Türkiye ile olan ilişkilerinde gerginlik yaratacağını, Irak ve Afganistan'daki Amerikan kuvvetlerinin güvenliği dahil, bu bölgede Amerika'nın milli güvenlik çıkarlarını tehlikeye atacağını bildirdiler. Mektupta ayrıca 1915-1923 yılları arasında Ermenilerin maruz kaldığı "korkunç trajedinin" küçümsenmediği hususu da yer aldı. Üç eski savunma bakanı da Pelosi'ye aynı mealde birer mektup gönderdiler. (Eski Dışişleri Bakanlarının mektubunun İngilizce tam metni Dergimizin Güncel Belgeler bölümünde Belge 4 olarak yer almaktadır.) Daha sonra, eski başkanlardan Gerald Ford ile Baba George Bush'un dönemlerinde Güvenlik Danışmanı olan ve 2001-2005 yıllarında Başkan George W. Bush'un Dış İstihbarat Kurulu Başkanlığı'nı yürüten emekli general Brent Scowcroft da Temsilciler Meclisi üyelerine bir mektup göndererek tasarının kabul edilmesinin yaratacağı sakıncaları açıkladı.¹⁴

Amerikan dışişleri bakanları hükümet hiyerarşisinde üçüncü sırayı işgal eden önemli ve saygın kişilerdir. Bunların aynı görüş etrafında birleşmeleri sıradan bir olay değildir. İçlerinde Demokratların da bulunması parti mülahazasıyla hareket edilmesi olasılığını ortadan kaldırmaktadır.

Eski Dışişleri Bakanlarının Pelosi'ye yolladığı mektuba Amerika'daki Ermeni kuruluşlarından da tepki geldi. ANCA bir basın bildirisi yayınlayarak¹⁵ eski bakanların Temsilciler Meclisi üyelerini Ermeni soykırımı konusunda vicdanlarına göre oy vermelerini engellemeye çalıştığını ileri sürdü Amerika Ermeni Asamblesi ise bu mektubun Amerikan değerlerinin temel ilkeleriyle uyuşmadığını belirtti.¹⁶ Bu arada eski dışişleri bakanlarının Türkiye'nin tuttuğu lobi şirketlerinin etkisi altında hareket ettiği ileri sürüldü. Oysa hiçbir lobi şirketinin bu önemdeki kişilere aynı metni imzalatacak bir gücü yoktur.

Soykırım Bilim Adamları Uluslararası Birliği ise Dışişleri Komitesi Başkanı Tom Lantos ve bu Komitenin kıdemli üyesi Ros-Lehtinen'e bir mektup göndererek 106 sayılı tasarının kabul edilmesini istedi ve bunun, on yıllardan beri yeterli kaynak ve bilimsel çalışmalarla kesin olarak saptanmış olan Ermeni soykırımı

der Haig (1981-1982), George Shultz (1982-1989), James Baker III (1989-1992), Lawrence Christopher (1993-1996), Madeleine Albright (1996-2000) ve Colin Powell (2000-2004).

14 Anadolu Ajansı, 4 Ekim 2007.

15 ANCA Press Realese, 26 Eylül 2007.

16 Arminfo Agency, 8 Ekim 2007.

gerçeğinin teyidi olacağını belirtti. Mektupta tarihçiler komisyonu önerisi için 2005 yılında Başbakan Erdoğan'a gönderdikleri bir mektupta¹⁷ Ermeni soykırımını ile ilgili tarihi kayıtların şüpheye meydan vermediğinin de bildirildiği ifade edildi. Bu vesileyle söz konusu Birliğin, bazı tanınmış bilim adamlarını içermekle beraber, soykırım alanında çalışanların ancak küçük bir kısmını temsil ettiğini ve son yıllarda Ermeni görüşlerini çekincesiz desteklediğini bildirelim.

Eski Dışleri Bakanları mektubu basında geniş şekilde yer almakla beraber Nancy Pelosi, Tom Lantos ve 106 sayılı tasarının sunucuları üzerinde hissedilir bir etki yaratmadı; sadece Cumhuriyetçi ortak sunuculardan ve başkan adaylarından Tom Tancredo¹⁸ ve daha sonra da Demokrat üye Russ Carnahan¹⁹ tasarıdan imzasını çekti ve böylece ortak sunucu sayısı 225'e düştü.

Ermenistan Dışleri Bakanı Vartan Oskanyan Temsilciler Meclisi Başkanı Nancy Pelosi'ye bir mektup göndererek²⁰ Amerika'nın eski dışleri bakanlarının mektubuna tepkilerini dile getirdi.

Oskanyan mektubunda eski dışleri bakanlarının, tasarı kabul edildiği takdirde, bunun Türkiye-Ermenistan ilişkilerine zarar vereceğinden bahsettiğini, sekiz deneyimli diplomatın Türkiye'nin oyununa gelmesinin şaşırtıcı olduğunu, ortada Türkiye ile Ermenistan arasındaki ilişkileri normalleşmesini sağlayacak bir süreç bulunmadığını, mevcut olmayan bir sürecin zarar göreceğini söylemenin en azından samimi olmayan bir davranış olduğunu, ortada bir süreç olmadıktan başka Türkiye'nin Ermenistan'la asgari ilişkiler kurmak istediği hakkında da ümitleri de olmadığını, ne zaman Türkiye ile bir toplantı yapmayı kabul etseler bunun Türkiye tarafından ABD veya başka ülkelerde bazı süreçleri yolundan saptırmak amacıyla kullanıldığını, yapılan toplantıların ise yeni kapılar açmadığını, bir sonuç doğurmadığını ve toplantı yapmak için toplanmaktan başka bir yararı olmadığını ifade etti. Bununla beraber ilişkileri geliştirmek için her fırsattan yararlanmak amacıyla, Türkiye'nin yeni Dışleri Bakanı Ali Babacan'la New York'ta buluşmayı kabul ettiğini, ancak henüz yapılmayan bu toplantının tehlikeye atılacak bir sürecin parçası olduğunun iddia edildiğini ifade etti.

Türkiye'nin iki ülke ilişkilerinin normalleşmesi için ön koşullar ileri sürdüğünü,

¹⁷ Ömer Engin Lütem, "Olaylar ve Yorumlar", *Ermeni Araştırmaları*, Sayı: 18, ss.40-41.

¹⁸ Zaman, 28 Eylül 2007.

¹⁹ Cumhuriyet, 4 Ekim 2007.

²⁰ PanArmenian. Net, 1 Ekim 2007.

görüşmelerde ciddi taahhütlere girmekten kaçındığını, Türkiye'ye ifade özgürlüğüne getirilen yasaklar dikkate alındığında tarih komisyonu hakkındaki önerilerin dahi ciddi olmadığını söyledi.

Oskanyan, insan hakları ve soykırımı ilgilendiren bir tasarının kimsenin ikili ilişkilerine zarar veremeyeceğini ifadeyle jeostratejik çıkarların sınırların açılması için herkesin her şeyi yapmaya yönlendirmesi gerektiğini belirtti.

Oskanyan'ın bu mektubu bazı açıklama ve yorumları gerektirmektedir. Önce Ermeni Dışişleri Bakanının bir süreden beri, Ermenistan'ın Diaspora'nın girişimlerine karışmamak politikasını terk ettiği görülmektedir. Geçmiş yıllarda Ermenistan yetkilileri, Diaspora Ermenilerinin soykırım iddialarını tanıtmak gayretlerini, takdir etmekle beraber, bunları açıkça desteklemezler ve böylelikle, esasen kötü durumda olan Türkiye ile ilişkilerini daha da bozmamaya gayret ederlerdi. Artık Oskanyan buna gerek görmemekte ve Türkiye'yi hayli ağır bir dille Temsilciler Meclisi Başkanına şikayet etmekten kaçınmamaktadır.

İkinci olarak, teamül gereği, mektubunu Amerikan Dışişlerine göndermesi gerekirken, Dışişlerinin tasarıya karşı çıktığı noktasından hareketle mektubu Ermeni dostu olduğunu açıkça söyleyen Meclis Başkanı Pelosi'ye göndermekte ve basına da vermekte sakınca görmemektedir. Bu davranışının ABD Dışişlerince takdir edilmediğinden şüphe yoktur.

Mektubun içeriğine gelince Oskanyan'ın başlıca iddiası iki ülke arasında bir normalleşme süreci bulunmadığı için Temsilciler Meclisi'nin alabileceği bir kararın böyle bir süreci bozmayacağıdır. Bu ifadeler mantuki gibi görülse de aslında lâfazanlıktır. Zira böyle bir karar iki ülke ilişkilerinin normale dönmesini çok geciktiren bir etki yapabilir ve Türkiye'yi Ermenistan'a karşı bazı önlemler almaya götürebilir. Bu çerçevede Türkiye'nin hava sahasını Beyrut ve Halep'e giden Ermeni uçaklarına bir süre için kapatmasının Ermenistan'da yarattığı telaşı hatırlamakta yarar vardır.

Oskanyan'ın Türkiye ile yapılan toplantılar hakkındaki sözlerine gelince, Ermeniler Türkiye üzerinde soykırım iddialarını tanıması için yapılan baskıları azalttığı kanaatinde oldukları için, son yıllarda bu tür toplantılardan kaçınmaya başlamışlardır. Ancak böyle yapmakla da ilişkilerin normalleşmesini sağlayacak müzakere sürecini de ortadan kaldırmışlardır. Ermenilerin reddetmesi sonucunda yaklaşık üç yıl iki ülkenin dışişleri bakanları görüşmemişler, ancak geçen yaz Karadeniz İşbirliği Teşkilatının İstanbul'da yaptığı Doruk Toplantısı'nda mecburen bir ara-

ya gelmişlerdir. Sonra iki bakan Eylül ayında Birleşmiş Milletler Genel Kurulu toplantıları sırasında da görüşmüşlerdir. Ermeni Bakanın New York görüşmesini kabul etmesinin ülkesinin Türkiye'ye karşı iyi niyetli olduğunu göstermek ve böylelikle 106 sayılı tasarının oylamasını olumlu etkileyebilmek düşüncesine dayandığı anlaşılmaktadır.

Oskanyan'ın tarihçiler komisyonu önerisinin, Türkiye'de ifade özgürlüğüne getirilen yasaklar dikkate alındığında, ciddi olmadığı hakkındaki sözlerine gelince Ermeni Bakan böyle bir komisyona katılacak Türk tarihçilerinin, 301. Madde gereğince hapse girecekleri için, soykırımı kabul eden beyanlarda bulunamayacakları o nedenle de tarihçiler komisyonuna gerek olmadığı ifade etmek istemektedir. Önce, açılmış bazı davalara rağmen, Türkiye'de şimdiye kadar kimsenin Ermeni soykırımı olduğunu söylediği için hapse girmediğini belirtelim. Tarihçilere gelince onların görevi 1915 ve izleyen yıllarda tehcirin nasıl cereyan ettiğini tespit etmek olacaktır. BM 1948 Sözleşmesi'ne göre bir olayın soykırım olup olmadığına tespiti yetkili mahkemelere aittir. Bu arada, kurulduğu takdirde söz konusu komisyona katılacak Türk tarihçileri için endişelenmenin Ermenistan Dışişleri Bakanına düşmediğini de belirtelim.

Oskanyan'ın jeostratejik çıkarların sınırların açılmasını gerektirdiği hakkındaki ifadelerine gelince, Türkiye bakımından sınırın açılmasının jeostratejik düzeyde bir önemi yoktur. Buna karşılık sınırın açılmasının siyasi açıdan Ermenistan'ın lehine Azerbaycan'ın aleyhine olacağı unutulmamalıdır.

Temsilciler Meclisi Dışişleri Komisyonu'nun tasarımı 10 Ekim 2007'de ele alacağı belli olunca ilk sunucu altı temsilci²¹ bir bildiri yayınlayarak Pelosi ve Lantos'a teşekkürlerini ifade etmiş ve ayrıca Komite görüşmelerinde tasarımı zayıflatıcı değişiklik tekliflerine karşı çıkacaklarını bildirmiştir.²² Bu arada Temsilciler Meclisinde Demokrat çoğunluğun lideri olup öteden beri Ermeni görüşlerini destekleyen Steny Hoyer de tasarının bu günkü Türk hükümeti veya Türk halkını değil yaklaşık bir asır önceki hükümet tarafından icra edilen bir soykırımı hedef aldığını belirtmek suretiyle, Türk Hükümetiyle ilişkilerin zedeleneceği yolundaki eleştirileri önlemeye çalışmıştır.²³ Tasarının Komite'de kabul edileceğine kesin nazarıyla bakan Hoyer, 22 Kasım'da, Meclis tatile girmeden önce Genel Kurul

21 Frank Pallone (Demokrat), Joe Knollenberg (Cumhuriyetçi), Adam Schiff (Demokrat), George Radanovich (Cumhuriyetçi), Brad Sherman (Demokrat) ve Ed Roye (Cumhuriyetçi).

22 Armenian Assembly of Amerika, Press Release, 2 Ekim 2007.

23 Los Angeles Times, 3 Ekim 2007.

tarafından kabul edileceğini umduğunu da ifade etmiştir.²⁴

Tasarının görüşülmesinden birkaç gün önce, 5 Ekim'de, Başbakan Erdoğan Başkan Bush'la telefonla temas kurarak bu tasarının kabulünün Türkiye ve ABD arasındaki stratejik ortaklık ilişkisine zarar vereceği uyarısını yaptı. Amerikan Başkanı da Ermeni iddialarının kabulünün ilişkilere zarar vereceğinin farkında olduğunu belirterek tasarının geçmemesi için yoğun bir çalışma içine gireceklerini söyledi. Bu konuda daha sonra bir açıklama yapan Beyaz Saray Sözcüsü Gordon Johndroe, "ABD Başkanı, 1915 olaylarını 20. yüzyılın en büyük trajedilerinden biri olarak tanımlarken, yaşananların soykırım olup olmadığına karar vermenin yasamanın değil, tarih çalışmalarının alanı olduğuna" inandığını, Başkan Bush'un da bu tasarıya karşı olduğunu bir kez daha yinelediğini söyledi.²⁵

Erdoğan, eski ABD Başkanı Bill Clinton'ı da arayarak, tasarı konusunda devreye girmesini istedi.²⁶

T.B.M.M. Başkanı Köksal Toptan Temsilciler Meclisi Başkanı Nancy Pelosi'ye bir mektup göndererek, tasarı kabul edildiği takdirde bunun, telâfisi onlarca yıl sürecek olumsuz etkileri olacağını belirtti.²⁷

Türkiye'nin Washington Büyükelçiliği de Washington Post gazetesine tam sayfa bir ilan vererek Ermeni iddialarının tarihin tek taraflı yorumu olduğuna dikkatleri çekti. 1915 olaylarına açık ve objektif bir bakış açısı getirilmesi için Amerikan Kongresi üyelerinden, Türkiye'nin gösterdiği çabalarına destek verilmesi istendi.²⁸

T.B.M.M. söz konusu karar tasarısı hakkında temaslarda bulunmak üzere AK Parti milletvekili Egemen Bağış'ın başkanlığında, içinde CHP milletvekili E. Büyükelçi Şükrü Elekdağ, MHP milletvekili E. Büyükelçi Gündüz Aktan'ın da bulunduğu bir heyeti Vaşington'a gönderdi.

Egemen Bağış tasarının geçmemesi için ellerinden geleni yapacaklarını, tasarının kabulünün Türkiye'den çok ABD'nin sorunu olacağını belirtti. Gündüz Aktan

24 Cnnturk.com, 4 Ekim 2007.

25 Zaman, 6 Ekim 2007.

26 Aynı kaynak.

27 International Herald Tribune, 7 Ekim 2007.

28 Zaman, 6 Ekim 2007.

tasarının kabulüne Türk kamuoyunun şiddetli tepki göstereceğini, görüştükları ABD yetkililerinin tasarının karara dönüşmesi halinde bunun Ortadoğu'daki çıkarlarına zarar vereceğini ifade ettiklerini söyledi²⁹. Şükrü Elekdağ ise diasporanın Ermenistan'ı yönettiğini, "Ufacık Ermenistan'ın, farenin kediyle oynadığı gibi" Türkiye ile oynadığını, artık Ermenistan'a karşı ne yapılabileceğinin düşünülmesi gerektiğini, bu çerçevede uçak seferi sayısının düşürülebileceğini, Ermenistan'a giden aylık TIR sayısının 4 binden bine indirilebileceğini³⁰, Türkiye'de kaçak olarak çalışan Ermenilerden bir kısmının ülkelerine gönderilebileceğini³¹ ifade etti.

Dışışleri Bakan Yardımcısı Daniel Fried'in verdiği bir brifing ABD Hükümeti'nin 106 sayılı karar karşısındaki tutumunu ayrıntılarıyla ortaya koydu.³² Field Hükümetin, hem Türk-Amerikan ilişkilerine hem de Amerikan çıkarlarına zarar vereceği için bu tasarıya karşı olduğunu, Irak'taki Amerikan kuvvetlerinin Türkiye'den geçişini zorlaştıracığını, Türk- Ermeni uzlaşması için ilerleme sağlamayacağını, sonuç olarak yarardan ziyade büyük zarar getireceğini söyledi. Sadece Hükümetin değil eski sekiz dışışleri bakanının da, Irak ve Afganistan'daki Amerikan askerlerinin güvenliği dahil, milli güvenlik çıkarlarını tehlikeye attığı için, bu tasarıya karşı çıktığını hatırlatan Fried, kimsenin Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarında masum Ermenilerin, korkunç ve mazur gösterilemeyecek bir şekilde, kitle halinde öldürülmesi ve sürülmesini inkâr etmediğini, bu olaylarda 1,5 milyon Ermeninin öldüğünü veya sürüldüğünü, bunu Başkan Bush'un, Başkan Clinton gibi, 24 Nisan bildirimlerinde resmen tanıdığını, o nedenle ortada bir inkâr bulunmadığını belirtti. Tasarı kabul edildiği takdirde Türkiye'nin tepkisinin gayet sert olacağına değinen Fried, Irak'taki Amerikan askerlerinin Türkiye üzerinden yapılan sevkıyata ne derecede bağlı olduğunun hatırdada tutulması gerektiğini de sözlerine ekledi.

Yukarıda belirttiğimiz gibi Fried'in bu sözleri 106 sayılı tasarı ve Başkan Bush döneminde Ermeni iddiaları hakkında Kongre'ye verilebilecek diğer tasarılar hakkında Hükümetin tutumunu saptaması bakımından önemlidir ve şöyle özetlenebilir: Amerikan Hükümeti, Türk-Amerikan ilişkilerine ve Amerikan çıkarlarına zarar verecek olduğu için bu tasarıya karşıdır. Ancak bu karşıtlık vaktiyle Ermenilerin kitle halinde öldürüldüğünün inkârı anlamına gelmemektedir. Başkan Bush tasarının Dışışleri Komitesinde görüşülmesinden birkaç saat önce

29 Vatan, 8 Ekim 2007.

30 Milliyet, 8 Ekim 2007.

31 Star, 8 Ekim 2007.

32 PanArmenian, 9 Ekim 2007.

bu konuda ilk defa kendisi bir açıklama yaparak “Ermeni halkının 1915 yılında başlayan trajik ızdırapları için çok üzgünüz. Ancak bu karar (tasarı) bu tarihi kitlesel ölümler için doğru bir cevap değildir ve kabul edilmesi NATO içinde kilit durumunda bir müttefikimizle olan ilişkilerimize ve teröre karşı mücadelemize büyük zarar verecektir”³³.

Oylamadan önce Beyaz Saray’da Başkan Bush ve diğer ilgililerle yapılan bir toplantıdan sonra Dışişleri Bakanı Condoleezza Rice bu tasarinın kabulünün ABD’nin Orta Doğu’da ve Irak ve Afganistan’daki çabaları için çok engelleyici olacağı, zira Türkiye’nin bu çabaların desteklenmesi için gayet önemli olduğu hususunda görüş birliğine vardıklarını söylemiştir. Aynı toplantıda bulunan Savunma Bakanı Bill Gates ise Irak’taki Amerikan kuvvetlerine gönderilen koruyucu teçhizatın %95’i Türkiye hava sahasından geçtiği için, bu ülkenin yaşamsal önemi bulunduğunu, Türkiye’ye olan bu ihtiyacın, Birinci Dünya Savaşı dönemindeki bir olay nedeniyle ilişkileri bozmayacak derecede fazla olduğunu ifade etmiştir.³⁴

Temsilciler Meclisi Dışişleri Komitesi 10 Ekim 2007 tarihinde, uzun süren görüşmelerden sonra 21’e karşı 27 oyla söz konusu tasarıyı kabul etmiştir. Burada üzerinde özellikle durulması gereken nokta, başta Başkan olmak üzere devlet idaresinden sorumlu tüm kişilerin bu tasarinın Amerikan çıkarlarına zarar vereceğini söylemesine rağmen, Komite üyelerinin çoğunluğunun bu uyarıları dikkate almadığı, diğer bir deyimle Amerikan çıkarlarının zarar görmesine önem vermediğidir. Ancak Komite’nin çoğunluğu konuyu bu açıdan ele almadığı ve bazı çıkar hesapları nedeniyle, Ermenileri tatmin etmeye öncelik verdiği için tasarinın kabul edildiği görülmektedir. Bu durum Komite Başkanı Tom Lantos’un görüşmelere başlamadan yaptığı konuşmaya da yansımıştır. Lantos bu konuşmasında Komitenin, Ermeni halkı ile dayanışmanın dile getirilmesi ile Amerikan askerlerinin ağır bir bedel ödemesi riskine girilmesi arasında bir tercih yapılmasının söz konusu olduğunu açıkça söylemiştir.³⁵ Kendisi de tasarıya olumlu oy verdiği göre Amerikan askerlerinin güvenliğinin riske atılmasını göze almıştır. Ancak bu davranışın altında Türkiye’nin, tasarı kabul edildiği taktirde, ABD’yi zora sokacak bir önlem almaya cesaret edemeyeceği kanısının mevcut olduğu anlaşılmaktadır.

Bu arada Başkan Bush ve Bakanlarının uyarılarının, tasarinın kabulünü önlemese

33 International Herald Tribune, 10 Ekim, 2007.

34 WIBW, KS, 10 Ekim 2007.

35 BBC, 10 Ekim 2007.

de, tasarıya karşı olanların sayısını çok arttırdığı görülmektedir. Nitekim aynı tasarı 2000 yılında 12'ye karşı 38 oyla, 2005 yılında ise 7'ye karşı 40 oyla kabul edilmişti. O yıllardaki tasarılar, Temsilciler Meclisi Başkanı Denis Hastert'in yetkisini kullanması üzerine, Mecliste oya sunulmamıştı.

Tasariya olumlu oy veren 27 kişiden 19'u Demokrat, 8'i Cumhuriyetçi parti üyesidir. 27 oydan 10'u Ermenilerin yoğun olarak oturduğu Kaliforniya Eyaletinden gelmiştir. Tasariyi ret eden 21 kişiden 13'ü Cumhuriyetçi, 8'i Demokrat Parti üyesidir. Böylelikte ret edenlerin çoğunluğu Başkan Bush'un da partisi olan Cumhuriyetçilerden çıkmakla beraber tasarı, Ermenilerin özel önem verdiği "iki partili olma" niteliğine sahiptir.

Diğer gelişmelere geçmeden önce gerek Temsilciler Meclisi'nde gerek Dışişleri Komisyonu'nda, Meclis için Pelosi'nin, Komite için ise Lantos'un özel izniyle Ermenilerin birer propaganda gösterisi düzenlediklerine değinmemiz gerekmektedir. Komite ile aynı saatte çalışmaya başlayan Genel Kurul'a, Ermenilerin baş patriği olarak nitelendirilebilecek, Erivan yakınlarındaki Eçmizayin'de yerleşik olan Katogikos Karekin II bir dua okumuştur. Dışişleri Komitesine ise tekerlekli sandalyede, "soykırımından" kurtulmuş olduğu ileri sürülen dört bayan getirilmiştir. Bu kişiler, 1915'te yeni doğmuş olsalar, şimdi 92 yaşında olmaları gerekmektedir; ancak, televizyonda hiçbiri bu kadar yaşlı görülmemiştir. Ortada bir mizansen olduğu anlaşılmaktadır. Ermeni militanların bu gibi görsel aldatmacalara sıklıkla baş vurdukları bilinmekte ise de Tom Lantos'un, tarafsızlık gereği, buna izin vermemesi gerekirdi. Komite toplantısından sonra Karekin II'de salona gelecek bu şova katılmıştır.

Dışişleri Komisyonunun kararından sonra herkesin sorduğu soru tasarının ne zaman Temsilciler Meclisi Genel Kurulu'na geleceği olmuştur. Meclis Demokrat Çoğunluk lideri Steny Hoyer'in 22 Kasım'dan önce, yani yıl sonu tatillerinden önce, tasarının kabul edileceğini (gündeme alınacağını) söylediğini yukarıda gördük. Ancak bu konuda yetkili kişi Meclis Başkanı Nancy Pelosi idi. Adıgeçen Komite'nin kararından sonra yaptığı bir açıklamada³⁶, şu anda aklında bir tarih olmadığını, ancak bu tarihin toplantı döneminin sonundan önce (yani 22 Kasım'dan önce) olacağını, daha önce bu karar Komite'den geçerse Genel Kurul'a da geleceğini söylediğini, şimdi Komite'den geçtiğini ve Genel Kurul'a geleceğini ifade etmiştir.

Pelosi bu konuşması sırasında bir tür içini dökerek, yirmi yıldan beri Kongre'de

36 Armenpress, 12 Ekim 2007.

olduğunu ve kendisine yirmi yıldan beri, Türkiye'nin stratejik konumu nedeniyle, Ermeni soykırımı hakkındaki kararların gündeme alınma zamanının olmadığına söylendiği oysa bu kararın Demokrat Partinin liderleri tarafından desteklendiğini, 1981'de Başkan Reagan'ın Ermeni soykırımına atıf yaptığını söylemiştir. Görüldüğü gibi, Bayan Pelosi'ye göre Türkiye'nin stratejik konumu değil, Amerikan Demokrat Partisi liderlerinin tutumu önemlidir. Bir Cumhuriyetçi Başkan da Ermeni "soykırımını" kabul ettiğine göre Meclisin bu konuda bir karar kabul etmesi normaldir. Bu her konuyu iç politika açısından ele alan bir tür egosantrik (yalnız kendine önem veren) davranışın, özellikle dış politika bakımından anlamsızlığını ayrıca açıklamaya gerek görmüyoruz.

Diğer yandan Pelosi Türkiye ve Amerika arasında ilişkilerin çok güçlü olduğunu, bu ilişkilerin karşılıklı çıkarlara dayandığını, bu çıkarların ilişkileri geliştireceğini, diğer yandan tasarının Erdoğan Hükümetine değil Osmanlı İmparatorluğu'na ilişkin olduğunu söyleyerek ifadelerini yumuşatmaya çalışmıştır.³⁷

Dışişleri Komitesi'nin kararının yarattığı tepkilere gelince bu konuyu Türkiye'de, ABD'de, Ermenistan'da ve Ermeni Diasporasında olmak üzere dört bölümde inceleyeceğiz.

Türkiye'de ilk tepki Sayın Cumhurbaşkanından geldi. Bu konudaki 11 Ekim 2007 tarihli açıklamanın tam metni aşağıdadır³⁸:

Sayın Cumhurbaşkanımız, Anadolu Ajansı'nın, 1915 olaylarına ilişkin Ermeni iddialarını içeren tasarının ABD Temsilciler Meclisi'nin Dış İlişkiler Komitesi'nde kabul edilmesine ilişkin sorusu üzerine aşağıdaki açıklamayı yapmışlardır:

"Ne yazık ki, Amerika Birleşik Devletleri'nde bazı politikacılar sağduyu çağrılarını kulaklarını tıkayarak bir kez daha büyük meseleleri küçük iç politik oyunlara alet ve feda etme teşebbüsünde bulunmuşlardır. Bu, Amerika Birleşik Devletleri gibi büyük bir gücün temsilcilerine yakışan ve yarayan bir tutum değildir. Komite'nin bu kabul edilmez kararının, geçmişteki benzerleri gibi Türk halkı için hiçbir geçerliliği ve saygınlığı yoktur."

Sayın Cumhurbaşkanı bu kararı, bizim de yukarıda değindiğimiz, Amerikan iç

³⁷ Voice of America, 11 Ekim 2007.

³⁸ http://www.mfa.gov.tr/MFA_tr/BasinEnformasyon/Aciklamalar/2007/Ekim/cumhurbskaciklam_11Ekim2007.htm

politikası açısından değerlendirmiştir. Açıklamasının en önemli yönü bu kararın Türk halkı için bir geçerliliği olmayacağını belirtmesi, diğer bir deyimle kararın reddedilmesidir.

Cumhurbaşkanının bu açıklamasını, tam metni aşağıda verdiğimiz 11 Ekim 2007 tarihli bir Hükümet açıklaması izledi³⁹ :

ABD Temsilciler Meclisi Dış İlişkiler Komitesi'nin 10 Ekim 2007 tarihinde gerçekleştirdiği oturumunda, Osmanlı İmparatorluğu'nun işgal güçleriyle işbirliği yaptığı için Ermeni tabasının bir bölümüne yönelik olarak 1915 yılında aldığı tehcir kararını "soykırım" olarak niteleyen H.Res.106 sayılı karar tasarısını 21 oya karşı 27 oyla kabul etmiştir.

1915 olaylarının niteliği halen tartışılmaktadır. Birçok tanınmış uluslararası tarihçi bu döneme yayılan tehcir uygulamasını Ermeni iddialarının aksine Birinci Dünya Savaşı şartlarında alınmış bir harp dönemi güvenlik tedbiri olarak değerlendirmektedir.

Temsilciler Meclisi Dış İlişkiler Komitesi'nin bilhassa Türk ve Ermeni ortak tarihini ilgilendiren bu konuda tarihi çarpıtan şekilde yeniden yazmak gibi bir görev ve işlevinin bulunmadığı açıktır. Parlamentoların görevi halklar arasındaki ilişkilerin daha da iyiye götürülmesini sağlamak, tarihe değil geleceğe bakmaktır. Ülkemiz yıllardır tarihin tartışmalı dönemlerinin yasama organları tarafından değil, tarihçiler tarafından değerlendirilmesi gerektiğini savunagelmektedir. 2005 yılında Ermenistan'a ortak tarihimizin tartışmalı bölümlerinin Türk, Ermeni ve gerekirse üçüncü ülkelerin tarihçilerince doğruluğu tartışma götürmeyen arşiv belgeleri üzerinde incelenmesi yönünde yaptığımız çağrı da ülkemiz tarafından bugüne kadar yürütülmekte olan bu anlayışın bir tezahürüdür. Ermenistan tarafından halen olumlu yanıt verilmeyen ve iki ülke arasındaki 1915 olaylarına dair anlayış farkının samimi ve açık bir diyalog yoluyla giderilmesini öngören önerimiz halen masadayken, böyle bir karar tasarısının özellikle müttefikimiz ABD'nin Temsilciler Meclisi Dış İlişkiler Komitesi'nden geçmesi büyük bir talihsizlik olmuştur.

Ermenistan'ın bu samimi önerimizi kabul etmek yerine gerek perde arkasından, gerek son zamanlarda açıkça tasarının kabulüne yönelik maksatlı bir gündem izlemiş olması ayrıca not edilmiştir.

³⁹ http://www.mfa.gov.tr/MFA_tr/BasinEnformasyon/Aciklamalar/2007/Ekim/hukumetaciklama_11Ekim2007.htm

Hükümetimiz alınan bu kararı esefle karşılamakta ve kınamaktadır. Türk ulusunun tarihte hiçbir zaman işlemediği bir suçla itham edilmesinin kabulü mümkün değildir.

Tasarının Komite'de onaylanması sürecinde en üst düzeyde ABD Yönetimi ile ABD'de çok sayıda önemli, deneyimli ve bilinçli şahsiyet yoğun bir biçimde tasarı karşısında tutum almış ve bu yönde girişimlerde bulunmuştur. Buna karşın, Tasarı'nın Komite'de yine de oylanmış ve kabul edilmiş olması tasarı lehinde oy kullananları ve onlara bu yönde telkinlerde bulunanları tarih önünde sorumlu kılacaktır.

Temsilciler Meclisi'nin bir komitesinin nesillerdir özenle geliştirilmiş bir stratejik ortaklığı ve bu meyanda dost ve müttefik bir ülkeyle ilişkileri, fevkalade hassas bir dönemde zora sokacak olan bu tasarımı bu şekilde ileriye götürmesi sorumsuzca bir davranıştır.

Temsilciler Meclisi'nin tasarımı bulunduğu noktadan daha ileriye götürmemek konusunda sağduyulu davranacağını hala ümit etmekteyiz. Bu noktada tüm Temsilciler Meclisi üyelerine ve özellikle de Temsilciler Meclisi Başkanı'na tarih önünde düşen sorumluluk açıktır.

Kararın Temsilciler Meclisi Genel Kurulu'nda kabul görmemesi için her türlü çaba gösterilecektir.

Bu açıklama Türkiye'nin ABD Kongresi'ndeki tasarılar hakkındaki görüşlerinin bir özetini içermektedir. En önemli bölümü kararın esefle karşılamakta ve kınanmakta olduğuna ve kabul edilmesinin mümkün bulunmadığına dair ifadelerdir. Diğer bir deyimle bu tasarı Temsilciler Meclisi'nde kabul edilse dahi Türkiye bakımından geçerli olmayacaktır.

İkinci önemli nokta tasarının, Türkiye ile ABD arasındaki stratejik ortaklığı ve bu meyanda dost ve müttefik bir ülkeyle ilişkileri, fevkalade hassas bir dönemde, zora soktuğunun belirtilmesidir. Burada, açıkça ifade edilmese de, tasarı Temsilciler Meclisi'nden geçtiği takdirde Türkiye'nin, ABD ile stratejik ortaklığını ve bu ülkeyle ilişkilerini olumsuz etkileyecek bazı önlemler alacağı hissettirilmektedir. Son olarak Türkiye'nin tasarının Temsilciler Meclisi'nden geçmemesi için her türlü çabayı göstereceğinin belirtilmesi de mücadeleye devam olunacağını göstermesi bakımından önemlidir.

Gerek Cumhurbaşkanının gerek Hükümetin bu açıklamaları, belki de Türk yet-

kililerinin daha önceki sözlerinin bir tür tekrarı olması nedeniyle, yabancı basın-
da fazla bir yankı yaratmamış, buna karşılık Vaşington'daki Türkiye Büyükelçisi
Nabi Şensoy'un, istişareler için olduğu belirtilerek geri çağırılması, Türkiye'nin
Dışişleri Komitesi kararına bir tepkisi ve bu konudaki kararlılığının bir göstergesi
olarak algılanmış ve basın haberlerinde çok geniş yer bulmuştur.

Başbakan Erdoğan'ın tepkisi ise sert olmuştur. Kongredeki Demokratların
ABD'nin geleceğine zarar verdiğini söyleyen Erdoğan, bu gidişin "nerede inceldiy-
se orada kopar" noktasına götürdüğünü, söyleyerek gerektiğinde Türkiye'nin ön-
lemler alacağını imâ etmiş ayrıca tasarının Temsilciler Meclis Genel Kurulu'ndan
geçmemesi için gereken adımların atılacağını belirtmiştir.⁴⁰

Başbakan birkaç gün sonra Partisinin grup toplantısında yaptığı bir konuşmada ,
özetle, ABD Temsilciler Meclisi'ndeki son gelişmelerin Türk halkının belleğinde
derin izler bıraktığını, kimsenin bir belge veya kanıt olmadan Türkiye'nin tarihi
hakkında karar vermek hakkına sahip olmadığını, bunun yargısız infaz anlamına
geldiğini, uygulamada bu tür kararların değeri bulunmadığını, Türkiye'nin tari-
hiyle ilgili yalanları kabul etmesinin beklenmemesi gerektiğini, ABD ve Fransa
gibi yakın ekonomik, kültürel ve sosyal ilişkiler içinde olunan ülkelerin Ermeni
iddialarını benimseyen kararlar almasından sonra Türkiye'nin yeni metotlar ve
yol haritaları geliştirmek zorunda kaldığını söylemiştir.⁴¹

Genel Kurmay Başkanı Orgeneral Yaşar Büyükanıt bu konuda, tasarı Kongre'den
geçerse, iki ülke arasındaki askeri ilişkilerin eskisi gibi olamayacağını belirtmiş-
tir.⁴²

Amerika'daki T.B.M.M. Heyeti ise bir basın toplantısı yapmıştır. Egemen Ba-
ğış geçmiş yıllara göre bu tasarının daha az farkla kabul edildiğini, kaybedenin
Türkiye değil, Ermenistan ile Türk-Amerikan halkları arasındaki karşılıklı güven
olduğunu, tasarının Türk milletini üzdüğünü, bunu tedavi etmenin kolay ol-
madığını, bu tasarı çöp tenekesine atılırsa ve ABD PKK konusunda adım atarsa
Türk halkının kalbinin tekrar kazanılabileceğini söylemiş; Şükrü Elekdağ Bush
Yönetiminin gerekli ağırlığı koyamadığını, Dışişleri Komitesi'nde konuşanlardan
hiç birinin ortada tartışmalı bir konu olduğunu söylemediğini, alınan sonucun
mutlaka TBMM'de tartışılması gerektiğini, zira partiler üstü bir konu olduğu-

40 NTV, 12 Ekim 2007.

41 Anadolu Ajansı, 16 Ekim 2007.

42 Zaman Online, 18 Ekim 2007.

nu belirtmiş; Gündüz Aktan ise Türkiye lehine oy veren 21 Temsilcinin bile soykırımı olduğundan bahsettiğini, bunun kabul edilemez olduğunu, bu duruma sert tepki gösterilmediği takdirde devletin ciddiyetini kaybedeceğini, esasen Komite üyeleri Türkiye'nin bir şekilde karşılık vermesini bekledikleri için karşılık verilmemesinin Türkiye'ye zemin kaybettireceğini, diğer yandan tasarı Genel Kurul'dan geçerse Türkiye ile ABD arasında hukuki bir ihtilaf ortaya çıkacağını ifade etmiştir.⁴³

Türkiye'de bazı meslek kuruluşları ve sivil toplum örgütleri de Dışişleri Komitesi kararını eleştirmişler, bu arada Ankara'daki ABD Büyükelçiliğine ve İstanbul'daki ABD Başkonsolosluğu'na yürüyüşler yapılmış⁴⁴ ve Amerikan Dışişleri Bakanlığı Türkiye'ye gidecek Amerikan vatandaşlarını bu gösterilere karşı uyarmıştır.⁴⁵

Komite'nin kararına gösterilen diğer tepkiler arasında, Dış Ticaretten sorumlu Devlet Bakanı Kürşat Tüzmen'in New York'ta Türk-Amerikan İş Konseyi'nde vereceği konferansı iptal etmesini⁴⁶ ve yine bir konferans için Amerika'ya gidecek olan Devlet Bakanı Mehmet Şimşek ile bir iş ziyareti için bu ülkede olacak Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Muzaffer Ataç'ın da ziyaretlerini iptal etmelerini gösterebiliriz.⁴⁷

ABD'deki tepkilere gelince bu konuda Başkan Bush adına Beyaz Saray sözcülerinden Scott Stanzel tarafından yapılan açıklamalarda Dışişleri Komitesi'nde yapılan oylamadan düş kırıklığı duyulduğu, Başkanın bu oylamanın Türkiye gibi kilit durumundaki bir ülke ile olan ilişkilerde gerginlik yaratmasından endişe ettiği bildirilmiş, bunun yanında Ermeni Halkının trajik akıbetinin bilindiğini ve Başkanın bu durumu yıllık mesajlarında dile getirdiği tekrarlanmıştır.⁴⁸

Dışişleri Bakanı Condoleezza Rice Başbakan Erdoğan'a telefon ederek Amerikan Hükümeti'nin bu durumdan duyduğu hayal kırıklığını ifade etmiş ve tasarının Temsilciler Meclis Genel Kurulu'ndan geçmemesi için gayretlerini kararlı bir şekilde sürdüreceklerini söylemiştir.⁴⁹

43 <http://www.haberler.com/mhp-milletvekili-aktan-türkiye-karsilik-vernese-haberi/>

44 International Herald Tribune, 11 Ekim 2007.

45 Turkish Daily News, 11 Ekim 2007.

46 Anadolu Ajansı, 12 Ekim 2007.

47 Zaman Online, 18 Ekim 2007.

48 Agence France Presse, 11 Ekim 2007.

49 Anadolu Ajansı, 12 Ekim 2007.

Dışleri Bakan Yardımcısı Nickolas Burns ise Türkiye'nin ABD'nin dünyadaki en değerli ve önemli müttefiklerinden biri olduğunu, Türkiye'nin Komitenin kararına misillemede bulunmayacağını umduğunu ve hayal kırıklığının, daha çok açıklamalarla sınırlı kalmasını, somut bir eyleme dökülmemesini belediklerini söylemiştir.⁵⁰

Bu arada, PKK teröristlerinin Türk Silahlı Kuvvetlerine karşı devamlı saldırıları ve verilen şehitler, bu örgüte karşı daha kararlı önlemler alınması konusunu gündeme getirmiş ve hükümet bu amaçla TBMM'den sınır ötesi operasyonu için izin alma sürecini başlatmıştır. ABD Hükümeti 106 sayılı tasarının Dışleri Komitesi'nde kabul edilmesinin Türkiye'nin Kuzey Irak'a yapabileceği bir operasyona özendirileceği veya bunu çabuklaştıracağı endişesiyle Ankara'ya Dışleri Bakan Yardımcısı Daniel Fried ve Savunma Bakan Yardımcısı Eric Edelman göndermiştir.⁵¹ Dışleri Bakanı Rice da Türkiye'nin Kuzey Irak'ta büyük bir operasyon yapmaktan kaçınmasını istemiştir.⁵² Türk tarafının bu talebe cevap olarak, tasarı Temsilciler Meclisi'nden geçtiği takdirde bunun Türkiye-ABD ilişkilerinde onarılamaz zarara yol açacağını NATO içindeki Türkiye-ABD birliğine de zarar vereceğini bildirildiği anlaşılmaktadır.

Tasarının kabulüne Ermenilerin gösterdiği tepkilere gelince oylama yapıldığı sırada Brüksel'de bulunan Başkan Koçaryan, oylamadan son derecede memnun olduklarını ifade ettikten sonra, Türkiye'nin bazı beyanlarına karşı ABD'nin Fransa örneğini takip etmesini istemiştir. Benzer bir tasarının geçen yıl Fransa tarafından kabul edildiğini hatırlatan Koçaryan, "Türkiye'nin çok büyük tepki vermesinden korkulduğunu oysa tepkilerin bir kaç gün devam ettiğini, aradan geçen bir yıl içinde Fransa ile Türkiye arasındaki ticaretin bir buçuk kat arttığını söylemiştir.⁵³ Başka bir kaynağa göre ise Türkiye'de 1915'te gerçekleşen olaylar hakkında dünyada fikir birliği olduğunu, Türkiye'nin diğer ülkeleri tarihi inkâra zorlayamayacağını, kendileri için bu tasarının Türkiye ile ilişkileri daha kötüleştirerek bir unsur oluşturmadığını, koşulsuz tam diplomatik ilişkiler kurulmasına ve Türk-Ermeni ilişkilerini konu alan geniş diyalogun başlatılmasına hazır olduklarını belirtmiştir.⁵⁴

Temsilciler Meclisi Dışleri Komitesi'nin 106 sayılı tasarımı kabul etmesini izleyen

50 Zaman, 10 Ekim 2007.

51 Anadolu Ajansı, 13 Ekim 2007.

52 Reuters 13 Ekim 2007.

53 NTV, 11 Ekim 2007.

54 Radikal, 12 Ekim 2007.

hafta içinde ABD'yi ziyaret eden Ermenistan Başbakanı Serj Sarkisyan, Başkan Yardımcısı Dick Cheney, Dışişleri Bakanı Rice, Savunma Bakanı Gates ve Dünya Bankası yetkilileriyle görüşmüş, ancak, basın haberlerine göre, bu görüşmelerde 106 sayılı tasarı ele alınmamıştır. Buna karşın Sarkisyan verdiği demeçlerde bu tasarinin Kongre tarafından kabul edileceğini umduğunu, Türkler soykırım yapıldığını ne kadar çabuk kabul ederse bunun hem Türkler hem de Ermeniler için iyi olacağını söylemiştir. Diğer yandan Sarkisyan bu tasarinin kabulü için, Başkan Koçaryan ve Dışişleri Bakanı Oskanyan'ın yukarıda değindiğimiz sözlerine rağmen, Ermenistan'ın bu konuda lobicilik yapmadığını ileri sürmüştür.⁵⁵

Ermenistan'daki çeşitli parti liderleri de memnuniyetlerini dile getiren ve Temsilciler Meclisi üyelerini öven bildirimlerde bulunmuşlar, ancak Başkanlığa adaylığını koyan Levon Ter Petrosyan'ın bu konuda bir beyanına rastlanmamıştır.

ABD'deki en önemli Ermeni kuruluşu olan ANCA'nın İcra Direktörü Aram Hamparyan bu tasarinin kabulünün Ermenilerin 20. asrın ilk soykırımı hakkında açıkça ve dürüstçe konuşmak hakkını elde ettiklerini söylemiştir. Ancak, Amerika'daki Ermeniler yıllardan beri soykırım iddialarını en geniş ve en abartılı bir şekilde dile getirmekte olduklarından bu sözleri fazla bir anlam taşımamıştır.

ANCA'ya rakip ve daha ziyade Kongre'de Ermeni ve Ermenistan çıkarlarını takip eden Amerika Ermeni Asamblesi ise Pelosi'yi kutladıktan sonra bu tasarı bağlayıcı olmasa da ileride bu konuda çıkarılacak bir kanuna temel olacağını belirtmiştir.⁵⁶ Böylece Ermenilerin, bağlayıcı olmadığı için bu tasarıyla yetinmeyecekleri ve ileride bu konuda, Fransa gibi bir kanun çıkararak ABD'nin Ermeni soykırım iddialarını hukuken de tanımamasını amaçladıkları anlaşılmıştır.

Yukarıda belirttiğimiz gibi, Türk yetkililer tasarı kabul edildiği takdirde bunun iki ülke ilişkilerine olumsuz etkiler yapacağını ifade etmekle beraber Türkiye'nin bu konuda ABD'ye karşı ne gibi yaptırımlar uygulayabileceğini, tehdit eder duruma düşmemek için, açıklamamışlardı. Buna karşın, yine yukarıda belirttiğimiz gibi, başta Savunma Bakanı Gates olmak üzere bazı Amerikalı ilgililer, Kongre üyelerini ikna edebilmek amacıyla, Türkiye'nin yaptırımlarından bahsetmeye başlamışlar ve bu çerçevede en fazla Türkiye'nin Irak'taki Amerikan kuvvetlerinin ikmalini önlemesinden bahsetmişlerdir.

55 International Herald Tribune, 23 Ekim 2007.

56 Armenian Asembly of America, Press Release , 11 Ekim 2007.

ABD Hükümeti yetkililerinin kendilerine açıkça yönetilmemiş bir tehdidi, kendi kamu oylarına duyurmalarının arkasında iç siyaset mülahazaları yatmaktadır. Zira böylelikle kamuoyuna, Hükümet Irak'taki askerlerin güvenliğini sağlamaya çalışırken, başta Pelosi olmak üzere 106 sayılı tasarımı savunanların Amerikan askerlerinin güvenliğiyle ilgilenmedikleri gibi bir mesaj verilmektedir.

Bu vesileyle 2006 seçimlerinde Temsilciler Meclisi'nde çoğunluğu ele geçiren Demokratların ve özellikle Meclis Başkanı Nancy Pelosi'nin Başkan Bush'a ve politikalarına karşı, normalin üstünde bir muhalefet gösterdiklerini belirtelim. Pelosi, Suriye'nin terörist devlet muamelesi gördüğü bir dönemde Beşir Esad'ı ziyaret ederek herkesi şaşırtmıştır.⁵⁷ Bu muhalefet çerçevesinde Pelosi'nin 106 sayılı tasarımı oya sunmaktan nihai amacının Irak'tan tüm ABD askeri güçlerinin çekilmesine çalışmak olduğu da iddia edilmiştir.⁵⁸ Bir gazeteğe göre Türkiye'nin hava sahasını ve Irak'a giden yollarını Amerikan askeri güçlerine kullanırmaması, bu güçlerin savaş yeteneğini olumsuz etkileyecek ve sonunda Irak'tan çekilmek zorunda bırakılacaktır.⁵⁹ ABD'ye giden TBMM Heyeti Başkanı Egemen Bağış'ın ABD Hükümeti'ni Irak, Afganistan ve Lübnan'da zora sokmak için bu tasarıdan yararlanmasını istendiğine dair sözleri de⁶⁰ tasarının, Ermeni sorunu yanında, Amerikan iç siyasi çekişmeleriyle de ilgili olduğunu ortaya koymaktadır.

Dışişleri Komitesi'nin 106 sayılı tasarımı kabul etmesinden hemen sonra, büyük olasılıkla Beyaz Saray ve Dışişleri Bakanlığı'nın etkisi altında, Amerikan basınında bu tasarımı ve dolayısıyla da Demokratları ve bazen de Pelosi'yi eleştiren çok sayıda yazı çıkmaya başlamıştır. Bir tür basın kampanyası haline dönüşen bu yazılar 106 sayılı tasarının oylaması erteleninceye kadar sürmüştür. Bu arada söz konusu tasarımı ve dolayısıyla Ermenilerin tutumunu savunan yazılar da görülmüştür. Ancak bunların sayısı göreceli olarak azdır ve tahminen tasarı aleyhindeki yazıların dörtte biri kadardır. Yerimizin müsait olmadığı için örnekler veremediğimiz bu yazıların en çok ele aldıkları konu, Irak'taki Amerikan birliklerinin güvenliği için Türkiye'nin işbirliğine ihtiyaç olduğu bir sırada böyle bir karara gerek olmadığı ve tasarı için zamanın çok kötü seçildiğidir. Bu yazıların çoğunda soykırım iddiaları kabul edilmektedir. Ancak bazıları, aynı zamanda 1915 olaylarında günümüz Türkiye'si ve Türklerinin bir sorumluluğu bulunmadığını, eski olaylar için neden sadece Türkiye'nin kınandığı, Kongrenin tarihi olaylar için hakem rolü oynama-

57 Town Hall, DC 18 Ekim 2007.

58 The Conservative Voice N.C., 13 Ekim 2007.

59 New York Post, 14 Ekim 2007.

60 Anadolu Ajansı, 13 Ekim 2007.

ması gerektiği, Kongre üyelerinin tarihçi veya ahlakçı değil siyaset adamları olduğu gibi fikirlere de rastlanmaktadır.

Başkan Bush 16 Ekim’de bir basın konferansında, çok ihtiyaç duyulan bazı kanunları çıkaramadıkları için Demokratları eleştirdikten sonra “Kongrenin, askeri güçlerimize hergün yaşamsal destek veren İslam alemine mensup demokratik bir müttefiki gücendirmekten daha önemli işleri vardır” sözlerini sarf etmesi tasarının aleyhindeki gelişmeleri hızlandırmıştır. Temsilciler Meclisinde Cumhuriyetçi Grup Başkanı Ray Blunt’ın girişimiyle, her iki partiden 44 temsilci Nancy Pelosi’ye bir mektup göndererek tasarının Meclis Genel Kurulu’nda oya koymamasını istemişlerdir.⁶¹

Demokrat Parti liderlerinden Temsilciler Meclisi Savunma Ödenekleri Alt Komitesi Başkanı John Murtha bir basın toplantısı düzenleyerek “ABD’nin Orta Doğu’daki nadir müttefiklerinden biriyle ilişkilerini tehlikeye atacağı”nı belirterek tasarının genel kurula getirilmemesini istemiş ve 50 ilâ 60 Demokrat temsilcinin tasarıya oy vermeyebileceğini söylemiştir. Ayrıca birçok temsilcinin tasarıya ortak sunucu olurken neyi imzaladıklarını pek bilmediklerini bu nedenle bir düzine kadarının imzasını geri çekmiş olduğunu açıklamıştır. Buna göre tasarıya ortak sunucu olanların sayısı yaklaşık 214’e, diğer bir deyişle mutlak çoğunluğun altına düşmüştür.⁶²

Bu gelişmeler Meclis Başkanı Nancy Pelosi’yi ihtiyatlı bir dil kullanmaya götürmüştür. Adı geçen, tasarının bu yıl Temsilciler Meclisi’nde oya sunulup sunulmayacağına, başta Kaliforniya temsilcisi Adam Schiff olmak üzere tasarı sahiplerince kararlaştırılacağını belirterek, bu hususta sorumluluk almaktan kaçınmıştır. Schiff ise tasarının kabul edilmesi için gerekli oyu toplayamadığı takdirde Pelosi’den oya sunacağına ilişkin sözünü tutmasını istemeyeceğini, ancak tasarıya destek bulmak çalışmalarının süreceğini belirtmiştir.⁶³

106 sayılı tasarı aleyhindeki bu hava Amerikan Ermenilerini endişeye sevk etmiştir. Amerika Ermeni Asamblesi İcra Direktörü Bryan Ardouny bir yandan Türkiye’yi Amerika’yı tehdit etmekle suçlarken⁶⁴ diğer yandan bu tasarıya her

61 Earthtimes,Uk, 17 Ekim 2007.

62 The Hill, DC, 18 Ekim 2007.

63 Bloombay, 17 Ekim 2007.

64 The Hill, DC, 18 Ekim 2007.

iki partiden oy verecek bir çoğunluğun bulunacağına emin olduğunu⁶⁵ ifade etmiştir. Aynı kuruluştan Arpi Vartanyan ise Temsilciler Meclisi'nin bu tasarımı oylamamasının Türkiye'nin "soykırımı" inkâr politikasına iştirak edildiği anlamına geleceğini söylemiştir.⁶⁶ O günlerde, Çin'in karşı çıkmasına rağmen, Dalay Lama'ya Kongre Altın Madalyası verilmesi dahi Başkan Bush'un eleştirilmesi için bir fırsat olarak görülmüştür. Başta, 106 sayılı tasarının kabulü çabalarını yöneltten Kaliforniya Temsilcisi Adam Schiff olmak üzere, Kongre'de Ermeni Çıkarları Grubu (Armenian Caucus) üyesi altı temsilci, Çin Hükümeti'nin Dalay Lama hakkındaki görüşlerine karşı çıktığına göre Türkiye'nin de 106 sayılı karara itirazlarının dikkate alınmaması anlamını taşıyan bir bildiri yayımlamıştır.⁶⁷ Bryan Ardouny ise "Çin'e karşı durabiliyorsak Türkiye'ye de karşı çıkmaktan neden korkuyoruz?" sözleriyle onlara katılmıştır.⁶⁸ Bu garip denebilecek mantığa Amerika Dış İlişkiler Konseyi üyesi Steven Cook, Çin'in aksine Türkiye'nin ABD'nin müttefiki olduğu cevabını vermiştir.⁶⁹

Tasarıya karşı muhalefetin gitgide artması ve oya konulduğu takdirde kabul edilmesi olasılığının çok azalması karşısında tasarımı Temsilciler Meclisi'ne ilk sunan altı üyeden dördü⁷⁰ Meclis Başkanı Nancy Pelosi'ye bir mektup göndererek, zamanlama daha uygun olduğu bir dönemde Meclisin büyük çoğunluğunun soykırımı tanıyan bu tasarımı destekleyeceğine inandıklarını ve tasarının bu yıl daha geç bir tarihte veya 2008'de ele alınması için çalışacaklarını bildirmişlerdir. Pelosi'nin sözcüsü de Başkanın mektubu gönderenlerin istemine saygı göstereceğini ifade etmiş⁷¹ ve böylelikle 106 sayılı tasarının oylanması, bilinmeyen bir tarihte ertelenmiştir.

Tasarının başlıca savunucusu Adam Schiff, bu konuda verdiği bir beyanatta Türk lobisini (lobi şirketlerini) suçlamış ve onlara ABD Dışişleri Bakanlığının yardım ettiğini ileri sürmüştür. Schiff ayrıca, kendisini Ermeni seçmenlerine karşı savunmak için, tasarımı sundukları vakit yeterli oya sahip olduklarından emin bulduklarını, bu konuda en kötü şeyin tasarının oya sunulup başarılı olunmaması ve Türkiye'nin de bunu "soykırımın" inkâr edildiği şeklinde takdim etmesi olduğu-

65 Los Angeles Times, 18 Ekim 2007.

66 PanArmenian, Net, 18 Ekim 2007.

67 Aynı kaynak.

68 Arm radio, 18 Ekim 2007.

69 Whittier Daily News, 18 Ekim 2007.

70 Adam Schiff, Frank Pallone, Brad Sherman ve Anna Eshoo.

71 The New York Times, 25 Ekim 2007.

nu da söylemiştir.⁷²

ANCA'nın İcra Direktörü Aram Hamparyan Temsilciler Meclisi üyelerine gönderdiği bir mektupta⁷³ Türkiye'nin güvenilir bir müttefik olmadığına ortaya çıktığını, Amerika'nın manevi önderliği konusunda uzlaşmaya gidilmesinin (yani bu tasarının kabul edilmemesine çalışılmasının) gerçek tehlikeyi oluşturduğunu, buna karşılık Ermeni soykırımı gerçeğinin tartışmaya açılmadığını söylemiş, ortalık durulunca iki parti üyelerinden oluşan daha büyük bir çoğunluğun Türkiye'nin sindirme politikalarına karşı çıkarak, insan haklarına ilişkin bu tasarımı kabul edeceğine inandıklarını ifade etmiştir.⁷⁴

Aynı mektupta başta Nancy Pelosi olmak üzere söz konusu tasarının kabulü için gayret sarf eden sekiz temsilci için⁷⁵ Amerikan Ermenilerinin derin takdirleri bildirilmek suretiyle bunlar Ermeni seçmenler nazarında temize çıkarılmaya çalışılmıştır.

Amerikan Ermeni Asamblesi İcra Direktörü Bryan Ardouny ise, tasarının ertelenmesinden hayli sonra, 3 Kasım'da, yaptığı bir açıklamada⁷⁶ Asamble'nin 106 sayılı tasarının kabul edilmesi için çabalarını sürdüreceğini söylemiş ve Ermeni Cemaatinden bu konuda destek istemiştir. Tasarıya karşı çıkanların artık soykırım gerçeğini sorgulamadıklarını, ancak her zaman bir mazeret bulacaklarını belirten Ardouny, yabancı bir hükümetin neyi yapacağını veya yapamayacağını kendisine dikte ettirmesine ABD'nin izin vermemesi gerektiğini de söylemiştir.

Sonuç olarak, Amerikan Ermenilerinin büyük çabalarıyla Temsilciler Meclisine sunulan 106 sayılı tasarı bilinmeyen bir tarihe ertelenmiştir. Bu, Amerikan Hükümetinin, başta Başkan Bush olmak üzere, tasarının aleyhinde vaziyet almasıyla sağlanmıştır. Amerikan Hükümeti'nin tasarıya karşı çıkmasının birinci nedeni Türkiye ile ilişkilerin bozulmasından ve bunun Irak ve Afganistan'daki Amerikan güçlerinin güvenliği veya ikmalî için tehlike oluşturmasından endişe etmesidir. İkinci neden ise, iç siyasetle ilgili olup, Bush İdaresini gereğinden fazla rahatsız eden Nancy Pelosi ve bazı Demokratları, bu tasarımı akamete uğratarak, zor du-

72 Aynı kaynak.

73 ANCA Press Release, 25 Ekim 2005.

74 Aynı kaynak.

75 Adam Schiff, George Radanowich, Frank Pallone, Joe Knollenberg, Brad Sherman, Ed Roycer, Anna Eshoo, Thaddeus McCotter.

76 Armenian Assembly of America, Press Release, 15 Kasım 2007.

rumda bırakmaktadır.

Bu tasarının önlenmesi çabalarında Türkiye'nin zayıf yanı karşı önlem alacağı hususunda inanırlığını büyük ölçüde yitirmiş olmasıydı. Zira, özellikle Fransa ile Ermeni soykırımı iddiaları nedeniyle 2001 ve 2006 yıllarında çıkan krizlerde Türkiye'de Hükümet, T.B.M.M., bazı meslek kuruluşları ve sivil toplum örgütlerinin gösterdikleri büyük tepkilere⁷⁷ ve Fransa'ya önlem alınacağına dair beyanlara rağmen Fransa ile ilişkilerde, bazı silah ve askeri gereç alımları hariç, bir gerileme yaşanmamış aksine ekonomik ilişkiler artmıştır. Yukarıda değindiğimiz gibi, Başkan Koçaryan dahil, bu husus Ermenilerce ve yandaşlarınca sıkça dile getirilmiştir. Türkiye'nin başarısı, bu kez tasarı geçtiği takdirde ABD ile ilişkilerde olumsuz gelişmeler olacağına ABD Hükümeti'ni ikna etmiş olmasındadır. ABD Hükümeti ise, hem Irak politikasında yeni zorluklarla karşılaşmamak hem de başta Nancy Pelosi olmak üzere Demokratların Amerikan askerlerinin güvenliği gibi hassas bir konuda eleştirilmelerini sağlamak amacıyla, ikna olmakta zorluk göstermemiştir.

Ermeniler için, harcanan çabalar dikkate alındığında, ortada ciddi bir başarısızlık vardır. Yaklaşık aynı tarihlerde Avrupa Parlamentosu'nun, Ermenilerin ısrarlı taleplerine rağmen, Türkiye hakkındaki raporuna soykırım iddialarını dahil etmeyi kabul etmemesi, Türkiye'ye karşı mücadelelerinde bir diğer başarısızlığı temsil etmektedir. (Bu konuyu Dergimizin gelecek sayısında inceleyeceğiz.) Bu ümit kırıcı duruma rağmen Ermenilerin ilk fırsatta yeniden ABD Kongresi'nde girişimlerde bulunacaklarından şüphe edilmemelidir. 2008 yılı için 24 Nisan ve civarı yeni deneme için uygun görülebilir. Ancak, artık Ermeni soykırım iddialarının tanınması Irak ve Afganistan'daki Amerikan askerlerinin güvenliğine bağlanmış olduğundan uygun bir zaman bulunması çok daha uzun bir zaman alabilir.

106 sayılı tasarı kabul edilmiş olsaydı bazı ülkelerde benzer tasarıların kolayca gündeme gelmesi kaçınılmazdı. Şimdi ise bu, imkânsız olmamakla beraber, eskiye göre daha güç görülmektedir.

Türkiye şimdilik 106 sayılı tasarıyı durdurmuş olmakla beraber, ABD'de Ermenilerin soykırımı uğratıldığı inancı yaygın olduğundan, Amerikan askerlerinin güvenliği mülahazası ortadan kalkınca, bu konu tekrar gündeme gelecektir. O itibarla Türkiye için 1915 olaylarının gerçek niteliğini ortaya koyan bilimsel çalış-

⁷⁷ Bu konuda 2001 yılı krizi için bkz. Ömer Engin Lütem, "Olaylar ve Yorumlar", *Ermeni Araştırmaları*, Sayı: 1, ss.10-25 ve 2006 krizi için bkz. Ömer Engin Lütem, "Olaylar ve Yorumlar", *Ermeni Araştırmaları*, Sayı: 22, ss. 20-55.

malara ivedilikle devam olunması birinci derecede önem taşımaktadır.

II- ERMENİ SOYKIRIM İDDİALARI, AMERİKAN MUSEVİLERİ ve İSRAİL

ABD'deki bazı Yahudi kuruluşlarının, 30 Ocak 2007 tarihinde Amerika Temsilciler Meclisi'ne verilen ve Ermeni Soykırımı iddialarının tanınmasını isteyen 106 sayılı tasarıya karşı çıktıkları bazı basın haberlerinden anlaşılmış⁷⁸ ve bu kuruluşlar, Türkiye Musevilerinin isteği üzerine, söz konusu tasarıya karşı olduklarını Kongrenin bazı etkili üyelerine bildirmişlerdi.⁷⁹ Söz konusu kuruluşlar arasında Karalamacığa Karşı Birlik (Anti-Defamation League = ADL) de bulunmaktaydı.

1913 yılında kurulmuş olup Yahudi aleyhtarı beyan ve hareketlerde bulunanlar hakkında kovuşturma yapılmasını sağlamakla ün yapmış olan ADL'nin Millî direktörü Abraham Foxman bir demecinde, söz konusu karar tasarısının tarihi bir olay hakkında tutum aldığını, bir hükme vardığını, oysa 1915 olayları için Yahudi Cemaatinin tarihin hakemliğini yapmaması ve ABD Kongresi'nin de bu konuda hakem olması gerektiğini söylemiştir.⁸⁰

Bu sözlere ABD'deki Ermeniler tepki göstermiştir. Boston şehri yakınlarında bir kasaba olan ve 8000 kadar Ermeninin yaşadığı Watertown İl Konseyi 14 Ağustos 2007 tarihinde oybirliğiyle aldığı bir kararla, ADL tarafından düzenlenen ve bu Konseyin de katıldığı bir program olan "No Place for Hate"den (Nefrete Yer Yok) çekilme kararını almıştır. Şehir konseyi bu kararına gerekçe olarak, ADL'nin, 1915'den 1923'e kadar olan dönemde önceden tasarlanmış, sistemli ve kasıtlı olarak 1,5 milyondan fazla Ermeninin katledilmesini inkâr etmesini göstermiştir.⁸¹

Daha sonra Massachusetts Eyaletinde Belmont ve Arlington⁸² ile Newton, Needham, Newburyport ve Bedford şehirleri de ⁸³ "No Place For Hate" programından çekilmiştir.

78 Today Zaman, 26 Nisan 2007.

79 Jewish Telegraphic Agency, 23 Nisan 2007.

80 Los Angeles Times, 21 Nisan 2007.

81 Armenian National Committee of Eastern Massachusetts Press Pelease, 15 Ağustos 2007.

82 Jewish Telegraphic Agency, 7 Eylül 2007.

83 Armradio, 11 Eylül 2007.

O zamana kadar Foxman'ı savunmuş olan ADL'nin New England bölgesi Direktörü Andrew H. Tarsy, Ermenilerin kendisini etkilemesi sonucunda, birden tutum değiştirerek ADL'nin Ermeni soykırımını tanıması gerektiğini söylemeye⁸⁴ başlamış ve Foxman da kendisini görevden almıştır.⁸⁵

Watertown İl Konseyi'nin kararından sonra Foxman ve ADL sadece Ermeniler tarafından değil, Yahudiler tarafından da eleştirilmeye başlanmıştır. Eleştirenler arasında Harvard Üniversitesi'nde Ermeni incelemeleri konusunda çalışan Prof. James Russell, soykırım konusunda eserleriyle tanınan Deborah Lipstadt⁸⁶, Boston Hahamı Ronne Friedmann da vardır.⁸⁷ ADL'nin bazı Yahudi üyeleri istifa etmeye başlamıştır.⁸⁸

ADL Başkanı Abraham H. Foxman 21 Ağustos 2007 tarihinde bir açıklama yaparak Türk-Ermeni sorunu hakkında son haftalardaki hararetli tartışmalar ışığında ve Yahudi halkına karşı tehditlerin arttığı bir zamanda, Yahudi Cemaati'nin birliği endişesiyle ADL'nin Ermenilerin uğradığı trajediyi yeniden ele almaya karar verdiğini, kendilerinin 1915-1918 yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ermenileri maruz bıraktığı acıklı olayları hiçbir zaman reddetmediklerini ve bunları katliam ve mezalim olarak tanımladıklarını, konuyu iyice düşündükten sonra bu eylemlerin sonucunun soykırım ile aynı olduğu görüşüne vardıklarını ve o zamanlar soykırım kelimesi mevcut olsaydı bu eylemlere soykırım deneceğini söylemiştir. Foxman bu konuda başta Nobel ödüllü Elie Wiesel olmak üzere bazı saygın tarihçilere danıştığını ve onların da bu görüşe katıldığını belirtmiş ve Türkiye'nin geçmişi ile yüzleşmesini ve tarihinin bu karanlık kısmı hakkında Ermenilerle uzlaşmasını istemiştir. Foxman ayrıca, bu gibi konularda Kongre kararlarının aksine sonuçlar verdiğini, Türkler ve Ermeniler arasında uzlaşmayı teşvik etmeyeceğini, Türkiye'deki Musevi Cemaati'ni tehlikeye atabileceğini ve Türkiye, İsrail ve ABD arasındaki çok taraflı önemli ilişkileri bozabileceğini ileri sürmüştür.⁸⁹

Görüldüğü üzere Foxman kısa süre önce Kongre ve Yahudi Cemaati'nin Ermeni sorunu konusunda tarihin hakemliğini yapmamasını ve bir hükme varmamasını savunurken aniden tutum değiştirerek tarihi bir olay hakkında kendisi hüküm vermiştir.

84 Boston Globe, 17 Ağustos, 2007.

85 Boston Globe, 18 Ağustos 2007.

86 Armenews, 17 Ağustos 2007.

87 Boston Globe, 17 Ağustos 2007.

88 Armenian Assembly of America, Press Release, 20 Ağustos 2007.

89 ANCA, Press Release, 21 Ağustos 2007.

Abraham Foxman'ın yukarıda değinilen açıklaması Türkiye'de bazı tepkilere neden olmuştur. Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü ertesi gün (22 Ağustos 2007) bu konuda kendisine sorulan bir soruya cevaben 1915 olaylarının "soykırım" olarak nitelenmesinin tarihi ve hukuki temelden yoksun olduğunu, iddia edilen aksine, tarihçiler arasında bu konuda bir mutabakat bulunmadığını, Türkiye'nin bir ortak komisyon kurularak tarihi gerçeklerin ortaya çıkarılması önerisine henüz olumlu bir yanıt alınmadığını, ADL'nin aldığı bir kararın tarihi yeniden yazmaya girişmesinin çelişki teşkil ettiğini ve gerekçesinin anlaşılmadığını, Türkiye'deki Musevi Cemaati'nin toplumun bir parçası olduğunu ve Ermeni iddialarına yönelik gelişmelerden endişe duyacakları hiçbir husus bulunmadığını, bu açıklamanın ADL açısından talihsizlik olduğunu ve düzeltilmesinin beklendiğini ifade etmiştir.⁹⁰ (Dışişlerinin cevabının tam metni dergimizin Güncel Belgeler bölümünde Belge 1 olarak yer almaktadır.)

Türkiye'deki Musevi Cemaati Yönetimi de bu konuda bir açıklama yaparak, özetle, ADL'nin söyleminde değişiklik yapmasını üzüntüyle öğrendiklerini, bu konuda ABD kamuoyunda meydana gelen gelişmeleri ve bazı Yahudi Kuruluşları arasındaki fikir ayrılıklarını anlamakta güçlük çektiklerini belirttikten sonra konunun tüm ilgili tarafların arşivlerinin açılarak akademik düzeyde tartışılması gerektiği ve parlamentoların tarihi gerçekleri "oylayarak tespit etme" yeri olmadığı hususlarındaki Türkiye tezlerini destekledikleri ifade edilmiştir. (Türkiye Musevi Cemaati'nin bu açıklamasının tam metni dergimizin Güncel Belgeler bölümünde Belge 3 olarak yer almaktadır.)

Tarafımızdan da Abraham Foxman'a, metni Enstitümüzün Günlük Bülteninde 27 Ağustos 2007 tarihinde yayınlanan bir mektup gönderilmiştir. Mektupta ADL'nin bu konuda uzun süredir benimsediği tutumunun neden değiştirdiğinin bildirilmediği, soykırım iddiasını kanıtlamadan yapılan bu açıklamanın gerçeği yansıtmadığı, ADL'nin tutum değişikliğinin karalamacılığı önlemeye hizmet edemeyeceği, birçok tanınmış bilim adamının 1915 olaylarının soykırım olarak kabul edilmesine karşı çıkmış olduğu, bu olayların Yahudi Holokostu'na göre büyük fark arz ettiği ve iddialar kanıtlanmadığına göre ADL'nin 1915 olaylarının soykırım ile eşdeğer olaylar şeklindeki açıklamasının gözden geçirilmesinin gerekli olduğu bildirilmiştir.

Buna karşılık, Foxman'ın açıklamasındaki söz konusu karar tasarılarının kabulünün Türkler ve Ermeniler arasında uzlaşma sağlanmasına hizmet etmeyeceği ve

90 http://www.mfa.gov.tr/MFA_tr/BasinEnformasyon/SoruCevap/2007/Agustos/SC33_23August

Türkiye, İsrail ve ABD ilişkilerini olumsuz etkileyeceği yolundaki görüşlerine katıldığı belirtilmiştir. Ancak böyle bir kararın kabulünün Türkiye'deki Musevi Cemaatini tehlikeye atacağı fikrine karşı çıkmış Türkler ve Yahudiler arasındaki tarihi bağların çok köklü olduğu, Musevilerin Türkiye Cumhuriyeti'nin saygın vatandaşları olduğu, genelde refah içinde yaşamını sürdüren bu cemaatin tüm özgürlüklerden yararlandığı ve Cumhuriyet kanunlarının koruması altında olduğu vurgulanmıştır.

Mektupta ayrıca Türkiye'nin Ermenistan'a 1915 Olayları'nı araştırmak amacıyla ortak bir tarih komisyonu kurulmasını önerdiği ancak bu konuda Ermenistan'dan olumlu bir yanıt alınmadığı hatırlatılmış ve Foxman'ın 23 Ağustos tarihli açıklamasında bu önerinin desteklendiği anlamına gelen ifadelerden memnuniyet duyulduğu belirtilmiştir.

Bu olaydan on gün kadar önce Sayın Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer tüm devlet ricalinin katıldığı bir törenle Profilo Holding'in Yönetim Kurulu Başkanı Jak V. Kamhi'ye Devlet Üstün Hizmet ödülü vermişti. Kamhi, Abraham Foxman'a bir mektup göndererek açıklamasından derin hayal kırıklığı duyduğunu, 1915 Olayları hakkında tarihçiler arasında bir fikir birliği olduğu iddiasının yanlış olduğunu, saygın ve ciddi tarihçilerin bu olayların soykırım olarak tanımlanmasını kabul etmediklerini, ADL'nin böylesine hassas bir konuda tek taraflı, dikkatsiz ve bilgisizce hazırlanan bir açıklama yapmasındaki mantığı anlayamadığını bildirmiştir. Kamhi mektubunda ADL'nin Yahudi Soykırımı ile 1915 Olayları'nın karşılaştırmasını Yahudi soykırımı kurbanlarının anısına karşı yapılmış bir haksızlık olduğunu, Türk halkının hassasiyetini ve onurunu incittiğini ifadeyle Foxman'ın açıklamasının, Kongre'deki tasarılar gibi, Türkler ve Ermeniler arasındaki temasları engellediğini ve Türkiye, İsrail ve ABD arasındaki ilişkileri riske attığını belirtmiş ve bu durumun düzeltilmesini istemiştir.⁹¹

ADL'nin açıklaması Türk basınında da tepki ile karşılanmıştır. Büyük gazetelerden bazılarının bu konudaki başlıkları şöyledir: "Soykırım İddialarını Resmen Tanıdılar Ermeni Tezine Sürpriz Destek"⁹², "Soykırım Golü"⁹³, "Erdoğan'a Sarılan Yahudiler Türkiye'yi Arkadan Vurdu", "Kucaklayıp Arkadan Vurdu"⁹⁴ (Foxman'ın Başbakan Erdoğan'a sarılmış bir fotoğrafını göstererek), "Yahudiler Ermeni Soy-

91 Vatan, 24 Ağustos 2007.

92 Milliyet, 23 Ağustos 2007.

93 Sabah, 23 Ağustos 21007.

94 Vatan, 23 Ağustos 2007.

kırımını Diyecek”⁹⁵, “Yahudilerde Ermeni Soykırımını Çatlağı”⁹⁶, “ABD’deki Yahudi Lobisi Saf Değiştiriyor”⁹⁷, “Ankara Tel Aviv Hattı Gergin: Faturası Çok Ağır Olur”⁹⁸, “İsrail Türkiye’yi Gözden mi Çıkardı?”⁹⁹, “Türkiye’den Çok İsrail Kaybeder”¹⁰⁰.

Basın haberlerine göre Dışişleri Bakanı Abdullah Gül veda ziyaretine gelen İsrail Büyükelçisi Pinhas Avivi’ye bu konuda duyduğu hayal kırıklığını dile getirerek İsrail yönetiminin Yahudi Lobisi üzerindeki etkisini kullanmasını istemiştir. Büyükelçi ise İsrail’in tutumunda bir değişiklik olmadığını yazılı bir açıklamayla duyurduğunu belirtmiştir. Öte yandan Başbakan Erdoğan İsrail Cumhurbaşkanı Şimon Peres’le bir telefon görüşmesi yaparak duyulan rahatsızlığı dile getirmesi ve ABD’deki Yahudi lobisine telkinde bulunmasını istemiştir. Perez elinden geleni yapacakları yanıtını vermiştir.¹⁰¹ Öte yandan Türkiye’de tatilde bulunan Büyükelçi Namık Tan Tel Aviv’e dönmüştür.¹⁰²

Türkiye’den gelen bu güçlü tepkiler karşısında Abraham Foxman durumu yatıştırma ihtiyacı duyarak ADL’nin Milli Başkanı Glen S. Lewy ile beraber yaptığı bir açıklamada taraflar arasındaki anlaşmazlığı çözümlmek için Türkiye’nin ortak bir komisyon kurulması hakkındaki önerisini desteklediğini bildirdi. Birçok tarihçi, insan hakları savunucusu ve siyasi liderin bilgi, deneyim ve yargı yeteneklerini bu konuya hasretmeye istekli olduklarına inandığı belirtilen açıklamada Nobel Ödüllü Elie Wiesel’in daha önce bir uzlaşmaya varmak için Türkiye ve Ermenistan’ın somut adımlar atmasını önerdiği hatırlatıldı. Diğer yandan Wiesel’in bir hafta kadar önce, Türk ve Ermeni halklarının paylaştıkları tarihin yeniden incelenmesi için Türk ve Ermeni uzmanlarının bir kurum oluşturmasını destekleyeceğini ifade etmiş olduğu belirtildi.¹⁰³

Foxman ayrıca Başbakan Erdoğan’a bir mektup göndererek, bu konuda Türk hal-

95 Akşam, 23 Ağustos 2007.

96 Zaman, 23 Ağustos 2007.

97 Radikal, 23 Ağustos 2007.

98 Sabah, 24 Ağustos 2007.

99 Sabah, 24 Ağustos 2007.

100 Vatan, 24 Ağustos 2007.

101 Sabah, 24 Ağustos 2007.

102 Akşam, 24 Ağustos 2007.

103 Elie Wiesel’in girişimi için bkz. Ömer Engin Lütem, “Olaylar ve Yorumlar”, *Ermeni Araştırmaları*, Sayı: 25, ss. 25-29 ve 135-153.

kına acı vermiş olmalarından dolayı derin üzüntü duyduğunu, niyetlerinin asla Türk halkı ve liderlerini incitmek olmadığı, arzularının dostluğu derinleştirmek ilişkileri güçlendirmek olduğunu bildirdi.¹⁰⁴

Görüldüğü gibi Foxman'ın ikinci açıklaması ve Başbakan Erdoğan'a gönderdiği mektup, yapılan hatayı onarma amacını taşımakla beraber, 1915 Olayları'nı soykırım olarak addetmekten vazgeçtiklerine dair bir ifade taşımamaktadır. Diğer bir ifadeyle adigeçen Türkiye'nin en fazla önem verdiği konuda tutumunu değiştirmemiştir.

ADL'nin soykırım iddiasını benimsemesi Ermeni militanlarını memnun ederken Kongre'deki tasarılar karşı çıkması tepkilerini çekmiştir. ANCA'nın İcra Direktörü Aram Hamparyan bu konuda yaptığı bir açıklamada Kongre'deki karar tasarısını önlemek isteğinin kendilerinde endişe yarattığını ve ADL'yi doğru yöne çekebilmek için çaba gösterilmesi gerektiğini bildirmiştir.¹⁰⁵

ABD'deki en büyük Yahudi kuruluşlarından biri olan ve genelde Türkiye'yi destekleyen Amerikan Yahudi Komitesi (American Jewish Committee) İcra Direktörü David A. Harris bu konuda yayınladığı bir makalede¹⁰⁶ Türk ve Ermenilerin tutumlarını özetledikten ve tüm Amerikan hükümetlerinin, Türkiye'nin hayati önem arz eden stratejik durumu nedeniyle Kongre'nin karar almasına karşı çıktığını belirttiikten sonra, Yahudilerin bu olaylar hakkında nasıl bir tutum almaları gerektiği hususunda, "tarihi gerçekleri muhafaza etmenin" öncelikli bir yer alması gibi müphem ifadeler kullandı. Ancak soykırım iddialarını kabul eden I. Dünya Savaşı'nda İstanbul'daki Amerika Büyükelçisi Henry Morgenthau ile halen Harvard Üniversitesi'nde profesör olup Ermeni tezlerini destekleyen Samantha Power'den inanılır kişiler olarak bahsetmesi kendisinin de Ermeni soykırımına inanmakta olduğunu ortaya koydu. Buna karşılık Harris Türk ve Ermeni tarihçilerin geçmiş hakkında ortak bir anlaşmaya varmaları için, bir araya gelmelerine taraftar olduğunu ve böyle bir karşılaşmayı kolaylaştırmak için yardımı hazır bulduklarını belirtti.

Ermeni soykırım iddialarını tanıyan başka Yahudi kuruluşlar da bulunmaktadır. Bunların başında II. Dünya Savaşından sonra Yahudi katliamını örgütleyen kişilerin bulunması için çalışmalarıyla tanınan Simon Wiesenthal Merkezi gelmek-

¹⁰⁴ Hürriyet, 24 Ağustos 2007.

¹⁰⁵ ANCA, Press Release, 21 Ağustos 2007.

¹⁰⁶ Jerusalem Post, 21 Ağustos 2007.

tedir. Kudüs'teki Yad Vashem adını taşıyan ve Yahudi soykırımına ait arşivler ile müzeleri içeren kuruluş da, eğitimsel etkinliklerinin arasında Ermeni soykırım iddialarına yer vermiştir. Washington'daki "United States Holocaust Memorial Museum" un benzer bir uygulaması mevcuttur. Müzenin çıkışına Ermeni soykırım iddialarını özetleyen ve Müzenin asıl konusuna yabancı düşen bir pano konmuş ve bu pano Büyükelçilerimizin yıllardan beri süren girişimlerine rağmen kaldırılmamıştır.

Ermeni kaynaklarına göre Ermeni "soykırımını" ve bu konudaki karar tasarısını tanıyan başka Amerikan Yahudi kuruluşları da vardır: Union of Reform Judaism, Americans for Peace Now, The Zionist Organization of Amerika¹⁰⁷ ile American Federation of Jews from Central Europe, American Jewish World Service, Center for Russian Jewry, Jewish Social Policy of Action Network, Jewish War Veterans of the USA, Jewish World Watch, Reconstructionist, Rabbinical College, The Workmen's Circle/Azbetar Ring, The Jewish Community Relations Council of Greater Boston¹⁰⁸ bunlar arasında bulunmaktadır. Bu liste uzun görünmekle beraber Amerika'daki Musevi kuruluşlarının ancak bir kısmını içermektedir.

İsrail Cumhurbaşkanı Şimon Peres Zaman gazetesinden Abdülhamit Bilici'nin sorularına verdiği cevaplarla bu olaya ilişkin olarak İsrail'in tutumuna ışık tutmuştur.¹⁰⁹ Peres, örgüt içinden gelen baskılar nedeniyle ADL'nin geleneksel tutumundan saptığını, ancak eski tutumlarına döneceklerini umduğunu belirttikten sonra Foxman'ın kendisine Kongre'deki tasarımı asla desteklemeyeceklerini, buna karşın iki taraf tarihçilerinden oluşan bir komisyonunun konuyu incelemesi hakkında Başbakan Erdoğan'ın önerisini destekleyeceklerini söylediğini belirtmiştir.

Peres, ADL'nin bu tutumunun Türkiye'nin İsrail ile ilişkilerine ve Hamas Lideri Maşat'ı Türkiye'ye davetine cevap olduğu hakkındaki bir soruya ise bunu sanmadığını, ADL'nin politik bir amaç gütmeyeceğini ve bu tür örgütlerin İsrail'den talimat almadığı yolunda cevap vermiştir.

Ermenilerin 1915 yılında yaşadıklarıyla Yahudilerin Almanya'da yaşadıklarının karşılaştırılmasının mümkün olup olmadığı sorusuna ise, böyle bir karşılaştırma yapmanın doğru olmayacağını belirten Peres, Başbakan Erdoğan'ın tarihçiler komisyonu kurma fikrinin makul görüldüğünü, böylece tarihi bu günün politik

107 PanArmenian, 7 Eylül 2007.

108 Armradio, 8 Eylül 2007.

109 Zaman, 1 Eylül 2007.

bakış açısına uyarlama yanlısına düşülmeyeceğini söylemiştir.

İsrail'in 1915 Olayları'na yaklaşımında değişiklik olup olmayacağı sorusuna da, "İsrail'in bu konudaki yaklaşımı bellidir ve pozisyonumuzda asla değişiklik söz konusu değildir." cevabını vermiştir.

Türkiye ADL'nin tutum değiştirmesi çalışmalarını, yurtdışındaki Büyükelçiler aracılığıyla da sürdürmüştür.

Yukarıda değindiğimiz gibi tatilini yarıda keserek Tel Aviv'e dönen Namık Tan, Tel Aviv Post gazetesine verdiği bir demeçte, Türkiye'nin İsrail ile olan stratejik ortaklığının tüm Yahudi dünyasını kapsadığını, Türk halkının İsrail ile Amerika'daki Yahudi örgütleri arasında bir fark görmediğini, bu örgütlerin faaliyetlerini İsrail ile koordine ettiklerini ve bazı konularda İsrail'in elde edemeyeceği bir şey olmadığını ifade etmiştir.¹¹⁰ Namık Tan, daha sonra verdiği bir mülakatta ise İsrail makamlarının tutumunun takdir edildiği, onlardan tarihin sadece günlük siyasi gerekçelere dayanarak yazılmaması gerektiğini Amerikalı Yahudilere anlatmalarının beklendiğini belirtmiştir.¹¹¹ Aşağıda göreceğiniz gibi, İsrail Cumhurbaşkanı ve Başbakanı ABD Temsilciler Meclisi'nin bazı üyeleri nezdinde görüşmede bulunmuşlar ancak tasarının kabulünü önleyememişlerdir.

Türkiye'nin Washington'daki Büyükelçisi Nabi Şensoy ise, Boston'da yayınlanan Jewish Advocate gazetesine verdiği bir demeçte¹¹² Osmanlı, Ermeni ve diğer arşivleri inceleyerek o döneme ışık tutmak çabalarının desteklenmesi gerektiği, bu amaçla Başbakan Erdoğan'ın Başkan Koçaryan'a bir ortak tarihçiler komisyonu kurulmasını önerdiğini ayrıca bu komisyona, başta ABD olmak üzere, diğer ülkelerin uzmanlarının da katılabileceği, ancak Ermenistan hükümetinin bu öneriye olumlu cevap vermediğini, bu çerçevede Amerikan Kongresi'nin 1915 olayları hakkında karar almasının siyasi bir kuruluş (organ) tarafından tarihin yazılması anlamını taşıdığını, ADL'nin bu konunun ABD Kongresini ilgilendirmemesine dair görüşünün sevindirici olduğunu, Türkiye'nin ABD'de, İsrail'de veya dünyanın başka yerlerinde Yahudi toplumuyla ilişkisini derinleştirmeyi arzu ettiğini bildirmiştir.

Şensoy Türkiye'deki Musevi Cemaatine de değinerek bu cemaatin Türkiye'nin

110 Today's Zaman, 28 Ağustos 2007.

111 Trends (Azerbaycan), 6 Ekim 2007.

112 Jewish Advocate, 5 Eylül 2007.

ayrılmaz bir parçası olduğunu, 500 yıldan beri Türk ve Yahudiler arasındaki ilişkilerin örnek teşkil ettiğini ifade etmiştir.

Bu arada Foxman gerek Ermeniler gerek Yahudiler tarafından eleştirildiğinden her fırsatta kendini savunmaya devam etmiştir. 9 Eylül 2007 tarihinde Jerusalem Post gazetesinde yayınlanan bir yazısında Watertown Ermenilerinin ADL'ye soykırımını inkâr etmekle suçlayan bir kampanya açtıklarını, bunun sonucunda başlayan hararetli tartışmaları dikkate alarak ve Yahudi Cemaati'nin birlik ve beraberliğini muhafaza etmek için, tutumlarını gözden geçirdiklerini ve sonunda, Elie Wiesel'in Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermenilere yapılan muamelelerin soykırıma tekabül ettiği hakkındaki görüşünü paylaştıklarını tekrarlamıştır.

Bizce Foxman'ın bu yazısında en ilginç husus dünyadaki tüm Yahudilerin güvenlik ve refahının ADL için öncelik taşıdığı, Türkiye'deki Musevi Cemaati'nin önderlerini dinlediklerini ve dünyadaki Yahudi cemaatlerinin yaşamları üzerinde etki yapacak konularda kendilerine başvururlarsa, bunu dikkate almaları gerektiğini belirtmesidir.

Bu karışık ifadeden anlaşılabilen şudur: Türkiye'deki Musevi Cemaati'nin ileri gelenleri ADL'ye (Foxman'a) başvurarak 106 sayılı tasarı kabul edildiği takdirde Türkiye'de yaşamlarının tehlikeye gireceğini söylemişlerdir. Bunun üzerine de ADL, soykırıma inanmakla beraber, tasarıya karşı olduğunu belirtmek durumunda kalmıştır.

106 sayılı kararlar hiçbir ilgileri olmayan Türk Musevilerinin bu kararın kabulünden olumsuz etkileneceklerini söylemek anlamsızdır. Diğer yandan bu olumsuzluğun Türk Musevilerinin yaşamlarını tehlikeye atacağını ima etmek Türkiye aleyhine propaganda yapmakla eşdeğerdedir. Foxman'ı bu anlamsız ifadelerde bulunmaya sevk eden husus, bir yandan soykırım iddialarını kabul ederken diğer yandan bu iddiaları içeren 106 sayılı tasarıya karşı çıkmasının yarattığı çelişkiyi izah edebilmektir. Bunu yapabilmek için ise Türkiye Musevilerinin ve İsrail'in tehlike altında olduğu gibi demagojik bazı gerekçeler ileri sürmüştür. Foxman'ın, kendini kurtarmak için, başkalarını suçlayacak derecede abartmaya başvurduğu görülmektedir. Foxman aynı abartmayı İsrail hakkında da yapmış, bu ülkenin son on yılların en büyük tehlikesi karşısında olduğunu iddia etmiş, bunu, İran'ın nükleer tehdidine bağlamış, ancak nükleer silahları bulunmayan İran'ın bu silahlara sahip olduğu bilinen İsrail'i nasıl tehdit ettiğini açıklamamıştır.

Başbakan Erdoğan Eylül ayı sonunda ABD'yi ziyareti sırasında 20 kadar Yahudi

Cemaati temsilcisiyle görüşmüştür. Erdoğan kendilerine Ermeni soykırımını iddialarının bilimsel ve tarihsel bir temele dayanmadığını, Türkiye'nin bu iddialara karşı Yahudi Cemaati'nin desteğini beklediğini söylemiş ve Türkiye'nin tarihi olayların incelenmesi için bir ortak komisyon kurulması hakkında Ermenistan'a yaptığı öneriyi hatırlatmıştır.

Foxman bu toplantıdan sonra gazetelerin sorularına muhatap olmuş ve zaman zaman dostlar arasında anlaşmazlık olabileceği, ancak bunun dostluğa halel getirmeyeceği gibi ifadelerle kendisini savunmaya çalışmış diğer yandan tarihle ilgili sorunların Türkiye ve Ermenistan arasında çözülmesi gerektiği, parlamentoların bu konuda bir görevi olmadığını belirterek Türk görüşlerine yakın ifadelerde bulunmuştur. Buna karşın 1915 Olayları'nın soykırım olduğu şeklindeki görüşünü değiştirdiğini söylememiştir.¹¹³

Amerika'daki Yahudi kuruluşlarının ikna edilmesi çabalarına Dışişleri Bakanı Ali Babacan da katılmış ve Chicago'da yaptığı görüşmelerde Kongredeki tasarının kabul edilmesinin sadece Türkiye-ABD ilişkilerini değil aynı zamanda Türkiye-İsrail ilişkilerini de olumsuz yönde etkileyeceğini anlatmış ve Ermeni iddialarının siyasetler tarafından değil tarihçilerce ele alınması gerektiği üzerinde durmuştur.¹¹⁴

Ali Babacan Ekim ayı başlarında İsrail'e yaptığı ziyarette de bu konuya değinecek, sorunun parlamenterlerin oyuyla değil tarihçiler tarafından çözümlenmesi gerektiğini, tarihçilerden oluşacak komisyonun varacağı sonuçları kabule hazır olduklarını söylemiştir.¹¹⁵

Bu ziyareti sırasında Jerusalem Post gazetesine bir mülakat veren Babacan "Ermeni soykırımı" tasarısının geçmesi halinde bunun yaratacağı olumsuz etkiler üzerinde durmuş ve bu etkilerinin sadece Türkiye-ABD ilişkilerinde değil, Türkiye-İsrail ilişkilerine de zarar vereceği uyarısını yaparak "Türkiye'de Yahudi halkı ya da Yahudi örgütleri ile Ermeni diasporası ve Ermeni lobilerinin Türkiye'ye hakaret etmek, Türkiye ve Türk halkını kınamak için şimdi el ele verdiği algılaması var" demiştir. Dışişleri Bakanı Washington'da bir şey yanlış giderse bunun kaçınılmaz olarak Türkiye ile ABD arasındaki ilişkiler ve Türkiye ile İsrail arasındaki ilişkiler üzerinde de bir etkisi olacağını belirterek Türkiye'nin, İsrail'in Washington'daki etkisini kullanması halinde memnun olacağını söylemiştir. ABD'deki Yahudi

113 Turkishny, 29 Eylül 2007 ve NTVMSNBC, 27 Eylül 2007.

114 Sabah, 22 Eylül 2007.

115 Zaman, 8 Ekim 2007.

örgütü ADL'nin "soykırımı" tanıdığı yolundaki açıklamasına değinen Babacan, "Yahudi örgütlerinin açıklamalarında bilinçli ve çok rahat bir şekilde soykırım kelimesini kullandıklarını görüyoruz. Bu bizim için sorun. Bu Türkiye'yi rencide ediyor" şeklinde konuşmuştur.¹¹⁶

Babacan'ın İsrail ziyareti sırasında Cumhurbaşkanı Peres, Başbakan Olmert, Dışişleri Bakanı Tzipi Livni ve Savunma Bakanı Elmud Barak'ın, başta Temsilciler Meclisi Dış İlişkiler Komitesi Başkanı Tom Lantos olmak üzere Amerikalı bazı Yahudi yetkilileri arayarak tasarının Komiteden geçmemesini istedikleri öğrenilmiştir.¹¹⁷

Türk Musevi Cemaati söz konusu tasarı hakkındaki çekincelerini içeren bir bildiri Washington'daki bazı basın yayın organlarına göndermişlerdir.¹¹⁸ (Bu bildirinin tam metni dergimizin Güncel Belgeler bölümünde Belge 5 olarak yer almaktadır.)

Bu çabalara rağmen tasarının, 10 Ekim 2007 tarihinde 21'e karşı 27 oyla Temsilciler Meclisi Dış İşleri Komitesi'nden geçtiğini yukarıda gördük. Komitedeki sekiz Yahudi üyeden yedisi tasarıyı kabul, biri ise reddi için oy kullanmıştır.¹¹⁹ Ret oyu veren tek Yahudi asıllı üye Florida temsilcisi ve Kongrede Türk Causus'u eş başkanı Robert Wexler'dir.

Kabul eden Yahudi üyelerin başında Komite Başkanı Tom Lantos gelmektedir. Komite'nin tasarıya olumlu oy veren diğer Yahudi üyelerinin adları şunlardır: New York'tan Gary Ackerman ve Eliot Engel, Kaliforniya'dan Tom Lantos'dan başka Howard Berman, Brad Sherman, Florida'dan Ron Klein, Arizona'dan Gabrielle Giffords.

Tasarının kabulünden sonra İsrail Hükümeti'nin bu metnin Temsilciler Meclisi Genel Kurulu gündemine alınmaması için gayretlerini arttırdığı görülmüştür. Bu çerçevede Şimon Peres'in bizzat Nancy Pelosi ile Tom Lantos'u arayarak, tasarının kabulünün ABD ve İsrail'e büyük zararlar getireceğini, ayrıca Türkiye ile ABD ilişkilerinin eskisi gibi stratejik ortaklık temeline dayanmasının mümkün olama-

116 Jerusalem Post, 9 Ekim 2007.

117 Zaman, 8 Ekim 2007.

118 Akşam, 10 Ekim 2007.

119 Turkish Daily News, 15 Ekim 2007.

yacağını söylemiştir.¹²⁰ Başbakan Ehud Olmert'in de bazı Kongre temsilcilerini arayarak benzer girişimlerde bulunduğu anlaşılmaktadır.¹²¹

Olayları böylece izah ettikten sonra, Ermeni soykırımını iddialarına ve bu çerçevede 106 sayılı karara karşı İsrail ve Amerikalı Yahudilerin tutumlarında ve bu kararın önlenmesi için gayret ve girişimlerinde farklar olduğunu belirtelim.

Gerek İsrail'in gerek ABD'de veya dünyanın diğer yerlerindeki Yahudilerinin Türkiye'yi algılamalarında şu hususların rol oynamakta olduğu görülmektedir. Önce, nerede olurlarsa olsunlar Yahudi toplumlarının Türkiye'ye veya Türklerle çok sempati duyduğunu söylemek güçtür. Bunda, önce Yahudilerde Müslümanlara karşı mevcut fobinin önemli bir etken olduğu görülmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nun beş asır önce Yahudilere kucak açmış olmasının, İkinci Dünya Savaşı sırasında bazı Türk diplomatlarının Yahudilere yardım etmiş bulunmasının ve ne Osmanlıda ne de Türkiye Cumhuriyeti'nde kayda değer antisemit hareketler bulunmamasının, Türkiye'dekiler hariç, Yahudileri çok etkilediğini ve müteşekkir bıraktığını söylemek zordur.

Buna karşı Türkiye'nin dış politikasında son yıllardaki bazı değişiklikler İsrail'de ve Amerikan Yahudilerinde abartılı endişeler yaratmıştır. Bu çerçevede eskiden Filistinlilerle az ilgilenen Türkiye şimdi bu halka ve sorunlarına karşı daha duyarlı hale gelmiş ve Filistin'e karşı ilgisini, İsrail tarafından terörist olarak takdim edilen Maşal'i Ankara'da ağırlayacak kadar ileri götürmüştür. Diğer yandan Türkiye, günümüzde İsrail için başlıca tehlike olarak görülen İran'la iyi ilişkiler içindedir ve özellikle enerji kaynakları alanında iki ülke arasında istikbal vadeden bir işbirliği kurulma yolundadır. İsrail için ABD'nin politikaları ve yardımları yaşamsal bir değere sahiptir. Oysa Türkiye, ABD'nin Irak politikası ile genelde mutabık olmadıktan başka kendisini yakından ilgilendiren Kuzey Irak için Amerikan planlarına karşıdır. Bu arada İsrail'in kuzey Irak'ta Kürtlerle işbirliği içinde olduğu hakkındaki rivayetler doğrusa, iki ülke arasında derin bir anlaşmazlık mevcut demektir.

Nerede olurlarsa olsunlar Yahudiler soykırım ve diğer insanlığa karşı işlenen suçlarla ilgili konularda, anlaşılır nedenlerle, çok duyarlıdır. Türkiye'nin bir türlü ön-

120 Hürriyet, 19 Ekim 2007.

121 Milliyet, 11 Ekim 2007.

leyemediği Ermeni soykırımını propagandası, birçok yerde olduğu gibi Yahudileri de etkisi altına almış ve Türkiye ve Türklere bakışlarının daha da olumsuz hale gelmesine neden olmuştur.

Bunlara karşın İsrail’le yakın işbirliği içinde olan tek Müslüman ülke olması, stratejik konumu, askeri gücü, süratle gelişen ekonomisi, bazı istisnalarla ABD ile paralellik gösteren dış politikası nedeniyle Türkiye İsrail için büyük önem arz eden ve işbirliğinden vazgeçilmesi mümkün olmayan bir ülke konumundadır.

İsrail ve Yahudi topluluklarının Türkiye’ye karşı tutumu, yukarıda değindiğimiz kimi (onlara göre) olumsuz, kimi de çok olumlu öğelerin etkisi altında belirlenmektedir.

Gazetelerden izleyebildiğimiz kadarıyla İsrail kamuoyunun Türkiye’ye karşı tutumu, aşırı olmayan bir derecede olumsuzdur; ancak Türkiye’nin İsrail için önemi taktir edilmektedir. Buna karşın, yukarıda saydığımız (onlar için) olumsuzluklar, kapalı kapılar arkasında dile getirilse ve bazen Yossi Sarid gibi Ermenileri destekleyen eski Hükümet üyeleri bulunsa da, İsrail Hükümetleri Türkiye ile yakın işbirliği içinde olmaya ve bu işbirliğini korumaya birinci derecede önem vermektedir. 106 sayılı tasarısının önlenmesi için Perez, Olmert ve Barak’ın gayretleri bunun en yeni kanıtını oluşturmaktadır.

Başta ABD olmak üzere dünyadaki Yahudiler de bu “olumsuzlukların” ve özellikle soykırım iddialarının etkisi altındadır. Buna karşın Türkiye’nin İsrail için öneminin gitgide daha az dikkate alınan bir unsur haline geldiği görülmektedir.

Bu çerçevede ABD’de Yahudi kuruluşlarının 106 sayılı karara karşı tutumları farklı olmuştur. Bazıları geleneksel Yahudi davranışını koruyup, Türkiye-İsrail ilişkilerini esas alarak karara karşı çıkmıştır. ADL başta olmak üzere bir diğer grup ise ortalama bir yol izlemek isteyerek, bir yandan soykırım iddialarını tanımış diğer yandan karar aleyhinde tutum almıştır. Sayıları fazla ancak etkileri daha az üçüncü bir grup ise, soykırım iddialarını benimseyerek kararı desteklemiştir. Yahudi örgütleri arasındaki bu bölünme de onların etkisinin azalması sonucunu vermiştir.

Nitekim Dışişleri Komisyonu üyesi sekiz Yahudiden yedisinin 106 sayılı tasarı lehinde oy kullanması, başta ADL olmak üzere etkili bazı Yahudi örgütlerinin görüşünü dikkate almadıklarını göstermektedir. Diğer yandan bu oylama İsrail hükümetinin de sözünü Yahudi asıllı Kongre üyelerine dinlemediğini ortaya

koymuştur. Bu durum öncelikle İsrail için bir sorun yaratmakta Türkiye için ise, ABD Kongresi'ndeki işlerde, bundan böyle İsrail'e ve Amerikan Yahudilerine fazla güvenmenin doğru olmayacağını kanıtlamaktadır.

Ermeni soykırımını iddiaları konusunda Türkiye'nin bundan sonra İsrail ve ABD'deki Yahudilerle yapabileceği işbirliği hususunda şunlar söylenebilir:

İsrail Hükümeti Türkiye'nin soykırım ile suçlanmasına, geçmişte olduğu gibi, önümüzdeki dönemde de karşı çıkmaya devam edecektir. Bu tutumun temelinde Ermeni soykırımını olmadığı inancı değil İsrail'in Türkiye ile işbirliği yapma ihtiyacı bulunmaktadır. İsrail Hükümeti, ilerde bu ihtiyaç azalırsa Knesett'in (İsrail Parlamentosu) Ermeni soykırımını iddialarını kabul eden bir karar almasına karşı çıkmayacaktır. Yukarıda açıklamaya çalıştığımız gibi İsrail devlet adamlarının Ermeni soykırımını iddiaları konusunda ABD Kongre üyeleri üzerindeki nüfuzu ve etkileri azdır.

Yine yukarıda anlatıldığı gibi ABD'deki Yahudi Kuruluşları Ermeni Sorunu hakkında bölünmüş olup, etkinliklerini yitirmişlerdir.

Sonuç olarak önümüzdeki dönemde Türkiye'nin Ermeni soykırımını iddialarına karşı çıkılması konusunda ne İsrail'den ne de ABD'deki Yahudi kuruluşlardan etkin bir yardım alamayacağı söylenebilir. Nitekim 106 sayılı tasarının oylamasının ertelenmesinde ne İsrail ne de ABD'deki Yahudi kuruluşlarının bir etkisi olmamıştır. Erteleme başta Başkan Bush olmak üzere Amerikan Hükümeti'nin gayretleri sonunda sağlanabilmiştir.

Genel olarak Yahudileri ve özellikle de Amerikan Yahudilerinin son dönemlerde Ermeni soykırım iddialarını neden kabul ettiklerinin bilinmesi de ayrı önem taşıyan bir konudur. Yukarıda belirttiğimiz gibi, ABD'deki Yahudi Cemaati'nin genelde Ermeni soykırım iddialarının kabul etmesinin esas nedeni bu konudaki yoğun Ermeni propagandasının etkisi altında kalmasıdır. Bunun yanında soykırım iddialarının ne gibi bir amaç için ortaya atıldığını tam olarak anlayamadıkları da görülmektedir.

Halen ABD Yahudileri arasında soykırım konusunda otorite olarak kabul edilen kişi Elie Wiesel'dir. Alman Yahudi kamplarından kurtulmuş olması, soykırım ve diğer insanlığa karşı suçlarla mücadele alanında bir çok eser vermiş bulunması ve nihayet Nobel Barış Ödülü sahibi olması Wiesel'e, sadece Yahudiler arasında değil, Batı dünyasında da seçkin bir yer vermiştir.

Wiesel'in Ermeni soykırımını iddialarını benimsemesi ABD ve diğer ülkelerdeki Yahudilerin de bu iddialara inanmalarına yol açmıştır. Wiesel Ekim ayı sonunda bir gazeteye¹²² verdiği mülakatta yıllardan beri Ermeni halkının hatırlama hakkını elde etmesi için mücadele ettiğini, söyledikten sonra Ermenilerin "soykırımı" kurban edildiklerine inandığı için, bir Yahudi olarak onların yanında yer alması gerektiğini söylemiştir.

Elie Wiesel "Ermenilerin hatırlama hakkı varsa Türklerin bazı sorumlulukları kabul etmesi zorunluluğu yok mudur?" sorusuna şu yanıtı vermiştir.

"Kimse Türklerden sorumluluk almasını talep etmiyor. Ermenilerin bütün istediği hatırlama hakkıdır. Birinci Dünya savaşında vuku bulan olaylardan bizi yedi kuşak ayırmaktadır ve aklı başında olan hiç kimse vaktiyle olanlar için Türklerin bugün sorumlu olduğunu söyleyemez. Ermeniler tazminat istememektedir; hatta bir özür dahi istememektedir. Hatırlama hakkı istemektedirler. Türkler sadece gerçekte ne olduğunu kabul etmekle çok şey kazanacaklardır. En yüksek mevkilerdeki Türk devlet adamlarıyla konuştum; bu konu hakkındaki tutumları, benimde hak verdiğim bir husus hariç, tamamen mantık dışıdır; Hitler'le kıyaslanmak istememektedirler. Tabii bunu kimse istemez."

Görüldüğü gibi Elie Wiesel, özetle, günümüz Türklerinin (Türkiye'nin) 1915 Olayları'nda sorumluluğu olmadığını, Ermenilerin de tazminat ve özür değil, hatırlama hakkı (yani soykırımı uğradıklarının Türkler tarafından kabul edilmesi) istediklerini söylemektedir.

Bu ifadeler normal Ermeni söylemine çok ters düşmektedir. Nitekim ABD'de Ermeni gazetecilerinin en ünlüsü olan Harut Sassounian Wiesel'in bu sözlerine derhal itiraz etmiştir.

Adı geçen bu konudaki yazısında¹²³ Wiesel'in yukarıdaki ifadelerinin doğru olmadığını, söylediğinin aksine Ermenilerin ölümlerini hatırlamak veya yasını tutmak için kimsenin iznine ihtiyaç duymadığını, hatırlama haklarının sorgulanmadığını, ayrıca yedi kuşağın bizi soykırım zamanından ayırdığının da doğru olmadığını ve Ermeni soykırımının hala görgü tanıkları olduğunu söylemiştir. Sassounian Türklerin sorumluluğu konusunda Ermenilerin günümüz Türklerini Ermenileri öldürmekle suçlamadığını, ancak Türk Devletini Ermeni soykırımına ilişkin olay-

122 Philadelphia Jewish Voice, 28 Ekim 2007.

123 California Courier Online, 1 Kasım 2007.

ları tahrif ve inkâr ettiği için, sorumlu gördüğünü belirtmiştir.

Sassounian ayrıca Elie Wiesel'in Ermenilerin tazminat ve özür değil hatırlama hakkı istedikleri hakkındaki ifadelerinin de doğru olmadığını, aslında Ermenilerin Türklerin özür dilemesiyle pek ilgilenmedikleri, buna karşın maruz kaldıkları büyük zararın uygun bir şekilde telafi edilmesi için ısrar ettiklerini, holokost kurbanları tazminata hak kazandığına göre Ermenilerin de aynı hakka sahip olması gerektiğini, Yahudilerin aksine Ermenilerin atalarının toprağından sökülüp atıldığını, mallarını, kültürel miraslarını ve yaşamlarını kaybettiklerini belirtmiştir.

Sassounian, Elie Wiesel'in ve olasılıkla Türk Hükümeti'nin beklentilerinin aksine, adalet sağlanmadan, Türkler ve Ermeniler arasında uzlaşma olmayacağını, adalet için de işgal edilmiş toprakların ve yağmalanmış malların geri verilmesi ve katledilmiş olan 1,5 milyon Ermeni için de tazminat ödenmesi gerektiğini ifade etmiştir.

Görüldüğü gibi Elie Wiesel Türkler ve Ermeniler arasında bir uzlaşma sağlaması için Türkiye'nin soykırım iddialarını kabul etmesinin yeteceğini söylerken Harut Sassounian bunu yeterli bulmamakta ve işgal edilmiş toprakların geri verilmesini (diğer bir deyimle Türkiye'nin Ermenistan'a toprak vermesini) ayrıca tehirc tabi olan Ermenilerin (mirasçılarının) geride bıraktıkları mallarını almalarını ve öldürüldüğü iddia edilen 1,5 milyon Ermeni için de tazminat ödenmesini istemektedir.

Burada üzerinde özellikle durulması gereken husus, Elie Wiesel'in Ermeniler Türklerle uzlaşmak için çok az talepte buldukları kanısıyla Ermeni soykırımı iddialarının kabul edilmesini ABD ve diğer ülkelerdeki Yahudilerden istemiş ve bunu önemli ölçüde başarmış olmasıdır. Ermenilerin talepleri bunun çok üzerinde olduğu için Wiesel yanılmış veya bazı Ermeni çevreleri tarafından yanıltılmıştır.

Bu vesileyle Kars Antlaşması halen yürürlükte olduğu için Ermenilerin hukuken Türkiye'den toprak talep etmelerinin mümkün olmadığını, Lozan Antlaşması'nın savaşta yerlerini terk eden Osmanlı vatandaşlarına geri döndüklerinde malları alma hakkını verdiğini ancak bu konudaki zaman aşımı çoktan dolduğu için artık bu malların iadesi için talepte bulunulamayacağını, son olarak da Lozan Antlaşması'na ekli Protokol gereğince savaş sırasında siyasi ve askeri amaçlarla işlenen suçlar affedilmiş olduğundan bu dönemde ölen Ermeniler için tazminat verilmesi de söz konusu olmadığını hatırlatalım.

ERMENİ-HAÇLI İŞBİRLİKLERİ

Yrd. Doç. Dr. Ergin AYAN

Ordu Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi,
Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.
alpsunkar@hotmail.com

Öz: *Haçlı Seferlerinin asıl kahramanları soylu derebeyleri değil, Ermenilerdir. Seferlerin başlaması ve devam etmesi için Ermeniler ellerinden her geleni yaptılar. İstanbul'dan Kudüs'e kadar uzanan yol boyunca, Ermeniler Haçlılarla birlikteydiler. Haçlı ordularına yardım etmek için korkunç bir çaba içine girdiler. Ermeniler Adana, Tarsus ve Toros Dağları'nın güneyinde kalan ve Kilikya adını verdikleri bölgeyi anavatanları olarak saymışlardır. 1080-1226 yılları arasında Bizans'a, 1226'dan sonra Türkiye Selçuklularına, sonra İlhanlılara ve nihayet Memlûklulara bağlı olarak hayatlarını sürdürmüşlerdir. Fransız asıllı Haçlılarla yakın ilişkiler kurarak, Batı Avrupa'dan da destek almışlardır.*

Anahtar Kelimeler: *Ermeniler, Haçlılar, Selçuklular, Thoros, Kilikya.*

Abstract: *Actually the main characters of the Crusades were not the feudal lords but the Armenian. The armenian did their best to start the Crusades and to keep them in progress. The armenian accompanied the crusaders throughout the way from İstanbul to Jerusalem. They incredibly strove in order to help the crusaders. The Armenian considered Adana, Tarsus and the area called Klikien- in the south of the Toros- to be their motherland. They survived under the rule of the Byzantine Empire between 1080 and 1226 then the Anatolian Seljuk, Ilkhanids and finally Mamluks. They got support from the West Europe by establishing close relations with the crusaders from France.*

Key Words: *Armenian, Crusades, Seljuks, Thoros, Klikien.*

Giriş

Haçlıların ilk defa Anadolu'ya geldikleri 1096 sıralarında Orta Fırat boylarından Toros sıradağlarına kadar küçük küçük Ermeni devletleri mevcut bulunuyordu. Ermeni Philaretos¹'un kurmuş olduğu devlet kısa sür-

¹ Bizans tarihinde sıkça Philarete Brachamius olarak zikredilen Vahram, Vaspurakan'ın Varajnunik bölgesinden

dü. Şaban 477 (Aralık 1084) tarihinde Kutalmışoğlu Süleymân-Şâh, Antakya'yı Philaretos'un elinden aldı². Böylece Philaretos'un kurduğu devlet çöküşe geçmeye başladı³. Fakat 1094 yılında Thoros (veya Theodoros, Urfa valisi 1094-1099) adlı Ermeni prensi Urfa'yı Bozan adlı bir Selçuklu emîrinden, yıllık muayyen bir meblağ ödemek şartıyla teslim almış ve valilik sıfatıyla şehre hâkim olmuştu⁴. Onun kayınpederi Gabriel (1095-1103) de Malatya'ya sahip bulunuyordu⁵.

Raban ve Keysun'da, Kogh Vasil adında bir Ermeni küçük bir devlet kurmuştu⁶. Thoros, Gabriel ve muhtemelen Thatul⁷, Philaretos'un maiyetinde olmak üzere Bizans devlet hizmetinde bulunuyorlardı. Hatta Thoros, Bizans İmparatoru I. Aleksios Komnenos (1081-1118)'dan almış olduğu küropalatos⁸ unvânını taşıyordu. Fakat bütün bu Ermeni hâkimleri Bizans ve Selçuklu devletleri arasına sıkışmış olup, sürekli tehdit ve tehlike altındaydılar. Kogh Vasil istisna olmak üzere hepsi de inançları bakımından tebâlarının çoğunluğuna ters düşmekteydi-

olup, aslen bir Ortodoks Ermeni idi. Philarete, "curopalate" rütbesine haiz olmuştu ve Romen Diyojen tarafından Büyük Domestikos (beylerbeyi) tayin edilmişti. Anna Komnena, *Alexiad*, Çev. Bilge Umar, İstanbul: İnkılâp Yayınevi, 1996, s. 194; Philaretos'un diğer bir adı da el-Firdûsu'r-Rumî'dir. İbnü'l Esir, *El-Kâmil Fi't Tarih*, X, çev. Abdülkerim Özaydın, İstanbul: Bahar yayınları, 1987, s. 128; Karş. Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekâyinamesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, Çev. Hrant D. Andreasyan, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1987, s. 147 n. 90.

- 2 İbnü'l-Esir, X, s. 128; Urfalı Mateos, s. 161; Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, I, Çev. Ö. Rıza Doğrul, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1987, s. 331; Anna Komnena, s. 194; *Zeyl-i Târih-i Dimaşk*, Neşr. H. F. Amedroz, Beyrut: Catholic Press, 1908, s. 117; Sibt İbnü'l-Cevzi, *Mirâtü'z-zaman fi Tarih-i Âyan*, neşr. A. Sevim, Ankara: Türk Tarih Kurumu 1968, s. 229; Toparlanmış tafsillâhî bilgi için bk. A. Sevim, *Genel Çizgileriyle Selçuklu-Ermeni İlişkileri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1983, s. 23 vd.
- 3 Abû'l-Farac, I, s. 333.
- 4 İbnü'l-Esir, X, s. 209; Urfalı Mateos (s. 183) da Thoros'un Bozan'ın öldürülmesinden sonra Tutuş tarafından şehre vali olarak atandığını yazmaktadır.
- 5 Abû'l-Farac, I, s. 337; Urfalı Mateos (s. 187)'da Khuril olarak geçmektedir.
- 6 Urfalı Mateos, s. 221. Kogh (veya Goğ) Vasil her vakit düşmanlarına ani baskınlar yaptığı için "Hırsız Vasil" olarak tanınmıştır. Bu prens Maraş bölgesi içinde Behinsi civarında bulunan Keysun şehrinde oturmaktaydı. Vasil bu devleti 1082'den 1112 tarihine kadar idare etmiş ve Haçlı reisleri ve bunlardan bilhassa Tancred ile daimi münasebette bulunmuştur.
- 7 Urfalı Mateos, (s. 204 n. 244). Thatul'u "prensler prensi" olarak zikrediyor ve bu unvan Kilikya ve Küçük Ermenistan adını verdikleri bölgenin Grek valilerine verilmiş bir unvan olduğunu da editör ekliyor (n. 244). Prensler prensi unvanı, V. Asrın ortasında Arşaguni hanedanının ortadan kalkmasından sonra Ermenistan'ın İran, Bizans ve Arap valileri tarafından idare edildiği zamandan kalmıştır. Bu valilerin nezareti altında memleketin işlerini idare eden Ermeni şefi prensler prensi unvanına haizdi.
- 8 Küropalatos Bizans sarayında çok yüksek bir mevki ve unvandı. İmparatorluk saray muhafız kumandanı demektir. VII. Yüzyıla kadar hiyerarşide imparatorlardan hemen sonra geliyor iken önemini kısmen kaybetmiş ve yüksek devlet ricâline, hanedân azasından olanlara ve hatta veliahdlara unvân olarak verilmiştir. Urfalı Mateos, (s. 183 ve 194) Thoros'u Bizans'ın Urfa valisi olarak zikrediyor.

ler; arazilerinde çok sayıda mevcut bulunan Suriyeli Hıristiyanlar onlardan nefret ediyorlardı ve Türkler ise hepsine karşı güvensizlik duyuyorlardı. Ancak çoğunlukla Türklerin kendi aralarında anlaşamamaları bu Ermeni reislerine yerlerinde tutunmak imkânını sağlıyordu⁹. Ermeniler bu zaaftan istifade ederek Selçuklu ve Bizans hükümdârlarının ayaklarına kadar gitmek suretiyle varlıklarını sürdürüyorlardı.

1091 yılında Ermeni Katolikosu Barseg, Sultân Melikşâh'ın yanına gitti. Sultân, Barseg'i huzuruna kabul edip, ona büyük iltifat gösterdi ve onun arzularını yerine getirdi. Melikşâh, bütün kilise ve manastırları ve ruhânîleri vergiden muaf tuttu. Ermenilerin dinlerini diledikleri gibi uygulamalarına müsaade etti ve ticaretlerini eskisi gibi yürüteceklerine dair ferman buyurdu.

Oysa Büyük Selçuklu Sultânı Melikşâh'ın Ermenilere olan hoşgörüsünü Urfalı Mateos şöyle açıklar: “*Büyük Selçuklu Sultânı Melikşâh 1086'da büyük bir orduyla beraber Roma ülkelerini zaptetmek üzere batıya doğru yürüdü. Sultânın yüreği Hıristiyanlara karşı şefkatle dolu idi. O, geçtiği memleketlerin halkına bir baba gözü ile bakıyordu. O, böylelikle hiç muharebe yapmadan bir çok eyâlet ve şehirlere hâkim oldu.*”¹⁰. Ancak Melikşâh'ın Ermenileri tebaası gibi görüp onları yerlerinde bırakması Çukurova'nın I. Haçlı Seferleri sırasında kolaylıkla elden çıkmasına zemin hazırlamıştır.

Haçlı Seferlerinin başladığı sırada Anadolu'da Selçukluların hâkimiyeti de tam olarak kesinleşmişti. Bu sırada, siyasi kargaşalardan ve Bizans'ın içinde bulunduğu zor durumdan istifade eden dağınık haldeki Ermeniler, Kilikya'da yeniden bir araya gelmiş, küçük federasyonlar oluşturmuşlardı. Bu sırada Kilikya Ermeni beylerinden olan Philaretos, Melikşâh'a giderek İslâmiyet'i kabul ettiğini bildirmiş, ardından, bir beylik fermanı alarak, Selçuklulara bağlı bir prenslik statüsüyle geri dönmüştü¹¹.

9 Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, I, Çev. Fikret Işıltan, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1998, s. 150 vd.

10 Urfalı Mateos, s. 171, 176; Karş. Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul: Boğaziçi yayınları, 1984, s. 70.

11 1086 yılında Emir Bozan'ın Urfâ'yı fethetmesi üzerine şehir hâkimi Ermeni Philaretos, Sultân Melik-Şâh'la görüşmek üzere Horâsân yolunu tuttu. Fakat, sultân başka bir yoldan geldiğinden onunla karşılaşamadı. Sultânın Urfâ'ya gelişinden sonra Philaretos onunla Beyennehreyn (El-Cezire)'de görüşerek vergi vermeyi vaat ettikten başka, halife ve sultân adına hutbe okutmayı da kabul etti ve Müslümân oldu. Fakat Urfâ halkı ondan nefret ettiği için sultân ona burasını vermeyip, Maraş'ı verdi. Philaretos tekrar eski dinine dönmüş ve Hıristiyan olarak ölmüştür. Bk. Abû'l-Farac, I, s. 333; Karş. İbnü'l-Esir, X, s. 136. Philaretos'un Melikşâh'ı bu ziyaretiyle, Harput'tan Kilikya'ya kadar uzanan Ermeni Prensliği Selçuklulara bağlanmış oldu.

Haçlı seferlerinin başlangıcına kadar bu durumda bulunan Ermenilerin Haçlılarla ilk teması Bizans zindanlarından kaçan bir Ermeni olan Bagrat vasıtasıyla gerçekleşmiştir. Haçlı reislerinden olan ve daha sonra Urfa Haçlı Kontluğu'nu kuran I. Baudouin de Bolougne zindandan kaçan ve Haçlı ordusuna sığınan bu Ermeni ile tanışıp onu maiyetine almıştır. Haçlı müelliflerinden Willermus Tyrensis, onun Kogh Vasil'in kardeşi olduğunu kaydetmiştir¹².

Haçlı reislerinden I. Boudouin de Boulogne, Bagrat'la tanışmakla Ermenilere karşı ilgi duymaya başlamıştı. Bagrat, ailevi ilişkilerle bağlı bulunduğu ve Selçuklulara tâbi küçük prenslikler halinde her türlü dini ve idari faaliyetlerde tamamen bağımsız olan Fırat kıyılarındaki Ermeni devletçiklerine I. Baudouin'in yardımını sağlamak arzusunda idi. Haçlı reislerinden Tankred, Konya Ereğli'sinde¹³ şansını Çukurova'da denemek üzere ana orduyu terk etmek niyetini ilan edince I. Baudouin de aynı bölgeye gitmeye karar verdi. Çünkü o, kendisinden önce bir Haçlı reisinin Ermenilerle temas kurup, onların güvenini ve işbirliğini kazanmasını engellemek istiyordu.

15 Eylül 1097 tarihinde Tankred yüz şövalye ve iki yüz yayadan müteşekkil küçük bir birlikle Haçlıların Ereğli'deki ordugâhlarını terk ederek doğrudan doğruya Gülek boğazına yöneldi. Ondand hemen sonra da I. Baudouin, beş yüz şövalye ve iki bin yaya ile yola koyuldu. Tankred, o zamanlar Çukurova'nın en önemli şehri olan Tarsus üzerine yürüdü. Bu arada, takviye talep etmek üzere, esas Haçlı ordusuna haberciler göndermişti. Tarsus bir Türk garnizonu tarafından tutulmakta olup, halkı Hıristiyan Rumlar ve Ermenilerden müteşekkil¹⁴. Şehirde bulunan Türkler derhal bir çıkış hareketi yaparak saldırganları püskürtmeye çalıştırsa da geri atıldılar. Bunun üzerine şehrin Ermeni ve Bizanslı Hıristiyanları Tankred ile temasa geçerek ondan şehri almasını rica ettiler. Ermeniler kendilerine her türlü desteği veren Selçuklulardan gördüğü iyiliğe karşı tam tersi davranmış, Haçlılara

12 Willermus Tyrensis, *Geschichte der Kreuzzüge und Königreichs Jerusalem*, Latince'den Almancaya çeviren Kausler, VII. Kitap/Bab 1, Stuttgart: "www.manfredhiebl.de" internet adresinde Almanca'ya çevrilmiş metin, 1844. Burada Bagrat Pankratius olarak geçmekte ve Kogh Vasil (metinde Kovasilus)'in kardeşi olarak tanıtılmaktadır; Baudouin Urfa'yı zaptından sonra Râvendân kalesini Bagrat'a vermiştir. Bk. Işın Demirkent, "Haçlı Seferi Dönemi Kalelerinden Râvendân", *Belleten*, LVI, Ağustos 1992, Sayı 216'dan ayrı basım, s. 377.

13 Haçlıların Konya'ya gelişi hakkında bk. Willermus Tyrensis, III/18; Fulcher of Chartres, *A History of the Expedition to Jerusalem*, İng. terc. Rita Ryan, Tennessee: The University of Tennessee Pres, 1969, s. 87; İbnü'l-Esir, X, s. 228; Işın Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi*, I, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1990, s. 7.

14 Willermus Tyrensis (III/19)'e göre Türkler bu Hıristiyan halkın kaleyi savunmasına yani askeri faaliyete katılmasına asla izin vermiyordu. Hıristiyanların ancak zanaat, ticaret ve ziraatla uğraşmasına müsaade ediyorlardı.

karşı savaşaacağı yerde, onlara yardım etmişlerdir¹⁵. Böylece Haçlılar İbnü'l-Esîr'in ifadesiyle Kilikya'daki Ermeni topraklarına girmiş oldular¹⁶. I. Baudouin üç gün sonra şehre yaklaştığında, Tankred'in sancaklarının şehir surunun kulelerinde dalgalandığını görünce Tankred'den Tarsus'un kendisine teslim edilmesini talep etti. Bu talep üzerine hiddetinden ne yapacağını şaşırın Tankred, rakibinin üstün kuvveti karşısında her hangi bir şey yapamadan boyun eğmek zorunda kaldı ve birliklerini toplayarak doğuya, Adana istikametine yürüdü¹⁷.

I. Baudouin Tarsus'u teslim aldıktan sonra, ana ordudan Tankred'e takviye için gönderilmiş olan üç yüz Norman şehrin önüne geldiler. Bunların bütün yalvarıp yakarmalarına rağmen I. Baudouin şehre girmelerine razı olmayınca şehir dışında, surlar önünde ordugâh kurdular ve geceleyin etrafta dolaşmakta olan Tarsus'un eski Türk garnizonu efradı tarafından baskına uğratılarak bir kişi kalmamacasına kılıçtan geçirildiler. Bu olay Haçlıları fena halde kızdırdı. I. Baudouin, hatta kendi adamları tarafından bile, öldürülenlerin uğradıkları akıbetten sorumlu tutuldu. Eğer bu arada bir Hıristiyan filosunun hiç beklenmeyen muvasalatı haberi ulaşmamış olsaydı, I. Baudouin kendi adamları arasında oldukça güç bir duruma düşecekti. Hıristiyan filosu Guinemer de Boulogne kumandasında Mersin körfezindeki Tarsus Irmağı ağzında görünmüş ve I. Baudouin'in durumu kurtulmuştu¹⁸. I. Baudouin muhtemel olarak Guinemer'i Tarsus'da kendisine vekil ve vali olarak bırakıp Tankred'i izlemeye devam etti.

Adana'ya gelen Tankred karışık bir durumla karşılaşmıştı. Kısa bir süre önce bu şehre bir yağma akını yapan Lampron hâkimi Ermeni Oşin¹⁹, orada Türklerle

15 Willermus Tyrensis, III/19; *Anonim Gesta Francorum*, IV. Kitap 10. Bab, "www.manfredhiebl.de" internet adresinde Almanca'ya çevrilmiş metin.

16 İbnü'l Esir, X, s. 228.

17 Willermus Tyrensis, III/20, 21.

18 Willermus Tyrensis, III/23. Guynemer meslekten korsan olup keskin görüşüyle Haçlı seferinin donanma himayesine ihtiyaç duyacağını düşünmüştü. Etrafına Danimarkalı, Frizon ve Flaman korsanlarından bir grup toplayarak ilkbahar sonlarında Hollanda'dan denize açılmıştı. Doğu Akdeniz kıyısına varan donanma Haçlılarla temas kurmaya çalıştı. Vatani olan Boulogne şehrine karşı bir tür duygusal bağlantı hissettiği için, kumandanı bölgesinin yerli kontunun kardeşi olan bir ordu ile karşılaşmaktan son derecede memnun olmuştu. Gemileriyle Tarsus çayından yukarı çıkarak Tarsus'da Baudouin'e hürmet ve itaat arz etti. Onun bu jestine mukabil I. Baudouin de ona tayfa olarak adamlarından üç yüzünü verdi.

19 Oşin, 1071 Malazgird zaferiyle Selçukluların Doğu Anadolu'ya hâkim olmasından sonra, Bizans'ın daha batı kısımlarına göç eden Ermeni soylularından biriydi ve o Bizans imparatoru tarafından Lampron beyi olarak tanınmıştı. Anna Komnena (s. 362 n. 2), eserinde ondan Aspietes diye söz etmektedir. Çünkü Anna Komnena Oşin'in sanı olan Asbed sözcüğünü onun adı sanmış ve bu adı da kendi kulağına gelen biçimiyle, Rumcaya uydurulmuş olarak Aspietes diye aktarmıştır; Karş. Runciman, I, s. 151.

şehir hâkimiyeti için mücadele eden bir kuvvet bırakmıştı²⁰. Aynı zamanda, muhtemelen I. Baudouin ordusu ile yola çıkmış ve fakat kendi gücüyle bir şeyler elde edebilmek ümidiyle ondan ayrılmış bulunan Bourgogne'lu Welf adında bir şövalye de zorla şehre girmiş olup, iç kaleyi elinde tutuyordu. Tankred yaklaşıncaya, Türkler geri çekildiler ve Tankred'in birliklerini iç kalede dostça karşılayan Welf, şehrin sahibi olarak tasdik edildi. Oşin her halde sadece adamlarını bu tehlikeli ve karışık işlerden sıyırmak, kurtarmak amacındaydı. İşlere müdahale ettiği için Tankred'e minnettardı, bir taraftan da ona tamamı ile Ermenilerden mürekkep bir ahalinin Türklerin elinden kurtulmak için dua ettiği Mamistra'ya (Misis) yönelmesi için ısrarlı ricalarda bulunuyordu. Onun bütün istediği, rakibi Ruben oğlu Konstantin'in haris gözlerini dikmiş olduğu nüfuz sahasına, Haçlıların daha derin bir şekilde girmeleriydi.

Tankred Ekim başında Misis'e vardı. Adana'da olduğu gibi Türkler burada da onu görür görmez çekildiler ve Hıristiyanlar da sevinçle ona şehrin kapılarını açtılar. Tankred daha henüz şehirde iken I. Baudouin ordusuyla yaklaştı. Tankred ise, I. Baudouin'e Misis'e girmeyi yasaklayarak onu Ceyhan nehrinin karşı kıyısında ordugâh kurmaya zorlamakla beraber şehirden bu ordugâha yiyecek maddeleri gönderilmesine müsaade edeceğini ilan etti. Bu arada birçok Norman, özellikle Tankred'in eniştesi Richard, I. Baudouin'in Tarsus'ta Normanlara karşı işlemiş olduğu cinayetin cezasız kalmış olmasına tahammül edememekteydiler. Bunlar Tankred'i, I. Baudouin'in karargâhına yapacakları bir baskına katılmaya kandırdılar. Aslında I. Baudouin'in birlikleri onlara sayıca ve kuvvetçe üstündüler ve baskına kalkan Normanları kolaylıkla nehrin ötesine püskürttüler. Ancak Haçlıların kendi aralarındaki bu nahoş olay Tankred ve I. Baudouin'in barışmasına vesile oldu.²¹

Bu barışmadan sonra, zaten Kilikya'da kalma konusunda görüşlerini değiştirmiş olan I. Baudouin, karısı Godvere'nin ölmek üzere olduğu haberini alınca; tekrar Maraş'ta bulunan ana ordu ile birleşmek üzere hemen yola çıktı. Anlaşıldığına göre karısının çocukları da hastaydılar ve çok yaşamadılar²². I. Baudouin kardeşleri ve diğer Haçlı reisleri yanında sadece bir kaç gün kaldı. Ana kuvvet Antakya

20 Willermus Tyrensis, VII/2; *Anonim Gesta Francorum*, IV/10.

21 Willermus Tyrensis, VII/2; *Anonim Gesta Francorum*, VI/10; Radulph von Caen, *Gesta Tancredi in Expeditione Hierosolymitana* in *Recueil des historiens des croisades: historiens occidentaux*, Paris 1866, XXXIII; Albert von Aachen, *Die Geschichte des Ersten Kreuzzuges*, Almanca terc. Herman Hefele, Jena 1923, III/5-17. Her iki kaynak www.manfredhieb1.de internet adresinde kitap metni olarak mevcuttur.

22 Willermus Tyrensis (X/1) Bauodouin (I.)'in soylu bir İngiliz kadın olan eşinin adını Gertrud olarak veriyor ve Maraş'ta öldüğünü zikrediyor.

istikametinde güneye hareket edince kendisi de talihini Fırat vadisinde ve onun ötesinde kalan arazide denemek üzere doğuya doğru yola koyuldu. Ermeni dânişmanı Bagrat yanında bulunuyordu ve bu sırada tarihçi Fulcher of Chartres, I. Baudouin'in maiyetine girdi²³.

Büyük Haçlı ordusu 17 Ekim 1097'de Antakya'ya doğru ilerlerken I. Baudouin ayrılıp, Maraş'a geldi ve şehir ele geçirildikten sonra, Bizanslı bir subay olan Ermeni asıllı Thatul buraya vali olarak atandı²⁴. Aslında I. Baudouin, bu kararıyla iyi bir stratejist olduğunu gösterdi, çünkü ana Haçlı ordusunun yöneldiği Antakya'daki Türklerin alabilecekleri yardım kuvvetlerinin yolu I. Baudouin'in hâkim olmayı tasarladığı bölgeden geçiyordu. Ayrıca, Ermenilerin elinde bulunduğu için bu bölgeye nüfuz etmesi de kolay olacaktı. Ermeni reisleri ile ilişki kurmuştu. Bagrat'ın aracılığı ile hâkimiyet bölgesi Maraş'ın doğusunda bulunan, bu adamın kardeşi Kogh Vasil ile münasebet tesis etmiş olmalıdır. Bu sıralarda Dânişmendli Türkleri tarafından tehdit edilen Malatya hâkimi Gabriel, hiç şüphesiz Haçlılardan yardım ummuştu. Rivayete göre I. Baudouin'in Çukurova'yı terk etmek kararı, esasen kendisinin veya Bagrat'ın daha Çukurova'dayken aldıkları ve onun Urfa'ya gelmesini ısrarla talep eden Urfa hâkimi Thoros'un bir mesajına dayanmaktaydı. Ermeniler çoktan beri batıdan yardım gelmesini ümit etmekteydiler Bundan daha yirmi yıl önce, Papa Gregorius (VII., 1073-1085)'un Doğu Hıristiyanlığını kurtarmak için bir plan hazırladığı haber alınır alınmaz, papayı Ermeni sorunu bakımından kazanmak amacıyla bir Ermeni piskoposu Roma'ya gitmişti²⁵.

Türkiye Selçuklu Sultânı Süleymân-Şâh'ın Antakya'yı zaptının üzerinden 14 yıl geçtikten sonra ve Haçlılar Antakya'yı Cemâziyelevvel 491 (Nisan-Mayıs 1098)'de işgal ettikleri zaman Ermeniler, gizlice işbirliğine giderek Müslümân Türk halkını kılıçtan geçirdiler. Antakya'da bulunan ve Hıristiyanlıktan Müslümânlığa dönen Ermeni asıllı Firuz adlı biri Haçlılarla anlaşarak, ip atmak suretiyle Haçlıların burçlara çıkmasını sağladı. Hatta şehrin Türk valisi Yağısıyan da kaleyi terk ettikten sonra atından düşerek ağır bir şekilde yaralandı ve bir Ermeni tarafından boğazı kesilmek suretiyle öldürüldü. Bohemund (I., Antakya Prinkepsi, 1098-1111) komutasındaki Haçlılar tarafından Antakya Prinkepsliği kuruldu²⁶.

23 Fulcher of Chartres, s. 89.

24 *Anonim Gesta Francorum*, III/25; Fulcher of Chartres, s. 89.

25 Urfalı Mateos, s. 195; Philipp Jaffé, *Monumenta Gregoriana*, VIII, *Bibliotheca Rerum Germanicarum*, II, Berlin: Keip & von Delft GmbH, 1865, s. 423 vd.

26 İbnü'l-Esir (X, s. 229 vd.) Ruzbe adını verdiği bu Ermeni'nin zırh ustası olduğunu ilâve ediyor; Fulcher of

Kilikya'da dağlık bölgelerde yani Toroslar'da oturan Ermeniler daha az tehlikeydiler; çünkü yerleştikleri arazi kolay nüfuz edilemez ve rahatça savunulabilecek nitelikteydi. Çukurova geçidinin (Gülek Boğazı) batısında kalan dağlara Hethum'un oğlu Oşin hâkimdi. Esas karargâhı Tarsus ve Çukurova'nın üst tarafında, yüksek bir dağ çıkıntısında, zaptı çok zor olan Lampron (Çamlıyayla) kalesindeydi. İstanbul ile bağlantısını muhafaza ediyor ve zaman zaman imparator ile irtibat kuruyordu. Ortodoks kiliseye mensup olmaması muhtemel bulunmasına rağmen, evvelce Aleksios emrinde bulunmuş ve belki de Lampron kalesini de imparatorun rızası ile teslim almıştı²⁷. Sık sık Çukurova'ya akınlar yapmakta olup 1097 yılında, Türkler Haçlılarla uğraşırken Adana şehrinin bir kısmını ele geçirmek fırsatını bulmuştu. Gülek Boğazının doğusundaki dağlar, Sis'in kuzey batısında Partzerpert kalesinde oturan, Ruben'in oğlu Konstantin (Ermenistan Baronu, 1095-1099)'in elinde idi. Konstantin de Haçlılara karşı Türklerin içinde buldukları kötü durumdan yararlanmayı umarak Haçlılara yardımlarda bulunuyordu. 1097-1098'de Artuk oğlu Sökmen ile Atabeg Tuğtegin otuz bin askerle Haçlılara karşı yürüdüler. Haçlı reislerinden Godefroi onlarla Halep civarında savaşa tutuştu. Haçlı ordusunun mevcudu o kadar büyüktü ki, açlık tehlikesi baş gösterdi. Bunun üzerine Toros dağında bulunan prensler yani Oşin ile Konstantin, Haçlıların ihtiyacını tatmin edecek kadar miktarda yiyecek gönderdiler. Karadağ manastırlarının rahipleri de yiyecek göndermek suretiyle yardım ettiler. Kaynağın ifadesiyle bütün Hıristiyan milletleri bu suretle hareket edip, Franklara dostluk gösterdiler. Buna rağmen yiyecek yokluğu neticesinde Haçlı ordusunda hastalık ve ölüm baş gösterdi. Askerlerinin beşte birini kaybettiler²⁸.

Haçlılar müttefik olarak Ermenilere Bizanslılardan daha şirin geliyordu. Haçlı ordusunun varlığı Ermenilere Selçuklulardan ve Bizans'dan kurtulup, bağımsızlık kazanma ümidi veriyordu. Bu yüzden I. Baudouin ve adamlarını sevinçle karşıladılar. I. Baudouin Fırat boylarındaki bir çok kaleyi ele geçirdi. Bunlardan biri de Tell-Bâşir idi. Ermenilerin elinde bulunan kaleler, ona barış yoluyla teslim oldular²⁹. Bu münasebetle I. Baudouin'in ünü ve gücü Urfa şehrine kadar yayıldı. Bunun üzerine Urfa hakimi Ermeni Prensi Thoros ona bir elçi heyeti yollayarak, onu yazılı ve sözlü olarak şehre davet etti. Şehre yardım etmeye karar veren I. Ba-

Chartres, s. 98; İbnü'l-Kalânisi, s. 135; Urfalı Mateos, s. 196; Keza Bizans müellifi Anna Komnena (s. 333 vd.) da Anatiya'nın Haçlılar tarafından alınmasındaki Ermeni rolünü çok güzel aktarıyor.

27 Anna Komnena (s. 362 n. 2); Karş. Ruciman, I, s. 151.

28 Urfalı Mateos, s. 192 vd.

29 Willermus Tyrensis (IV/2) Baudouin'in Urfa'ya doğru ilerlerken yolda adını vermediği bir Ermeni'nin Tell-Bâşir (Turbessel)'den başka bir kaleyi ona teslim ettiğini belirtiyor.

udouin, sadece 80 atlı ile yola çıktı. Adamlarının geri kalanını Fırat'a kadar zapt ettiği ülkelerin muhafazası için bırakıp, Urfa'ya geldi. Şehir hâkimi Ermeni Thoros, bütün ruhanileriyle birlikte onu karşıladı. Ayrıca halk da trampetler, borular, ilâhiler eşliliğinde dostça ve saygıyla onu karşılamaya çıktılar³⁰.

Bu sırada Gerger'in Ermeni prensi Konstantin³¹ de Urfa'ya geldi. Birkaç gün sonra Thoros onları Samsat'ın kuşatmasına ve Emîr Balduk'a karşı harp etmeye gönderdi. Haçlı-Ermeni kuvvetleri Samsat'a karşı yürürken şehir dışındaki bütün yerleri yağmaladılar. Önce savaşa çıkmaya cesaret edemeyen Türkler, Hıristiyan askerleri yağma ile meşgul olunca üçyüz atlı ile beraber onların üzerine gelip, Haçlıları mağlup ettiler. Böylece I. Baudouin ve Konstantin Urfa'ya Thoros'un yanına döndüler³².

14–20 Şubat 1098 arasında yapılan Samsat seferinde başarılı olamayan I. Baudouin'in Urfa'ya dönüşünden kısa bir süre sonra Gerger hâkimi Konstantin'in desteğiyle şehirde Thoros'a karşı bir suikast planlandı. I. Baudouin de bu suikast planına uydu. Urfa ahalişi Thoros'u sevmemekte ve onun şehrin bağımsızlığını muhafaza için maharetle hareket etmiş olmasını da takdir etmemektedir. Urfalılar ondan Ortodoks kiliseye bağlı ve taşıdığı unvâna göre Bizans İmparatorluğu'nun bir memuru olduğu için hoşlanmıyorlardı. Onların ürünlerini ve ticari mallarını eşkiya taarruzlarından koruyamamıştı ve kendilerinden yüksek vergi almıştı. Fakat I. Baudouin ortaya çıkıncaya kadar ondan kurtulmak imkânını bulamamışlardı. Şimdi daha kabiliyetli bir koruyucuları vardı. Buna göre bir suikast tertip ettirmek için Frankların fısıldamasına ihtiyaç yoktu; fakat ne de olsa Frankların tasvibi olmadan suikastçıların bu kadar ileri gidebileceklerine inanmak güçtür. 7 Mart pazar günü bunlar harekete geçtiler. Ahaliyi, Thoros'un memurlarının evlerini yağmalamaya tahrik ve teşvik ettiler ve sonra hükümdarın iç kaledeki sarayına yürüdüler. Thoros, birlikleri tarafından yalnız bırakıldı, oğulluğu ona yardıma gelmedi ve ona teslim olmak tavsiyesinde bulundu. Thoros bunu kabul ederek

30 Willermus Tyrensis (IV/2) Urfa hâkimi Thoros'un ismini vermeden Grek asıllı olduğunu, şehri Bizans adına idare ederken Türklere bağlandığını, çok yaşlı ve çocuksuz olduğunu, halkın ondan hiç hoşlanmadığını belirtiyor; *Anonim Gesta Francorum*, IV/2; Fulcher of Chartres, s. 89. Ermeni Thoros, bir Bizans kumandanı olup, aynı zamanda şehri Selçuklular adına idare ediyordu ve Grek Ortodoks mezhebine mensuptu; Urfalı Mateos, s. 193 vd.

31 29 Haziran 1115 yılında vukubulan bir deprem sonucunda Maraş ve Samsat yıkıldı. Samsat'daki deprem sırasında Konstantin enkaz altında kalarak boğuldu. Abû'l-Farac, II, s. 354; Urfalı Mateos (s. 260) onun Samsat kalesinde mahpus bulunduğu sırada öldüğünü kaydediyor. Bu Gerger hâkimi Konstantin, Kilikya Ermeni Prensi Konstantin ile karıştırılmamalıdır.

32 Fulcher of Chartres, s. 90 vd.

sadece kendisinin ve karısının serbestçe çekilip Malatya'ya gitmelerine müsaade edilmesi ricasında bulundu. Görünüşe göre, I. Baudouin'in onun hayatı için teminat vermesine rağmen, Thoros'un çekip gitmesine müsaade olunmadı. Thoros sarayı içinde mahpus kaldığını görünce, ertesi Salı günü kaçmaya teşebbüs etti, fakat yakalanarak ahali tarafından parça parça edildi. Thoros'un karısının akıbeti belli değildir. 10 Mart 1098 Çarşamba günü halk I. Baudouin'den idareyi eline almasını istedi³³.

I. Baudouin, Urfa'yı ele geçirmekle kendisine bir krallık, bir devlet kurmak hedefini gerçekleştirmişti. Urfa her ne kadar mukaddes topraklarda değil idiye de, orta Fırat bölgesinde kurulacak her hangi bir Frank devleti Filistin'de kurulacak her devlet için değerli bir tampon, bir savunma hattı olabilirdi. Bu sebeple I. Baudouin, büyük Haçlı politikasına uygun bir iş yapmış olduğunu söyleyebilirdi. Fakat ya Ermeniler ne kazanmışlardı? Onlar Urfa'da vassal olarak sürdürdükleri hâkimiyetlerini şimdi tamamen Haçlılara kaptırmış oluyordular.

Urfa Kontu unvânını alan I. Baudouin'in yanındaki Frank birlikleri sayı bakımından az olduğundan o, yerli Ermeni halktan askerî bakımdan yararlanmak zorundaydı. Bunların arasından kendilerine güvenebileceği birçok kimse buldu. İç kalede keşfettiği büyük bir hazineyle mali bakımdan durumunu da düzeltti³⁴.

I. Baudouin'in gündün güne güçlendiğini ve bütün bölgeyi zapt ettiğini gören Samsat'ın Türk Emîri Balduk, kaleyi on bin altın karşılığında I. Baudouin'e satmayı teklif etti. Bu kalenin ne kadar müstahkem ve zaptının güç olduğunu bilen I. Baudouin bu teklifi kabul ederek törenle Samsat'a girdi³⁵.

I. Baudouin'in başarıları her tarafta yayılınca, Antakya önündeki Haçlı ordusunu takviye için yola çıkmış bulunan birçok batılı şövalye, onun başarılarından pay almak için ona katılmak üzere ana ordudan ayrıldı. I. Baudouin bunları hazinesinden ayırdığı değerli armağanlarla mükâfatlandığı gibi ülkesine sağlamca yerleşmelerini sağlamak için bunları Ermeni zenginlerinin kızları ile evlenmeye teşvik etti. Dul ve çocukları da ölmüş bulunduğu için yalnız kalmış olan kendisi de onlara örnek oldu. Willermus Tyrensis'un Taphnuz veya Tafroc şeklin-

33 Willermus Tyrensis, IV/4,5; Urfalı Mateos, s. 194 vd.; İbnü'l Esir, X, s. 267; Karş. Runciman, I, s. 158; *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi*, I, s. 36; H. Eberhard Mayer, *Geschichte der Kreuzzüge*, Stuttgart: W. Kohlhammer Druckerei, 1989, s. 51.

34 Willermus Tyrensis, IV/5; Karş. Runciman, I, s. 160.

35 Willermus Tyrensis, IV/5; Karş. Runciman, I, s. 160.

de telaffuz ettiği bir Ermeni soylusunun kızıyla evlendi. Tafrok, Gerger hâkimi Konstantin'in kardeşi olup, Toros dağları yakınlarında sağlam kalelere ve güçlü askerlere sahip olduğundan, bir hayli zengindi³⁶.

I. Boudouin Urfâda faaliyetlerine devam ederken Büyük Selçuklu Emîri Kürboğa Sultân Berkyaruk (1093-1104)'un emriyle Haçlılar üzerine gitti, Fakat kendisine Arap, Türk bütün Suriye kuvvetlerinin katılmasıyla iyice güçlenen Kürboğa, doğrudan doğruya büyük Haçlı ordusu üzerine yürüyeceği yerde Urfa bölgesine girip, etrafı tahrip etmek ve uzunca bir zaman Urfa şehrini kuşatmak suretiyle önemli miktarda zaman kaybetti. Urfa kontluğu Ermenilerin de desteği ile I. Boudouin tarafından savunuldu. Neticede Kürboğa Antakya'dan gelen haber üzerine kuşatmayı yarıda bırakıp Antakya'ya doğru ilerledi³⁷.

Latinlerin durmadan kendi bölgelerine yerleşmeleri Ermenilere ağır gelmeye başladı. Ermenilere göre bunlar, halkın üzerine hâkimiyet kuran ve halkın rahatını bozan misafirlerdi. Ödemekle yükümlü oldukları vergi Thoros zamanındakinden hiç de aşağı değildi. Bundan başka bu yeni gelenlere Ermeni arazi ve çiftlikleri iktâ olunuyor ve Ermeni köylüler batının daha sert olan feodalite kurallarından hoşnut kalmıyorlardı. 1098 yılının sonuna doğru bir Ermeni, I. Baudouin aleyhinde bir suikast tertip olunduğunu ihbar etti. Güya şehrin en nüfuzlu on iki yerlisi Diyarbakır bölgesindeki Türk beyleriyle muhabere halindeydiler. I. Baudouin'in kayın pederi Taphnuz bu sırada Urfâda bulunuyordu; kızının kontla evlenme töreni pek az önce icra olunmuştu. Rivayete göre suikastçılar onu I. Baudouin'in yerine geçirmek veya hiç olmazsa I. Baudouin'i idareyi onunla paylaşmaya zorlamak istiyorlardı. I. Baudouin bu haberi alır almaz derhal harekete geçti. Suikastçıların iki ileri geleni tutuklanarak gözleri çıkarıldı; bunların en önemli arkadaşlarının burunları veya ayakları kesildi. Meseleyi bildiklerinden şüphe olunan çok sayıda Ermeni zindana atıldı ve servetleri müsadere olundu. Fakat bunlar şarklı kurnazlığı ile paralarını o kadar iyi saklamışlardı ki, I. Baudouin'in adamları bir türlü bulamıyorlardı. Bu sebepten I. Baudouin, büyük bir alicenaplıkla, onlara hürriyetlerini yirmi ilâ altmışar bin Bizans altınına satın almak müsaadesini bahsetti. Suikastçılarla bağlantısı ispat edilemeyen Taphnuz, bu korkunç damadın şerrinden süratle kendi dağlarına kaçmayı canına minnet bildi. Şimdiye kadar

36 Willermus Tyrensis, XI/1.

37 Fulcher of Chartres, s. 101. Kuşatma 4-23 Mayıs 1098 tarihleri arasında sürmüştür; Willermus Tyrensis (VI, 14) Kürboğa'nın Urfa önlerinde üç hafta kaldığını ilâve etmektedir; Urfalı Mateos, s. 196; İbnü'l-Esir (X, s. 230) Kürboğa'nın büyük bir ordu toplayarak, doğrudan doğruya Antakya üzerine yürüdüğünü kaydetmekle beraber, Urfa kuşatmasından hiç söz etmemektedir; Kürboğa'nın başarısız Antakya kuşatması hakkında ayrıca bk. Anna Komnena, s. 335 vd.

sadece yedi yüz altınını ödediği kızının çeyizinden büyük kısmını da beraberinde götürdü³⁸.

Emîr Dânişmend Gâzî (1085-1104)³⁹, 1098 yılında Ermeni Gabriel'in elinde bulunan Malatya'yı ele geçirmek için hazırlıklar yaparken, Gabriel'in Antakya'daki Haçlılar ile ittifak yapma girişimlerini öğrenince şehri muhasaraya başladı. Nihayet 493 (1100/1101) yılında Malatya hâkimi Ermeni Gabriel'in elinden Malatya'yı aldı⁴⁰. Willermus Tyrensis'in de kaydettiği gibi, Gabriel, Malatya'nın Dânişmendliler tarafından kuşatılması üzerine, Antakya Prinkepsi I. Bohemund'dan yardım istemiştir⁴¹.

I. Bohemund ise Antakya'dan sonra Halep'i ele geçirerek buradaki Selçuklu Devleti'ni ortadan kaldırmak amacıyla, geniş askeri hazırlıklar yaptı. Tankred ile beraber hazırladığı kalabalık kuvvetlerle Halep önlerine geldi. Fakat bu sırada Dânişmend Gâzî'nin saldırıları karşısında zor duruma düşen Ermeni Gabriel'in yardım çağrısı üzerine I. Bohemund Halep civarından ayrıldı ve Malatya'ya gitmek üzere hareket etti⁴². Bunun üzerine, Ermeniler'in reisi Kogh Vasil ve Ermenistan'da bazı yerlere hâkim olan Rufinoğulları, Haçlıların başlarına geçmelerinden ve kendilerini kovmalarından korkarak; Dânişmend Gâzî'ye gizlice haber gönderdiler. Haçlılara karşı bir pusu kurmasını istediler⁴³. Bunu haber alan Dânişmend Emiri Malatya ovasına Haçlılara karşı asker sevk etti. O, birçok yerlerde de pusular kurdu, kendisi de birçok askerle beraber Haçlıların karşısına çıktı. I. Bohemund komutasındaki Haçlı ordusu tedbirsizce ilerlerken pusuda bekleyen Dânişmend Gâzi, ansızın Haçlıların etrafını sardı. Çok kısa süren bir savaştan sonra Haçlı ordusu imha edildi. Müslümânların baş düşmanlarından I. Bohemund ve Richard

38 Willermus Tyrensis, VII/6; Albert von Aachen, VI/16-18; Karş. *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi*, I, s. 62.

39 Dânişmend Gâzî'nin ataları, hayatı ve ölümü hakkında iyi bir tetkik için bk. Sefer Solmaz, "Dânişmendli Ailesinin Büyük Selçuklu Devletinin Kuruluşundaki Rolü", *Niksar'ın Fethi ve Dânişmendliler Döneminde Niksar Bilgi Şöleni Tebliğleri*, Niksar: Niksar Belediyesi Yayını, 1996, s. 49-59; Abû'l-Farac'a göre (II, s. 344) Dânişmend Gâzi 1105 yılında ölmüştür.

40 İbnü'l-Esir, X, s. 247; Urfalı Mateos, s. 255.

41 Willermus Tyrensis, IX/21, 24. Gabriel aslen bir Ermeni olup, Grek mezhebinde yani Ortodoks idi. Kızı Morfia'yı Baudoin (I., 1100-1118)'e vermek suretiyle Haçlılarla akrabalık kurmuştur; Fulcher of Chartres., s. 135.

42 Abû'l-Farac, II, s. 342; Ali Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1989, s. 193.

43 Abû'l-Farac, II, s. 342. Burada zikredilen Dânişmend oğlu İsmâil, İbnü'l-Esir (X, 247)'in Malatya'yı fethinden bahsettiği Gümüştigin b. Dânişmend Tayludur ve bu aslında Dânişmend Gâzî'nin ta kendisi olup, İbnü'l-Esir'in onu İbn Dânişmend olarak zikretmesi, babasının da Türklerle öğretilenlik yapan anlamında dânişmend olduğunu gösteriyor.

de Salerne ile ileri gelen adamları esir edilerek Niksar'a götürüldüler⁴⁴. Türklerle çeşitli oyunlar yaparak onları aldatan Gabriel Türkler tarafından öldürüldü. Dânişmend Gâzî, Malatya'yı zapt ettikten sonra adı Vasil olan birini buraya vali olarak atadı⁴⁵.

Niksar'da esir tutulan I. Bohemond'u kurtarmak için Sicilya ve Urfâ'daki akrabaları toplam yüz bin dinar tutarındaki fidyeyi Dânişmend Gâzî'ye vermeyi kabul ettiler. Bunun sonucunda Dânişmend Gâzî'nin serbest bıraktığı I. Bohemund Antakya'ya geri döndü⁴⁶. Bu fidye meselesi daha sonra Dânişmend Gâzî ile I. Kılıç Arslan'ın aralarının açılmasına sebep olmuştur.

1103-1004 yılında Ermeni Katolikosu Vasil (Barseğ) bütün maiyeti ile beraber Ani şehrinden yola çıkıp, Urfâ'ya geldi. Baudouin (II., 1100-1118) onu büyük bir törenle karşılayıp, ona bir çok hediyelerle beraber, köyler verdi ve aralarında büyük bir dostluk peyda oldu⁴⁷. Bu icraat gösteriyor ki, Haçlılar, Ermeni siyasetinde işin dinî yönünü de ihmal etmemişlerdir.

Olayların akışından anlaşılıyor ki Ermeniler, Haçlıların gelişini ümit ve sevinç ile karşılamış, zaman zaman denge bir politika izleyerek, her iki tarafla da anlaşma yoluna gitmişlerdir. Haçlılardan destek ve güven bulan Ermeniler, daha önce bağlılıklarını bildirdikleri Selçuklulara ihanet etmekten geri durmamışlardır. Buna rağmen Ermeniler, Haçlılardan umduklarını bulamadılar. Doğuya Haçlı devletleri kurmak amacıyla gelen Haçlılar, fırsat buldukça Selçuklular zamanında mevcut olan Ermeni hâkimyetlerini ortadan kaldırmışlardır. Bu nedenle Ermeniler hakkındaki tarihî kayıtlar zaman zaman kesintiye uğramaktadır.

1114 yılında Samsat Ermeni Kogh Vasil'in karısı tarafından idare edilmekteydi. Bu kadın aynı zamanda Maraş, Kışum ve Raban'a da hâkimdi. Kocasının ölümünden sonra idareyi eline alan bu kadın, bütün bu memleketleri basiretle idare

44 İbnü'l-Esir, X, 247; Urfalı Mateos, s. 205; Kalânişî, s. 137, 138; Runciman, II, s. 26. I. Bohemund'un esareti üç yıl sürdü. Onun esareti sırasında Antakya'nın bir naibe ihtiyacı vardı ve Tankred dayısının yerini aldı. Tankred Prinkeps unvanını almadı ve I. Bohemund'un izlemiş olduğu siyaseti izledi. İçte hükümdarlığın idaresini kuvvetlendirmek ve kiliseyi Lâtinleştirmek, dışta ise Bizans ve komşu Müslüman hükümdarları hesabına kendi devletini geliştirmek politikasını takip etti; Willermus Tyrensis'a göre (X/24) I. Bohemund 4 yıl esarete kalmış önemli bir fidye ödedikten sonra serbest kalabilmiştir; Urfalı Mateos (s. 221)'a göre, Kogh Vasil, bu tutarın on bin dinarını kendisi vermiştir.

45 Abû'l-Farac, II, s. 343.

46 Urfalı Mateos, s. 221.

47 Urfalı Mateos, s. 222.

etmekte idi. Kendisi atlılardan ve piyadelerden büyük bir ordu toplamış ve atlıların her birine on ikişer, piyadelerin her birine de üçer dinar aylık bağlamıştı⁴⁸.

1117-1118 tarihinde Urfa Kontu II. Baudouin, Ermeni reisi Ebûlgarip üzerine yürüdü. Ebûlgarip, bir çok kaleleri Türklerin elinden almış ve Birecik'î kendisine merkez yapmıştı. Bir senelik kuşatma sonuna Ebûlgarip, kaleyi II. Baudouin'e teslim edip, Rupen'in oğlu I. Thoros'un yanına Anavarza'ya gitti. II. Baudouin ayrıca Kogh Vasil'in devletini tamamen dağıtıp, aynı zamanda Râvendân hâkimi Bagrat'ı da mahvetti⁴⁹. II. Baudouin uyguladığı bu siyasetle, ülkesinin doğu kısmında uğradığı zararları, batı kısmında Ermenilerin elinde bulunan kaleleri ortadan kaldırıp kontluğa katmak suretiyle telâfi etmeye çalıştı.

Aynı tarihte Antakya senyörü olan büyük Haçlı Kontu Roger, asker toplayıp Halep yakınlarında bir şehir olan Azaz üzerine yürüdü. Ruben hanedanından Konstantin'in oğlu I. Leon da askerleriyle beraber bu sefere katıldı. Roger, Azaz'ı otuz gün kuşatırken, şehre yardım gelmesine de engel oldu. O bundan sonra hücum etme görevini denemek için I. Leon'a verdi. Ertesi gün Türkler Haçlılara karşı hücumla geçince, I. Leon'un kumandası altındaki Ermeni askerleri, onların üzerine atılıp, firara mecbur etti. Bunun neticesinde şehirdekiler bir daha hücum kalkışamadılar. Mateos'un ifadesine göre I. Leon'un ve askerlerinin cesaretleri sayesinde Azaz şehri teslim alındı⁵⁰. Böylece Halep şehrinin Fırat ve doğu ile bağlantısı Haçlılar tarafından kesilmiş oldu.

Bununla birlikte bölgedeki Ermeni faaliyetleri sürüp gidiyordu. 1121 yılında Gerger Ermenileri Zaid ve Palu kaleleriyle Malatya civârını tahrip ediyorlardı. Malatya Selçuklu meliki Tuğrul Arslan b. I. Kılıçarslan'ın atabegî olan Artuklu Belek Gâzî, bu yağmalara engel olmak için Gerger Ermenileri üzerine bir sefer yapmak zorunda kaldı⁵¹. Belek önce Gerger'in Ermeni hâkimi Michael'e haber göndererek, bu yağmalar karşılığında her yıl kendisine bin yük buğday ve köylelerinden üçünü vermesi lazım geldiğini bildirdi. Michael, yağmacıların kendi ülkesinde bulunmadıklarına dair yeminler ettiyse de yağmacılar Hanzir'deki köyleri

48 Abû'l-Farac, II, s. 353.

49 Olayların görgü şahidi olan Urfalı Mateos (s. 379) Haçlıların Ermenilere yaptıkları zulûmâtı şöyle anlatmaktadır: *"Bir çok seçkin Ermeni prensleri işkence altında öldürüldüler. Bunların birçoğunun gözleri çıkarılıp, bazılarının da elleri, burunları ve tenasül uzuvları kesildi, bazılarını da çarpmışa gerdiler. Masum çocukları öldürdüler. Onlar bu işkenceleri, Ermenilere hazinelerini meydana çıkartmak için icra ettiler."*

50 Uraflı Mateos, s. 263 vd.; Azimî, *Azimî Tarihi Selçuklularla İlgili Bölümler*, Yay. A. Sevim, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1988, s. 42; Karş. Runciman, II, s. 111.

51 *Genel Çizgileriyle Selçuklu Ermeni İlişkileri*, s. 28.

yakmaya devam ettiler. Bunları duyunca hiddetlenen Belek Ermenileri cezalandırmamak üzere yola çıktı. Şubat ayında buz tutmuş olan Fırat'ı aşarak bütün o memleketi zapt etti Fakat, Belek Hıristiyan askerlere son derece merhamet gösterdi. Bunları esir almayarak Hanzit'e yerleştirdi ve kendilerine ait olan her şeyi ellerinde bıraktı. Bunlar, bir daha Gerger'e dönmeyeceklerine dair yemin ettiler⁵².

Kudüs Kralı II. Baudouin, hapsedilmiş olan Joscelin (I., Urfa Kontu 1118-1131) ve Galeran'ın intikamını almak için yola çıkıp, bütün Frank askerleri ile birlikte Raban şehrine geldi. Belek ise ülkeyi yağmalamak ve esirler almak için daha önceden bu eyaletin sınırları yakınına gelmiş bulunuyordu. Her iki ordu birbirlerine yaklaşmış olduklarının farkında değillerdi. Kral az sayıda savaşçı ile birlikte Senç-Gandar'a (Şence Köprüsü) gelip nehri geçti ve Şıncırig (Köpek Suyu) denen yere çıktı. Krallık çadırı kurulduktan sonra II. Baudouin, atmaca avına çıkmak istedi. Fakat bu esnada Belek bütün kuvveti ile hücum ederek Haçlıları kılıçtan geçirdi ve Kudüs kralını kız kardeşinin oğluya birlikte esir etti (18 Nisan 1123). Belek, kralı Gerger kalesi kapısının önüne getirdi ve kral kaleyi ona teslim etti. Kral ve hemşirezadesi oradan Harput'a götürüldüler ve zincire vurularak, I. Joscelin ile Galeran'ın içinde buldukları zindana atıldılar⁵³.

Krallar, kontlarla birlikte hapisteyken, elli kadar Ermeni, I. Joscelin tarafından kendilerine vaat edilen önemli bir mükâfat karşılığında esirleri kurtarmaya karar verdiler. Keşiş kıyafetine girip, kılıçlarını da gizleyerek, ağlayıp sızlamalarla kaleye girmeyi başardılar. Kısa zaman sonra bu Ermeniler Harput kalesini ele geçirdiler. Çevrede oturan Türkler olayı duyunca, Belek gelinceye kadar onları oyalamak üzere giriş çıkışları tamamen kestiler. Ancak, esir krallardan Joscelin bir Ermeni ile birlikte kaleden kaçmayı başardı. Kaleyi muhafaza edebilmek ve yeniden zapt etmek üzere Haçlı ordusunu aradı.

Bundan sonra Belek gelerek kaleyi mancınıklarla kuşattı ve ele geçirdi. Burada yetmiş Haçlı ve Ermeni'yi kale burçlarından aşağıya atmak suretiyle öldürttü.

52 Abû'l-Farac'ın anlattığı Belek'in bu seferi Urfalı Mateos (s. 271) tarafından biraz farklı olarak nakledilmektedir. Urfalı Mateos Belek'in Hanzit üzerine yaptığı seferle, İbnü'l-Esîr in anlatmış olduğu Belek'in Urfa seferini karıştırmıştır. Bu sefer 13 Eylül 1121'de cereyan etmiş olup, I. Joscelin ve Galeran esir alınmışlardır. Bunların Belek tarafından esir edilmeleri, Willermus Tyrensis (XII/17) tarafından da teyid edilmektedir; Abû'l-Farac, II, s. 357.

53 Willermus Tyrensis, XII/18; Urfalı Mateos, s. 272 vd.; Abû'l-Farac (II, s. 358), esirleri kurtarma işini kaledeki Ermeni işçilerin yaptığını rivayet ediyor. Bu Ermeni işçiler, kalede çok az sayıda asker bulunduğunu bildiklerinden şehir kapısında toplandılar ve aldıkları ücretlerden sızlanıyormuş gibi hareket ederek buldukları kılıçlarla Türk muhafızları öldürdüler.

Daha sonra II. Baudouin ile kız kardeşinin oğlu olan Kont Galeran'ı yanına alarak Membîc kalesini kuşatmaya giden Belek bu kuşatma sırasında kaleden atılan bir ok ile yaralanıp öldü (Safer 518/Mart -Nisan 1124)⁵⁴.

Bundan bir yıl sonra 1125 yılında Ermeni Michael, daha önce Belek'in eline geçmiş bulunan Gerger'i ele geçirmek üzere elli adamıyla birlikte bu şehri kuşattı. Kalede bulunan Türk muhafızlar, hiçbir yerden yardım alamadıklarından dolayı, büyük bir sıkıntı içerisinde düştüler ve kaleyi teslim etmek zorunda kaldılar. Michael ayrıca, Fırat kıyılarında müstahkem bir kale olan Bebu'yu da ele geçirdi.⁵⁵

1129 yılına gelinceye kadar Ortadoğu'da kuvvetler dengesi kurulmuş oluyordu. Haçlı seferlerinin başında Antakya, Maraş ve Urfa bölgelerindeki küçük Ermeni hâkimiyetleri Haçlılar tarafından sona erdirilmiş, Ermeniler bundan gerekli dersi almışlardı. Bu tarihte bağımsız kalmış olan tek Ermeni devleti Kilikya Devleti idi.

Kilikya'nın hâkimi olan ve Sis şehrini kendisine merkez edinen Ermeni Thoros (I., 1099-1129) ölünce yerine kardeşi Leon (I., 1129-1139) geçti⁵⁶. Kilikya Ermenilerinin bu karışık durumundan yararlanmak isteyen ve Anazarba'yı geri almak isteyen II. Bohemond küçük bir kuvvetle Kilikya'ya girdi. 1130 Şubat'ında Ceyhan nehri boyunca ilerlemeye başladı. Bu durumdan ürken I. Leon Dânişmendli Emîr Gâzî'yi yardıma çağırıyordu. Anazarba'da vukubulan savaşta Haçlı kuvvetleri müthiş bir mağlubiyete uğradı. I. Leon da geçitleri yutarak Haçlılara zayıatlar verdiriyordu. Savaş sonunda ölümler arasında II. Bohemond da bulunmaktaydı. Emîr Gâzî, II. Bohemond'un kafasını keserek bir çok hediyelerle birlikte 1130 yılında halîfeye gönderdi⁵⁷. Emîr Gâzî bundan sonra Kilikya'yı istilâ ederek bir

54 Willermus Tyrensis, XIII/11; İbnü'l-Esir, X, s. 485, 489. Belek'in ölmeden önceki kendi ifadesi kayda değerdir: "Bu ok bütün Müslümanlara isabet eden bir musibettir." Belek'in ölümü Haçlılara karşı mücadele veren Türk ve İslâm âlemi için büyük bir kayıp olmuştur; İbnü'l-Adim, *Biyografilerle Selçuklular Tarihi*, çeviri notlar ve açıklamalar A. Sevim, Ankara 1989, s. 172; Azimî, s. 47 vd. Belek, Membîc kuşatmasından kısa bir süre önce Melik Rıdvân b. Tutuş'un kızıyla evlenmişti; Abû'l-Farac, II, s. 358; Urfalı Mateos, s. 274, 278; Belek'in ölümü hakkında Müslüman ve Hıristiyan müelliflerinin farklı rivayetleri hakkında daha geniş bilgi için bk. *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi*, II, s. 48-51.

55 Urfalı Mateos, s. 279; Abû'l-Farac'ın bir kaydından (II., s. 370) Michael'in kaleyi Haçlılara satıp, sonra geri dönerek yeniden zapt ettiği, Haçlılarla savaşarak etraf köyleri de yağmaladığı anlaşılıyor. Michael sonra şehri yeniden I. Joscelin'e vererek Sopros denilen yeri aldı. Ardından Kişum ülkesini de ele geçirince Haçlılar onu pusuya düşürerek öldürdüler (1135).

56 Abû'l-Farac, II, s. 362.

57 Willermus Tyrensis, XIII/27; İbnü'l-Esir, X, s. 526; Abû'l-Farac, II, s. 362 vd.; Azimî, s. 53; Mateos, s. 285 n. 164; Karş. Runciman, II, s. 150; *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi*, II, s. 92.

çok kaleyi zapt etti. Bunun üzerine I. Leon, bir daha Türk topraklarına girmeyeceğine ve her yıl vergi vereceğine dair yemin etti, fakat daha sonra vaad ettiği vergileri göndermedi. Çünkü Bizans İmparatoru Ioannes (I., 1118-1143)'in kardeşi İsaakios, I. Leon'un yanına gitti ve kızını ona zevce olarak verdi. Mamistra ve Adana'yı da mehir olarak takdim etti. Böylece Bizans hânedânıyla akrabalık tesis eden Ermeni kralının cesaretinin arttığı anlaşılıyor. Daha sonra ikisi arasında ihtilaf çıkmış ve İsaakios ile oğlu Türkiye Selçuklu Sultânı Mes'ûd'a sığınmışlardır⁵⁸.

1137'de İmparator I. Ioannes, I. Leon üzerine sefer düzenleyerek, Tarsus ve Adana'yı zapt edip, I. Leon ile karısı ve çocuklarını İstanbul'a gönderdi⁵⁹. Azimî'ye göre, I. Leon'un yerini oğlu Thoros (II., 1139-1168) aldı ve imparatora mektup yazarak para karşılığında babasını kurtardı⁶⁰. Azimî'nin bu kaydına mukabil, Abû'l-Farac, I. Leon'un 1148'de İstanbul'da öldüğünü ve oğlu II. Thoros'un da dilenci kılığına girip, yaya olarak İstanbul'dan kaçtığını ve Kilikya'ya geldiğini yazmaktadır ki, Kinnamos da bunu teyid etmektedir⁶¹. II. Thoros, Kilikya'ya geldikten sonra halkını Bizans'a karşı isyana teşvik etti. 1152 yılında İmparator Manuel (I., 1143-1180), kuzeni Andronikos'u Kilikya'daki faaliyetlerinden rahatsız olduğu II. Thoros'un üzerine gönderdi, ancak Bizans ordusu müthiş bir bozguna uğratıldı⁶². Böylece o, Kilikya bölgesinde topraklarını genişletirken buradaki Bizans hâkimiyetine de son verdi. II. Thoros kazandığı bu zaferlerden sonra, şimşekleri üzerine çekmişti. Tattığı mağlubiyetin öcünü almak isteyen Bizans İmparatoru I. Manuel, Türkiye Selçuklu Sultânı Mes'ûd (1116-1155)'a büyük hediyeler ve paralar gönderdi. Bizans ile anlaşan sultân damadı olan Dânişmendli Yağıbasan'ı da yanına alarak, zaten Türk hudutlarına dayanmış olan Ermenileri tenkil maksadıyla Kilikya üzerine sefere çıktı (1153). Fakat bu seferde Ermeniler bütün Toros geçitlerini tuttukları için Sultân Mes'ûd, onlarla bir anlaşma yaparak geri döndü⁶³.

58 Abû'l-Farac, II, s. 363; İsaakios, önceleri ağabeyi Ioannes'in güvenini kazanmıştı. Fakat daha sonra ağabeyisine karşı bir komplo hazırladığı ortaya çıkınca imparator komplocuları yakalatacağı sırada İsaakios, Dânişmendlilere sığındı. 1130-1138 yılları arasında zamanını Türkler, Ermeniler ve Haçlılar arasında geçirdikten sonra, imparator ile barışıp, İstanbul'a dönmüştür. *Ioannes Kinnamos'un Historia'sı (1118-1176)*, Çev. I. Demirkent, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2001, s. 30; İsaakios'un İstanbul'a dönüşü hakkında bk. Niketas Khoniates, *Historia*, Çev. F. Işıltan, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1995, s. 20.

59 Abû'l-Farac, II, s. 274.

60 Azimî, s. 60.

61 Abû'l-Farac, II, s. 385; Kinnamos, s. 93.

62 Kinnamos, s. 95; Urfalı Mateos, s. 305-307; Abû'l-Farac, II, 392.

63 Mateos, s. 307; Karş. O. Turan, s. 191; Muharem Kesik, *Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi Sultan I. Mesud Dönemi (1116-1155)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2003, s. 111. Sultan Mes'ûd 1154'de Kilikya üzerine ikinci bir sefer

II. Thoros Kilikya ovasını yağmalayıp, Bizans topraklarına zarar vermekten çekinmeyerek kim olursa olsun halka en şiddetli baskıları yapınca, Mes'ûd ile yaptığı ittifaktan umduğunu bulamayan İmparator I. Manuel, Antakya Prinkepsi Renaud'a mektup yazarak, adamlarıyla birlikte II. Thoros'u sınırlarından atmasını, Kilikyalı tebaasının varlıklarını bu saldırılardan korumasını ve şayet bu amaç için paraya ihtiyacı varsa, gerektiği kadar göndereceğini bildirdi. Böylece Renaud birlikler topladı ve imparatorla olan anlaşmasına uygun olarak II. Thoros'u bütün Kilikya'dan çıkararak, ordusunu da tamamen mahvetti, fakat kazandığı toprakları Templier⁶⁴ şövalyelerine verdi. Renaud bu hizmet için önemli bir ödül bekledi ve bu ödül kendisine uzun süre gelmeyince, siyaset değiştirip, Ermeni II. Thoros ve kardeşleri ile birleşerek, 1155'de Kıbrıs'a saldırdı. Bundan önce ciddi bir şekilde Haçlılar tarafından uyarılan adalılar, adanın her yanından olabildiğince savaş kuvveti topladılar, fakat Renaud gelir gelmez ordusunu her tarafa dağıtarak, hiç birinin kendisine karşı elini kaldıramayacağı biçimde, onların kuvvetlerini yenilgiye uğrattı. Willermus Tyrensis'in ifadesiyle "şehirleri ve müstâhkem yerleri tahrip etti, utanmadan kadın ve erkek manastırlarını yıkarak, rahibeler ve nazlı genç kadınlarla taşkınlıklarını sürdürdü. Zira burada altının, gümüşün ve pahalı giysilerin sonu yoktu, fakat halk bütün bu kaybettiklerinden çok, namusuna karşı işlenen cürümlerden dolayı müteessir oldu"⁶⁵.

İmparator I. Manuel Avrupa'da ve Anadolu'da sükunu sağlayıp, barış ve ittifaklar akdettikten sonra, 1158 yılı sonbaharında II. Thoros'u cezalandırmak üzere Kilikya'ya doğru sefere çıktı. II. Thoros imparatorun geldiğini duyunca, karısını, çocuklarını ve büyük hazinesini alarak kaçtı. İmparator, Tarsus, Anazarba ve diğer şehirlere hâkim olarak kışı burada geçirdi ve Misis'deyken Renaud de Chatillon (Antakya nâibi, 1153-1160), Laodicea Piskoposu Gerar ile birlikte, huzuruna gelerek itaatini arz etti. Ardından Kudüs Kralı Baudouin (III., 1142-1162), kalabalık maiyetiyle birlikte önce Antakya'ya sonra da imparatorun ordugâhına geldi. III. Baudouin, I. Manuel'in büyük bir kin ve nefretle takip etmekte olduğu II. Thoros'un üzerine yürümek için ordugâhını şehrin surları önünde kurmuş olduğunu görünce, her ikisini nasıl uzlaştıracığını düşünmeye başladı. Nihayet

yapmış ve yine bir şey kazanmadan anlaşma yapmak suretiyle geri dönmüştür. Bu seferde Mes'ûd'un emiri Yakûb, üç bin askerle birlikte Kapı denilen yerde (Amanos geçidi) Templier şövalyeleri ile II. Thoros'un kadeşi Stephan tarafından pusuya düşürülüp, tamamen kolıçtan geçirilmişlerdir.

64 Templierler, 1118'den önce Kilikya'da yerleşmiş bulunuyorlardı.

65 Ergin Ayan, *Willermus Tyrensis'in Historia Rerum In Partibus Transmarinis Gestarum (Deniz aşırı Bölgelere Yapılan Seferlerin Tarihi) Adlı Eserinin XVI., XVII., XVIII., Kitaplarının Türkçe Çevirisi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi (yayınlanmamış), İstanbul 1994, XIII/10, s. 184; Kinnamos, s. 130 vd; Mateos, 322; Abû'l-Farac, II, s. 396; Karş. Runciman, II, s. 290.

II. Thoros'u çağırarak ordugâha geldikten ve imparatorun talep ettiği müstahkem mevkiileri geri verdikten sonra onları barıştırdı ki II. Thoros geriye dönmeden önce imparatora sadakat yemini etti. Ayrıca imparator II. Thoros'u bütün sahil şehirlerinin kumandanlığına tayin etti. Bu görüşmeler sırasında Bizans, Haçlı ve Ermeni hükümdârları kendi aralarında anlaşarak, Halep ve Şam'ı almaya karar verdiler. Fakat bu sırada başkentte imparatora karşı bir komplo tertip edildiği haberi gelince, bu plan gerçekleşmedi⁶⁶.

I. Manuel ile II. Thoros'un barıştırılmasına rağmen bir süre sonra aralarının yeniden açıldığını görüyoruz. 1162'de Andronikos, II. Thoros'un kardeşi Stephan'ı bir ziyafete davet edip, Tarsus'da öldürttü. Bu nedenle II. Thoros da hiddetlenip, on binden fazla Bizanslıyı öldürttü. Bu olaylar üzerine Kudüs kralı gelerek Bizanslılar ile Ermeniler arasında barış yaptı⁶⁷.

1164'de Nüreddîn Mahmûd Zengî, Hârim şehrini kuşatmaya gidince beş Haçlı hâkimi; Antakya Prinkepsi Bohemund (III., 1163-1201), Trablus Kontu Raymond (III., 1152-1187), Ermeni II. Thoros, Tarsus'un Bizanslı valisi ve imparatorun akrabası Konstantin Kalamán ve Templierlerin reisi bir araya geldiler ve on üç bin atlı ve piyadeyle Nüreddîn'e karşı hareket ettiler. Nüreddîn ile yaptıkları savaşta Haçlılar fena halde bozguna uğradılar. Trabus kontu, Tarsus valisi, Antakya prinkepsi ve Haçlı kumandanlarından Hugue von Lusignan yakalanarak Haleb'e götürüldüler. Bütün Templierler öldürüldü. Thoros ise Antakya'ya kaçmayı başardı. Bu savaşın sonunda Nüreddîn Hârim ile Deyr Sem'an'ı alıp, bütün ülke halkını esir etti⁶⁸.

Bu savaşta esir olmaktan kurtulan II. Thoros bir yıl sonra Maraş bölgesini yağmalayarak, dört yüz Türkü esir etti. Bu esirleri rehine olarak kullanıp, Haçlı reislerini serbest bırakmasını istedi. Nüreddîn bu tehdit üzerine III. Bohemund da dahil olmak üzere yüz bin dinar karşılığında esirleri serbest bıraktı⁶⁹.

66 E. Ayan, s. 177-182; Daha ayrıntılı bilgi için bk. Kinnamos, s. 130, 139; Niketas, 70; Abû'l-Farac, II, s. 398; Urfalı Mateos, s. 324; İmparator I. Manuel'in Kilikya seferi için bk. P. Magdalino, *The Empire of Manuel I Komnenos 1143-1180*, Cambridge: Cambridge University Press, 1993.

67 Abû'l-Farac, II, s. 399; Kinnamos, s. 166; Urfalı Mateos (s. 335) Stephan'ın boğdurularak öldürüldüğünü yazıyor.

68 Willermus Tyrensis, XIX/9; Abû'l-Farac, II, s. 400 vd; Kinnamos, s. 158; İbnü'l-Esir (XI, s. 246) Hârim'in Nüreddîn tarafından Ramazan 559 (Temmuz-Ağustos 1164)'da zapt edildiğini ve yukarıdaki savaşta öldürülen Haçlıların sayısının on bini bulunduğunu kaydediyor.

69 Abû'l-Farac, II, s. 402. II. Thoros, Nüreddîn'e şu haberi gönderdi: "*Elinizdeki Haçlı reislerini bana satmazsanız, esir Türklerin hepsini ateşe atarak yakarım.*"; Kinnamos, s. 166; Willermus (XIX/11)'da Haçlı esirlerin serbest

Bundan üç yıl sonra 1168'de II. Thoros ölünce Kilikya Ermeni prensliği tahtında karışıklıklar baş gösterdi. II. Thoros ölmeden önce yerine en küçük oğlu Ruben (II., 1168-1170)'in geçmesini ve kız kardeşinin oğlu Thomas'ın da idareyi ele almasını vasiyet etmiş, kendi kardeşi Mleh (1170-1175)'i ise bütün mirasından mahrum bırakmıştı. Bunun üzerine Mleh, Nüreddin'in yanına gidip, ondan aldığı Türklerden müteşekkil bir ordu ile Kilikya'ya hücum etti. Ermeniler ülkenin yarısını ona verdiler, fakat o, bütün Kilikya'yı zapt etti. Willermus Tyrensis, Melier, Malich veya Milo olarak kaydettiği bu Ermeni prensinin Nüreddin'in yanına gittikten sonra Müslümân olduğunu ve inancı dolayısıyla Haçlıların ona düşmanca tavır aldıklarını belirtiyor. Kudüs Kralı Amaury (I., 1162-1174), yüz yüze görüşmek için ona üç-dört kez elçi yollamasına rağmen, o bunları kabul etmedi. Bunun üzerine büyük bir Haçlı ordusu Antakya'dan Kilikya'ya doğru ilerledi. Fakat bu sırada Nüreddin'in Petra'yı kuşattığı haberi gelince bu ordu geri döndü⁷⁰.

Hıristiyanlıktan dönüp, Müslümân olması dolayısıyla Ermeni prensleri arasında bir istisna teşkil eden Mleh'in 1175 yılında Ermeni eşrafı tarafından öldürülmesiyle tahta geçen Ruben⁷¹ (III., 1175-1187) amcasını öldürenleri öldürdü⁷². Müslümân hükümdarlara karşı dostça bir siyaset takip eden Mleh'den sonra III. Ruben zamanında durum tam tersine döndü. O, Kilikya'da bulunan Türkmenlerin çoğunu öldürüp, karılarını, çocuklarını ve davarlarını zapt etti. Bunun üzerine Türkiye Selçuklu Sultânı Kılıçarslan (II., 1155-1192) Ortadoğu'da en büyük güç haline gelen Selahaddin Eyyûbi'den Ermenilerin üzerine gitmek için yardım talep etti. İki hükümdâr, Ermeni arazisine girince III. Ruben çok miktarda para verip, esirleri de serbest bırakmak suretiyle barışı sağlayabildi (1180)⁷³.

Bu yıllarda İmparator I. Manuel'in ölümünden (24 Eylül 1180)⁷⁴ sonra Bizans tahtında baş gösteren istikrarsızlık, doğudaki kuvvetler dengesini bozduğu gibi, bundan sevinip, faydalanmak isteyen Haçlı devletleri de birbirleriyle mücadeleye başladılar. 1186'da III. Bohemund, III. Ruben'i yakalayıp hapsedti. Sonra bir ordu toplayıp bütün Kilikya'yı istilâ etti. Fakat, III. Ruben'in kardeşi Leon (II., 1187-1219) mukavemet edince III. Bohemund geri döndü. Daha sonra Ermeniler ona otuz bin dinar ile Mopsoestia ve Adana'yı verdiler, o da III. Ruben'i

brakılmaları konusundaki II. Thoros'un rolü hiç mevzuu bahis edilmemiştir; İbnü'l-Esir (XI, s. 248) bu olay hakkında sadece III. Bohemund'un fidyeye-i necât vererek kurtulduğunu yazmakla iktifa etmiştir.

70 Willermus (XX/18); Abû'l-Farac, II, s. 405.

71 Thoros'un kadeşi Stephan'ın oğludur. Thoros'un aynı addaki oğlunun bahsi yukarıda geçmişti.

72 Abû'l-Farac, II, s. 420 vd. Çünkü bunlar onu öldürdükten sonra cesedini köpeklerle atmışlardı.

73 İbnü'l-Esir, XI, s. 372; Abû'l-Farac, II, s. 426.

74 Niketas, s. 154.

serbest bıraktı. III. Ruben serbest kaldıktan sonra, bütün bu yerleri geri aldı. III. Bohemund da yağma akınları ile bütün Kilikya'yı tahribe koyuldu⁷⁵.

1187'de adı Rüstem olan bir çoban Türkmenlerden beş yüz atlı ve birçok piyade toplayarak yağmalamak üzere Kilikya'ya geldi. Kilikya hâkimi II. Leon hadiseyi haber alarak Maraş bölgesindeki geçitleri bunların yüzüne kapadı ve hepsini kılıçtan geçirdi. Bunun üzerine beş bin Türkmen toplanarak Antakya'yı yağma etmek üzere hareket ettiler. Aynı şekilde III. Bohemund bunlara karşı çıkıp, hepsini imha etti. İşte bu sıralarda II. Leon'un, III. Bohemund'un karısı Sybille'nin bir yeğeni ile evlendiğini görüyoruz⁷⁶.

Selâhaddîn Eyyûbî (1171-1193)'nin 27 Receb 583 (2 Ekim 1187) Cuma günü Kudüs'ü Haçlılardan teslim alması⁷⁷, buradaki Haçlı hâkimiyetine kesin olarak son verdi ve Ortadoğu'daki Haçlı hâkimiyeti de günden güne geriye saymaya başladı. Bunun farkında olan Avrupalı hükümdârlardan Alman İmparatoru Frederik Barbarossa taze kuvvetlerle yola çıktı. İmparator Anadolu'dan geçmek için II. Kılıçarslan'la sulh yapınca Tarsus'a geldiğinde II. Leon ona itaatini bildirmişti. Fakat Barbarossa Antakya'ya giderken suyu soğuk olan bir nehirde yüzdüğü için hastalandı ve öldü (10 Haziran 1190). İmparatorun ölümü bütün Haçlı dünyası için büyük bir kayıp oldu. Başsız kalan Alman ordusu Antakya'ya gidene kadar bir ordudan ziyade acınacak bir sürü haline dönüşmüştü⁷⁸.

Zaten III. Bohemund bu sıralarda bütün gücüyle kuzey komşusu Ermeni Prensi II. Leon ile uğraşmaktaydı. 1191 yılında Selâhaddîn Eyyûbî, Templier şövalyelerinin elinden aldığı Bagras kalesini yıktırınca, adamları buradan çekilir çekilmez II. Leon gelerek, kaleyi işgal etti⁷⁹. III. Bohemund, II. Leon'dan bu kaleyi Templier şövalyelerine vermesini istemiş, fakat red cevabı alınca II. Leon'u Selâhaddîn'e şikayet etmişti. Selâhaddîn o sıralarda başka taraflarda meşgul olduğundan, buraya müdahalede bulunamamıştı. II. Leon buna çok kızdı. Ayrıca Bohemund'un karısı Sybille, Antakya veliahdlığını üvey oğullarından alarak kendi öz oğlu Guillaume'a devretmesi hususunda Leon'dan yardım istemişti. Leon bütün bu meseleleri görüşmek üzere III. Bohemund'u Bagras'a çağırdıktan sonra tutukladı ve şartlarını

75 Willermus Tyrensis, XII/6, 7; Abû'l-Farac, II, s. 439.

76 Abû'l-Farac, II, s. 449; Karş. Runcinam, III, s. 76.

77 İbnü'l-Esîr, XI, s. 433; Sibt, İbnü'l-Cevzî, *Mirâtu-z-zamân*, VIII/1, neşr. Dairetü'l-Maarifi'l-Osmaniye, Haydarabad-Dekkan 1951, s. 392 vd.; Abû'l-Farac, II, s. 446.

78 İbnü'l-Esîr (XII, s. 52) boğularak öldüğünü yazıyor; Abû'l-Farac, II, s. 454; Runcinam (III, s. 13) Barbarossa'nın Silifke ovasında Kalykadnos ırmağında boğulduğunu tespit etmiştir.

79 Abû'l-Farac, II, s. 458.

kabul ettirdi (Ekim 1193). Olayların kronolojik takibinden II. Leon'un bu kaleyi iki yıl elinde tuttuğu anlaşılıyor. Bu olaydan ve II. Kılıçarslan'ın ölümünden sonra II. Leon çok kuvvetlendi. Kısmen Türklerden ve kısmen de Bizans'tan 72 kale fethetti⁸⁰. II. Leon'un bu başarıları üzerinedir ki, Latin kaynaklarına göre 1198 yılında "büyük" veya "muhteşem" unvânıyla taç giymiştir⁸¹. Fakat, II. Leon bir kere 1199'da Türkiye Selçuklu Sultânı Rükneddîn Süleymân-Şâh (II., 1196-1204) tarafından bir kere de 1216'da İzzeddîn Keykâvus (I., 1211-1220) tarafından çok şiddetli mağlubiyete uğratıldı. Bu son savaşın sonucunda Ermeni Krallığı Selçukluların hâkimiyetini kabul etti⁸². Fakat buna rağmen Kilikya Ermenileri en küçük bir fırsatta dahi Selçuklu topraklarına taarruz etmekten geri durmadılar. Bu durum Selçuklu sultânlarının Ermeniler üzerine sefer yapmalarını zorunlu kılıyordu. Çünkü II. Leon'un 1219'da ölümü üzerine kızı İsabell⁸³ Antakya Prinkepsi Bohemund (IV., 1219-1233)'un oğlu Philippe ile evlendi⁸⁴. Bu olaydan yararlanmak isteyen Haçlılar, Kilikya'yı istilâ ederek Ermenileri Frenkleştirmeye çalıştılar. Fakat, Ermeni ileri gelenleri, bu harekete karşı çıkıp, bu Haçlı prensini hapsedtiler. Babası Bohemund, harekete geçmek istediye de Papalık makamı ve diğer Haçlı kralları buna izin vermediler. Bu durumda Bohemund, Türkiye Selçuklu Sultânı Alâaddîn Keykubâd (I., 1220-1237)'la Ermeniler de Haleb'de Şihâbeddîn Atabeg ve Kıbrıs Haçlıları ile ittifak kurdular. Böylece 1225 yılında Müslümân ve Hıristiyan hükümdârlar arasında savaşlar başladı⁸⁵. Bu münâsebetle Sultân I. Alâaddîn Keykubâd, Mübârizeddîn Çavlı ile Emîr Mavrozemes'i büyük bir orduyla Ermenistan tarafına gönderdi ve bu seferin sonucunda Ermenilerden ve Haçlılardan otuz kadar kale alındı⁸⁶. 12 Muharrem 641 (26 Haziran

80 Abû'l-Farac, II, s. 466; İbnü'l-Esir, XII, s. 82. II. Kılıçarslan'ın ölümü 15 Şaban 588 (26 Ağustos 1192); Karş. Runciman, III, s. 76; O. Turan, s. 229., 243, n. 21.

81 Runciman, III, s. 79; H. E. Mayer, s. 138; O. Turan, s. 249.

82 İbn-i Bibi, *el-Evâmîrü'l-Alâiye fi'l-Umûri'l-Alâiye*, II, Haz. Mürsel Öztürk, Ankara: Kültür Bakanlığı, 1996, s. 180-191.

83 II. Leon'un büyük kızı Zabel (İsabell, 1219-1226), babasının ölümünden sonra Ermeni tahtına çıkmış, Lampron hâkimi Konstantin onu 1222'de Antakya Prinkepsi IV. Bohemund'un oğlu Philippe (Kilikya prince consortu 1222-1225) ile, onun ölümü üzerine de 1226'da I. Hethum ile evlendirmiştir. Böylece Kilikya Ermenilerinde Ruben hânedânının devamı olan ve 115 yıl devam eden Hethum hânedânı başlamıştır. Bk. Abû'l Farac, II, 505; H. E. Mayer, s. 223.

84 İbnü'l-Esir (XII, s. 427), bu seferden önce Ermeni II. Leon'un öldüğünden ve oğlu olmadığından yerine kızının geçtiğinden bahisle, bu münâsebetle yönetimin bir kadın eliyle sürdürülemeyeceğini anlamış bulunan Ermenilerin, bu kızı Antakya Prinkepsi'nin oğlu evlendirdiklerini yazmaktadır; Hetun hânedânından Lampron hâkimi Konstantin.

85 O. Turan, s. 343; Kıbrıs'ta 1192'den itibaren bir Haçlı devleti kurulmuştu. Yukarıdaki tarihte bu krallığın başında Henri (I.)'nin bulunduğu görülüyor.

86 İbn-i Bibi, I, s. 319 vd.

1243) Perşembe günü vuku bulan Köseadağ Savaşı'nda Selçuklu ordusu Moğollar karşısında mağlubiyete uğradıktan⁸⁷ sonra Hetum'un babası olan Ermeni baronu Konstantin kendisine sığınan Sultân Gıyaseddin Keyhüsrev (II., 1237-1246)'in, annesi ve zevcesini Moğollara teslim etmiştir⁸⁸. Böylece Kilikya Ermeni Kralı Hetum (I., 1226-1269) mağlubiyet haberi üzerine Selçuklular aleyhine hareket etmeye başlamış, 1244'de Moğolları metbû tanıdıktan sonra, düşmanca teşebbüslere girişmiştir. Bu tarihten sonra Ermeni krallarının Türkiye Selçuklu sultânları adına bastırdıkları hiçbir paraya rastlanmamıştır⁸⁹.

Haçlı Seferlerinin asıl kahramanları soylu derebeyleri değil, Ermenilerdir. Seferlerin başlaması ve devam etmesi için Ermeniler ellerinden her geleni yaptılar. İstanbul'dan Kudüs'e kadar uzanan yol boyunca, Haçlılar Ermenilerle birlikteydiler. Hıristiyan ordularına yardım etmek için korkunç bir çaba içine girdiler.

Ermeniler Adana, Tarsus ve Toros Dağları'nın güneyinde kalan ve Kilikya adını verdikleri bölgeyi; Sahil Kilikya'sı ve Dağlık Kilikya'sı olmak üzere iki kısım şeklinde adlandırmışlardır. Kilikya, Kudüs'e giden Haçlıların geçit yeri haline gelmiştir. Buna bağlı olarak Müslümânlarla Haçlılar arasında iki asır devam eden mücadele, Kilikya Ermenilerinin bu durumdan faydalanarak, uzun yıllar serbest kalabilmelerine, Haçlılarla siyasi, dini ve ailevi bağlar kurmak suretiyle, hâkimiyetlerini bu müddet boyunca rahatlıkla devam ettirmelerine imkân vermiştir. Kilikya'da kurulmuş olan vassal Ermeni Baronluğu (1080-1375)'nin ayakta kalabilmesinin başlıca nedeni Haçlı Seferleridir. Bu devletin hükümdârları 1119'a kadar prens ve 1119'dan itibaren 176 sene kral unvânını taşımışlardır. Ermeni krallıkları, kendi siyasetleri gereği olarak sadece Haçlılarla değil, zaman zaman Selçuklularla da ittifak kurmuşlardır. Anadolu'da Selçuklu hâkimiyetinin güçlenmesiyle Selçuklu hâkimiyetini tanımak zorunda kalırken, önce Ortadoğu'da Haçlı devletlerinin zayıflaması ve birer birer ortadan kalkması, sonra da büyük Moğol istilâsıyla, bu yeni efendilerin hâkimiyetine girmişlerdir.

87 Reşidüddin Fazlullah, *Câmi' ü'l-tevârih*, II, neşr. Muhammed Rüşen-Mustafa Müsevi, Tahran: Çaphâne-i Ketibe, 1373 hş., s. 933; Abû'l-Farac, II, s. 542; Ebülferec-İbnü'lîbri, *Tarihi Muhtasarü'ddüvel*, Çev. Ş. Yaltkaya, İstanbul: Maarif Matbaası, 1941, s. 19; Aknerli Grigor, *Moğol Tarihi*, Çev. H. D. Andreasyan, İstanbul: Osman Yalçın Matbaası, 1954, s. 15 vd; F. N. Uzluk, *Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi III*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1952: , s. 32)'da 8 Safer 641 (29 Temmuz 1243); Ayrıca bk. Tamara Talbot Rice, *The Seljuks In Asia Minor*, London: Thames And Hudson, 1961, s. 74 vd; Tafsilatına girmediğimiz Köseadağ Savaşı'nın sebepleri ve gelişmesi hakkında daha geniş bilgi için bk. O. Turan, s. 431-438.

88 Abû'l-Farac, II, s. 542.

89 O. Turan, s. 453. Ermenilerin Türkiye Selçuklu sultânları adına kestirdikleri iki sikkeyi O. Turan (s. 250 ve 251) kaydetmektedir. Bunların birisi Rükneddin Süleymân-Şâh (I.)'a diğeri ise Gıyaseddin Keyhüsrev (I.)'e aittir.

FRANSIZ ARŞİV BELGELERİ IŞIĞINDA DOĞU LEJYONU'NUN KURULUŞU VE FAALİYETLERİ*

Mustafa Serdar PALABIYIK

ODTÜ, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Araştırma Görevlisi
pserdar@metu.edu.tr

Öz: Literatürde nadiren detaylı bir biçimde incelenen, Osmanlı İmparatorluğu'ndan kaçan veya halihazırda Fransa'da yaşamakta olan Ermenilerden oluşturulan Fransız Doğu Lejyonu, Birinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında Ortadoğu'da görev yapan en önemli birliklerden biridir. 1915 yılında kurulan bu birlikler özellikle Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan sonra Çukurova bölgesini tarumar eden, savaşın en kanlı birliklerinden birisidir. Bu makalenin amacı da Fransız arşiv belgelerine dayanarak bu lejyonun kuruluşunu ve faaliyetlerini incelemektir. Bunu yaparken, sözlü tarihe dayalı spekülatif bir yöntem kullanmak yerine gerçekte ne olduğunu tam olarak açıklayabilmek için gerçek arşiv belgelerine müracaat edilecektir. Makale ondokuzuncu yüzyılın son döneminden itibaren Fransız-Ermeni ilişkileri üzerinde yoğunlaştıktan sonra Kasım 1916'ya kadar Doğu Lejyonu'nun kuruluş sürecini analiz edecektir. Bu lejyonun Birinci Dünya savaşı sırasında ve sonrasındaki faaliyetleri bu makaleyi takip eden bir dizi makalenin konusu olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Doğu Lejyonu, Fransız-Ermeni ilişkileri, Ermeni sorunu, Devrimci Ermeni Komiteleri.

Abstract: Being rarely examined in detail, the French Legion d'Orient, composed mainly of the Armenians either fleeing from the Ottoman Empire or those who had already been living in France, has been one of the most significant troops served in the Middle East during and after the First World War. Established in 1915, these troops were one of the bloodiest units of the war, which had stormed the Çukurova region after the Armistice of Mudros. This article aims to examine the establishment and activities of this legion in the light of French archival documents. In doing that, rather than making mere speculations based on oral evidence, authentic documents will be referred in order to provide the reader with the exact knowledge of what happened in reality. The article started with the roots of French-Armenian relations since late

* Bu makalenin İngilizce versiyonu ilk olarak Review of Armenian Studies dergisinin 10. sayısında yayınlanmış olup, Ermeni Araştırmaları ve Review of Armenian Studies dergilerinde yayımlanmakta olan bir dizi makalenin ilkidir. Okuyuculardan gelen istek üzerine Türkçeye çevrilerek bu sayıda yayımlanmaktadır.

nineteenth centuries and then analyzed the process of establishment of Eastern legion up until November 1916. The activities of the Eastern legion during and after First World War will be the subject of subsequent articles.

Key Words: *Legion d'Orient, French-Armenian Relations, Armenian Question, Revolutionary Armenian Committees.*

Giriş

1915-16 yıllarında Doğu Anadolu'da yaşanan olayları “soykırım” olarak nitelendirenler ile devlete ihanet eden bir topluluğun tehciri olarak nitelendirenlerin birleştikleri nadir noktalardan biri o dönemde Osmanlı Devleti üzerindeki dış baskıların mevcudiyeti ve bu baskıların Türk ve Ermeni toplulukları arasındaki ilişkiler üzerinde önemli etkileri olduğu görüşüdür. Özellikle ondokuzuncu yüzyıl boyunca dış müdahaleler zirve noktasına ulaşmıştır. Daha önceleri, bu müdahaleler İstanbul'da ve taşrada tesis edilen diplomatik misyonların Osmanlı bürokrasisi üzerindeki etkisi şeklinde görülmekteydi. Hatta onaltıncı yüzyılın sonu ve on yedinci yüzyılın başı gibi erken bir tarihte bile Avrupalı devletlerin diplomatik misyonları yüksek rütbeli Osmanlı yetkilileri ile güçlü ilişkiler tesis ederek kendi ülkelerinin tabiyetindeki tüccarlar için ayrıcalıklar elde etmeyi amaçlıyorlardı.¹ Daha sonraları, bu ekonomik müdahalelere, adli ve dini ayrıcalık talepleri eklendi. Buna göre, Avrupa devletlerinin temsilcileri bazı Hıristiyan toplulukların hamiliğini kendilerine tevdi ederek fermanlar almak için mücadele ettiler. Bu çerçevede Hıristiyan topluluklar ile ilgili adli hususlara müdahale ederek bir takım ayrıcalıklar elde etmeye çalıştılar. On dokuzuncu yüzyıla gelindiğinde Hıristiyan toplulukların haklarının korunması konusu üç Büyük Güç arasında son derece şiddetli bir rekabetle sonuçlandı. Bir taraftan Fransa kendisini Katolik Hıristiyan toplulukların hamisi olarak addederken, diğer taraftan İngiltere Protestan topluluklar için benzeri bir ayrıcalık elde etmek için çaba harcadı. Son olarak, Osmanlı Devleti'nin on dokuzuncu yüzyıl boyunca defalarca savaştığı Rusya kendini Osmanlı sınırları içerisindeki en kalabalık gayrimüslim topluluk olan Ortodoks Hıristiyanların hamisi olarak ilan etti. Hıristiyan toplulukların korunması hususundaki bu rekabet ondokuzuncu yüzyılın ortasında Büyük Güçler arasında bir savaşa bile yol açtı. Rusya'nın Osmanlı Devleti'ndeki artan nüfuzundan çekinen İngiltere ve Fransa Osmanlı Devleti'ne Rusya ile yaptığı bir savaşta (1853-56 Kırım Savaşı) destek vererek bu nüfuz artışını engellemeye çalıştılar.

1 Bu müdahalelerin detaylı bir tartışması için bkz. M. Serdar Palabiyik, “Contributions of the Ottoman Empire to the Construction of Modern Europe”, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2005; bu tez tam metin olarak www.lib.metu.edu.tr adresinde mevcuttur.

Bu süreç içerisinde Ermeni toplumunun durumu son derece dikkat çekicidir. Ermeni toplumunun büyük bir bölümü Gregoryen Ortodoks'tur; bu haliyle Rus çıkarları için potansiyel bir hedef teşkil etmektedirler. Ancak 1820'lerde Osmanlı Devleti sınırları dâhilinde görev yapan Katolik misyonerlerin çalışmalarının neticelerinde önemli sayıda Ermeni Katolikliği tercih etmiş, böylece bir Katolik Ermeni toplumu oluşmuştur. Bu toplum o kadar güçlenmiştir ki, İstanbul'daki Fransız Büyükelçisi'nin de baskısı ile 1831 yılında Sultan II. Mahmut, Katolik Ermeni toplumunu tanımış ve onlara bağımsız bir kilise kurma izni vermiştir.² Bu izni, Katolik misyonerlerden daha aktif bir misyonerlik faaliyeti yürüten Protestan misyonerlerin etkisi altında Protestanlığa geçen Ermenilerin Protestan Ermeni toplumu olarak tanınması ve onlara da bağımsız bir kilise kurma izni verilmesi izlemiştir. 1846 yılında Protestan Ermeniler Protestan Yönetim Kurulu (Protestant Governing Board) adlı bir yapı oluşturmuşlar ve İstanbul'daki İngiliz Büyükelçisi'nin de araya girmesiyle kendi kiliselerini oluşturabilmişlerdir.³ Bütün bu gelişmeler göstermektedir ki, Büyük Güçlerin müdahaleleri yalnızca Osmanlı Devleti ile Ermeni topluluğu arasındaki ilişki açısından değil, Ermeni topluluğun kendi içindeki mezhep bölünmelerine yol açması açısından da önemli bir rol oynamıştır.

Bu girişin ardından bu makalenin konusuna gelecek olursak, bu makale 1883-1916 yılları arasında Ermeni toplumu ile Büyük Güçlerden biri olan Fransa arasındaki ilişkileri ve bu ilişkilerin Ermeni sorunu üzerindeki etkilerini incelemek üzere kaleme alınmıştır. Bu çerçevede makalenin ilk bölümünde Fransa'da kurulan devrimci Ermeni örgütlerinin faaliyetleri ve Fransız Hükümeti ile olan ilişkileri incelenecektir. Makalenin odak noktasını oluşturan ikinci bölümde ise Birinci Dünya Savaşı sırasında Fransız Ordusuna bağlı bir birlik olarak kurulan Doğu Lejyonu incelenecektir. Bu birlikler savaş sırasında Fransa tarafından tesis edilmiş, eğitilmiş ve Güney Anadolu'ya gönderilmiştir. Lejyon'un 1916 yılından sonra Birinci Dünya Savaşı içerisinde ve Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra gerçekleştirdikleri faaliyetler ise bu makaleyi takip edecek olan bir dizi makalenin konusunu teşkil edecektir.

Araştırma sahasının genişliğinden dolayı ve Fransız-Ermeni bağlantısını açıkça ortaya koyabilmek için kronolojik bir yapı takip edilmektedir. Bunun yanı sıra,

- 2 Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, *Belgelerle Ermeni Sorunu*, Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1992, s. 26.
- 3 Justin McCarthy ve Caroline McCarthy, *Turks and Armenians: A Manual on the Armenian Question*, Washington D.C.: Committee on Education, Assembly of Turkish American Associations, 1989, s. 31.

bu konuyla ilgili ikincil kaynakları özetlemek yerine, Fransız ve Osmanlı arşivlerinden elde edilen birincil kaynaklara odaklanılmaya çalışılmıştır. Bu nedenle bu makalede verilen bilgiler ve yazılan yorumlar tesadüfi bir beyin fırtınasının sonucu değildir ve her iddia dikkatle belgelenmiştir. Bu makalenin yazarı ancak böyle bir metodoloji ile tarihsel olayların karmaşık yapılarının çözümlenebileceğini düşünmektedir.

I. 1. DÜNYA SAVAŞI'NA KADAR ERMENİ-FRANSIZ BAĞLANTISI (1883-1914)

Giriş bölümünde belirtildiği üzere, Fransız-Ermeni bağlantısı 1820'lerde Fransızların İstanbul'da bir Katolik Ermeni Kilisesi kurulmasına verdiği destekle öne çıkmıştır. Ancak bu bağlantı sadece Osmanlı topraklarında sınırlı kalmamış, Fransa'da da etkin bir Ermeni toplumu oluşmuştur. Kafkaslardan ve Osmanlı topraklarından Fransa'ya yapılan Ermeni göçleri sonucunda, başta Marsilya ve Paris başta olmak üzere, Fransa'da küçük ama güçlü bir Ermeni toplumu oluşmuştur. Ermeni sorununun 19. yüzyılın ikinci yarısında patlak vermesinin hemen ardından bu toplum, Osmanlı İmparatorluğu'na karşı ateşli bir cephe oluşturmuştur. Basit komiteler kurmak suretiyle Avrupa kamuoyunu Osmanlılara karşı kışkırtma amacı gütmüş ve Osmanlıların Hıristiyan nüfusa sürekli zulmettiği gibi gerçeklikten uzak bir savla ortaya çıkmıştır.

Arşiv belgelerinin gösterdiği gibi, daha 1883'te, Osmanlı yetkilileri Ermeni komitelerinin Paris'te faal olduğu yönünde söylentilerden haberdar olmuş ve konuyla ilgili Paris'teki Osmanlı elçisi Esad Paşa'dan bilgi istemiştir. Büyükelçi verdiği cevapta Paris'teki Ermeni toplumunun içinde bulunduğu durumu incelediğini ve Parisli Ermenilerin siyasi entrikalarla ilgisi olmayan birkaç fakir öğrenci ve bir takım iş adamından oluştuğu sonucuna vardığını belirtmiştir. Ancak yine de bu toplumdaki gözünü ayırmayacağını da söylemiştir⁴.

Büyükelçinin verdiği bu cevap aslında onun konuya gerektiği önemi vermediğini göstermesi açısından çok dikkat çekicidir. Ermeni faaliyetleriyle ilgili alınan istihbaratın kesinliğinden emin olan Osmanlı Hariciyesi Esad Paşa'yı Paris'teki Ermeni komitelerinin faaliyetler konusundaki bilgisizliği nedeniyle uyarmıştır. Bu bağlamda Esad Paşa'nın Paris'teki Ermeni toplumuyla ilgili hazırladığı raporun St. Petersburg'daki Osmanlı elçisi Şakir Paşa'nınkiyle paralellik göstermediği

4 Osmanlı Devleti'nin Paris Büyükelçisi Esad Paşa'dan Osmanlı Dışişleri Bakanı Arifi Paşa'ya BOA. HR. SYS. 2748/2, 1 Kasım 1883, *Osmanlı Belgelerinde Osmanlı-Fransız İlişkileri (1879-1918)*, Ankara: Başbakanlık Basımevi, 2002, 2 Cilt, Cilt 1, s. 6.

belirtmiştir. Şakir Paşa Paris ve Cenevre'de bazı gizli Ermeni örgütlerin varlığından bahsetmiş ve bunların diğer şehirlerdeki Ermeni komitelerinden niyetleri dolayısıyla ayrıldığını belirtmiştir⁵. Diğer bir deyişle, bu komiteler basit hayır işleri yürüten masum örgütlenmeler değildi ve Osmanlı hükümeti bu faaliyetleri yakından takip etmeliydi.

Başlardaki bu yanlış ve eksik tahminler Ermeni komitelerinin daha da kuvvetlenmelerine ve Londra, Cenevre, Paris ve Marsilya gibi Avrupa'nın farklı ülkelerindeki Ermeni örgütleri arasında kuvvetli bir ağ kurma noktasına gelebilmesine yol açmışlardır. Bu komiteler 1890'ların başında Anadolu'da ciddi isyanlar düzenlemeye başlamışlardır. Dahası, bu örgütler Osmanlı İmparatorluğu'nda görev yapan Ermeni dini yetkililer ile de sıkı bir ilişki içindeydiler. "Londra ve Marsilya Ermeni Komiteleri" adındaki genel bir örgütün eş başkanından Adana Ermeni Başpiskoposu Mighidritch Vehabedian'a yazılan bir mektupta Ermeni komitelerinin, yüzyıllar boyu İmparatorluğun diğer topluluklarıyla barış ve uyum içinde yaşamış olan Osmanlı Ermeni cemaati üzerinde ne derece tesirli olduğu açıkça gösterilmektedir. Bu mektupta Başpiskopos Vehabedian'ın Adana bölgesindeki Ermeni elebaşların faaliyetlerinden gizli bir şekilde haberdar edileceği belirtilmiş ve planlanmış bir isyan konusunda bilgilendirilmiştir⁶:

"Bin kişiyi silahlandırabilecek cephaneyi yolladık ve dinamitler için de gerekli talimatları verdik. Adana, Payas ve Maraş'a sırasıyla 300, 60 ve 200 atlı hızla gönderilmelidir. Bu askerler acımasızca saldırmalı ve faaliyetleri gizli tutulmalıdır. "Ölümlerinizi için dua edin" şifresini içeren telgrafı aldığınızda, isyanı başlatmalısınız. Bu zamana dek, hiçbir şeyden haberi olmayan hükümet atalet içinde olacaktır. Onlarla ilişkinizi iyi tutunuz. Valilerin, genel valilerin ve bölge valilerinin güvenini ve arkadaşlığını iki yüzlülükle kazanmalısınız ki, Ermeni faaliyetlerinden şüphelenmesinler".

Bu mektupta Ermeni isyan komitelerinin kullandığı yöntemler de açıkça görülebilmektedir. Adana isyanı "telgraf hatlarının kesilmesi, kamu binalarının ateşe verilmesi, üst düzey yetkililerin öldürülmesi, [bölge ve mahalli] hazinenin yağmalanması, cephaneliklerin kontrol altına alınması ve mahkûmların hapisanelerden serbest bırakılmasıyla" başlamalıdır.⁷ Ayrıca Büyük Güçleri de isyana dâhil etmek

5 Asım Paşadan Esat Paşa'ya, BOA. HR. SYS. 2748/2, 29 Mayıs 1884, *Osmanlı Belgelerinde...*, s. 7.

6 6 Ağustos 1892 tarihli bu mektup Osmanlı Dışişleri Bakanlığı tarafından tercüme edilmiştir. BOA. HR. SYS. 2789/8, *Osmanlı Belgelerinde...*, s. 19.

7 Ayy.

için Kıbrıs'taki İngiliz-Ermeni komitesi yoluyla Avrupa'daki önemli başkentler bilgilendirilecektir.⁸ Bir başka deyişle, bu ağ başarılı bir şekilde etkinleştirilecektir. İsyancıların emirleri ve lojistik desteği Londra ve Marsilya komitelerince sağlanırken, Avrupa kamuoyunu bilgilendirme görevi de İngiliz-Amerikan komitesi tarafından gerçekleştirilecektir.

1893'te Yozgat ve Merzifon'da büyük Ermeni isyanları çıkmıştır. İsyancıların İmparatorluk dışındaki bağlantıları Osmanlıları Avrupa'daki Ermeni komiteler hakkında daha fazla bilgi toplamaya zorlamıştır. Babiâli ve Paris arasındaki yazışmalardan anlaşılacağı gibi, 1893'ün sonlarında hem Paris'teki Osmanlı Elçisi hem de Osmanlı Hariciyesi Ermeni komitelerinin faaliyetlerini, hala tam olarak olmasa da, daha dikkatle değerlendirmeye başlamıştır. Esad Paşa hala Paris'teki Osmanlı elçisi idi, ancak on yıl önceki halinden daha duyarlı bir tutum sergilememiş ve de Marsilya'da yaşayan üç Ermeni elebaşı Avedis Nakhian, Karakin Issakoudi ve Andon Sislian hakkında detaylı bilgi göndermemiştir.⁹ Diğer yandan Osmanlı Hariciye Vekili Said Paşa, bu Ermeni elebaşlarını Avrupa kamuoyunu Osmanlılar aleyhine kışkırtmaya çalışan kişiler olarak aktaran başka kaynaklara yönelmiştir.¹⁰ Hariciye, istenilen bilgiyi sağlayamaması dolayısıyla Esad Paşa'nın etkinsizliğini bir kez daha gözler önüne sermiştir.

Tüm bu belgeler Osmanlı İmparatorluğu'nun Ermeni komiteleri hususunu pek de ciddiye almadığını göstermektedir. Hükümetin diğer birçok konuyla uğraşıyor olması bu soruna etkin bir şekilde yaklaşamamasına yol açmış olabilir. Özellikle Esad Paşa'nın Paris'te Osmanlı elçisi olarak on yıldan daha fazla süre boyunca kalması Fransa'daki Ermeni komitelerinin güçlenmesine yol açmış ve geri döndürülemez etkilerle sonuçlanmıştır.

1895'te Said Paşa Avrupa ve Birleşik Devletler'deki Ermeni toplumlarının faaliyetlerine karşın daha ciddi tedbirler almaya karar vermiş ve Londra, Paris, Atina, Budapeşte ve Washington'daki temsilciliklere Ermeni komite üyelerinin listesini isteyen bir telgraf göndermiştir.¹¹ Paris'teki yeni Osmanlı elçisi Ziya Paşa'dan gelen cevap oldukça ilgi çekicidir. Ziya Paşa Osmanlı Hariciye'sinden gelen telgrafi Fransa'nın birçok şehrindeki Osmanlı temsilciliklerine gönderdiğini, ancak ne

8 Ay.y.

9 Esad Paşa'dan Sait Paşa'ya, BOA. HR. SYS. 2748/26, 27 Kasım 1893, *Osmanlı Belgelerinde...*, s. 24.

10 Said Paşa'dan Esad Paşa'ya, BOA. HR. SYS. 2748/26, 10 Ocak 1894, *Osmanlı Belgelerinde...*, s. 25.

11 Said Paşa'dan Rüstem Paşa (Londra), Ziya Paşa (Paris), Şakir Paşa (Atina), Reşid Bey (Budapeşte) ve Mavroyeni Bey'e (Washington), BOA. HR. SYS. 2788/16, 6 Ocak 1895, *Osmanlı Belgelerinde...*, s. 30.

yerel Fransız yetkililerinin ne de Fransız Dışişleri Bakanlığı'nın Osmanlı diplomatlarıyla işbirliği yaptığını belirtmiştir. Fransızların verdiği cevap, ya Fransız Dışişleri Bakanı'nın verdiği gibi şehirlerinde Ermeni komitelerinin olmadığı, ya da bu komitelerin listelerini veremedikleri yönünde olmuştur. Böylece Ziya Paşa "bu koşullar altında Fransız hükümetinin işbirliğini reddetmesi nedeniyle istediğimiz sonuçlara ulaşmak için kendi özel araştırmalarımızı yapmak durumundayız" demiştir.¹² Bu özel araştırmalardan bir tanesi, üst düzey bir yetkiliden bir Ermeni komitesinin üyeleri olduğu yönünde şüpheler olan kişilerin listesini gösteren bir rapor elde edebilen Marsilya'daki Osmanlı Konsolosu tarafından yürütülmüştür.¹³ Daha da ilginç olan Konsolos'un Nice ve Toulon'daki Osmanlı görevlileri hakkındaki şikâyeti olmuştur. Konsolos bu görevlilerin kendisine sekiz yıl boyunca bir cevap yazmadıklarını ve Hariciye'den bu kişilerin değiştirilmesini talep ettiyse de bu isteğin gerçekleşmediğini belirtmiştir.¹⁴ Böylece bir kez daha Osmanlı hükümeti Fransa'daki hayati gelişmeleri takip etmekten aciz kalmıştır.

1893'te meydana gelen bir başka gelişme de Adana Başpiskoposu Mighidritch Vehabadian'ın Kudüs'te tutuklanması ve bunun Avrupa basınında yankı bulması olmuştur. Yukarıda belirtildiği gibi, Başpiskopos Çukurova bölgesindeki Ermeni isyanlarından sorumluydu ve dahası Marsilya ve Londra Ermeni Komiteleri örgütü ile işbirliği içerisinde bu isyanları düzenlemekle görevlendirilmişti. Tutuklama kararı kısa bir süre içerisinde Ermeni komitelerince Avrupa başkentlerine duyurulmuş ve kararı eleştiren birkaç makale Avrupa gazetelerinde yayımlanmıştır. Tek yönlü bu yazılara karşı çıkmak üzere Said Paşa yukarıda bahsi geçen Marsilya ve Londra Komitesinin mektubunu Avrupa ve Amerikan başkentlerindeki Osmanlı temsilcilerine göndermiş, bu mektubun yayımlanması dolayısıyla Avrupa gazetelerine yazılar yazmalarını istemiştir.¹⁵ Bu isteğe cevap veren birçok temsilci arasından Viyana'daki Osmanlı elçisi Galib Bey 'Correspondence de l'Est' adlı bir gazetede bu mektubun bir özeti yayımlatmayı başardığını belirtmiştir. Ayrıca 'Nouvelle Presse Libre' ve 'Neuse Wiener Tagblatt' isimli iki başka Viyana gazetesi de bu mektuba atıf yapmışlardır.¹⁶

12 Ziya Paşa'dan Said Paşa'ya BOA. HR. SYS. 2788/16, 27 Ocak 1895, *Osmanlı Belgelerinde...*, s. 31.

13 BOA. HR. SYS. 2788/16, 30 Ocak 1895, *Osmanlı Belgelerinde...*, s.

14 Ay. y.

15 Said Paşa'dan Paris, Londra, Viyana, Roma, St. Petersburg, Berlin, Atina, Madrid, Bükreş, Brüksel ve Washington'daki Osmanlı temsilciliklerine, BOA. HR. SYS. 2788/23, 3 Mart 1895, *Osmanlı Belgelerinde...*, ss. 34-35.

16 Galib Bey'den Said Paşa'ya, BOA. HR. SYS. 2788/23, 23 Mart 1895, *Osmanlı Belgelerinde...*, s. 35.

1895 yılının ortalarında Osmanlı-Fransız diplomasisinde yeni bir kriz patlak vermiştir. Sivas Bölgesi'nden Başvekilliğe yazılan şifreli bir telgrafta Sivas'taki Fransız Konsolos yardımcısının, isyanlardaki faaliyetleriyle tanınmasına rağmen Dr. Karekin adlı bir Osmanlı Ermenisini imtiyazlı bir tercüman olarak görevlendirdiği belirtilmiştir. Karekin daha önce tutuklanmış ancak kanıt yetersizliğinden yeniden serbest bırakılmıştı. Ayrıca kardeşi Dr. Dikran Yozgat isyanlarındaki rolü nedeniyle tutuklanmış ve ölüm cezasına çarptırılmıştı. Cezası henüz infaz edilmemiş de Fransız temsilciğinin Dr. Karekin'i görevlendirmesi iki kardeşin de Fransız koruması altına alınmasıyla sonuçlanacaktı.¹⁷ Ancak bu sefer Osmanlı Başvekilliği gerekli tedbirleri almış ve Fransız Konsolos yardımcısı bu görevlendirme kararını geri çekmek zorunda kalmıştır.¹⁸

1895 sonlarında Fransızların Ermeni isyancılara verdiği desteğin devam ettiğine dair istihbarat gelmekteydi. Bu kez Halep vilayetinden gelen şifreli bir telgraf Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Fransız misyonerlerle Ermeni isyancılar arasındaki çok önemli bir bağlantıya işaret etmiştir. Bu bağlamda bir Ermeni'nin itiraflarından, Maraş'taki Fransız Antrasante ruhban okul ve evlerinin altında bir cephanelik olduğu öğrenilmiştir. Halep Valisi Başvekillikten gerekli soruşturmaları yapıp yapmaması gerektiğini sormuş¹⁹ ve aynı gün verilen ilgi çekici cevapta Avrupalılara ait bir bölgede sadece bir Ermeni'nin itiraflarına dayanarak soruşturma yapmanın uygun olmayacağı belirtilmiştir.²⁰ Başka bir deyişle, geçen yüzyılda yabancı güçlerin müdahalesine maruz kalmış Osmanlı hükümeti kendini çok dikkatli davranmak zorunda hissetmiştir. Bu, her ne kadar, yabancıların Ermeni isyancıların faaliyetlerine verdiği lojistik desteğe karşı tepkisiz kalmak anlamına gelse de, Osmanlı hükümeti başka bir seçeneği düşünmemiştir.

Her ne kadar Osmanlı İmparatorluğu, yabancı güçlerin müdahalesini engellemek adına, Ermeni isyanlarına karşı gerekli tedbirleri almaktan kaçınmışsa da, Fransız hükümeti Osmanlı'nın iç işlerine karışmaya çoktan karar vermişti. Halep Vilayeti'yle Başvekillik arasındaki yazışmadan sadece iki gün sonra Paris'teki Osmanlı elçiliği Hariciye'ye gönderdiği şifreli bir telgrafta bu yönde bir uyarıda

17 Sivas Vilayeti'nden Sadaret Makamı'na, BOA. A. MKT. MHM 660/2, 10 Haziran 1895, *Osmanlı Belgelerinde...*, s. 42.

18 Sadaret Makamı'ndan Sivas Vilayeti'ne, BOA. A. MKT. MHM 660/2, 4 Temmuz 1895, *Osmanlı Belgelerinde...*, s. 43.

19 Halep Vilayeti'nden Sadaret Makamı'na, BOA. A. MKT. MHM 646/32, 8 Kasım 1895, *Osmanlı Belgelerinde...*, s. 47.

20 Sadaret Makamı'ndan Halep Vilayeti'ne BOA. A. MKT. MHM 646/32, 8 Kasım 1895, *Osmanlı Belgelerinde...*, s. 48.

bulunmuştur. İlk telgrafta Büyükelçi, Fransız hükümetinin donanmasını yıllık tatbikatlar için Doğu Akdeniz'e gönderdiğini, ancak bu sefer tatbikatların normal zamanlarından bir ay önce gerçekleştirileceğini belirtmiştir.²¹ İkinci telgraf ise bu tarih değişikliğinin nedenini açıklamaktadır. Osmanlı Büyükelçisi Fransız Dışişleri Bakanı ile yaptığı görüşmesinde bu değişikliğin nedenini sormuş ve Bakan'dan şu cevabı almıştır:²²

“Sizden gerçeği saklayamam. İstanbul'dan Hıristiyanlara yapılan zulümlerle ilgili gelen telgraflara güvenilemez. Bu sebepten ve Fransa'nın uzun zamandır sürdürdüğü Doğu politikası yüzünden hükümet, diğer ülkelerin gerisinde kalmayı göze almadığından, Büyük Güçlerin Ermenilerin yaşadığı Osmanlı vilayetlerindeki olaylara karşı takındığı ortak tavrı desteklemektedir”.

Diğer bir deyişle, Ermeni sorunu, zamanın Büyük Güçlerinin Yakın Doğu'daki çıkarlarını korumak için kullandıkları bir araçtan başka bir şey değildi. İngiliz ve Rusların bölge üzerindeki rekabetinden Fransızlar geri kalmak istememekteydi. Bu yüzden Büyük Güçler bu oyunun bir parçası olduklarını ilan etmişlerdir.

Avrupa'daki Ermeni faaliyetleri öyle bir noktaya varmıştır ki Osmanlı diplomatları artık isyancı komitelerin sonraki adımlarını tahmin edebilmekteydiler. Paris'teki Osmanlı elçisi Münir Bey'den Hariciye Vekili Tevfik Paşa'ya Nisan 1896'da gönderilen bir mektupta Münir Bey, birçok kaynaktan Ermeni komitelerinin İstanbul'da bir ay içerisinde büyük bir saldırı düzenlediklerini; çünkü İstanbul'daki meydana gelecek herhangi bir olayın yoğun Ermeni propagandası yoluyla Avrupa başkentlerinde ses getireceğini düşündüklerini öğrendiğini belirtmiştir.²³ Mektupta Osmanlı hükümeti, İstanbul'un seçiminde şehirde Ermenilerin hamisi gibi davranan birçok Avrupalı temsilci bulunmasının da etkili olduğu konusunda uyarılmıştır.²⁴

Bu tahminin haklılığı, sadece bir buçuk ay sonra Ermenilerin Haziran 1896'da Osmanlı Bankası'na gerçekleştirdiği saldırıyla kanıtlanmıştır. Büyük Güçlerin temsilcileriyle yapılan yoğun müzakerelerden sonra Osmanlı hükümeti, Rus elçi-

21 Paris'teki Osmanlı Büyükelçiliği'nden Hariciye Vekaleti'ne, BOA. HR. SYS. 469/65, 10 Kasım 1895, *Osmanlı Belgelerinde...*, s. 48.

22 Paris'teki Osmanlı Büyükelçiliği'nden Hariciye Vekaleti'ne, BOA. HR. SYS. 469/65, 13 Kasım 1895, *Osmanlı Belgelerinde...*, ss. 49-50.

23 Münir Bey'den Tevfik Paşa'ya, BOA. HR. SYS. 2749/13, Nisan 1896, *Osmanlı Belgelerinde...*, s. 59.

24 Ay. y.

liğinin yardımıyla Ermeni militanların ülkeden çıkmasına izin vermiştir. Bu militanlar İmparatorluk topraklarını Gironde adında bir Fransız gemisiyle terk edip Marsilya'ya gitmeyi amaçlamışlardır. Ancak Osmanlı hükümeti Fransızların bu militanları kabul etmemesini talep etmiş, ancak Fransız hükümeti Osmanlı yetkilileriyle, militanların fotoğraflarının sağlanması gibi adli prosedürler alanında işbirliği yapmayı reddederek, onları kabul etmiştir.²⁵

Bu olaylar birbiri ardına meydana gelirken, Ermeni komitelerinin Avrupa'da kamuoyunu Osmanlıların aleyhine çevirmek amacıyla yürüttüğü Türkiye'yi gayrimüslim cemaati baskı altında tutan, acımasız ve despot bir ülke olarak tanıtan propaganda faaliyetleri başarılı olmaktadır. Bu tip zararlı bir propandaya karşılık Osmanlı hükümeti daha etkin tedbirler almaya karar vermişti. Eylül 1896'da Osmanlı Hariciyesi Roma, St. Petersburg, Paris, Londra, Viyana ve Berlin, yani Avrupalı tüm Büyük Güçler'deki Osmanlı elçiliklerine yolladığı telgrafta büyükelçiler Ermeni sorunuyla ilgili İmparatorluk'taki son gelişmelere dair bilgilendirilmiş ve buldukları ülke hükümetlerine Ermenilerin yaşadığı bölgelerde yapılan reformlar hakkında açıklamalarda bulunmaları istenmiştir. Bu açıklamalarda Osmanlı hükümetinin gerekli reformları gerçekleştirmeye çalıştığı, ancak bölgedeki Ermeni isyanları yüzünden reform sürecini tamamlamanın neredeyse imkânsız hale geldiğinin altı çizilmeliydi.²⁶

Bu çalışmanın başında belirtildiği gibi, Osmanlı hükümeti daha 1883 yılında Ermeni komiteleri hakkında detaylı bilgi talep etmeye başlamıştı. İstenilen şekildeki detaylı bir liste ancak 17 Ekim 1896'da Marsilya'daki Osmanlı konsolosu Mavroyani Bey tarafından gönderilmişti. Bu raporda "Ermeni Mültecilere Yardım İçin Marsilya Komitesi" (The Committee of Marseilles for Helping the Armenian Refugees) adlı bir Ermeni komitesine üye olanların isimleri, adresleri ve mesleklerini içeren bir tablo yer almaktaydı. Komitede Mouline, Gujer ve Delord gibi Fransız Protestan Piskoposlarının ve de Albay Stitt ve Yüzbaşı Hodler gibi İngiliz askerlerinin isimlerinin bulunması oldukça ilginçtir.²⁷ Bu isimler Avrupa'daki Ermeni cemaatiyle Avrupalılar arasındaki yakın ilişki ağını gösteren açık bir kanıttır.

Bu esnada Paris'teki Ermeni isyan komiteleri kilise ve cenazeleri kullanarak Fran-

25 Hariciye Vekâleti'nden Marsilya'daki Osmanlı Başkonsolosluğu'na, BOA. HR. SYS. 2802/4, BOA. HR. SYS. 2749/25, 25 Mart 1897, *Osmanlı Belgelerinde...*, ss. 94-116.

26 Hariciye Vekâleti'nden Roma, St. Petersburg, Paris, Londra, Viyana ve Berlin'deki Osmanlı temsilciliklerine, BOA. HR. SYS. 2789/8, 30 Eylül 1896, *Osmanlı Belgelerinde...*, s. 65.

27 Mavroyeni Bey'den Tevfik Paşa'ya, BOA. HR. SYS. 2786-1/242, 17 Ekim 1896, *Osmanlı Belgelerinde...*, ss. 69-70.

sız kamuoyunu kendi taraflarına çekmeye çalışmaktaydı. Münir Bey'in Tevfik Paşa'ya gönderdiği bir telgrafta Ermeni propagandasının nasıl etkili olduğu anlatılmaktadır. Münir Bey telgrafında, Katolik Ermenilerin Paris'te St. Clotilde Kilisesi'nde düzenledikleri bir cenaze töreninde bir Katolik Ermeni rahibin verdiği vaazda, Haçlı Seferleri sırasında Ermenilerin Fransız askerlerini kurtardığını ve şimdi de Ermenilerin, Osmanlı İmparatorluğu'nun zulmünden kurtulmak için, Fransız halkının yardımına ihtiyaç duyduğunu anlattığını belirtmiştir.²⁸ Törenin sonunda Kilise'nin Fransız rahibi olan Charmetan cenazeye gelenlerden Ermeni komitelerine yardım etmek için para toplamıştır.

Fransız-Ermeni ilişkilerine ve bunların Osmanlı Ermenileri üzerindeki sonuçlarına değin bir başka önemli gelişme de Mayıs 1896'da başlayan "Monsieur Barthélemy olayı"dır. Fransa'nın Halep Konsolosu Monsieur Barthélemy, Ermeni ve Müslüman toplumlar arasında arabuluculuk yapmak için Maraş'a gitmiş, Müslümanlar Barthélemy'nin Ermeni yanlısı davranışlarından hoşnutsuz olmuştur. Durum buyken, Halep Valisi Raif Bey'in gönderdiği şifreli telgraftan anlaşılacağı gibi, Fransız hükümetinin Barthélemy'yi Maraş'a daimi konsolos yardımcısı olarak atayacağına dair söylentiler mevcuttu. Raif Bey de hükümeti gerekli tedbirler alması konusunda uyarmıştır.²⁹ Ancak Osmanlı hükümetinin çabaları yeterli olmamış ve Monsieur Barthélemy Maraş'a konsolos yardımcısı olarak atanmıştır. Daha sonraki telgraflar Monsieur Barthélemy hakkında detaylı bilgiler içermiş ve Maraş bölgesindeki Müslümanlara karşı olan nefreti ile Ermenilerin gerçekleştirdiği katliamlara karşı gösterdiği tolerans hakkında raporlar vermiştir.³⁰ Diğer belgelerden ise bir Fransız müdahalesini kolaylaştırmak için hükümete karşı bir komplo düzenlendiği anlaşılmıştır. Bu bağlamda İstanbul'daki Fransız büyükelçisi Başvekilliğe yaptığı başvuruda Monsieur Barthélemy'e karşı düzenlenecek bir suikasttan haberdar olduğunu ve bu gibi bir olayın gerçekleşmesi halinde tek sorumlunun Babıâli olacağını bildirmiştir.³¹ Sonuç olarak hükümet saldırıyı engelleyecek gerekli tedbirleri almıştır. Ancak böyle küçük bir konunun nasıl uluslararası bir zıtlaşmaya yol açabileceğini göstermesi açısından Monsieur Barthélemy olayı önemlidir.

28 Münir Bey'den Tevfik Paşa'ya, BOA. HR. SYS. 2747/57, 2 Kasım 1896, *Osmanlı Belgelerinde...*, s. 73.

29 Raif Bey'den Sadaret Makamı'na, BOA. A. MKT. MHM. 651/17, 10 Haziran 1896, *Osmanlı Belgelerinde...*, s. 132.

30 Maraş Valiliği'nden Sadaret Makamı'na, BOA. Y. A. HUS. 377/54, 28 Eylül 1897, *Osmanlı Belgelerinde...*, s. 136.

31 Hariciye Vekaleti'nden Sadaret Makamı'na, BOA. HR. SYS. 2793/12, 22 Ekim 1899, *Osmanlı Belgelerinde...*, s. 141.

Osmanlı'nın Balkan Savaşlarında aldığı yenilgi Avrupa'daki Ermeni komitelerine Avrupa kamuoyunu bir kez daha Osmanlı aleyhine etkileme imkânı sağlamıştır. Ermeniler özellikle, Balkan Savaşlarından sonraki durumu düzenlemek için toplanan Londra Konferans'ına katılanları etkilemeye çalışmıştır. Bu açıdan Boghos Nubar Paşa başkanlığındaki bir Ermeni komitesi Ermenilerin yaşadığı bölgelerde Osmanlıların reform yapması talebini masaya getirmeyi amaçlamışlardır. Osmanlı'nın Viyana'daki büyükelçisi Hüseyin Hilmi Bey bu konunun aciliyetiyle ilgili görüşünü bildirirken diğer Osmanlı vilayetlerinin de ciddi ve hızlı bir reform sürecine ihtiyaç duyduğunu belirtmiş, ancak Doğu Vilayetleri'nin özel statüsü nedeniyle yabancıların daha çok ilgisini çektiğini anlatmıştır. Bu yüzden Doğu Vilayetleri'ndeki reform ihtiyacının diğer bölgelerden daha öncelikli olduğunu belirtmiştir.³² Diğer bir deyişle dış müdahaleleri engellemek için bölgede en kısa sürede ve etkin bir şekilde reform süreci başlatılmıyordu.

Bu günlerde Fransa Ermeni propagandasından oldukça etkilenmişti. Haziran 1913'te Fransız hükümeti Osmanlı hükümetine gönderdiği bir notta Doğu Vilayetleri için bir "yüksek komiser" atanmasını talep etmiştir. Başvekil Said Paşa'ya gönderdiği bir telgrafta, Paris'teki Osmanlı elçisi Rıfat Paşa hükümetini bu talebi kabul etmesi konusunda uyarılmış, yoksa bu girişimin yabancı hükümetlere kalacağını söylemiştir.³³

Böylece 1883'ten 1914'e dek geçen otuz yıllık süre boyunca Avrupa'daki Ermeni komiteleri, Avrupa kamuoyunu, yanlış bilgilendirmek suretiyle, etkilemeyi başarmış isyancı komiteler arasında kusursuz bir ağ kurmuştur. Bu dönemdeki Ermeni-Fransız bağlantısı göreceli olarak daha gayri resmi ve dolaylı olmuştur. İlişkiler ana hatlarıyla Fransız hükümet görevlilerinin Fransa'daki Ermeni komitelerine verdiği destek ve Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Ermeni vatandaşları koruma çabasından ileri gelmiştir. Ancak Birinci Dünya Savaşı başlayıp Osmanlı İmparatorluğu İtilaf Devletlerine karşı savaş ilan ettiği zaman, Fransız-Ermeni ilişkileri daha resmi ve doğrudan bir hal almıştır. Ayrıca bu bağlantılar yakın bir zamanda Ermeni militanların Doğu Lejyonu çatısı altında Fransız ordusuna dâhil edilmesiyle tam bir işbirliğine dönüşecektir.

32 Hüseyin Hilmi Bey'den Hariciye Vekaleti'ne, BOA. HR. SYS. 2817-1/44, 8 Şubat 1913, *Osmanlı Belgelerinde...*, s. 193.

33 Rıfat Paşa'dan Said Paşa'ya, BOA. HR. SYS. 1866-6/41, 23 Haziran 1913, *Osmanlı Belgelerinde...*, s. 195.

II. BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NIN İLK YILLARINDAKİ FRANSIZ-ERMENİ İLİŞKİLERİ (1914-1916) VE DOĞU LEJYONU'NUN KURULUŞU

Mayıs 1915'te, Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasından sadece bir yıl, Osmanlıların savaşa Almanya yanına girişinden de yedi ay sonra Osmanlı Ermenileri Zeytun'da kayda değer bir isyan başlatmışlardır. İmparatorluğun kırılma yapısına rağmen Osmanlı askerleri isyanı bastırmak için bölgeye yollanmışlardır. Bu esnada Çanakkale hala aktif bir cepheydi ve Osmanlı orduları İtilaf güçleriyle Mezopotamya'da savaşmaktaydı. Bu zor dönemlerde Ermenilerin Zeytun'da başlattıkları isyan çok zararlı olacaktı. Dışarıdan destek almaksızın başarılı olamayacaklarını anlayan Ermeniler Avrupadaki Ermeni komitelere telgraflar göndererek Avrupa'da destek aramalarını istemişlerdir. Örneğin, bir Osmanlı Ermeni'sinden Boghos Nubar Paşa'ya gönderilen bir telgrafta Zeytun Ermenilerinin 20.000 Osmanlı askeriyle çarpıştığı ve eğer desteklenmezlerse durumlarının daha kötüye gideceği belirtilmiştir.³⁴

Avrupalı güçler arasında Ermeniler en çok Fransa'ya güveniyorlardı. Fransa'daki Ermeni toplumunun önde gelenlerinden Arshag Tchobanian Fransız Dışişleri Bakanı Delcassé'ye yazdığı bir mektupla Fransızların desteğini talep etmiştir.³⁵ Osmanlı sınırlarında yaşayan Ermenilerin çok ciddi bir zulme maruz kaldıklarını iddia ettikten sonra Tchobanian Ermenilerin, sanki böyle bir ülke her hangi bir zamanda var olmuş gibi, Kilikya Ermenistan'ının yok edilmesini önlemeye çalıştığını öne sürmüştür. Ayrıca Ermenilerin Kilikya bölgesini Fransız Suriye'sine bağlı bir Fransız vilayetine çevirmeye hazır olduklarını da belirtmiştir. Tchobanian buna ek olarak şu beyanlarda bulunmuştur:³⁶

“Fransa'nın Kilikya'da çıkarları vardır ve bunları korumak istemektedir. Bu noktada Ermeni çıkarları da korunacaktır... On yüzyıl boyunca Kilikya Ermeni kimliğe sahip olmuştur. Avrupa 11. yüzyılda bölgeye 'Küçük Ermenistan' adını vermiştir... 11. Yüzyıldan sonra ise bölge Türk işgaline uğramıştır... Şu anda tüm Kilikya'da 400.000'den fazla Ermeni bulunmaktadır... Ermeniler Fransız okullarında eğitim görmüştür... Suriyeli kardeşlerimizle beraber büyük planı [Kilikya'nın Fransız Suriyesine dâhil edilmesi] desteklemekteyiz.”

34 M. Mıgırdıçyan'dan Boghos Nubar Paşa'ya, 28 Mayıs 1915, Hasan Dilan (der.), *Fransız Diplomatik Belgelerinde Ermeni Olayları*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2005, Cilt 2, s. 138.

35 M. Tchobanian'dan M. Delcassé'ye, 3 Haziran 1915, Dilan (der.), *Fransız Diplomatik Belgelerinde...*, Cilt 2, ss. 143-148.

36 Ay. y.

Buradan da anlaşılacağı gibi Ermeniler sadece Osmanlı askerlerine karşı yardım istemiyor, aynı zamanda da Fransa'nın Kilikya bölgesini işgal etmesini talep etmekteydiler. Fransız hükümeti bu mektuba cevap vermemiştir. Bu arada Osmanlı İmparatorluğu da isyanı bastırmıştır. Tchobanian Fransız Dışişleri Bakanı'na yazdığı bir başka mektupta isyanın bastırılmasını Osmanlıların Ermenileri katletmesi şeklinde nakletmiştir.³⁷ Daha sonra ise Ermeni Katogigos'u Kevork'tan Fransız Dışişleri Bakanı'na yazılan bir başka mektupta yine aynı taleplerde bulunulmuştur: Ermeni davasına sağlanacak Fransız yardımı. Yine aynı mektupta Katogigos, Boghos Nubar Paşa'yı Ermeni Kilisesi'nin temsilcisi olarak görevlendirdiğini de belirtmektedir.³⁸

1915 Eylül'ünden itibaren, Mısır'a gelen Ermeni kaçaklarla ilgili sorunlar baş göstermiştir. Özellikle Zeytun isyanının bastırılmasından sonra bir grup Ermeni Mısır'a kaçmıştır. Bu Ermenilerle ilgili Mısır'daki Fransız temsilcilerle Fransız Dışişleri Bakanlığı arasında yazışmalar yapılmıştır. O zamanlarda Mısır'ın İngiliz hamiliğinde olmasından ötürü Ermenilerin kabul edilip edilmeyeceği İngiliz yetkililere kalmıştı. Ancak diğer yandan Ermeniler İngilizlere değil, Fransızlara güvenmekteydi. Konuyla ilgili olarak Fransa'nın İngiltere büyükelçisi Paul Cambon İngiliz Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey ile görüşmüştür. Cambon tarafından Fransız Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen bir telgrafta İngilizlerin, Ermenilerin Mısır'a yerleşmelerine izin vermeyecekleri çünkü onların Mısırlılar tarafından Sultan'a ihanet eden bir millet olarak görüldükleri belirtilmiştir.³⁹ Böylece Cambon İngilizlerin yardımcı olmayacaklarını belirterek hükümetin Ermenileri Rodos'a yerleştirmek için İtalya'ya başvurmasını tavsiye etmiştir. Fransız hükümeti İtalya, Cezayir, Tunus ve Fas hükümetlerine bu mültecileri kabul edip edemeyeceklerini sormuşsa da, aldığı bütün cevaplar siyasi ya da ekonomik nedenlerden ötürü olumsuz olmuştur.⁴⁰

37 M. Tchobanian'dan M. Delcassé'ye, 9 Haziran 1915, Dilan (der.), *Fransız Diplomatik Belgelerinde...*, Cilt 2, ss. 169-177.

38 Katogigos Kevork'tan, M. Delcassé'ye, 5 Ekim 1915, Dilan (der.), *Fransız Diplomatik Belgelerinde...*, Cilt 2, s. 230.

39 Paul Cambon'dan Fransa Dışişleri Bakanlığı'na, 15 Eylül 1915, Dilan (der.), *Fransız Diplomatik Belgelerinde...*, Cilt 4, s. 10.

40 Fransa Dışişleri Bakanlığı'ndan Roma'daki Fransız Büyükelçiliği'ne, 15 Eylül 1915, Dilan (der.), *Fransız Diplomatik Belgelerinde...*, Cilt 4, s. 11; Fransa Dışişleri Bakanlığı'ndan Cezayir, Tunus ve Fas Hükümetlerine, 16 Eylül 1915, Dilan (der.), *Fransız Diplomatik Belgelerinde...*, Cilt 4, s. 13; Tunus Hükümeti'nden Fransa Dışişleri Bakanlığı'na, 18 Eylül 1915, Dilan (der.), *Fransız Diplomatik Belgelerinde...*, Cilt 4, s. 17; Fas Hükümeti'nden Fransa Dışişleri Bakanlığı'na, 20 Eylül 1915, Dilan (der.), *Fransız Diplomatik Belgelerinde...*, Cilt 4, s. 19; Cezayir Hükümeti'nden Fransa Dışişleri Bakanlığı'na, 9 Ekim 1915, Dilan (der.), *Fransız Diplomatik Belgelerinde...*, Cilt 4, s. 41.

Bu Ermenileri Kuzey Afrika'ya yerleştirmenin mümkün olmadığını anlayınca, Fransız Dışişleri Bakanlığı, hükümetin hiçbir şekilde ilgilenmediği bu kişiler hakkında daha fazla bilgi sahibi olmaya karar vermiştir. Fransız Dışişleri Bakanı'ndan Kahire'deki Fransız temsilcisi Monsieur Defrance'a gönderilen bir telegrafta, erkek Ermeni mültecilerin Fransızların Doğu'daki operasyonları için lejyoner olarak kullanılıp kullanılmayacağı sorulmuştur.⁴¹

Kahire'deki Fransız temsilcisinin Ermeni mülteciler hakkındaki cevabı önemli bilgiler içermektedir. Buna göre mülteciler 869 kişiydi ve bunlardan 500 tanesi asker olarak eğitilebilirdi. Bu gönüllüler Ermeni Lejyonu'na dahil edilebilir ve İskenderun bölgesine daha sonrası için planlanan bir saldırıda kullanılabilirlerdi.⁴²

Ancak Mısır'daki İngiliz yetkililerin Ermeni mülteciler için daha farklı planları vardı ve onlar için geçici bir kamp bile hazırlamışlardı. Mültecilerin kabul edilmesine karşın İngilizler güçlü Ermeni erkeklerinin Mondros'taki liman inşasında çalışmalarını istemekteydi.⁴³ Ancak Ermeniler bu durumdan hoşnut değillerdi. Defrance'ın Fransız Dışişleri'ne yazdığı üzere:⁴⁴

“...Güçlü Ermeniler işçi olarak kullanılmak istemiyorlar... Çoğu bize borçlu olduklarını kabul etmek ve bizim çabalarımıza katkıda bulunmak istemektedirler ...[Ancak], Mudros'ta çalışmaya zorlanan Türk tutsaklar ya da zenci Somalililer gibi muamele görmek istememektedirler.”

Gerçekten de o dönemde Mısır'da güçlü bir Ermeni toplumu mevcuttu. Fransız hükümeti de Mısır Ermenilerinin Ermeni mültecilere yardım amacıyla kullanılabileceğini düşünmekteydi. Ancak Mısır Ermenileri Fransızların “kardeşlerine” yardımcı olma çağrılarına cevap vermemişlerdir. Fransız Dışişleri Bakanı René Viviani'ye gönderdiği bir telgrafta Defrance “sürekli yaptığım çağrılara rağmen, Mısır Ermenilerinin Port Said'deki Ermeni mültecilere yardımcı olduğunu görmedim” demektedir.⁴⁵

41 Fransız Dışişleri Bakanlığı'ndan M. Defrance'a, 17 Eylül 1915, Dilan (der.), *Fransız Diplomatik Belgelerinde...*, Cilt 4, s. 15.

42 M. Defrance'tan, Fransa Dışişleri Bakanlığı'na, 19 Eylül 1915, Dilan (der.), *Fransız Diplomatik Belgelerinde...*, Cilt 4, s. 18.

43 Paris'teki İngiltere Büyükelçisi'nden Fransız Dışişleri Bakanlığı'na, 11 Ekim 1915, Dilan (der.), *Fransız Diplomatik Belgelerinde...*, Cilt 4, s. 43.

44 M. Defrance'tan, Fransa Dışişleri Bakanlığı'na, 13 Ekim 1915, Dilan (der.), *Fransız Diplomatik Belgelerinde...*, Cilt 4, s. 47.

45 M. Defrance'tan, Fransa Dışişleri Bakanlığı'na, 29 Ekim 1915, Dilan (der.), *Fransız Diplomatik Belgelerinde...*

Ermeni mültecilerle ne yapılacağı konusu büyük bir karmaşa yaratmıştır. Konunun bir de yetki boyutu vardı ki, Ermeniler İngiliz korumasında olan Mısır topraklarındaydılar. Böylece onlarla ilgili tüm tedbirler İngilizlere aitti. Ancak bu Ermeniler kendilerini İngilizlere değil, Fransızlara sadık hissetmişler ve sürekli olarak Fransız koruması talep etmişlerdir. Bu yüzden İngiliz ve Fransız yetkililer bu konuda işbirliği yapmak mecburiyetindeydiler. İngiltere Mısırlı Müslümanların tepkisinden çekindiği için bu yerleşimin sürekli hale gelmesini istememekteydi. İngilizlerin planı Ermenileri Mondros'a getirip liman inşasında işçi olarak çalıştırmaktı. Diğer yandan Fransız hükümeti Fransa'daki Ermeni toplumunun baskısı altındaydı ve mültecileri Fransız kontrolü atındaki Kuzey Afrika topraklarına geçirmek istemekteydi. Ancak bu tercihin gerçekleştirilmesi mümkün olmayınca, geriye sadece tek bir seçenek kalmıştı: Ermenileri Osmanlılara karşı asker olarak kullanmak. Böylece daha sonra Kilikya'da gerçekleştirilecek Fransız saldırılarında kullanılmak üzere bir Ermeni lejyonu oluşturma fikri doğmuştur.

Ekim 1915'te Defrance Ermeni mültecileri askeri olarak kullanmak için bir plan hazırlamıştır. Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği bir raporda Kilikya'da bir Ermeni isyanının organize edilmesini ve takiben isyanı desteklemek için Fransa'nın Suriye'ye saldırmasını teklif etmiştir. Bu isyanın elebaşları Port Said'de Fransızlar tarafından eğitilecek Ermenilerden seçilecekti.⁴⁶ İngiliz ve Fransız yetkilileri Ermeni mültecilere silah ve cephane sağlayarak onları zamanı gelince Kilikya bölgesine göndermeyi öngören bir anlaşmaya varmışlardır.⁴⁷

8 Haziran 1916'da patlak veren Arap İsyanı İngiliz ve Fransızların Port Said Ermenileri ile ilgili niyetlerini büyük ölçüde şekillendirmiştir. Fransa'nın İngiltere Büyükelçisi Paul Cambon'dan Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen şifreli bir telgrafta bu planın ön hazırlıkları görülebilmektedir.⁴⁸ Buna göre İngiliz ve Fransız yetkilileri Ermeni lejyonunun Fransız askerlerince bir başka İngiliz koruması olan Kıbrıs'ta eğitim görmesi üzerinde anlaşmışlardır. Silah ve cephaneleri Fransız ordusu tarafından karşılanacaktı. Ayrıca lejyonun gelecekteki faaliyetlerini Arap İsyanı'yla koordine etme niyeti de mevcuttu. Fransız Dışişleri Bakanı'nın Fransız

Cilt 4, s. 49.

46 Fransa Dışişleri Bakanlığı'ndan Fransa Donanma Bakanlığı'na, 10 Ekim 1915, Dilan (der.), *Fransız Diplomatik Belgelerinde...*, Cilt 4, s. 63.

47 M. Defrance'tan, Fransa Dışişleri Bakanlığı'na, 10 Şubat 1916, Dilan (der.), *Fransız Diplomatik Belgelerinde...*, Cilt 4, s. 64.

48 Paul Cambon'dan Fransa Dışişleri Bakanlığı'na, 4 Temmuz 1916, Dilan (der.), *Fransız Diplomatik Belgelerinde...*, Cilt 4, s. 79.

Savaş Bakanı'na gönderdiği bir telgrafta belirttiği üzere⁴⁹:

“Arap İsyanı sadece [Arap] yarımada değil, aynı zamanda Suriye ve Filistin'deki Türk egemenliğini de tehdit edecektir... [Ermeni] müfrezelerinin Adana ve İskenderun yakınlarında konuşlandırılması Türkleri, tüm güçlerini Mekke Şerifi'nin üstüne göndermekten alıkoyacaktır.”

Ayrıca bu telgrafta Savaş Bakanı'ndan 5000 Ermeni gönüllünün silahlandırılıp silahlandırılmayacağı da sorulmuştur.⁵⁰ Başka bir deyişle Fransızlar Port Said'deki Ermeni mülteciler yığınının tam teşekküllü bir ordu yaratacaklardı.

Bu planlar daha sonra detaylı bir rapora eklenmiş ve görüşünü almak üzere Fransız Genelkurmay başkanı General Joseph Joffre'ye gönderilmiştir. Generalin gönderdiği cevap oldukça dikkat çekicidir. Joffre cevabında Ermeni lejyonunun, Osmanlı İmparatorluğu'na karşı bir isyan hazırlığında olan Ensarileri desteklemek için kuzey Suriye'ye gönderilmesini istemiştir.⁵¹ Ayrıca “Osmanlı İmparatorluğu'nu tehdit eden büyük siyasi zorluklardan da yararlanması gerekliliğine” dikkat çekmiştir.⁵² Diğer bir deyişle, Fransız stratejisi Osmanlı'ya Arap ve Ermenilerle beraber ortak bir saldırı düzenlemek üzerine kurulmuştur.

Bu plan başarıya ulaşmamıştır. Başarısızlığın nedenlerinden biri İngiltere ve Fransa'nın Port Said'deki Ermeniler üzerindeki rekabeti olmuştur. Eylül 1916'da İngilizler Fransızların Ermenileri bölgeden bir an önce çıkartmasını istemiştir. Bu talebin temel nedeni finansaldı. Defrance'ın Fransız Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği şifreli bir telgrafta İngilizlerin Ermeni lejyonu için ayda 30.000 frank harcadığını ve bunun da İngiliz hazinesine ek bir yük getirdiğini yazmıştır. Eğer lejyon başka bir yere gönderilmeyecekse, İngilizler Fransızların bu giderleri karşılama istediklerini de belirtmiştir.⁵³

Ermenileri Arap İsyanı'na destek olacak bir şekilde kullanamamak İngiliz ve Fransız yetkilileri önemli bir krizin eşiğine getirmiştir. Bu durum Mısır'daki Fransız

49 Fransa Dışişleri Bakanlığı'ndan Fransa Savaş Bakanlığı'na, 19 Temmuz 1916, Dilan (der.), *Fransız Diplomatik Belgelerinde...*, Cilt 4, s. 82.

50 Ay. y.

51 General Joffre'den Fransa Savaş Bakanlığı'na, 1 Ağustos 1916, Dilan (der.), *Fransız Diplomatik Belgelerinde...*, Cilt 4, ss. 90-93.

52 Ay. y.

53 M. Defrance'tan, Fransa Dışişleri Bakanlığı'na, 9 Eylül 1916, Dilan (der.), *Fransız Diplomatik Belgelerinde...*, Cilt 4, s. 112.

Askeri Misyonunun başkanı Albay Bremond'un Fransız Dışişleri Bakanı'na gönderdiği bir telgrafta açıkça görülmektedir.⁵⁴ Bremond İngilizlerin Port Said'deki Ermeni kampının temelli bir yerleşime dönüşmesine izin vermeyeceğini ve bu yüzden de Fransız yetkililerinin İngilizlerle bir anlaşmaya varması gerektiğini belirtmiştir. Ancak aynı zamanda İngiltere'nin Kıbrıs Valisi'nin de Ermenilerin adaya getirilmesini istediğini de not etmiştir. Böylece İngiliz ve Fransızlar konu üzerinde müzakere etmeye başlamışlardır.

10 Eylül'de Teğmen Giraud'nun Savaş Bakanlığı'na sunduğu bir raporda Ermeni güçlerinin eğitiminin tamamlandığını bildirmiştir. Ayrıca taburlara kumanda etmek için daha önce Osmanlı ordusunda görev alan bu Ermenilerin görevlendirileceğini de belirtmiştir. Eğer Ermeniler kendi kendilerini kumanda edeceklerse, bu durumda en iyi seçimin Osmanlılara karşı daha önce savaşmış Ermeni elebaşı Yessri Yakoubian'dan yana olması gerektiğini savunmuştur.⁵⁵

Ermeni güçlerinin hazırlanması ve gönderilmesi hususlarında öngörülemeyen gecikmeler yaşanınca, İngiltere ve Fransa'nın arası daha da açılmıştır. Bu gerginlikle ilgili görüşlerini Fransız Dışişleri Bakanı'na gönderdiği şifreli bir telgrafta belirten Defrance, şu hususları öne çıkarmaktadır:⁵⁶

“Port Said Ermenilerinden faydalanılması konusu bizim donanmamız ile İngiliz yetkililer arasında gerginliğe yol açmıştır. En kısa zamanda somut kararlar almak son derece gereklidir”.

Bir ay sonra bazı somut adımlar atılmaya başlanmış, Fransız subaylar İngiliz yetkililerle görüşmekteydi. Örneğin Albay Bremond İngiliz yetkililerden Suriye'deki tüm tutsakları bırakmasını talep etmiş ve bu mahkûmların Doğu Lejyonu'nu desteklemek için kullanılacak ek kuvvetleri oluşturacağını belirtmiştir.⁵⁷ Ayrıca Albay Romieu Savaş Bakanlığı'na General Murray ile erkek Ermenilerin Kıbrıs'a gönderileceği, ancak çocuk ve kadınların Port Said'de bırakılacağı konusunda anlaşmaya vardığını bildirmiştir.

54 Albay Bremond'dan Fransa Dışişleri Bakanlığı'na, 10 Eylül 1916, Dilan (der.), *Fransız Diplomatik Belgelerinde...*, Cilt 4, ss. 127-132.

55 Teğmen Giraud tarafından hazırlanan rapor, 10 Eylül 1916, Dilan (der.), *Fransız Diplomatik Belgelerinde...*, Cilt 4, ss. 152-160.

56 M. Defrance'tan, Fransa Dışişleri Bakanlığı'na, 10 Eylül 1916, Dilan (der.), *Fransız Diplomatik Belgelerinde...*, Cilt 4, ss. 160-162.

57 M. Defrance'tan, Fransa Dışişleri Bakanlığı'na, 10 Ekim 1916, Dilan (der.), *Fransız Diplomatik Belgelerinde...*, Cilt 4, s. 178.

1916 Ekim'inin sonunda ise Fransız Savaş Bakanı Fransız Dışişleri Bakanı'na Doğu Lejyonu projesinin tamamlanacağını bildirirken şunları belirtmiştir:

“15 Ekim'de Doğu Lejyonu'nu, hiçbir gecikme olmaksızın, Fransız askerlerinin rehberliğinde olacak Osmanlı gönüllülerinden kuracağıma karar verdim. Lejyona katılmak isteyen Ermeni ve Suriyeli gönüllüler Türkiye'ye karşı Fransız bayrağı altında çarpışacaklar”.

Görüldüğü üzere Ermenilerin savaşta kullanılması konusu uzun zamandır gündemdeyken, bu husustaki son karar İtilaf Güçleri arasındaki koordinasyon bozukluğu nedeniyle ancak Ekim 1916'da verilebilmiştir. Ancak bir kez Güneydoğu Akdeniz'de kurulup konuşlandırılınca, bu lejyon bölgede Birinci Dünya Savaşı'nın birçok katliamından ve zulmünden sorumlu en zalim güçlerinden biri olacaktır.

Sonuç

Sonuçta, daha 17. yüzyılın ortalarında oluşmaya başlayan Fransız-Ermeni bağlantılarının, 19. yüzyılın sonlarına doğru, özellikle Birinci Dünya Savaşı süresince ve sonrasında büyük çapta bir işbirliğine dönüştüğü söylenebilir. Arşivsel araştırmaların gösterdiği üzere, Fransız hükümetleri Fransa'daki Ermeni toplumu, her ne kadar Osmanlılara karşı isyan düzenlemekten ya da Avrupa kamuoyunu Hıristiyanların zulüm görmesi iddiasıyla Osmanlı aleyhine kışkırtmaktan hiçbir zaman çekinmese de, Osmanlı İmparatorluğu'na karşı her zaman desteklemiş ve korumuştur.

Diğer taraftan Osmanlı İmparatorluğu Avrupa'daki Ermeni komitelerinin faaliyetlerini takip etmekte yetersiz kalmıştır. Ya Avrupa başkentlerinde görev yapan bazı Osmanlı büyükelçilerinin yetersizliğinden, ya da yabancı müdahalesini engelleme isteğinden dolayı, İmparatorluk Avrupa'daki Ermeni komitelerinin faaliyetlerine karşı sessiz kalmıştır. Ancak bu tepkisizliğin bedeli çok ağır olmuş, birçok Ermeni isyanı doğrudan ya da dolaylı olarak Avrupalı Ermeni Komitelerince ya organize edilmiş ya da finansal olarak desteklenmiştir.

Osmanlı'nın Birinci Dünya Savaşı'na girmesi ise Fransa'nın ve İmparatorlukta Ermenilerin işini kolaylaştıran bir gelişme olmuştur. Bağımsız bir Ermenistan yaratmak isteyen Ermeniler bu amaçlarının dışarıdan bir müdahale olmaksızın gerçekleşmeyeceğinin farkındaydılar. Bu yüzden bazı Ermeniler Ruslarla işbirliği yaparken, diğerleri de Fransızlara yönelmiştir. Fransız-Ermeni bağlantılarının en somut sonuçlarından biri de Fransız Doğu Lejyonu'nun kurulması olmuştur.

Lejyonun kurulması süreci Birinci Dünya Savaşı'nın iki müttefiki İngiltere ve Fransa arasında kayda değer bir zıtlığa yol açmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'ndan kaçan Ermeniler İngiliz himayesi altındaki Mısır'a gelmişler ancak burada Fransızlara güvenmek istemişlerdir. Lakin Fransızlar Ermenileri Fransız topraklarına alabilecek ne kapasiteye ne de isteğe sahiptiler. Fransızlar için bu sorunun üstesinden gelmenin tek yolu Ermenileri askerileştirip bir an önce Anadolu'daki operasyonlarda kullanmak olarak görülmüştür. Bunun nedeni Ermenilerin Mısır'da, onları işçi olarak kullanmak isteyen İngilizlere çok masraflı olmaya başlamaları idi. Bu yüzden Ermeniler, Fransa'dan lejyona katılan diğer askerlerle beraber Birinci Dünya Savaşı'nın en kanlı güçlerinden biri olan Doğu Lejyonu'nun bel kemiğini oluşturmuşlardır.

ERMENİ EDEBİYATINDA SÜRGÜN VE GÖÇ TEMASI: ÇAĞDAŞ BATI ERMENİ EDEBİYATI ÖRNEĞİ

Yıldız DEVECİ BOZKUŞ

ASAM, Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Uzmanı
Ankara Üniversitesi Türk İnkilâp Tarihi Enstitüsü
Doktora Öğrencisi
yildizdeveci@gmail.com

Öz: *Kültürel bağlamda tarih ve edebiyat arasında çok yakın bir ilişki vardır. Toplumların tarih içinde geçirmiş olduğu deneyimler kendilerini ifade etme biçimi olan edebiyatlarına da yansımıştır. Örneğin 18. yüzyıl Alman romantizmi bölünmüş bir Alman siyasi coğrafyasının bir araya gelmesinde yaşanan sancının sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bunun gibi 20. yüzyıldan itibaren Türk-Ermeni ilişkilerinin tarihsel gelişiminde sürgün ve göç temasının da Ermeni yazarlar üzerinde etkili olduğu görülmektedir. Bu etki adeta onları bir arada tutan bir bağ olmuştur. Yüzyıllar boyunca bir arada yaşayan bu iki toplumun ilişkilerinde yaşanan kırılma Ermeni edebiyatında sürgün ve göç teması olarak yansımaları bulmuştur. Böylelikle Ermeni edebiyatında sürgün ve göç konusu hemen hemen tüm Ermeni yazarlar tarafından kaleme alınan eserlerde kendini göstermiştir.*

Anahtar Kelimeler: *Ermeni Edebiyatı, 1915 Olayları, Öteki, İmge.*

Abstract: *There is a close relationship between history and literature in a cultural context. Societies' experiences throughout history are reflected in their literature. For example, 18th century German romanticism emerged out of the discontent of gathering the fragmented German political geography. Likewise, it is visible that relocation and migration themes in the historical development of Turkish-Armenian relations since 20th century has been influential on Armenian authors. This influence can be perceived as a tie keeping them together. The break experienced in the relations of these communities which had lived together for centuries has been reflected in Armenian literature as the themes of relocation and migration. Therefore, these themes have taken place in almost all pieces written by Armenian authors.*

Key Words: *Armenian literature, 1915 Events, Other, Image.*

Giriş

Edebiyat dünyasında edebi eserler sadece kurgudan ibaret değildir. Aslında çoğu zaman kurgulananlar yazarın gerçek hayatı nasıl algıladığını da yansıtır. Bu bağlamda eserlerin satır araları okunduğunda ve yazar daha iyi tanındığında kurgulananların çıkarılması kolaylaşır ve böylece eser kendi dönemini daha açık yansıtan ve tarih için gerekli olan geçmiş gözler önüne seren bir kaynağa dönüşür. Bu makalede de bu amaçla Ermeni edebiyatında sıklıkla konu edilen “sürgün ve göç” temaları üzerinde durulacaktır. Kirkor Ceyhan’ın “Seferberlik Türküleriyle Büyüdüm” adlı öykü kitabı, Vahan Totovents’in “Yitik Evin Varisleri” adlı eseri ve Fethiye Çetin’in “Anneannem” adlı eserindeki “sürgün ve göç” temaları birbirleriyle karşılaştırılarak incelenecektir. Bu sayede Ermeni edebiyatındaki “sürgün ve göç” temalarının hangi yönlerinin, yazarların özgül özelliklerinden (dönemi yaşamışlık, duymuşluk, yaşanan olayların geçtiği topraklara aşinalık..vb) ne derece etkilendiği ve dolayısıyla tarihsel olayların hangi koşullarda nasıl hatırlandığı gözler önüne serilmeye çalışılacaktır. Bütün bunlar yapılırken aynı topraklarda yaşamış olan iki toplumdan birinin diğerini nasıl resmettiği, onunla ilgili nasıl imgeler yarattığı, bu imgeler yaratılırken din, kültür, politika tarih gibi olguların ne şekillerde kullanıldığına da değinilecektir.

Türk-Ermeni İlişkilerinin Edebiyata Yansıması

Bilindiği gibi Ermeni edebiyatı “Doğu Ermeni edebiyatı” ve “Batı Ermeni edebiyatı” olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Böyle bir ayrımın yapılmasında siyasi ve coğrafi faktörlerin önemli bir etkisi bulunmaktadır. Bugün Çağdaş Batı Ermeni Edebiyatının temsilcileri arasında Ara Güler, Mıgırdiç Margosyan, Kevork Pamukciyan, Yervant Gobelyan, Kirkor Ceyhan, Aram Andonyan, William Saroyan, Antan Özer, Ruben Maçoyan, Toros Toranyan, Sergey Vartanyan, Hagop Mintzuri, Vahan Totovents ve Hamesdağ önemli bir yer tutmaktadır. Çağdaş Batı Ermeni edebiyatının temsilcilerinin büyük bir kısmını İstanbul’da yaşayan diğer kısmını ise dünyadaki diğer Ermeni yazar ve şairleri oluşturmaktadır.

Türk-Ermeni ilişkilerinin oluşmasında ve şekillenmesinde yazın eserlerinin önemli bir etkisi vardır. Örneğin şiir, epizot, roman, anı, mektup, günlük, hikaye, efsane vb. yazın türlerinde yaratılan imgeler kuşaktan kuşağa aktarılır ve günümüze kadar gelirler. Bu yazın türlerinin kuşaklar üzerinde olumlu olduğu kadar; olumsuz etkilerinin olduğunu söylemek mümkündür. Olumsuz etki olarak, söz konusu eserler aracılığıyla iki toplumun birbirine karşı hissetmiş olduğu negatif duyguların okuyuculara aktarılması gösterilebilir. Ancak yinede yıllar önce ya-

zılmış bir eser aracılığı ile Türk-Ermeni toplumlarının farklı dini ve etnik yapıya sahip olmalarına rağmen nasıl bir arada yaşadığını, her iki toplumun birbirinden nasıl etkilendiğini ve benzeri gelişmeleri öğrenmek de mümkündür. Bu nedenle yazın eserlerinin toplumlararası iletişimde önemli bir görevi olduğunu söylemek mümkündür.

Yukarıda isimlerini saydığımız Çağdaş Batı Ermeni Edebiyatının önde gelen yazarlarının büyük bir kısmı eserlerinde “sürgün, göç ve 1915” temalarını işlemişlerdir. Bunun yanı sıra Doğu Ermeni Edebiyatında da birçok yazar söz konusu temaları konu edinen eserler kaleme almışlardır. Ancak bu çalışmanın kapsamı Çağdaş Batı Ermeni Edebiyatı’ndan belli başlı üç yazarın eserleri ile sınırlı olduğundan, diğer yazarlarla ilgili olarak birkaç genel değerlendirmeden öteye gidilmeyecektir.

İstanbul’da yada Anadolu’da yaşamış bir çok Ermeni yazarın eserlerinde sürgün, göç ve 1915 temalarının kaleme alındığından bahsedilmişken bu konuya birkaç örnek vermekte yarar vardır. Söz konusu yazarlardan biri de Mıgırdıç Margosyan’dır. Margosyan “Söyle Margos Nerelisen?” adlı eserinde de benzer şekilde I. Dünya Savaşının, 1915 olaylarının, sürgün ve göçün kendisi ve ailesi üzerindeki etkilerine değindiği görülmektedir.

“...yine “Kafle”de, hastalıktan ve Fransız topraklarının şarapnel parçalarından Urfa yollarında nasibini alıp ana kucağında giden diğer amcalarım Nışan ve Haçadur; ve diğerleri, ve diğerleri, ve diğerleri, ve tümü birinci Cihan Harbi’nin o kapkaranlık günlerinde, sefalet, yokluk ve hastalık içinde doğdukları topraklardan çok uzaklarda, belki Şam’da, Halep’te Der Zor’da, Anadolu’nun bitmez tükenmez çileli yollarında, Urfa, Antep, Adana ovalarında ‘bir semti meçhule’ doğru dağılıp, yok olup gitmişlerdi.”¹

Bu örnek sadece İstanbul’da yaşayan Ermeni yazarların değil Anadolu’daki Ermeni yazarlarında bu konuyu eserlerine konu edindiklerini göstermesi bakımından önem arz etmektedir. Eserlerinde söz konusu temaları ele alan bir diğer yazar da William Saroyan’dır. Çağdaş Ermeni Edebiyatında önemli bir yere sahip olan Saroyan, Bitlis’ten Amerika’ya göç etmiş Ermeni bir ailenin, orada doğan ilk ferdidir. William Saroyan’ın en önemli eseri olarak değerlendirilebilecek olan “Ödlekler Cesurdur” adlı kitabında anlatılanlar kendilerini yaşadıkları yere ait hissetmeyen insanların sorunlarını ele almaktadır. Kendi toplumunu deli olarak

¹ Mıgırdıç Margosyan, *Söyle Margos Nerelisen?*, İstanbul: Aras Yayınları, 2000, s. 104.

diğer toplumlardan ayıran yazarın delilikten öte, biraz da ait olduğu toplumu bu yönüyle diğer toplumlardan farklı ya da üstün gösterme çabası içinde olduğunu görüyoruz;

“Başkalarını gözlemlediğim zaman, yani başka ailelerin çocuklarını, kendi çocuklarımı ve Armenak Saroyan’la Takuhi Saroyan’ın dört çocuğundan biri olan kendimi düşünürüm. Başkalarının çocuklarının ne kadar akli başında, terbiyeli, becerikli, saygılı ve ne yapacaklarının kestirilebilir olduğunu, buna karşın benim halkımın çocuklarının, insanları hayretten hayrete düşürdüğünü görür, şaşar kalırım. Öteki çocuklar kim oldukları, bu dünyadaki yerleri ve yapıp ettikleri konusunda fevkalade rahattır. Oysa biz Ermeniler için bu ta en başından beri müthiş bir mücadeledir. Sonunda, belki de hepimizin deli olduğu hükmüne vardım, ama tımarhaneye kapatılacak türden değil. Bizler öfkemizi, toplum ya da tıp yetkilileri üzerimize varmadan bastırmayı biliyoruz. İçimizde kaçık olmayanlar parmakla gösterilecek kadar azdır. Bunu aşağı yukarı ‘hep böyle’ olduğumuz anlamında söylüyorum; yani eskisine göre daha beter olduğumuz sanılmasın.”

Sürgün ve göç temasının ele alındığı bir diğer eserde Türklere karşı önyargılı bir tutum sergileyen ve diğer eserlere oranla biraz daha sert bir dille kaleme alınmış olan “Hilâlin Gölgesinde Bir Ermeni Kızın Yazgısı” adlı eserdir. Kitabın yazarı David Kherdian 1931 Wisconsin’da dünyaya gelmiştir. Yazar eserinde, annesi Veron Dumhejian’ın başından geçen olayları kaleme almıştır. Romanın kahramanı olan Veron, 1907 yılında Afyon’da dünyaya gelmiştir. Veron, Sevk ve İskân Kararı’nın çıkması üzerine ailesiyle birlikte Suriye’ye göç etmiştir. Burada annesini kaybeden Veron, daha sonra Birecik’te bir Türk ailesinin yanında kalmıştır. Bu esnada babasını da kaybetmiş ve tanıdıkları vasıtasıyla tekrar Afyon’a getirilmiştir. Artık Afyon’da yapamayacağını anlayan Veron, İzmir’e yerleşmiş, ancak burasının da Yunan işgaline uğraması ve arkasından da tekrar Türklerin eline geçmesi üzerine, önce Midilli adasına, oradan da Atina’ya gitmiştir. Buradayken, Amerika’da bulunan bir Ermeni ile evlenmiş ve Amerika’ya göç etmiştir. Evliliğinden bir oğlu ve bir kızı dünyaya gelmiştir. İşte bu evlilikten dünyaya gelen oğlu David, annesinin kendisine anlattığı ve sevkiyat yıllarında Afyon’dan Halep’e kadar giden ailenin karşılaştığı zorlukları, biraz da Osmanlı Devleti ve Türklere nefret duyguları içinde kaleme almıştır.²

Ermeni edebiyatında sürgün ve göç temasının oluşturulmasında tarihi etkenlerin

2 Ahmet Kankal, “Ermeni Öykülerinden Türkçe Yayınlananlar Üzerine”, *Millî Eğitim Dergisi*, Sayı:157, (Kış 2003), s.213-225.

olduğu kadar psikolojik etkenlerinde önemli bir yerinin olduğu bilinmektedir. Ermeni toplumunun yıllar boyunca Osmanlı İmparatorluğunun bünyesinde azınlık olarak yaşamış olmaları nedeniyle günümüzde bazı bilim adamları tarafından ileri sürülen tezlere göre, bu durum Ermenilerin Türkleri yani çoğunluğu psikolojik bir baskı grubu ya da potansiyel düşman olarak görmelerine neden olmuştur. Oysa ileri sürüldüğü gibi bunun tek nedeni sadece Osmanlı imparatorluğu bünyesinde azınlık olarak yaşamış olmaları değildir. Çünkü Ermeniler tarih boyunca buldukları coğrafi bölge itibarıyla Osmanlı'nın yanı sıra Bizans, Roma, Pers, Arap, Selçuklular gibi diğer büyük imparatorluklarının sınır bölgelerinde yaşamış olmaları nedeniyle çoğu zaman bu büyük devletlerin çekişmelerinin arasında kalmışlardır. Bu durumda Ermenilerin sadece Türklere karşı değil diğer toplumlara karşı da negatif bir tutum sergilemeleri gerekirdi.

Bu nedenle Ermeni edebiyatında yaratılan söz konusu negatif tutumun başka nedenlerinin bulunduğunu söyleyebiliriz. İlk olarak özellikle diasporadaki Ermeni yazarların eserlerindeki nefrete varan söz konusu tutumunun asıl nedeninin dağınık halde bulunan Ermeni toplumunu tek bir amaç doğrultusunda tek çatı altında toplayabilme isteği olduğunu söylemek mümkündür. Bunun için de Erol Göka'nın ifade ettiği gibi, ortak bir düşman yaratılması gerekmektedir. Erol Göka diasporanın bu tutumunu şöyle ifade etmektedir;

“Diaspora Ermenileri için, yaşadıkları zengin Batı ülkesinin kimliğine sarılmak dışında, bir ulusal kimlik şansı yoktur, ama grup (cemaat) kimlikleri açısından Türk düşmanlığı ve intikam duyguları kurucu bir işleve sahip olabilir. Grup kimliğine sahip olmanın ve mağduriyet psikolojisinin (hele hele Hıristiyan mağdur olmanın) avantajlarını Türk düşmanlığı sayesinde yaşayabilirler. Bir diaspora Ermenisini etnik grup (cemaat) kimliği geliştirebilmek için ebeveyninden devraldığı ve diğer Ermeni evleriyle kendi evlerinde ortak tek miras, Türk düşmanlığıdır. Üstelik hayatlarında hiç Türkiye'yi ve hatta bir Türkü görmemiş olan ikinci nesil ve sonraki Ermeni nesilleri için her şey hayali olduğundan, Türk düşmanlığının boyutlarını hayali biçimde arttırarak böyle bir kimlik inşası kolayca gerçekleştirilecektir.”

Dolayısıyla Ermeni yazarların eserlerini incelerken tüm bu olasılıkların göz önünde bulundurulmasında yarar vardır.

Kirkor Ceyhan, Vahan Totovents ve Fethiye Çetin

Krikor Ceyhan'ın “Seferberlik Türküleriyle Büyüdüm” adlı öykü kitabının ilk

baskısı Aralık 1996 yılında, ikinci baskısı ise Ekim 1998 yılında İstanbul'da Aras yayıncılık tarafından yapılmıştır. 123 sayfadan oluşan eserin ilk sayfasında yazarın kitap hakkındaki kısa bir notu ve yazarın hayatıyla ilgili bir sayfalık bir bilgi yer almaktadır. Bu bilginin ardından ise Kirkor Ceyhan'ın Manuel Çıtlak tarafından çekilen kendi resmi yer almaktadır. Yazar eserlerinde daha çok çocukluğunda başından geçen olayları konu edinmiştir ve bunları üç ayrı eser olarak yayınlamıştır. Bunlardan biri olan ve Aras yayınevi tarafından basılan "Atını Nalladı Felek Düştü Peşimize" ile Belge yayınları tarafından basılan "Kapıyı Kimler Çalıyor?" adlı eserdir.

"Seferberlik Türküleriyle Büyüdüm" adlı öykü kitabı, yazarın Türkçe basılan ilk eseridir. Yazar bu eserinde, Cumhuriyetin ilk yıllarında 1930'ların başında Zarda olup bitenleri ve kendi başından geçen olayları yerel ağızla anlatmaktadır. Zarda'ya özgü ağızla kaleme alınan ve Türkçe olarak yayınlanan ikinci eseri "Atını Nalladı Felek Düştü Peşimize" adlı öyküde ise yazar, Zarda'da yaşayan Müslüman ve gayrimüslimlerin hayatından çeşitli kesitler sunmaktadır. Bu eserde de yine büyük ölçüde babasının yazara anlattığı olayların konu edildiği görülmektedir. Ceyhan'ın Türkçe yayınlanan son eseri ise "Kapıyı Kimler Çalıyor"dur. Burada ise genel olarak sevkıyat yıllarında, özelde ise anne ve babası ile sevkıyata tabi olan Ermenilerin başından geçen olaylar konu edilmektedir.

Bu çalışmada inceleyeceğimiz bir diğer eser de Vahan Totovents'e ait "Yitik Evin Varisleri" adlı romandır. Çağdaş Batı Ermeni Edebiyatı'nın önemli yazarlarından olan Totovents, 1889 yılında Mezre'de (Elazığ) dünyaya gelmiştir. Mezre'de Getronagan okulunda okuyan Totovents'in ilk şiiri "ArDOSri Galyagner" (Gözyaşı taneleri)'dir. 1907 yılında İzmir'de "Arevalyan Mamul" (Doğu Matbuatı) gazetesinde yayımlanan şiirinin ardından yazarın ilk kitabı olan "Averag" (Yıkıntı) ve "Srink" (Kaval) İstanbul'da basılmıştır. 1909'da Paris'e daha sonra ise New York'a giden yazar, 1912'de Wisconsin Üniversitesi'nde edebiyat, tarih ve felsefe eğitimi almaya başlamıştır. Bu arada İngilizce ve Fransızca öğrenen Totovents, 1915 yılında Kafkasya'ya giderek Tiflis'de "Hayasdan" (Ermenistan) gazetesinde yöneticilik yapmıştır.³

Totovents 1922'de Sovyet Ermenistan'ına yerleşmiş, 1923-26 yılları arasında ise Erivan Üniversitesi'nde İngiliz dili ve dünya edebiyatı dersleri vermiştir. Roman, öykü, şiir, deneme, oyun türlerinde de birçok eseri bulunan yazarın özellikle Nor Püzantiyon (Yeni Bizans) adlı oyunu büyük yankı uyandırmış ve Sovyetler Birliği

3 Vahan Totovents, *Yitik Evin Varisleri*, İstanbul: Aras Yayınları, 2002, s.7.

büyük ödülünü kazanmıştır.

Edebiyatın şiir, roman, öykü oyun gibi hemen hemen her alanında önemli eserleri bulunan Totovents'in dikkat çekici eserlerinden bir kaçını şöyle sıralamak mümkündür:

“Şiir kategorisinde; Arevk (Doğu), Sırink (Kaval), Averag (Yıkıntı), Roman kategorisinde; Hayasdani don Kişotı (Ermenistan'ın Don Kişot'u), New York, Gümrü-New York, Hırgızvadz Tığter (Yanmış Kağıtlar), Doktor Burbonyan”

Totovents, anı-roman türündeki bu eserinde kendi özyaşamından hareketle kendi ailesinin köy hayatını, komşuluk ilişkilerini en ince detayına kadar okuyuculara sunmaktadır.

İnceleyeceğimiz son eser olan Fethiye Çetin'in kaleme almış olduğu “Anneannem” adlı anı ise Metis yayınevi tarafından yayınlanmıştır. 113 sayfadan oluşan kitap 2004 yılında kaleme alınmış gerçek bir yaşamöyküsünden hareketle din değiştirmiş bir Ermeni kızın hayatını konu edinmektedir.

Yazar Fethiye Çetin, İstanbul Barosu İnsan Hakları Yürütme Kurulu üyeliği ve Azınlık Hakları Çalışma Grubu sözcülüğü yapmış, çeşitli gazete ve dergilerde yazıları çıkmış, son olarak da Ermeni Tehciri'ni yaşamış anneannesinin hayatını anılar şeklinde ve 'Anneannem' ismi altında kitaplaştırmış İstanbul Barosu'na kayıtlı bir avukattır. Elazığ'ın Maden ilçesinde doğmuş, ilk ve orta öğrenimini Mahmuğiye, Maden ve Elazığ'da tamamladıktan sonra Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden mezun olmuştur. Halen İstanbul'da yaşamaktadır.⁴

Sürgün ve Göç Teması

İncelenen her üç eserde de büyük oranda “sürgün ve göç” temasına değinildiği görülmektedir. İnceleyeceğimiz ilk eser olan “Seferberlik Türküleriyle Büyüdüm” adlı kitapta zaman zaman üstü kapalı da olsa seferberliğe çeşitli göndermelerde bulunulmuş ve bir bakıma içinde bulunulan durumun tek sorumlusu olarak seferberlik gösterilmiştir. Bu imalar daha çok kitapta anne karakteri aracılığıyla okuyucuya aktarılmaktadır. Yazarın kendisinin doğrudan tehciire tanık olmaması bunun bir nedeni olarak gösterilebilir. Yazarın böylelikle eserde daha çok sürgün ve göç temalarını aile bireylerinin anlatımıyla yani sözlü tarih aracılığıyla öğren-

⁴ http://tr.wikipedia.org/wiki/Fethiye_%C3%87etin

diği ve bu bilgileri okuyucuya aktardığı görülmektedir. Örneğin öyküde anne Hafık'ın zaman zaman çeşitli türkü ve ninniler aracılığıyla seferberlik yıllarına göndermelerde bulunduğu ve sürgün ve göç nedeniyle tüm mal varlıklarını kaybettiklerine şöyle yer verilmektedir:

“ ‘Bu nasıl iştir, bu nasıl gazaptır? Gide de gelmeyesin seferberlik, kahr ile gazap olasın e mi’, diye ağlar dururdu anam. Biz kardeşler, etrafına üşüşür, yüzümüzü asar, zaman zaman da beraber ağlardık. Anam bir zaman sonra açılır, ferahlar, daha hızlı çalışır, art arda indirirdi nakışlarını üstüne kirkitini. Ağlayıp günlük gözyaşını dökünce, sıra türküye gelirdi. Hangi türküyü okursa okusun, sonunda sözü seferberlik ve göç hikâyelerine getirir, eşek üstünde gazel okuyan kör hafızlar gibi bizi derde kedere bu erken çağımızda boğar, kendisi de durmaz yeniden başlardı ağlamaya.”⁵

Ceyhan'ın öyküsünde yer verdiği bir diğer temada göç nedeniyle bir çok Ermeni çocuklarının yetim kaldığı ve bir kısmının da Müslüman aileler tarafından evlatlık olarak alındığı, bazılarının ise kendisine pek de denk olmayan insanlarla evlenmek zorunda kaldığı ve zorla dinlerinin değiştirildiği yönündeki imalar olmuştur:

“Kaşif Bey'in kaynanası, o boylu poslu güzel kadın Ermeni kızıdır. Seferberlik tarlatasında işte o Ruşanların Hafız Hakkı Hoca kaptı ve de Müslüman ederek nikâhına geçirdi. İyi bir ailenin kızıydı. Onlara Hotozotyanlar denir, Başiböyükler diye çağrılırlardı. Şimdi Salman Çavuşun Hanı diyorsunuz ya, işte çarşının içindeki o koca han bunun babasıgilindi. Kızın asıl adı Vartanuş'tu. Çok güzel olduğu için de Ermenice Ağvor Vartanuş diye söz edilirdi ondan. Hangi vartanuş? Ağvor Vartanuş, yani güzel Vartanuş. Ruşanların şeytan hoca Müslüman yapınca, güzel Vartanuş'un adını Hesna Hanım'a çevirdi. İşittiğimize göre Hesna da güzel demekmiş zaten.”⁶

Benzer bir temaya Çetin'in eserinde de rastlanmaktadır. Çetin eserde genel olarak sürgün yıllarında “çocukların yanı sıra kadınlarında bir çok insanlık dışı muameleyle karşı karşıya kaldığını, erkeklerin vahşice öldürüldüğü, kadınların ise güzel olanlarının saçlarından sürüklenerek götürüldüğü, çocukların ise bir çoğunun Müslümanlar tarafından evlatlık olarak alındıkları”ndan bahsetmektedir. Ancak eserde bu tür iddialara yer verilirken, dönemin savaş koşulları, yada söz konu-

5 Kirkor Ceyhan, *Seferberlik Türküleriyle Büyüdüm*, İstanbul: Aras Yayıncılık, 1998, s.23.

6 Kirkor Ceyhan, *Seferberlik Türküleriyle...*, s.56.

su dönemdeki Ermeni komitelerinin faaliyetlerine yada Rus ordularıyla işbirliği içinde hareket eden Ermenilere yer verilmediği görülmektedir. Ayrıca günümüzde, söz konusu dönemin yöneticilerinin tehcir kararını alma nedeni, kimlerin tehciye tabi tutulduğu ve tehcir sırasında uygulanmak üzere çıkarılan kanunlar ile dönemin savaş koşulları herkes tarafından bilinirken yazarın tüm bunları göz önünde bulundurmadan adeta yoğun bir propaganda eseri olarak değerlendirebileceğimiz bu eserini kaleme alma nedenleri ister istemez okuyucunun kafasında soru işaretleri uyandırmaktadır.

Ceyhan'ın öyküde sürgün ve göçle ilgili olarak okuyucuya verdiği bir diğer mesajda sürgünün Ermeni ailelerinin dağılmasına neden olduğu ve göçün aynı zamanda ekonomik olarak da kendilerini olumsuz etkilediğidir:

“Maşallah, sana anlattığım hekiyatları iyi dinlemişsin! Seferberlik yılları, o ne zor yıllardı! Oğlum, bu can pazarı diyelim ki anlayasın. Tehcir denen göç başlamış. Ana nerede, kız nerede, baba nerede, oğul nerede, avradı kim kapmış, atı kim sürmüş götürmüş belli mi? ... O tozun dumanın arasında bütün düzen bozulur, her şey altüst olur. Bir gözünden bir gözüne bakmaya kıyamadığın malın, canın, akrabaların, oğlun uşağın her biri bir tarafta telef olur. Ölmeyenler de hep birbirinin varlığından habersiz yanar yanar tüterler. Gün dolar vakit geçer, ya bir yakınının, ya bir canciğer yakın akrabasının sesi ya Bağdat'tan, ya Beyrut'tan, ya Kahire'den, ya Selanik'ten ya da Marsilya'dan gelir. Sen burada, o orada tükenir durursunuz...”⁷

“Anneannem” adlı eserde de tehcir nedeniyle dağılan aile teması ile aile fertlerinin başına gelen olaylar konu edilmektedir. Çetin'in anneannesi Seher'in anlatımından hareketle kaleme almış olduğu eser, yazarın anneannesinin gerçek adının Heranuş olduğunu öğrenmesiyle yaşamış olduğu şoku konu edinmektedir. Yazar, tehcir yıllarında Hüseyin onbaşı tarafından evlatlık alınan Heranuş'un annesinin gerçek adının İsguhi, babasının adının ise Hovannes olduğunu öğrenmiş ve anneannesinin ailesini bulmaya çalışmaktadır. Sürgün yıllarında anneannesinin henüz ilkokula giden küçük bir çocuk olduğunu ve olan biteni pek de anlayamadığını şu sözlerle ifade etmektedir:

“Heranuş, o yıl üçüncü sınıfı da başarıyla bitirmişti. Çok çabuk öğrenen ve sorumluluk sahibi bir çocuk olduğundan ev işlerinde annesine yardım etmekle kalmıyor kardeşleri ile ilgileniyor, onlarla oyunlar oynuyor, okulda öğrendiklerini

7 Kirkor Ceyhan, *Seferberlik Türküleriyle...*, s.57.

onlara da öğretmeye çalışıyordu.”⁸

Ceyhan, sürgünün ailesi üzerindeki ekonomik boyutunu ise babasının göç nedeniyle dolaylı olarak mesleğini kaybetmesi ve zaman içinde ailenin ekonomik problemlerinin giderek artması şeklinde değerlendirmiştir. Ancak tüm bu olumsuzluklara rağmen babasının sürgün ve göç konusuna pek fazla değinmediğini anlatırken buna karşın göçün ardından ailede yaşanan ekonomik problemlerin annesi tarafından kendilerine sık sık anlatıldığına yer vermektedir:

“Babam seferberlikten önce muallimmiş. Zara’da Ermeni okulunda ders verirmiş. Mütareke yıllarında kısa bir dönem, hala açkımış Zara’da Ermeni okulu ve de kilisesi. Ve lakin sonradan okula da, kiliseye de kapanma yolu gözükmüş. “Ne yaparsın,” derdi babam, “kanuna karşı boynumuz kıldan ince.”⁹

Yazar ailesinin sürgün edilme gerekçelerini de yine annesinin sözlü olarak anlatımlarından hareketle okuyucuya anlatmakta, ailesinin tehcir kaçağı Ermenileri saklamaları nedeniyle Der Zor’a sürgüne gönderildiklerini, ailesinin bir çok ferдинin ise söz konusu yolculuk sırasında hayatını kaybettiğini yıllar sonra Zara’ya geri dönen ailenin ikinci kez tehcir kaçaklarını sakladıkları için sürgüne tabi tutulduklarını da yine annesinin anlattıklarından öğrendiğini belirtmektedir.

“Behey Allah’ın zalimi, biz iyi kötü sürgün felaketinden kurtulmuş bir yana çekilmişiz. Sen daha ne diye iki kaçağı eve sokar da yeniden bir dam dolusu insanı dipsiz kuyulara atarsın; yıllar yılı dağda bayırda, ovada, çölde, çek de yavrum kuyruğun hama değmesin hesabı debelendirirsin..?”¹⁰

Çetin ise sürgüne ve göçe tabi olanların işledikleri herhangi bir suç yada Osmanlı İmparatorluğuna karşı herhangi bir isyan faaliyetlerine katılmış olup olmadıklarına bakılmaksızın herkesin sürgün edildiğine ve bu yolculuğun zorluklarına uzun uzun yer vermektedir:

“Bundan sonra yapacaklarını düşünmeye fırsatları olmadı. Çünkü jandarma tekrar köye geldi ve köyde kalan bütün nüfusun, yatalak kadınlar dahil olmak üzere sürgüne gönderileceğini söyledi ve hemen toplanmalarını emretti. İşte bundan

8 Fethiye Çetin, *Anneannem*, İstanbul: Metis Edebiyat Yayınları, 2004, s.43.

9 Kirkor Ceyhan, *Seferberlik Türküleriyle...*, s.58.

10 Kirkor Ceyhan, *Seferberlik Türküleriyle...*, s.69.

sonra o uzun, acılı ölüm yürüyüşü başladı.”¹¹

İncelenen bir diğer yazar olan Totovents’in yaşamış olduğu dönem göz önünde bulundurulduğunda, Totovents’in diğer yazarlardan farklı olarak eserinde sürgün ve göç temasına daha fazla yer vermesi gerektiği anlaşılmaktadır. Ancak yazar sadece bir bölümde bu temaya yer vermiş ve teyzesinin kızı Rebeka’dan bahsederken onun güzelliğini vurgulayarak, daha sonra ise göç nedeniyle bir daha kendisinden haber alınmadığını belirterek bu konuya vurgu yapmış olabileceği tahmin edilmektedir.

“Teyzemin kızı Rebeka, iri yapılı, sağlıklı, çalışkan, akıllı, şair ruhlu bir kızdı. Sırf kocaman mavi gözleri bile yıkılan gökyüzünü tastaman onarmaya yeterdi. O gök, henüz şafağını süren Rebeka’nın boy atmış beyaz zambaklarının üzerine yıkılıverdi. Rebeka’yı Arap çöllere götürdüler... Onun güneşten alınına ve yanaklarına benler kazıdılar. Bütün bunları duyunca yüreğim dağıldı. Rebeka, senin korkunç alın yazın önünde eğiliyorum. Kardeşinin gözyaşlarını kabul et...”

1915 olayları sırasında hayatta olduğu, sürgün ve göç dönemine tanıklık etmiş olduğundan dolayı Totovents’in bir yazar olarak diğer Ermeni yazarlardan daha fazla eserinde bu temaya yer vermiş olması gerekmektedir. Ancak yazarın romanı boyunca bu konuya atıfta bulunduğu herhangi bir bölümün olmadığı görülmektedir.

Söz konusu eser için yapılan önemli eleştirilerden biri Aras yayınevine aittir. Yayınevi, yazarın eseri boyunca 1915 olaylarından bahsetmemiş olma nedenini eserin konusunun o dönemi kapsamadığı gerekçesiyle bu konuya değinilmediğini iddia etmektedir. Ayrıca yayınevinin iddia ettiği “1894-1896 katliamlarına” değinilmemiş olmasını ise söz konusu dönemde henüz yazarın çocuk olmasına şöyle bağlanmaktadır:

“Aras Yayınevi’nin diğer anı-öykü kitaplarına kıyasla Totovents’in kitabının bir özelliği de anlatılanların 1890’lı yıllardan başlayıp 1908’e kadarki dönemi içermesi. Yapıtın ele aldığı dönemin özelliği, 1915 faciasının henüz yaşanmadığı ve Ermeniler’in Anadolu’da büyük bir nüfus oranıyla “yerli halk” olarak yaşamlarını sürdürdükleri dönem olmasından kaynaklanmaktadır. Bu durum, sonraki yıllarda ortadan kalktığı için kitabın, 20. yüzyıl başı Elazığ Ermecileri’ni anlatma gibi bir tarihsel özelliği bulunuyor ve bu özelliği, edebî özelliğinin önüne geçebiliyor.

¹¹ Fethiye Çetin, *Anneannem...*, s.46.

Aktarılanlardan, kitabın kişilerinin 1915 “azınlık olma psikolojisi” içinde olmadıkları anlaşılmaktadır. Her ne kadar sözü geçen dönemde 1894-96 katliamları yaşansa da yazar, 5-6 yaşında bir çocuk olması nedeniyle bu katliamları anılarına kaydetmemiş.”

Ancak bu durumda şöyle bir ikileme karşı karşıya kalınmaktadır. Buna göre aşağıda inceleyeceğimiz Fethiye Çetin’in “Anneannem” adlı eserinde de öykünün kahramanı olan Heranuş 1915 olayları sırasında henüz küçük bir çocuktur. Buna rağmen yazarın anlatımıyla neredeyse olayları gün be gün hatırlayabilecek bir yeteneğe sahip olan Heranuş’un bu durumu kendi içinde çelişki arz etmektedir.

Ceyhan’ın eserinde değindiği bir diğer konuda sürgünün aile bireylerinin psikolojilerini olumsuz yönde etkilemesi ve bu nedenle aile bireyleri arasında bazı gerginliklerin meydana gelmesidir. Yazar, annesinin evde tehcir yasaklılarını saklaması nedeniyle babasına güvenmediğini ve bu yüzden evde sürekli bir gerginlik ortamı olduğundan bahsetmektedir.

Totovents’in kitabı ise farklı olarak çocukluk anılarından hareketle kaleme alınmış bir eser olduğundan, daha çok 1890’lı yıllardan başlayıp 1908’e kadar devam eden bir dönem anı roman türünde kaleme alınmıştır. Aile bireylerinin birbiri ile olan ilişkileri, köy hayatı, günlük yaşam, gelenek ve görenekler ve daha bir çok sıradan konunun son derece akıcı bir üslupla kaleme alındığı bu eserde Totovents, bir çocuğun gözüyle babasının ölümünü ise şöyle kaleme almıştır:

“Yılbaşı gecesi, biz çocuklar Noel Baba’nın yeni yıl hediyelerini beklerken ölüm kapımızı çaldı, babamın elini tuttu. Dostça tokalaştılar. Evden kol kola çıktılar, bembeyaz karların üzerinde yürüyüp gözden kayboldular. Gittiler, bir daha da geri dönmediler...”

Hikayede Heranuş’un sürgün yıllarında henüz çocuk olduğu için Çermik jandarma karakol komutanı Hüseyin Onbaşı tarafından evlatlık olarak alındığı ve kendisine iyi bakıldığına da değinilmektedir. Sürgünle birlikte aile bireylerinin büyük bir çoğunluğundan haber alınmadığını belirten yazarın eser boyunca sergilediği tutumunun yukarıda eserlerini incelediğimiz Krikor Ceyhan ve Vahan Totovents’e oranla biraz daha negatif olduğunu görmekteyiz.

Sürgün yıllarında henüz küçük bir çocuk olduğundan dolayı çevresindeki gelişmelere bir anlam veremeyen Heranuş’un, babaannesi tarafından sakinleştirildiği anlatılırken satır aralarında babaannenin “Kaygılanmayın, her şey düzeler, giden-

ler geri gelir, siz o zaman çocuktunuz, çoğunuz bilmezsiniz, yirmi yıl önce de köylerimiz böyle basıldı, boşaltıldı. Hepimiz sürgün edildik.”¹² ifadesi ile daha öncede bu tür uygulamalara maruz kalındığı yönünde bir intiba uyandırılmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır.

İncelemekte olduğumuz diğer iki esere oranla sürgün ve göç temasının bu eserde daha yoğun ve daha negatif bir bakış açısıyla ele alındığı da dikkatlerden kaçmamaktadır. Ayrıca yine bu eserde farklı olarak sürgüne şahit olan yada doğrudan göç etmek zorunda kalan çocuklarında olduğu iddialarına yer verildiği görülmektedir.

“Kaynanasının sözünü ettiği sürgün olayını dokuz yaşında yaşamış olan Heranuş’un annesi İsguhi de, çocukluk deneyimlerine dayanarak yaklaşan tehlikeni öncekilerden farklı olduğunu öngörmüş olmalı ki, kız kardeşlerini topladı ve onlardan saçlarını kesmelerini, yüzlerini çirkinleştirmelerini, dikkati çekmeyecek kötü elbiseler giymelerini istedi.”¹³

Yazarın eserinde üzerinde durduğu bir diğer tema da sürgün ve göç yıllarında “Türklerin masum Ermeni köylülerinin evlerinin basılmasına ve yağmalanmasına neden olduğu” yönündeki ifadeleridir. Buna göre sürgün yıllarında yazar “jandarmalar köyleri basmakta erkekleri ve kadınları toplayarak evlerini yağmalamakta ve daha sonra erkekleri öldürerek sadece kadınları serbest bıraktığını” iddia etmektedir:

“Sesler kesildikten bir süre sonra iki kanatlı büyük kapı açıldı ve avludaki kalabalığı, iki sıra oluşturmuş jandarmalar arasından geçirip Palu dışına çıkardılar. Burada, köylerine dönemleri için izin çıktığını, bu nedenle herkesin kendi köyüne dönmesi gerektiğini söylediler. Köye döndüklerinde, evlerinin yağmalandığını gördüler. Evleri, hiç vakit kaybetmeyen civardaki Müslüman köylülerce yağmalanmış, yatak-yorganları dahi götürülmüştü.”¹⁴

Sürgün yıllarında bir çok çocuğun çoğu zaman ailelerinin rızası ile Müslüman komşulara bırakıldığı, yada aile bireyleri sürgüne tabi tutulan çocukların bir kısmının yetimhanelere yerleştirildiği bilinen bir gerçektir. Ancak yazar bu eserde çocuklarında kadınlarla birlikte sürgüne tabi tutulduğunu ve bu zorlu yolculuğa

12 Fethiye Çetin, *Anneannem...*, s.43-45.

13 Fethiye Çetin, *Anneannem...*, s.44.

14 Fethiye Çetin, *Anneannem...*, s.45-46.

dayanamayan çocukların jandarmalar tarafından alıkonulduğuna, çocuklarından ayrılmak istemeyen annelere çeşitli işkenceler yapıldığına anneanesi Heranuş'un tanıklık ettiğini iddia etmektedir:

“Bu tartışma sürerken ansızın üstlerine atlayan adamlar, Heranuş'u ve Horen'i İsguhi'nin elinden kaptılar. İsguhi bütün gücünü toplayarak öne atıldı ancak jandarma Hernauş'u atına almıştı bile. Son bir hamle ile ata ulaştı, bir eliyle jandarmasının ayaklarını, diğer eliyle de Heranuş'u yakaladı ve çekiştirme başladı. Bu kadından kolay kolay kurtulamayacağını anlayan jandarma, kamçısını çıkardı ve İsguhi'yi kırbaçlamaya başladı. Kırbacın değdiği yerlerdeki dayanılmaz acıya rağmen İsguhi, Heranuş'u sınıksız kavradığı elini gevşetmiyor, bütün gücüyle kızını çekiştiriyor, bir yandan da kızını bırakması için jandarmaya kah ileniyor kah yalvarıyordu.”¹⁵

Çetin'in eserinde de diğer yazarlar gibi sürgün ve göçle birlikte dağılan aile bireylerinin yollarının bir daha bir araya gelmediği temasına da sık sık değinilmiştir. Yazar eserinde neredeyse 90 yıl önce cereyan etmiş olayları yaşlı anneanesinin nasıl olurda bu kadar detaylı bir şekilde hatırlayabiliyor yönündeki soruları bertaraf edebilmek için olsa gerek bu konuya kendince şöyle bir açıklık da getirmektedir:

“Anneannemin hafızası çok güçlüydü. Elli yıl önceki olayı anlatırken, olayın geçtiği güne ait en ince ayrıntıları hatırlar her seferinde bizi şaşırtırdı. Çok zekiydi.”¹⁶

Anneanne karakteri Heranuş'un, torunu Çetin'e hayatının son dönemlerinde çocukluk yıllarındaki sürgün ve göç yıllarını anlatmasıyla başlayan hikâye bir çok dramatize olayları da konu etmektedir. Yazar, Heranuş'un çocukluk anılarını neden kimseye paylaşmadığını ve sadece yazara anlattığını ise korumacı bir içgüdüyle açıklamıştır.

Bilindiği gibi sözlü tarih, bireysel tarihle toplumsal tarihin çakışma noktasında yer almaktadır. Çetin'de hazırlanmış olduğu bu eserde sözlü tarih yönteminden yararlanmıştır. Ancak Çetin'in eserindeki sözlü tarih verilerinin tarihsel bilgilerimizin dışında bazı bilgiler içerdiği görülmektedir. Tam da bu noktada tarihsel bilgi ile hafıza arasındaki ilişkiye değinmekte yarar vardır. Tarihsel bilgiler daha genel olarak anlatılırken sözlü tarih yoluyla anlatılan bilgilerde hafızadan da ya-

15 Fethiye Çetin, *Anneannem...*, s.47.

16 Fethiye Çetin, *Anneannem...*, s.5.

rarlanıldığından dolayı ya da kişinin doğrudan kendi geçmişiyle ilgili bir konu söz konusu olduğunda bunu daha ayrıntılı ele almak söz konusu olabilmektedir.

Sonuç

Görüldüğü gibi yazın eserleri toplumların dilini, dinini, eğitimini, sosyal yaşamlarını ve kültürlerini yansıttığı için önemli bir iletişim kaynağıdır. Ayrıca yazınsal eserleri kültürlerin dışarıya açıldığı bir pencere olarak da düşünenecek olursak köprü vazifesi gördükleri kendiliğinden ortaya çıkacaktır. Bu nedenle yazınsal eserler bir yandan içinden doğdukları kültürleri başka ülkelere tanıtırken bir yandan da başka ülkelerin kültürlerini eleştirebilmektedir. İşte tüm bu etkileşimler imge yoluyla gerçekleştirilmektedir. Yani imgenin oluşumunda siyasal, ekonomik, kültürel, dini ve tarihi konuların önemli bir etkisinin olduğu görülmektedir.

Bu çalışma sırasında elde edilen verilerden hareketle toplumların birbirini algılamasında imgenin güçlü bir işlevi olduğunu söylemek mümkündür. Özellikle edebiyat eserlerinde yaratılan imgelerin, toplumlar arası diyalogun iyileştirilmesi ya da toplumlar arası diyalogun koparılmasında önemli bir rol oynadığı ortaya çıkmıştır. Son derece geniş bir topluma hitap eden ve toplum belleğinin oluşmasında önemli bir katkısı olan edebiyatın azınlık ve çoğunluk arasındaki ilişkinin şekillendirilmesindeki rolünü de görmekteyiz. Böylelikle eserlerini incelediğimiz Kirkor Ceyhan, Fethiye Çetin ve Vahan Totovents'in eserlerindeki sürgün ve göç temalarından hareketle söz konusu yazarların eserlerinde Türkleri ötekileştirdiği anlaşılmaktadır. Ayrıca bu çalışmada çeşitli dönemlerde farklı yazarların sürgün ve göç algılamalarının dönemin siyasal, ekonomik ve sosyal yapısına göre değişkenlik arz ettiği sonucu da ortaya çıkmıştır. İncelenen yazarların eserlerinde genel olarak topluma, toplumdaki siyasal, ekonomik, dini ve sosyal ilişkilerdeki dengesizliklere karşı bir tür tepki olduğu da hissedilmektedir. Yazarların sürgün ve göç temasını işlerken üzerinde durdukları bir diğer hususun da azınlık nüfusunun içgüdüsel olarak daima kendisini yaşadığı toplumdan soyutlama ihtiyacıdır.

İncelenen üç eserde de genel olarak sürgün ve göç temasına farklı sıklıkta yer verildiği görülmüş ancak bu temanın okuyucu üzerindeki etkilerinin birbirinden tamamen farklı olduğu görülmüştür. Örneğin Ceyhan'ın eserindeki göçün nedeni, aile büyüklerinin Ermeni kaçakları saklamaları olarak gösterilirken, Çetin'in eserindeki sürgünün nedeni ise tamamen etnik kökenleri nedeniyle sürgün edilen ailelere bağlanmıştır. Öte yandan Totovents ise söz konusu sürgüne herhangi bir gerekçe göstermemiş; hatta bu temayı ele almamıştır.

Sürgün ve göç teması incelenirken anlatılan olaylardaki söylemlerin günümüze yaklaşıldıkça daha negatif ve anlatılan hikâyelerdeki olayların da daha trajik bir hal aldığı sonucuna varılmaktadır. Bu söylemlerin belkide psikolojik boyutuyla incelenmesi gerekmektedir. Özellikle 1970 yada 1950'lerde kaleme alınmış eserlerde sürgün ve göç teması böylesine ayrıntılı trajik ölümleri konu edinmezken 2004 basımlı bir kitapta 1915 olayları sırasında yaşandığı iddia edilen olayların daha önceki yıllara oranla çok daha travmatik hale getirilmesi konunun psikolojik boyutunu bir kez daha gündeme getirmektedir. Örneğin eserde geçen "...kadın erkek hepsini toplayıp Palu'ya götürdüklerini, erkekleri kesip nehre attıklarını, nehrin günlerce kan aktığını ve sonra sürgün yolunu..." şeklindeki ifadelerden de anlaşılacağı üzere olayın kahramanı Heranuş'un bizzat şahit olmadığı olayların da sanki yaşanmış gibi anlatılması yada yazarın Heranuş'un anlattıklarından bu tür sonuçlara varması sorunun psikolojik boyutuna işaret etmektedir. Yine aynı eserde sürgün ve göç sırasında bir annenin yolculuğa dayanamayarak iki çocuğuyla birlikte kendini de suda boğarak öldürdüğü, hamile kadınlara türlü işkencelerin yapıldığı, hasta ve yürüyemeyenlerin öldürülerek cesetlerinin yol kenarlarına bırakıldığı gibi son derece dehşet verici hikâyelere de rastlanmaktadır.

Ayrıca Çetin'in eserinde yazar tarafından başta dönemin yönetimi olmak üzere bir çok kuruma karşı çeşitli eleştirilere yer verilerek, söz konusu dönemdeki sürgün ve göçün birer sorumlusu yada suçlusu aranırken Ceyhan'ın eserinde bunun tam tersi bir durum söz konusudur. Öte yandan söz konusu döneme tanıklık etmiş olan bir yazar olmasına rağmen Totovents'in Ceyhan ve Çetin'den farklı bir tutum sergilemesi, yazarın o dönemde yaşının küçük olmasına bağlanmıştır. Ancak aynı konu Çetin'in eserinde de söz konusu olmasına rağmen yani yazarın anneanesi Heranuş'un da sürgün ve göç yıllarında küçücük bir çocuk olmasına karşın tüm detayları hatırladığı görülmektedir.

İncelenen üç eserde de yazarların sürgün ve göç temasına ortak olarak yer verdiği ancak bu temanın ele alınış biçiminin her üç eserde de farklı şekillerde ve boyutlarda olduğu anlaşılmaktadır. İncelenen ilk eserdeki sürgün ve göç teması diğer eserlere oranla daha çok üstü kapalı bir biçimde verilmiştir. Bu eserin yazarı olan Ceyhan'ın Çetin gibi doğrudan tehcire tanıklık etmediği daha çok sürgün ve göç yıllarını aile büyükleri aracılığıyla öğrendiğini görmekteyiz. Ancak Totovents'in ise bu iki yazardan farklı olarak doğrudan sürgün ve göç yıllarına şahitlik etmiş olan bir yazar olarak bu konuya eserinde çok az değinmiş olması kendi içinde çelişki yaratan bir durum arz etmektedir. Nitekim Çetin'in de diğer iki yazar gibi 1915 olaylarını, tehcir, göç yada sürgün temalarını aile büyüklerinin anılarından hareketle kaleme aldığı görülmektedir. İncelediğimiz eserlerde ortak noktalardan

biride söz konusu sürgün ve göç yıllarına tanık olan kişilerin o yıllarla ilgili olarak “O günler gitsin, bir daha geri gelmesin...” şeklindeki ifadeleri olmuştur.

Sonuç olarak Ermeni yazarların eserlerinde anlatılan sürgün ve göç temalarının oluşumunda I. Dünya Savaşı'nın ve Tehcirin yanı sıra doğal olarak siyasi, sosyal ve ekonomik nedenlerin de önemli bir katkısının olduğunu söylemek mümkündür. Her toplumun edebiyatında belli başlı bazı konuların etkisini uzun yıllar sürdürdüğü, bu devamlılığın Ermeni edebiyatında ise genel olarak 'sürgün' ve 'göç' temaları olarak karşımıza çıktığı görülmektedir. Bugün sadece Türkiye'de değil yurtdışında da Ermeni edebiyatıyla ilgili yazılan eserlerde bu temaların konu edildiği görülmektedir. Özellikle yurtdışında yaşayan Ermenilerin edebi eserlerinde bu temaların yanı sıra Türk nefretinin de ileri boyutlarda işlendiği ve söz konusu eserlerde Türklerin adeta “ötekileştirildiği” görülmektedir. Türklerin edebiyat yoluyla böylesine “ötekileştirilmesi”, toplumlar arası iletişim görevi üstlenen edebiyatın doğasına da uymamaktadır. Edebiyatın geçmişin bilgisini bize aktarma özelliği de dikkate alındığında, bu konuyla ilgili çalışmaların genişletilerek sürdürülmesi gerektiğini bir kez daha görmekteyiz.

ERMENİSTAN ULUSAL GÜVENLİK STRATEJİ BELGESİ ÜZERİNE ANALİTİK BİR İNCELEME

Enver Ömür POLAT

ASAM, Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Uzmanı
eopolat@eraren.org

Öz: *Bu yazı, 7 Şubat 2007 tarihinde Ermenistan Cumhurbaşkanı tarafından kabul edilen ve böylece geçerlilik kazanan Ermenistan Ulusal Güvenlik Strateji Belgesi'nin oluşum sürecine değindikten sonra belgeyi bölüm bölüm incelemeyi ve Ermenistan'ın tehdit algulamalarını saptamayı amaçlamaktadır. Türkiye'de henüz pek üzerinde durulmamış olunan bu belgenin Türkiye, Azerbaycan ve bu iki ülkeyi doğrudan ilgilendiren bölümlerin altı çizilerek analizi yapılmaya çalışılmaktadır.*

Anahtar Kelimeler: *Ermenistan, Ulusal Güvenlik Stratejisi, Azerbaycan, Dağlık-Karabağ, Türkiye.*

Abstract: *This article aims to analyze Armenia's National Security Strategy Paper, which was approved by the Armenian President in February 7, 2007. All sections of the paper will separately be discussed to determine the security threats which are being listed in the Paper. A special focus will be given to those parts of the Paper which deal with Turkey, Azerbaijan and issues related with these countries.*

Key Words: *Armenia, National Security Strategy, Azerbaijan, Nagorno-Karabagh, Turkey.*

Giriş

Ermenistan Cumhuriyeti, Kasım 2006'da Ulusal Güvenlik Strateji Belge tasarısını, metne son şeklinin verilmesi ve onaylanması için tartışmaya açmıştı. Belge, oluşum süreci içinde önce, başkanlığını o zamanki Savunma Bakanı ve şimdiki Başbakan Serj Sarkisyan'ın sürdürdüğü, Kurumlararası Komisyon tarafından uzun süre değerlendirilmiş ve 26 Ocak 2007 tarihinde, kamuya duyurulmayan bir Milli Güvenlik Kurulu toplantısında kabul edilmiş¹; aradan 2 hafta geçtikten sonra da, 7 Şubat 2007'de Cumhurbaşkanı Robert Kocharian tarafından onaylanmıştır. Belgenin tasarılayıcıları, 27 sayfada Ermenistan'a yönelik

1 "Armenian Security Strategy Approved", <http://www.armeniandiaspora.com/ADC/news.asp?id=2016>

halen mevcut ve gelecekte ortaya çıkabilecek iç ve dış tehditleri saptamak suretiyle, bunların nasıl göğüslenebileceğini, ya da erken teşhisle nasıl engellenebileceğini belirlemeye çalışmışlardır.

Bu inceleme, güvenlik açısından zor sayılabilecek bir bölgede bulunan, demokratikleşme yolunda ilerlemeye çalışan ve halen bağımsızlık sonrası geçiş döneminin bilinen özelliklerini yaşayan Ermenistan'ın, Ulusal Güvenlik Strateji Belgesi'nin oluşum sürecini, hedeflerini ve etki alanlarını saptamayı amaçlamaktadır. Türkiye'de henüz yeterince yankı bulmadığı gözlenen Belge'de, sorunlu bir komşumuz olan Ermenistan'ın, Türkiye'ye ve Azerbaycan'a geniş yer vermekten öteye, uluslararası ilişkiler boyutunda ülkemizi ilgilendirecek bazı önemli hususlara da değinilmiş olması dikkati çekmektedir.

İnceleme kapsamında önce, Ermenistan Cumhuriyeti Ulusal Güvenlik Strateji Belgesi'nin, oluşum süreci ve bu meyanda katkısı olan kurum ve ülkeler gözden geçirilecek, akabinde Belge'nin yapısı ve içeriği ele alınacak; son olarak da Türkiye ve Azerbaycan'ı ilgilendiren noktalara değinilmeye çalışılacaktır.

Ermenistan Ulusal Güvenlik Stratejisi Sürecinin Gelişimi

Ermenistan'da bir Ulusal Güvenlik Stratejisi hazırlanması çalışmalarının 1994-1995 yıllarında başladığı bilinmektedir. O dönemde, Başbakanlık görevini yürüten ve 1999'da Meclis'e yapılan bir baskında öldürülen Vazgen Sargsyan, bir "Savunma ve Seferberlik Doktrini" üzerinde çalışmaya yönelmişti. Daha sonraları Savunma ve Dışişleri Bakanlıkları tarafından oluşturulan bir çalışma grubunun Belge'ye temel teşkil eden bazı taslakları hazırladığı görülmüştür. Ancak, daha 1997 senesinde henüz kimin veya hangi kurumun bir Savunma Doktrinine onay verebileceğinin belli olmaması, projenin akim kalmasına yol açmıştı.² Bu bağlamda Ermenistan Milli Güvenlik Kurulu'nun yetkisinin sınırlı oluşuna dikkat çekmekte yarar vardır. Kurul, nadiren bir danışma organı olarak toplanmaktadır. Toplandığı zamanlarda da, daha çok önceden kabul edilmiş kararları benimsemekten ve yürürlüğe koymaktan öteye bir işlevi bulunmamaktadır. Bu durumun temelinde ise, Kurulu yöneten Savunma Bakanı'nın ülkenin tüm güvenlik sistemine ve askeri yapısına hükmeden siyasi gücü yatmaktadır. (Bu durum, Ermenistan'ın yeni Ulusal Güvenlik Strateji Belgesi'nin, dönemin Savunma Bakanı Serj Sarkisyan'ın denetimi ve yönetimi altında geliştirilerek, sonuçlandırılabilmiş olmasının gerekçesine de açıklık getirmektedir.)

2 "Does the Republic of Armenia need a concept of national security?" http://www.caucas.co/home_eng/

Hiç şüphesiz, Ermenistan'ın iç ve dış güvenlik alanlarındaki zaafı, bir Ulusal Güvenlik Stratejisi Belgesi oluşturulması düşüncesinin de hareket noktasını teşkil etmektedir. Bunun sadece fiziksel, yani askeri ve iç güvenlik alanlarını kapsayan ihtiyaçlardan değil, aynı zamanda, ekonomik, sosyal, kültürel ve ülkede demokrasinin biçimlenmesiyle ilgili önemli eksikliklerin zorlamasıyla ortaya çıkan bir tablodan kaynaklandığı söylenebilir. Ulusal Güvenlik Stratejisi Belgesi'nde askeri dış ve iç tehditler öne çıkmakla beraber, bunlara daha ziyade siyasi içerikli yanıtlar arandığı görülmektedir. Fiziksel gücün kullanımına esas teşkil etmesi öngörülen temel metin ise, Askeri Doktrin Belgesi tasarısıdır. Yukarıda belirtildiği gibi, daha önce de sonuçlandırılmaya çalışılmakla beraber, bir türlü hayata geçirilemeyen bu belgenin, gözden geçirilmek üzere Rusya, ABD ve NATO'daki uzmanlara da iletilmiş³ olması dikkat çekici bir gelişmedir. Ayrıca, Aralık ayında Cumhurbaşkanı'nın onayına sunulması beklenen bu belgenin de, yine o zamanki Savunma Bakanı'nın yönetimi altında geliştirilmiş olmasının bir rastlantıyla izah edilemeyeceği açıktır.

Ulusal Güvenlik Strateji Belgesi'nin Oluşturulması

Ulusal Güvenlik Stratejisi Belgesi'ni şekillendirmek üzere Ermenistan Cumhurbaşkanı Robert Kocharian'ın 15 Aralık 2005'te verdiği talimatı çerçevesinde, ilgili kurumların temsilcilerinden meydana gelen bir Kurumlararası Komisyon kurulmuştur. Komisyon, kurumların üst düzey yöneticileri, Meclis üyeleri ve projenin Akademik Danışmanı Tümgeneral Dr. Hayk Kontanjyan ve ekibinden oluşmaktadır.⁴

Komisyon Şubat 2005'te, Ermeni Ordusu'nun üst düzey subaylarının da katıldığı bir toplantısında, Savunma Bakanı Sargasyan tarafından sunulan "Ermenistan Cumhuriyeti'nin Ulusal Güvenlik Stratejisinin Sınır Taşları" isimli raporu, çalışmalarının temeli olarak kabul etmiştir. 17 Şubat – 20 Haziran tarihleri arasında gerçekleştirilen 7 oturumda, Komisyon tarafından Rapor'un önemli bölümleri kesimler halinde incelenmiş; teklifler ve değişiklikler hem bu oturumlarda, hem de komisyon üyelerinin, kendi kurumlarında yapılan toplantılarda tartışılmış ve bir sonraki oturumlarda onaylanmış, ya da reddedilmiştir. Bu süreçte, içerikle ilgili ve redaksiyon amaçlı toplam 615 değişiklik sunulmuş ve uzmanlarla yapılan istişareler sonucunda bunların büyük bir bölümü kabul edilmiştir.⁵

3 The Messenger, "Armenia Consults Russia, NATO and US on Military Doktrine", 29 Ekim 2007.

4 Sargisyan, Serj, Ulusal Güvenlik Strateji Belge Tasarısı ile ilgili olarak Ulusal Meclise sunulan Rapor, 1 Aralık 2006.

5 Sargisyan, Serj, Ulusal Güvenlik Strateji...

Ulusal Güvenlik Stratejisi Belgesi, tasarı aşamasında bir “şeffaflık” göstergesi olarak, Ermenistan Savunma Bakanlığı’nın internet sitesine konulmuş, bilahare, daha geniş bir kitleye ulaşabilmesini sağlamak iddiasıyla, Savunma Bakanlığı bünyesindeki Milli Strateji Araştırmaları Enstitüsü’nün bir yayını olan Haykakan Banak (Ermeni Ordusu) isimli dergide yayınlanmıştır.

Dış Destek ve Değerlendirme Çalışmaları

Strateji Belgesi oluşturulmasının başlangıç tarihi resmi olarak 2005 yılı olsa da, Savunma Bakanlığı içerisinde evvelce bazı hazırlık çalışmalarının yapıldığı, bu bağlamda, Belge’nin oluşumuna katkı sağlayabilmelerine olanak tanımak amacıyla, bazı Savunma Bakanlığı personelinin eğitimden geçirildikleri bilinmektedir. Bakanlığın bu konuda yoğunlaşan öndegelen bir personelinin, George J. Marshall Stratejik Araştırmalar Merkezi’nde, RAND Ulusal Güvenlik Araştırma Şubesi’nde ve ABD Ulusal Savunma Üniversitesi’nde uzun süreli eğitim gördükten sonra, 2004 yılında “Ulusal Güvenlik Stratejisini Geliştirmeye yönelik bir Metodoloji Monografisi” isimli bir tez yazdığı ve bunu da başarılı bir şekilde savunduğu anlaşılmaktadır. Zira, Ermeni Dışişleri Bakanı’nın, bu tezin Rusya’nın ulusal güvenlik konusundaki deneyimini ve batılı ülkelerin strateji oluşturma metodolojisini yansıttığı görüşünü dile getirdiği dikkati çekmektedir. Metodolojinin, Rus Kamu Hizmetleri Akademisi, ABD Ulusal Savunma Üniversitesi ve NATO ülkelerinden Bulgaristan, Almanya, Estonya, Letonya, Polonya, Litvanya, İngiltere, Romanya ve Slovenya’nın önde gelen uzmanlarından alınan görüşler doğrultusunda geliştirildiği de açıklanmıştır.

Güvenlik Strateji Belgesi tasarısı, dünya üzerinde ulusal güvenlik konusunda uzmanlaşmış merkezlerce de değerlendirilmiştir. Bunlar arasında, ABD Ulusal Savunma Üniversitesi, NATO Üyesi Avrupa Ülkeleri Uluslararası Güvenlik Danışma Grubu, RAND Ulusal Güvenlik Araştırma Şubesi ve Rus Kamu Hizmetleri Akademisi’ni saymak mümkündür. Bu değerlendirmelere yönelik işbirliğinin, üst düzey devlet yetkilileriyle, örneğin, ABD Savunma Bakanı Donald Rumsfeld ve Rusya Federasyonu Ulusal Güvenlik Kurulu Başkanı Igor Ivanov arasında, önceden varılan mutabakat sonucunda hayata geçirildiği anlaşılmaktadır. Değerlendirmelerin akabinde, genel olarak belgenin metodolojisi ve bilimselliğinin övülmesine mukabil, içerik ile ilgili olarak bilgi verilmesinden özenle kaçınıldığı dikkati çekmektedir.

Ulusal Güvenlik Stratejisi Belgesi'nin Yapısı ve İçeriği

Belge yedi ana bölümden oluşmakta, bazı bölümlerde ise alt başlıklar bulunmaktadır. İlk beş bölüm tanımlayıcı ve genel-teorik işlevler itibarıyla düzenlenirken, son iki bölüm ulusal güvenlik ile ilgili ülke ve bölge sorunları belirtilmek suretiyle incelenmektedir.

Birinci Bölüm, Belge'nin Ermenistan Ulusal Güvenlik Stratejisi'nin ana kaynağını oluşturduğunu kaydetmektedir. Kısa olması ile dikkat çeken bu bölümde, Ermenistan'ın ulusal güvenliği ifadesiyle şu tanıma yer verilmektedir: "Ulusal Güvenlik Stratejisi Belgesi, devlet siyasetinin temel prensiplerini sistematik olarak sunan, birey, toplum ve devletin güvenliği, kimliğin korunması ve Ermenilerin yüksek seviyede gelişimini konu alan devlet düzeyindeki siyaset belgesidir. Ermenistan Ulusal Güvenlik Strateji Belgesi ülkenin her alanındaki faaliyetlerini tek devlet siyaseti ile düzenli olarak planlamayı amaçlamaktadır."

"Ermenistan'ın Ulusal Güvenlik Prensipleri" başlığını taşıyan **ikinci bölümde** ise, dört alt başlık halinde ulusal güvenliğin ana ilkeleri aktarılmaktadır:

a) *Ermenistan Cumhuriyeti'nin Ulusal Güvenliği*: Ermenistan sınırları içindeki herkes ve dışında yaşayan tüm Ermeni kökenli kişilerin kültür, inanç, ekonomik hak ve sosyal yapılanmalarına ilişkin düzenlemeler ile Ermenistan Cumhuriyeti'nin devlet güvenliği Ermenistan tarafından sağlanır.

b) *Ulusal Güvenliğe Karşı Ana Tehditler*: Ermenistan'ın egemenliği, bağımsızlığı ve toprak bütünlüğünü tehlikeye atan, Ermenistan sınırları içindeki herkesin ve dışında yaşayan tüm Ermeni kökenli kişilerin hayatına, manevi ve kültürel değerlerine zarar verme eğiliminde bulunan ve Ermenistan'ın serbest piyasa ekonomisini ve demokratik sistemini tehdit suretiyle bağımsız bir ülke olarak gelişmesini önlemeye çalışan tüm unsurlardır.

c) *Ulusal Güvenlik için Temel Güvence*: Demokratik değerlerin, devletin, toplumun, kişinin, temel hak ve özgürlüklerinin ve Ermeni halkı ile Ermenistan sınırları içinde yaşayan tüm etnik toplulukların gelişiminin garanti altına alınması ve korunması öngörülmektedir.

d) *Ulusal Güvenliğin Sağlanması*: Ermenistan'ın anayasal demokratik sistemini, sivil toplum yapısını ve onun varlığını, kimliğini, gelişimini tehdit eden unsurları önceden belirlenerek etkisiz hale getirilmesidir.

“Ermenistan’ın Ulusal Çıkarları, Hedefleri ve Sorumlulukları” başlıklı **üçüncü bölümde**, ulusal çıkarların elde edilmesine yönelik ana kavramlara yer verilmektedir:

Hedefler: Bu bölümde, Ermenistan’ın ulusal çıkarları ile ilgili hedefler sıralanmaktadır. Bunlar, Ermenistan’ın gelişimi ve halkının refahının sağlanması, ifade özgürlüğü, insan haklarına saygı, sürekli ekonomik istikrar ve nüfus artışının temini gibi konulardır. Bölümde, bölgede istikrar ve kalıcı barışa katkı suretiyle komşu ülkelerle iyi ilişkiler kurulması ve ülkenin uluslararası rolünün pekiştirilmesi ifadeleri dikkat çekmektedir.

Sorumluluklar: Bu bölümde, yukarıda belirtilen hedeflere ulaşılabilmesi için üstlenilmesi gereken sorumluluklar sıralanmaktadır. Bu bağlamda, kişinin ve toplumun sosyo-kültürel yapısının korunması gereğine dikkat çekilmekle beraber, daha çok devletin üniter, anayasal ve fiziki yapısının güvence altına alınmasıyla, ülke düzeninin sağlıklı bir şekilde işlemesine katkı yapan tüm unsurların faaliyetlerinin, herhangi bir aksamaya mahal verilmeksizin, sürdürülebilmesini sağlayacak önlemler belirtilmektedir. Bunlara ilaveten, terör, uyuşturucu maddeler ve insan ticareti gibi konuların uluslararası mahiyetine de dikkat çekilmektedir.

Dördüncü bölüm, “Ermenistan’ın Uluslararası Alanda Demokratik Gelişimi” başlığı altında toplanmıştır. Öncelikle, Ermenistan’ın henüz bağımsızlık sonrası geçiş döneminin sıkıntılarını yaşadığı ve bu bağlamda bulunduğu bölgenin istikrarlı olmadığına değinilmektedir. Ülke güvenliği açısından istikrar unsurunun önemine dikkat çekilirken, çözüm olarak Ermenistan’ın ve bölge ülkelerinin demokratik değerlere kavuşmaları gereğine vurgu yapılmakta; Ermenistan’ın güvenli bir gelişim sağlayabilmesi için “devlet seviyesinde iç ve dış güvenliği temin edecek iyi hesaplanmış ve dengelenmiş faaliyetlerin koordinasyon içinde yürütülmesi” gereği vurgulanmakta ve bu amaçla, demokratikleşmenin ülkenin istikrar içinde gelişimi ve uluslararası entegrasyonun sağlanmasında en önemli aracı teşkil ettiği kaydedilmektedir.

Beşinci bölüm, “Ermenistan’ın Güvenliğine Yönelik Tehdit ve Meydan Okumalar” başlığı altında, ülkenin gelişimini hedef alan simetrik ve asimetrik, iç ve dış tehdit algılamalarını sıralamaktadır:

Simetrik Dış Tehditler

- Ülke nüfusunun fiziksel varlığına yönelik tehditler,
- Ülke bağımsızlığına, egemenliğine ve toprak bütünlüğüne tecavüz,

- Karabağ sorununun Azerbaycan tarafından askeri yöntemlerle çözülmeye çalışılması,
- Ülke içinde sivil savaş tehlikesi veya komşulardan kaynaklanarak ülkeye yönelebilecek askeri operasyonlar,
- Askeri-siyasi koalisyonların bozulması veya koalisyonlardan çekilme olasılığı,
- Düşman koalisyonların kurulması veya güçlenmesi,
- Ermenistan ekonomisine zarar vermek isteyen yabancı tehditler,
- Yabancı ülke istihbarat örgütlerinin bölücü operasyonları,
- Ermenistan'ın siyasi, ekonomik, kültürel ve iletişim alanlarında izolasyonu,
- Ermenistan'a yönelik olarak uluslararası platformlarda olumsuz düşüncelerin doğmasına neden olan ve uluslararası itibara zarar veren dezenformasyon faaliyetleri.

Asimetrik Dış Tehditler

- Gayri nizami askeri kuvvetlerin Ermenistan'a karşı kullanılması,
- Ermeni diasporasının ulusal ve kültürel kimliğinin zayıflaması,
- Uluslararası terörizmin yayılması ve ülkeye sızmasını kolaylaştırmak amacıyla kitle imha silahları ve uyuşturucu ticareti, kara para aklama yöntemleriyle terörizmin finanse edilmesi,
- Bulaşıcı ve salgın hastalıkların yayılması,
- Doğal ve teknojenik felaketler.

Simetrik İç Tehditler

- Devlet işlevlerinin ve siyasi sistemin gelişiminin engellenmesi,
- Sivil toplum örgütlenmesinin sınırlandırılması,
- İnsan haklarının gelişimine engeller çıkartılması,
- Sosyal adaleti sağlamada devlet güvencesinin eksikliği,
- İç güvenlik ve yargı işlevinin aksamaması,
- Devlet yönetimi altındaki mali-iktisadi mekanizmaların yetersizliği ve finans sisteminin dengesizliği,
- Güvenilir enerji kaynakları ve milli iletişim alanında devlet hakimiyetinin yetersizliği,
- Ekonomide tekelleşmenin yoğunlaşmasını hızlandıran gelişmeler,
- Ekonominin çeşitli sektörlerinde ve özellikle istihdamı belirleyen insan kaynaklarının kullanımında dengesizliğe yol açan olumsuz ve yetersiz devlet faaliyetleri,
- Bilim ve eğitimin sosyal ve ekonomik yapı içindeki rolünün azalması,
- Manevi-kültürel mirasın korunması ve geliştirilmesi açısından devlet faaliyetlerinin yetersiz düzeyde kalması,

- Devletin, bağımsız bir devlete yakışır değerler sistemi geliştirmede özellikle gençler açısından yeterli çaba içinde olmaması,
- Doğal kaynakların yönetiminde verimsizlik ve devletin bu alanda bilgi temini yönünden eksiklik içinde bulunması.

Asimetrik İç Tehditler

- Sosyal sınıflar arasındaki farklılığın ve özellikle fakirliğin artması,
- Kayıt dışı ekonominin önemli boyutlara ulaşması,
- Sosyal güvenlik ve istihdamı düzenleyen sistemlerin çökmesi,
- Milli kimliğin, manevi ve ahlaki değerlerin bozulması,
- Düşünce özgürlüğünün sınırlandırılması sonucu ortaya çıkan bilinçsizliğin toplumsal gerilemeye yol açması,
- Toplum ve devlet ilişkilerinin yozlaşması,
- Rüşvet başta olmak üzere yolsuzluk ortamının gelişmesi,
- Kamu otoritesine karşı toplumun güveninin kaybolması,
- Devletin demokratik yönetimi bağlamında sivil toplumun rolünün azalması,
- Toplum içerisinde hoşgörüsüzlüğün yoğunlaşması,
- Düşük doğum oranı, hastalık ve ölüm oranlarında gözlenen kötüleşme sonucu ortalama yaşam beklentisi ve genel olarak demografik eğilimlerde gözlenen olumsuzluk,
- Hayat standardının düşüklüğü sonucu kontrolsüz ve yasadışı göçün yanısıra ülkenin bilimsel ve kültürel gücünün de erozyona uğraması,
- Ülke içerisinde salgın hastalıkların ortaya çıkması,
- Doğal ve teknolojik afetlerin sebebiyet verdiği olumsuzluklar,
- Doğal kaynakların tükenmeye yüz tutması.

Belge'nin en büyük ve en kapsamlı bölümü olan "Ermenistan'ın İç ve Dış Güvenlik Stratejisi" başlıklı **altıncı bölümü**, dört alt bölüm halinde sunulmaktadır:

1. Dış Güvenlik Stratejisi:

Ermenistan'ın Dış Güvenlik Stratejisi, ülkenin bölgesel işbirliği anlamında uygun bir oluşum modeli geliştirmesi, işlevsel bir güvenlik sisteminin yaratılması ve ortaklaşa çıkarlara uygun iyi komşuluk ilişkileri geliştirmesini amaçlamaktadır. Bu bağlamda, izlenmesi öngörülen ana görev tanımları aşağıdadır:

Savunma

- Ermenistan'ın dış askeri tehditlerden korunması,
- Ülke nüfusunun ve egemenliğinin, toprak bütünlüğünün ve sınırlarının dokunulmazlığının sağlanması,

- Uluslararası barış ve güvenliğe katkıda bulunacak girişimlere ortak olunması,
- Uyuşturucu ve kitle imha silahlarının satışının önlenmesi,
- “Dağlık Karabağ Cumhuriyeti’nin” bağımsızlığının ve güvenliğininin sağlanması.

Siyasal

- Uluslararası güvenlik sistemlerine uyum sağlanması,
- Diyalog sürecini ve bölgesel işbirliğini geliştirerek Ermenistan’ın uluslararası saygınlığının artırılması,
- Dağlık Karabağ sorununun adil ve barışçı bir çözüme ulaştırılması,
- Dağlık Karabağ’ın self determinasyon hakkını kullanmasının ve bunun uluslararası toplum tarafından tanınmasının sağlanması,
- Ermeni diasporasının dilsel-kültürel açıdan yabancılaşmasının ve ulusal kimliğinin zayıflamasının önüne geçilmesi.

Ekonomi

- Ermenistan’ın ekonomik gelişiminin sağlanması,
- Dış rekabet imkanlarının artırılması ve uluslararası platformlarda bu alanda başarılı olunması.

Enformasyon

- Ermenistan ile ilgili bilgilendirmenin, ülkenin uluslararası toplumla ilişkilerini olumlu yönde geliştirecek şekilde üretilmesi,
- Ermenistan’a yönelik dezenformasyon ve propaganda faaliyetlerinin önlenmesini amaçlayan tedbirlerin alınması.

Belge’de, “Ermenistan’ın Dış Güvenlik Stratejisinin Bölgesel Düzenlemesi” başlığı altındaki alt bölümde ise, ülkenin ortak sınıra sahip olduğu dört komşu ülkenin yanı sıra, çeşitli uluslararası kuruluş ve önde gelen bazı ülkelerle sürdürdüğü ilişkiler değerlendirilmektedir. Bu bağlamda, Ermenistan açısından “Bölgesel işbirliği için elverişli ortam, işlevsel güvenlik sistemi, iyi komşuluk ilişkilerinin sürdürülmesi ve diğer ülkelerle karşılıklı yararlı ilişkiler kurulması”nın bölge güvenliği açısından önemi açıklanmaya çalışılmaktadır.

Bu çalışmada, yukarıda değinilen dört ülkeden ikisine, Gürcistan ve İran’a bu bölümde yer verilirken, diğer iki ülke Türkiye ve Azerbaycan konusu ise, arz ettikleri önemden dolayı ayrı bir bölümde işlenecektir.

Gürcistan ile İlişkiler

Ermenistan, Strateji Belgesi'nde ifade edildiği şekliyle, Gürcistan ile ilişkilerini normal bir seyir içinde yürütmeye gayret etmekte ve mümkün olduğunca bu ilişkileri geliştirmek istemektedir. Ermenistan için coğrafi ve jeopolitik yönden büyük önem taşıyan Gürcistan kapısı, Dağlık Karabağ sorunu nedeniyle Türkiye ve Azerbaycan sınırlarının sorunlu olması ve bu ülkelerle diplomatik ilişki kurulmamasından kaynaklanan sıkıntılar muvacehesinde, Ermenistan'ın dış dünyayla bağını sağlayan tek çıkış noktasını oluşturmaktadır. Diğer taraftan, Gürcistan ve Ermenistan'ın çeşitli uluslararası kuruluşlarda ortak olmaları ve aynı programlar içinde yer almaları da, bölgesel kalkınmaya yardımcı olabilecek imkânları geliştirmelerine katkıda bulunmaktadır. İki ülkenin bu meyanda Avrupa Komşuluk Programı'na dahil olmaları, ulusal ve dini azınlıkların demokratik haklarının korunmasına alınması konusunda da ortak bir alan yaratmaktadır. Bu açıdan, Gürcistan'da Cevaheti bölgesindeki Ermeni azınlığı iki ülke arasında önemli bir bağ oluşturmaktadır. Nitekim, Strateji Belgesi'nin, Ermenistan hudutları içerisinde herkesi ve dışarıdaki tüm Ermeni asıllı unsurları koruma kapsamına almayı öngördüğü cihetle, özellikle komşusu Gürcistan'da ortaya çıkabilecek kaygı verici herhangi bir gelişmenin Cevaheti Ermenilerini tehlikeye atabileceği endişesini yansıtmaktadır.

Ermenistan'ın, Gürcistan ile ilişkilerinde kaygı duyduğu diğer önemli bir konu ise, Gürcistan-Türkiye ve Gürcistan-Azerbaycan arasında giderek geliştiği gözlenen ekonomik, ulaştırma ve askeri alanlardaki işbirliğidir. Ermenistan bu gelişmelerden rahatsızlık duymakta ve bu amaçla Gürcistan'la işbirliği ortamını bozmayı hedefleyen bazı öneriler yapmaktadır. Bu önerilerde, bir yandan askeri işbirliği ve bundan kaynaklanabilecek yararlar öne çıkartılırken, Sukhumi-Tiflis ve Gümrü demiryolu bağlantılarının yeniden faaliyete geçirilmesi gibi projelerle de, Gürcistan, ekonomik çıkarlarla cezbedilmeye gayret gösterilmektedir.

İran ile İlişkiler

Ermenistan, bölgede kendine göre ekonomik ve siyasi dengeleri sürdürebilme amacıyla İran ile ilişkilerine özel önem vermekte; İran'ın ekonomik, askeri ve kültürel potansiyelini değerlendirmeye çalışmaktadır. Bu bağlamda, Ermenistan'ın bölgesel dengelerin korunması açısından, İran'ın Dağlık Karabağ sorununun çözümünde etkili bir rol oynamasına ilişkin bir beklenti içinde olduğu görülmektedir. İki ülke arasında ticaret ve enerji konularında da işbirliğinin geliştirilmesi yönünde çalışmalar sürdürüldüğü, özellikle İran-Ermenistan enerji programı ve Ermenistan-İran arasında kurulması öngörülen demiryolu ve ikinci otoyol projelerine ağırlık verildiği dikkat çekmektedir.

Ermenistan açısından, Azerbaycan ile İran arasında zaman zaman gözlenen İslami birlik oluşturma girişimlerinin istismar edilmesi endişesi ön plana çıkmaktadır. Böyle bir gelişmeyi önlemek amacıyla Ermenistan'ın, İran ile kültürel anlamda da işbirliği arayışlarına girdiği ve İran'ın batılı ülkelerle gerginleşen ilişkilerinde uzlaştırıcı bir rol oynamaya çaba gösterdiği dikkati çekmektedir.

Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) / Ortak Güvenlik Antlaşma Örgütü (OGAÖ) ile İlişkiler

Ermenistan'ın, BDT içerisinde askeri alan da dahil olmak üzere tüm alanlarda aktif bir rol üstlenmiş görünse de, askeri güvenlik faaliyetleri açısından OGAÖ'ye öncelik verdiği anlaşılmaktadır. Kendi güvenliği açısından OGAÖ'yü daha yararlı bulduğu ve bu amaçla Rusya ile birlikte OGAÖ Kafkaslar programını sürdürdüğü görülmektedir. OGAÖ bünyesinde işbirliğinin geliştirilmesini kendi dış politikasının tamamlayıcı bir unsuru olarak gören Ermenistan, özellikle OGAÖ içinde uluslararası terörizm, silah ve uyuşturucu kaçakçılığı, uluslararası organize suç örgütleri ve diğer uluslararası tehditleri önlemeye matuf konularda bilgi ve istihbarat paylaşımına ağırlık vermektedir.

Birleşmiş Milletler (BM) ile İlişkiler

Ermenistan'ın BM kapsamında, ekonomik, insani yardım ve güvenlik konularındaki faaliyetlere ve işbirliğinin geliştirilmesine önem verdiği ve BM Güvenlik Konseyi bünyesindeki Terörizmle Mücadele Komitesi ile yakın işbirliği sürdürmeyi hedeflediği anlaşılmaktadır.

Avrupa Birliği (AB) ile İlişkiler

Ermenistan, jeopolitik açıdan ve yeni bir demokratik dünya düzeni felsefesinin yerleştirilmesi bağlamında AB ile ilişkilerine önem vermektedir. AB'nin Güney Kafkasya'da devreye soktuğu Komşuluk Programı, hem bölgedeki ekonomik işbirliğinin geliştirilmesine hem de güvenliğin ve karşılıklı güvenin artırılmasına yönelik rol oynaması düşüncesiyle Ermenistan tarafından kuvvetle desteklenmektedir. AB'nin, Ermenistan'ın en büyük ticari ortağı olmasının yanı sıra, bölgesel işbirliğinin geliştirilmesine yönelik faaliyetler kapsamında pazar ekonomisinin kurulmasına ve reform programlarının yürürlüğe koyulmasına sağladığı katkı da, AB ile ilişkileri Ermenistan açısından cazip kılmaktadır.

Avrupa Konseyi (AK) ile İlişkiler

Ermenistan, Avrupa Konseyi bünyesinde, kendi ülkesindeki demokratik reformların uygulanması çalışmalarına ve Avrupa Konseyi'nin özellikle Güney Kafkasya olmak üzere bölgesel güvenliğin artırılmasını öngören çabalarına önem atfettiğini vurgulamakta ve Konsey'in çeşitli organlarındaki faaliyetlerine katılmaktadır.

NATO ile İlişkiler

Ermenistan'ın NATO ile ilişkilerini gittikçe ileriye götürdüğünü ve gelinen aşamada bu ilişkilerin süreklilik arzeden yeni bir düzeye eriştiğini söylemek mümkündür. NATO ile ilişkilerin, özellikle, Münferit Ortaklık Faaliyet Programı (Individual Partnership Action Programme) çerçevesinde geliştirildiği dikkat çekmektedir. Program vasıtasıyla, Ermenistan'ın savunma mekanizmasına geniş açılı kurumsal reformları uyarlamak, güvenlik yapılarını yenilemek, Avrupa-Atlantik ilişkilerinde askeri etkileşimi ve askeri sisteme uyumu sağlamak amaçlanmaktadır. Ermenistan bu sayede, NATO'nun Barış için Ortaklık (Partnership for Peace) programı kapsamında savunma ve güç kullanım düzenlemelerinden ve Gözden Geçirme Belgesi'nden yararlandığını duyurmaktadır.

Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) ile İlişkiler

Dağlık Karabağ sorununun çözümüne yönelik müzakere ve görüşme süreci AGİT bünyesinde sürdürüldüğü cihetle, Ermenistan açısından AGİT ile ilişkiler önem taşımaktadır. AGİT-Minsk Grubu'nu desteklediğini açıklayan Ermenistan'ın, AGİT'in Avrupa'daki Konvansiyonel Birlikler ve Viyana Belgesi düzenlemelerinden, bölgedeki güvenlik ihtiyaçlarını karşılamada yararlandığı anlaşılmaktadır. Anılan örgütün, Ermenistan içindeki demokratik sürecin pekişmesi açısından da önem taşıdığı görülmektedir.

Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) ile İlişkiler

Ermenistan'ın sürdürülebilir gelişme ve ekonomik güvenliğin sağlanabilmesi açısından DTÖ bünyesindeki faaliyetlere devamlı ve aktif olarak katılma arayışı içinde olduğu anlaşılmaktadır. DTÖ, Ermenistan tarafından aynı zamanda, ülkeye doğrudan yabancı yatırım çekmenin ve ticaretin geliştirilmesinin bir aracı olmanın yanı sıra, iç pazarın ve fikir haklarının koruyucusu olarak uluslararası standartların ülkede yerleşmesine katkı sağlayan bir örgüt olarak algılanmaktadır.

Rusya Federasyonu ile İlişkiler

Ermenistan'ın Rusya ile ilişkileri genel anlamda stratejik bir doğaya sahiptir. Bu ilişki, Ermenistan'ın en üst düzeyde güvenlik güvencesini içermekte ve gerek ikili, gerek çok taraflı olarak sürdürülmektedir. Bu ilişkilerin kökü, iki ülkenin uzun süredir paylaştıkları müşterek stratejik çıkarlarda saklı bulunmaktadır. Ermenistan, Rusya Federasyonu ile 160 adet yüksek düzeyde ikili ve uluslararası anlaşmaya taraf olup, bu düzenlemeler iki ülke işbirliğinin çok yönlü olarak sürdürülmesini mümkün kılmaktadır. İki ülke arasındaki işbirliğinin daha ziyade askeri, ekonomi, enerji, bilim, eğitim ve bilgi teknolojileri alanlarını kapsadığı görülmektedir.

Ermenistan, topraklarında bulunan Rus askeri birliklerinin Ermenistan'a yönelik dış askeri tehdidi etkisiz kıldığı görüşünü taşımaktadır. Ermenistan ile Rusya arasındaki askeri işbirlik esas itibariyle aşağıdaki hedeflere yöneliktir:

- Ermenistan Cumhuriyeti Silahlı Kuvvetleri'nin askeri ve teknik ihtiyaçlarının karşılanması,
- Bölgede askeri güç dengesinin korunması.

İki ülke arasındaki askeri işbirliğinin üç yönde sürdürüldüğü de dikkati çekmektedir:

- Koalisyon oluşturulması,
- Birleşik hava savunma sistemi,
- OAGÖ bünyesinde işbirliği.

ABD ile İlişkiler

Ermenistan açısından ABD ile ilişkiler, demokrasinin yerleşmesi, süreklilik arzeden bir ekonomik kalkınmanın teşvik edilmesi ve ulusal güvenliğin sağlanması yönünden önem taşımaktadır. ABD, gerek bölge ülkelerine, gerek Ermenistan'a yönelik olarak, demokratik ve ekonomik reformlar ve sivil toplum bünyesinde demokratik sistemin yerleşmesine yardımcı olabilecek bölgesel süreçler bağlamında önemli bir rol oynadığı cihetle, iki ülke arasında çeşitli alanlarda müşterek işbirliği programlarının yürütüldüğü ve bunların ağırlıklı bir biçimde siyasi, ekonomik, sosyal, bilimsel, eğitim, kültürel diğer sektörleri kapsamakta olduğu; askeri işbirliğinin de ciddi boyutlara ulaştığı dikkati çekmektedir.

Askeri alanda sürdürülen programların en önemlileri arasında, askeri finans, uluslararası askeri eğitim, müşterek iletişim (ABD Avrupa Komutanlığı ile) ve devletten devlete sürdürülen ortaklık programlarını saymak mümkündür (örneğin Kansas eyaleti). Bu meyanda, NATO ile sürdürülen ikili ilişkilerin de genel olarak ABD üzerinden yürütüldüğü görülmektedir.

Müslüman Ülkelerle İlişkiler

Ermenistan Ulusal Strateji Belgesi'nde, Ermenilerin tarih boyunca Müslümanlarla birlikte yaşadıkları ve halen de bazı Müslüman ülkelerle milli, manevi ve kültürel kimliklerini koruyabildikleri vurgulanmakta; bu ülkelerle Ermenistan'ın iyi ilişkiler içinde olduğuna dikkat çekilmektedir. Belge'de "soykırım" kelimesine ilk kez, bu bölümde "soykırımdan kurtulan binlerce Ermeni topluluklarının Ermeni Müslüman ülkelere sığınmışlardır" şeklinde değinildiği görülmektedir.

2. İç Güvenlik Stratejisi

Belge'de, Ermenistan'ın iç güvenlik stratejisinin en önemli ögesinin, demokratikleşme olduğu vurgulanmaya çalışılmaktadır. Bu çerçevede, ulusal güvenlik stratejisinin öncelikleri doğrultusunda çeşitli devlet kurumlarının geliştirecekleri stratejilerin meydana çıkaracağı ortak bir devlet politikasının oluşturulmasının amaçlandığı dikkati çekmektedir. İç güvenlik stratejisinde takibi öngörülen ana görevler aşağıdaki şekilde belirlenmiştir:

Savunma

- Her türlü saldırıyı karşılayacak bir savunma gücünün oluşturulması,
- Ermenistan halkının fiziki güvenliğinin sağlanması,
- Ülkenin bağımsızlığının, egemenliğinin ve toprak bütünlüğünün korunması,

Siyasi-Hukuki

- Siyasi istikrarın, demokratik değerlerin ve öncelikli olarak insan ve vatandaşlık haklarının ve hürriyetlerinin korunması,
- Sivil bir toplum yapısının geliştirilmesi, demokrasinin yerleştirilmesi ve uluslararası entegrasyonu sağlamayı amaçlayan yasal bir zeminin yaratılması,
- Halkın ülke yönetimine en geniş şekilde katılımının sağlanması.

Kurumsal

- Demokrasinin tüm kurumlarıyla yerleşmesi,
- Kamunun kontrolünü sağlamak amacıyla, işleyebilir mekanizmaların yaratılması, yolsuzluğun ortadan kaldırılması.

Sosyo-ekonomik

- Sürdürülebilir bir ekonomik büyümeye ulaşılması,
- Halkın refahını artırmaya, sosyal adaletin güçlenmesini sağlamaya, sosyal uyumu önde tutan bilime dayalı bir ekonomi oluşturmaya yönelik akademik bir eğitim sisteminin kurulması,
- Kültürel ve manevi alanda gelişmeyi temin edecek güvenli bir çevrenin yaratılması.

Bilgi Edinme-İletişim

- Kamu duyarlılığının ve kişi haklarının korunmasına dayalı bir bilgi edinme politikasının yaratılması,
- Devlet sınırlarının korunmasını sağlayacak düzenleme oluşturulması,
- İletişim alt yapısının yenilenmesi ve iletişim teknolojilerinin geliştirilmesi.

Strateji Belgesi'nde yukarıda belirtilen görevlerin yerine getirilebilmesi amacıyla bazı reformların yapılmasının zorunlu görüldüğü ifade edilmektedir:

Hukuki Reformlar

Ermenistan, özellikle uluslararası hukukun üstünlüğüne işaret etmekte, ancak hukuki alanda reformları hayata geçirme girişimlerinde egemenlik, bağımsızlık, milli kimlik, demokrasi ve insan hakları gibi kavramlara öncelik verdiği de ifade etmektedir.

Bu reformların hazırlanıp gerçekleştirilmesinde, AB, AK ve AGİT gibi Avrupa kurumlarından destek almak suretiyle Avrupa standartlarına daha verimli ve gerçekçi bir şekilde ulaşmayı amaçladığını da vurgulamaktadır.

Kurumsal Reformlar

Ermenistan, demokratik devleti güçlendirmek ve şeffaf bir devlet yönetimi oluşturabilmek amacıyla dış destekli ve uzun vadeli reform programlarını uygulamaya koyduğunu belirtmektedir. Özellikle yoksullukla mücadele ve yolsuzluğa karşı strateji programlarında başarıya ulaşabilmek amacıyla sivil toplum örgütleriyle işbirliği sürdürülmektedir. Diğer taraftan anayasal düzenin muhafazası, hukukun üstünlüğünün sağlanması ve yasama, yürütme ve yargının etkili bir şekilde işleyebilmesi açısından güvenlik düzenlemelerine ilişkin mekanizmaları kapsayan reformlara da önem verildiği vurgulanmaktadır.

Ekonomik Reformlar

Ermenistan, ekonomik dengelerin yenilenmesi ve canlanmanın sağlanabilmesi amacıyla serbest piyasa ekonomisinin oluşturulması, rekabetin artırılması, eğitimin, bilimin ve doğal kaynakların verimli bir şekilde devreye sokulması suretiyle ekonomiyi güçlendirmeyi ve sonuç olarak refah düzeyinin yükselmesini sağlamayı öngörmektedir. Bu bağlamda, enerji güvenliğinin önemi vurgulanırken, nükleer enerji de dahil olmak üzere, yeni enerji kaynaklarının verimli bir şekilde kullanılması, dışa bağımlılığın azaltılması ve bunların yanı sıra, enerji üretiminde üst düzeye çıkartılması hedeflenmektedir.

Uluslararası finans ve ticaretin güçlendirilmesi amacıyla ekonomik ve finansal kurumlarla yakın işbirliği geliştirilmesinin önemi vurgulanırken, ülke dışında yaşayan Ermeni diasporasının potansiyeli ve tecrübesi de dikkate alınmaktadır.

Ekonominin gelişmesi açısından ticaretin doğrudan etkisi ve bunun için gerekli ulaşım ve iletişim yolları da değerlendirilirken, Türkiye ve Azerbaycan sınırlarının

kapalı olmasından kaynaklanan ulaşım eksikliğinin alternatif yol arayışlarını zorunlu kıldığı ifade edilmektedir.

Strateji Belgesi'nde sürdürülebilir ekonomik kalkınmaya ulaşılabilmesi bakımından doğal kaynakların güvenliğine büyük önem verilmesi gerektiği, bu kapsamda, biyolojik çeşitliliğin güvenceye alınması ve genetik mühendisliğinin hayvan ve bitki ürünlerinde de verimli bir şekilde uygulanabilirliğinin sağlanmasının önemli olduğu belirtilmektedir. Ayrıca kimyasal ve nükleer madde atıklarının kontrolü ile doğal ve teknolojik afetlerin önceden tespiti, önlenmesi ve sonuçlarıyla mücadele yollarının araştırılması konusu üzerinde durulmaktadır.

Halkın refah seviyesinin artırılması yönünden şehirleşme sürecinin geliştirilmesine ihtiyaç duyulduğu belirtilen Belge'de, bu meyanda, kentsel güvenliğin artırılması, binaların güçlendirilmesi ve doğal afetlerle mücadele amacıyla bir sistem oluşturulması ihtiyacı dile getirilmektedir.

Sosyal Reformlar

Sosyal devletin yaratılmasının Ermeni halkının gelişimine yapacağı katkı vurgulanırken, Ermenistan devletinin bu amaçla sosyal güvenlik, sağlık, eğitim ve bilim sektörlerinin geliştirilmesine öncelik verilmesi gerektiğinin bilincinde olduğu vurgulanmaktadır. Ülke ve devletin devamlılığı açısından halkın millî kimliğinin, manevî değerlerinin güçlendirilmesi ve özellikle eğitim kurumlarının yeniden yapılandırılarak, Ermeni Kilisesi'nin desteklenmesi gereğinin de altı çizilmektedir.

İletişim Alanında Reformlar

Ermenistan, iletişim alanının gelişimini sağlamak üzere eşgüdümlü ve uzun vadeli bir siyasi planlama yapılması gerektiğini, bunun, oluşturulacak bir devlet kurumu tarafından üstlenilmesinin önem taşıdığını savunmaktadır. İletişimi ve dolayısıyla iletişim sektörünü geliştirmenin, gerek Ermeni halkının demokratik yapısının desteklenmesi, gerek ekonomik anlamda uluslararası çevrelerde rekabet kabiliyetinin artırılabilmesi bakımından bir ihtiyaç oluşturduğu savunulan Strateji Belgesi'nde, Ermenistan ile ilgili doğruların dünyaya anlatılabilmesinin ve dezenformasyonun önlenmesinin amaçlandığı vurgulanırken, devlet sırlarının gelişigüzel ortaya dökülmesinin önüne geçmenin de önem arz ettiği kaydedilmektedir.

3. Savunma Reformları Stratejisi

Strateji Belgesi'nde, Ermenistan'ın askeri açıdan güvenliğinin sağlanabilmesi

amacıyla etkin savunmaya ve her an çatışmaya hazır birlikler ile dış tehditlerin üstesinden gelebilecek bir savunma organizasyonuna ihtiyaç duyulduğu; bunun süreklilik arz eden, dinamik bir geliştirme ve yenileme sürecinin sürdürülmesiyle mümkün olabileceği belirtilmektedir.

Orduyu günün koşullarına ve beklenmedik yeni tehditlere hazır bulundurmaya amacıyla, güçlendirme çalışmalarının yanı sıra, uluslararası askeri-siyasi kuruluşlar ve devletlerarası ikili işbirliği imkânlarının oluşturulmasının önem taşıdığına dikkat çekilmektedir. Bu bağlamda, OGAÖ, Rusya, NATO ve Avrupa-Atlantik yapılanması bünyesindeki ülkelerle işbirliklerinin sürdürülmesinin önemine vurgu yapılmaktadır. Ermenistan, OGAÖ ve bu örgüte üye ülkelerle kendisini etkin bir şekilde savunabilme kabiliyeti yaratmak amacıyla yakın ilişkiler sürdürürken, Rusya ile de ortak askeri yapılanmalara girişmiş bulunmaktadır. Bu işbirliğinin en iyi örneğini ortak Rus-Ermeni birlikleri ve yine Rusya ile birlikte oluşturulan Müşterek Hava Savunma Programı teşkil etmektedir.

Ermenistan'ın NATO ve Avrupa-Atlantik ülkeleriyle sürdürdüğü işbirliği ise, genel olarak planlama, strateji geliştirme ile idari ve mali alanları kapsamaktadır. Ermeni ordusunun, uluslararası barışa katkıda bulunmak üzere, diğer ülke birlikleriyle birlikte dış görevlerde çalışabilme kabiliyetinin geliştirilmesi konusu da batılı askeri, siyasi kaynaklarla müştereken değerlendirilen bir alandır.

Strateji Belgesi'nde bu bölüm altında, savunma ile ilgili reformların üçüncü ülkelere yönelik olmadığı ve münhasıran Ermenistan'ın savunma ihtiyaçları doğrultusunda hazırlanmış bir strateji teşkil ettiği de vurgulanmaktadır.

4. Pan-Ermeni Entegrasyon Stratejisi

Ermenistan'ın nadir özelliklerinden biri, birçok önemli ülkede ciddi sayılara varan bir Ermeni diasporasının varlığıdır. Esasen bu hususa, Ulusal Güvenlik Strateji Belgesi'nin hemen her bölümünde bir şekilde atıfta bulunmaktadır. Pan-Ermeni Entegrasyon Stratejisi bölümünde, diasporanın, Anavatan'da yaşayan nüfusu birçok alanda aşığına işaret edilmesi dikkati çekmektedir. Buna göre Ermenistan, Ermeni diaspora üyelerini başka devletlerin vatandaşları olarak kabul etse de, gerek Ermeni ulusal kimlikleri, gerek buldukları ülkelerde üst düzey mevki ve maddi güçlerini dikkate alarak, diaspora ile ilişkilerin olabilecek en mükemmel düzeyde geliştirilmesi gereği üzerinde durulmaktadır. Bu açıdan Ermeni Kilisesi'nin, Ermeni diasporasının ulusal kimlik, kültür ve inanç alanlarında bağlarının yoğunlaştırılması açısından önemli bir rolünün bulunduğu vurgulanmaktadır.

Buldukları ülkelerle Ermenistan arasında bir köprü görevi yapan Ermeni diasporasının o ülkelerle ticaret ve turizm ilişkilerini geliştirmesinin yanı sıra kadar Ermenistan içinde ve dışında Ermeni kültürünün korunması, geliştirilmesi ve yağmalanmasının engellenmesi konularında da, Ermenistan için önemli ve yararlı bir işlevi bulunmaktadır.

Diaspora bağlamında, Dünyanın hemen her ülkesinde mevcut Ermeni varlığının başlıca kaynağını, Ermeni halkının geçmişte yaşadığı “soykırım” nedeniyle ülkelerinden ayrılmış olmaları gerekçesine dayandıran Ermenistan’ın, iddialarını her vesileyle tekrarlama alışkanlığını sürdüreceği anlaşılmaktadır. Strateji Belgesi’nde böylelikle, sözde soykırımın tanınmasına yönelik olarak esasen Ermenistan içinde dahi yoğun faaliyet gösterdiği gözlenen diasporaya atıf suretiyle “soykırım” ifadesine ikinci kez yer verildiği dikkati çekmektedir.

“Ulusal Güvenlik Stratejisi’nin Öncelikleri” Başlıklı **yedinci bölümü**, bir anlamda belgenin sonuç-özet bölümü işlevini de yerine getirmekte ve genel olarak bu incelemenin değişik bölümlerinde değinilen ulusal güvenlikle ilgili görev ve sorumlulukları, savunma, siyasi-hukuki, kurumsal, sosyo-ekonomik ve iletişim başlıkları altında yer alan alt bölümler bünyesinde tekrarlanan hususlara yer verilmektedir.

Daha önceki bölümlerde değinilen ancak, bir strateji ögesi olarak belirtilmeyen ve özellikle Türkiye ve Azerbaycan’ı ilgilendiren bir hususa da bu bölümde yer verilmektedir. Bu, “Ermenistan Cumhuriyeti halkının tekrar bir soykırım yaşamamasını temin etmek için diplomatik girişimlerin sürdürülmesi” şeklindeki ibaredir. Bu ifadeye, “siyasi-hukuki” alt başlığı altında yer verilmesiyle, sözde soykırımın evrensel olarak tanınmasının, hem siyasi bir konu olduğu ve bu yönde girişimlerin sürdürüleceği vurgulanmakta, hem de dünyada hukuki olarak da tanınmayı sağlamanın Ermenistan için bir hedef oluşturduğu mesajı aktarılmaktadır.

Güvenlik Strateji Belgesi’nde Türkiye

Belge’de, Ermenistan’ın Türkiye ile yaşadığı sorunların giderilmesini kendi yararından ziyade bölgesel istikrarın sağlanması amacıyla ilişkilendirdiği dikkati çekmektedir. Bu çerçevede, iki ülke arasındaki ilişkilerde yaşanan sıkıntıların sorumluluğunun, Türkiye’nin Ermenistan’a karşı bazı ön koşullar ileri sürdüğü iddiasına dayandırıldığı, dolayısıyla, suçlu tarafın Türkiye olarak gösterilmesine çaba harcandığı görülmektedir.

Belge'de, Türkiye'nin Dağlık-Karabağ sorununun Azerbaycan lehine çözümlenmesini zorladığı, bu amaçla, Ermenistan sınırını kapattığı ve diplomatik ilişkileri durdurduğuna değinilmektedir. Bu bağlamda, Türkiye'nin bir "çelişkisini" ortaya koyma gayreti içinde, Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üyelik sürecinde bulunmasına rağmen AB Komşuluk Programı'na dahil olan Ermenistan'a ambargo uygulamakta olduğu ve bunun da Türkiye-Avrupa ilişkilerini olumsuz yönde etkilediği iddiasına yer verilmektedir.

Strateji Belgesi'nde, Türkiye'ye ilişkin dile getirilen diğer husus, sözde Ermeni soykırımının tanınması konusudur. Belge'de, soykırımın tanınmasının ileride Ermenistan Cumhuriyeti vatandaşlarına yönelik olarak işlenebilecek yeni bir soykırım olasılığını ortadan kaldırmaya yarayacağı ifade edilirken, bir taraftan da diaspora Ermenilerinin "hukuka uygun olarak" Osmanlı İmparatorluğu'nun Ermeni halkına reva gördüğü soykırımın tanınması taleplerinin Ermenistan tarafından da haklı bulunduğu ve bunun desteklenmeye devam olunacağı belirtilmektedir. Bu konuda da, yine Avrupa Birliği'ne atıfta bulunularak, Türkiye'nin Birliğe girebilmesi için politikalarını Avrupa Birliği değerlerine göre yeniden belirlemesi, diğer bir ifadeyle, soykırımı tanınması gerektiği iddiası tekrarlanmaktadır.

Strateji Belgesi'nde, yukarıda belirtilen bu ağır ifadeleri takiben, Türkiye ile "şartsız" olarak görüşmelere başlamaya hazır olduğu ve Türkiye ile ilişkilerin düzeltilmesinin amaçlandığı ifade edilmektedir. Buna mukabil Belge'de, Türkiye ile yaşanan sorunların Ermenistan ulusal güvenliğine karşı tehdit oluşturduğu görüşüne yer verilmesine devam edilmektedir.

Güvenlik Strateji Belgesi'nde Azerbaycan

Belge'de Dağlık Karabağ, Ermenistan-Azerbaycan ilişkilerindeki temel sorun olarak irdelenmektedir. Her iki ülkenin, Birleşmiş Milletler, Bağımsız Devletler Topluluğu, Avrupa Konseyi, Barış için Ortaklık Programı ve Avrupa Komşuluk Programı gibi çeşitli uluslararası örgütlere ve düzenlemelere üye oldukları; bu sebeple de, bölgesel işbirliğine sıcak bakmaları gerektiğine değinilmekte, ancak Azerbaycan'ın sadece kendi istekleri doğrultusunda bir çözüm öngördüğü, halbu ki, ekonomik işbirliği alanında ilerleme sağlanması yoluyla "gerçekçi" çözümlere ulaşılabileceği görüşü ortaya atılmaktadır. Azerbaycan ile ilgili bölüm genel hatlarıyla incelendiğinde, Ermenistan ve diasporanın yıllardır ileri sürdükleri iddialar doğrultusunda, uluslararası hukuk bakımından Sovyetler Birliği'nin dağılmasını takiben Dağlık Karabağ'ın özerkliği konusunda ortaya atılan iddiaların ve suçlamaların tekrarlandığı dikkati çekmektedir.

Belge'de, Ermenistan'ın, Dağlık Karabağ sorununun çözümüne ilişkin önerileri aşağıda belirtilen ilkeler doğrultusunda dikkate alabileceği ifade edilmektedir:

- Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan'ın egemenliği altından çıkartılması; kuşatılmış bölge olan Dağlık Karabağ'ın varlığının Azerbaycan'dan ayrı tutulması; Dağlık Karabağ'ın sınırlarının çizilmesi,
- Dağlık Karabağ'ın dünyada gelişen bütünleşme girişimlerine katılımının uluslararası toplum tarafından güvence altına alınması,
- Uluslararası toplumun savaşın yeniden başlayıp başlamayacağı ve Karabağ nüfusunun güvenliğinin sağlanacağı hususunda garanti vermesi.

Belge'de, Dağlık Karabağ sorununun çözümünü sağlamayı amaçlayan AGİT-Minsk Grubu mekanizması da tanıtılmakta, Ermenistan'ın bu kurumun barışçıl bir çözüm üretebilme kabiliyetine inandığı ve BM Güvenlik Konseyi'nin üç daimi üyesi olan ABD, Rusya ve Fransa'nın gruba dahil olmasından dolayı güvenilir addettiği belirtilmektedir. Buna mukabil, bu üç ülkenin, Ermenistan ile mevcut önemli bağlarına, özellikle Fransa ve ABD'deki güçlü diasporanın varlığına hiç değinilmemektedir.

Ermenistan, Dağlık Karabağ sorununun ve Azerbaycan ile ilişkilerinde yaşanan sıkıntıların konunun Azerbaycan tarafından askeri yöntemlerle çözülmesi isteğinden kaynaklandığını ve bunun Ermenistan üzerinde sürekli bir askeri tehdit algılamasına yol açtığını da iddia etmektedir. Dolayısıyla, Ermenistan'ın da askeri birliklerini sürekli çatışmaya hazır tuttuğu, ve ülkede askeri reformların kesintisiz devam ettiği vurgulanmaktadır.

Strateji Belgesi'nde, Azerbaycan'ın Ermenistan'ı bölgesel işbirliği olanaklarından mahrum bırakmaya çaba göstermesinin Ermenistan'ın güvenliğine tehdit oluşturduğu ve bölgedeki konumuna zarar veren bir siyasi talep göstergesi teşkil ettiği de iddia edilmektedir. Bölümün sonunda, sorunun çözüm aracı olarak, iki halk arasındaki ilişkilerin onarılması ve Azerbaycan'ın bölgesel işbirliği faaliyetlerine davet edilmesi önerisi getirilmektedir.

Sonuç

Strateji Belgesi'nin üzerinde çok çalışılmış ve emek harcanmış bir metin olduğu anlaşılmaktadır. Belge, Ermenistan'ın dış ve iç politikasını ilgilendiren çeşitli alanları kapsamlı bir şekilde yansıtmaktadır. Bununla beraber, Belge'de, gerçekleri zaman zaman tahrif etmekten, tek taraflı olarak bazı konulara yer verilmemesine

kadar varan bilinçli veya bilinçsiz eksikliklerin mevcudiyeti dikkati çekmektedir. Öncelikle, Belge'de, Ermenistan'ın bölgenin en istikrarlı ülkesi olarak tanıtılmaya çalışılması ve bu meyanda özellikle demokrasi ve insan hakları olgularının stratejik güvenlik açısından taşıdığı öneme sık sık vurgu yapılmış olmasına rağmen, bu tablonun, Ermenistan'ın içinde bulunduğu gerçek durumla büyük ölçüde çeliştiği kolaylıkla ifade edilebilir. Örneğin, Hocali ve benzeri katliamlar gözönüne alındığında, Ermenistan'ın insan haklarına saygı konusunda ne denli olumsuz bir sicile sahip olduğu ortadadır.

Belge'nin oluşum sürecinde yaşanan gelişmeler ve özellikle ülkenin tüm güvenlik mekanizmalarına hükmeden Serj Sarkisyan'ın baş aktör rolünü üstlendiği anlaşıl-makta, diğer yandan dar bir çevrenin katkısıyla geliştirilen bir doktrinin Belge'ye monte edilmeye çalışılması demokratik paylaşım iddiasını ciddi ölçüde zedeleyen bir anlayışı yansıtmaktadır. Her ne kadar Belge Savunma Bakanlığı internet sitesinde ve Haykakan Banak dergisinde yayınlanmış olsa da bunun şeffaflıktan ziyade, gösterişe yönelik ve dışarıya mesaj vermeyi amaçlayan bir yaklaşımdan ibaret olduğunu söylemek mümkündür.

Gürcistan ile ilişkilerde mevcut mesafeye ve hatta ekonomik alanda gözlenen dur-gunluğa mukabil, bu ülke ile yakın bir işbirliğinin sürdürüldüğü görüntüsünün verilmeye çalışılması, Belge'nin hazırlanmasında gösterilen samimiyetsizliğin gös-tergelerinden birini oluşturmaktadır. Ermenistan'ın, ilişkilerinin en sorunsuz ol-duğu söylenebilecek İran ile bazı sıkıntıların olduğu bilinmektedir. Nitekim, İran Cumhurbaşkanı Ahmedinecad'ın bir süre önce Erivan'ı ziyareti sırasında, soykı-rım anıtına götürülmek istenmesi karşısında aniden ülkesine dönmesi ilişkilerde somut bir rahatsızlık örneğidir. Aynı şekilde, İran vasıtasıyla İslam ülkeleriyle iliş-kilerini geliştirmek isteyen ve kendine göre İslam dünyası ile Batı arasında uzlaştı-rıcı bir rol oynamayı arzulayan Ermenistan'ın, Dağlık Karabağ konusunda, İslam Konferansı Örgütü'nün 9/33 sayılı kararını ve genel olarak uluslararası toplulu-ğun kararlarını göz ardı eden tutumu da diğer bir çelişkiyi ortaya koymaktadır.

Belge'de Türkiye ve Azerbaycan'a değinilen bölümler, adeta geçiştirilme amacı-yla yazılmış oldukları izlenimini vermektedir. Yine Dağlık Karabağ konusunun, Ermenistan'ın, uluslararası toplumun taleplerini sürekli göz ardı eden ve sadece kendi isteklerini ön plana çıkaran bir üslupla kaleme alındığı görülmektedir. Bu açıdan, Avrupa Konseyi'nin ve AB Komşuluk Programı'nın Ermenistan ve böl-ge için önemi vurgulanırken, Konsey'in 1416 sayılı kararı veya BM Güvenlik Konseyi'nin Dağlık Karabağ ile ilgili dört kararına hiç değinilmediği dikkat çek-mektedir.

Belge'nin enerji güvenliğine ilişkin bölümünde, sınırlı da olsa ekolojik reformlara değinilirken, esas üzerinde durulan hususun nükleer enerjinin Ermenistan açısından taşıdığı önem olduğu anlaşılmaktadır. Bu bağlamda, her açıdan Avrupa standartlarına ulaşma arayışı içinde olduğunu iddia eden bir ülkenin, bölgede yaşanmış nükleer felaketleri de gözönünde tutarak, nükleer enerji arayışlarını Belge'de olabildiğince dile getirmekten kaçınması beklenirdi.

Belge, milli olma vasfından uzaklaşmış bir metin izlenimini vermektedir. Bu husus, Belge'nin değişik yerlerinde, ülkenin sadece kendi hudutları dahilindeki unsurların değil, aynı zamanda, dünyanın çeşitli yörelerindeki Ermeni soyundan gelenlerin de koruma altına alınması öngörüsüne yer verilmiş olmasıyla belirginlik kazanmaktadır. Burada, diasporanın gücünün etkili olduğu anlaşılmaktadır. Bu bağlamda, Belge'nin bir diğer özelliği de, "sözde soykırım" konusunun ön planda işlenmemiş olmasıdır. Hatta, bu açıdan, diasporanın baskısına maruz kaldığı dahi ileri sürülebilir. Nitekim, Ermeni diasporasının ve doğal olarak dünya basınının konuyu yoğun olarak işlemekte oluşuna mukabil, 27 sayfalık Strateji Belgesi'nde sözde soykırıma sadece üç yerde değinildiği gözlenmektedir. Esasen, Ermeni diasporasının, Ermenistan nüfusunu birçok alanda aştığı kaydedilen Belge'de, bu suretle bir şekilde diasporaya duyulan bağımlılık da teyid edilmiş olmaktadır.

Ulusal Güvenlik Strateji Belgesi bu haliyle, Ermenistan'ın kendisine karşı dahi içtenlikli davranmadığını ortaya koyar niteliktedir. Zira, Belge'nin güvenlik stratejisi üretmekten ziyade, yukarıda da belirtildiği vechile, ağırlıklı olarak Batılı ülkelere ve yurtdışına bir gösteriş veya reklam aracı olarak kullanılmak üzere hazırlanan bir metin özelliği taşıdığı dikkati çekmektedir. İçtenlikten ve gerçeklerden uzaklaşarak hazırlanan ve güvenlik kavramının esas alındığı ileri sürülen bir belgenin, demokratik bir ülke görüntüsü yaratabilmek iddiasıyla yapmacık şeffaflık gösterilerine malzeme olması, bir diğer çelişkiyi oluşturmaktadır.

Yukarıdakiler ışığında, Strateji Belgesi'ne "kardeş" olarak hazırlanması öngörülen "Askeri Doktrin Belgesi"nin, daha gerçekçi, samimi ve en azından askeri yönlerden bölgedeki güvenlik ihtiyaçlarına katkı yapabilecek gerçekçi bir bakışı yansımasının daha yararlı olacağı açıktır.

TANER AKÇAM'IN "UTANÇ VERİCİ BİR FİİL: ERMENİ SOYKIRIMI VE TÜRK SORUMLULUĞU MESELESİ" BAŞLIKLİ KİTABININ ELEŞTİRİSİ*

Giriş

Taner Akçam, "Utanç Verici Bir Davranış" ("A Shameful Act) adlı kitabının başlığının, Mustafa Kemal Atatürk'ün 24 Nisan 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yaptığı konuşmadan bir alıntı olduğunu ve "Ermeni Soykırımı"na istinaden seçildiğini okuyucuyu önceden bildirmek adına söylemektedir (s.12-13, 335-336, 348). Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu ve ilk cumhurbaşkanı olan Atatürk'ün hususi olarak 1915'te güvenlik kaygılarıyla alınmış olan ve Ermenilerin doğu cephesi bölgelerinden tehcirini öngören karara yönelik bu yönde bir açıklaması asla olmamıştır. Aksine, Atatürk'ün utanç verici olarak nitelendirdiği İtilaf Güçleri'nin 1915 olaylarıyla ilgili öne sürdüğü iddialardır. Akçam'ın polemiğe yatkın ve bilinçli bir şekilde kışkırtma yaratmayı güden bu üslubu, onun baştan beri "Osmanlı yöneticilerinin Ermeni halkının bir kısmının ya da bütününün yok edilmesi arzusuna sahip olduğu ve buna yönelik merkezi planlama yaptıkları" iddiasını kanıtlama isteğinden kaynaklanmaktadır (s.4). Hiç şüphesiz "Utanç Verici Bir Davranış" akademisyen olsun olmasın tüm okuyucular arasında tansiyonu yüksek tartışmalara ve çekişmelere yol açacaktır.

Akçam, 13 Temmuz 1878'de imzalanan Berlin Antlaşması'ndan 24 Temmuz 1923'teki Lozan Antlaşması'na dek geçen süredeki Osmanlı İmparatorluğu ve Türk Kurtuluş Savaşı tarihini cüretkâr bir şekilde tekrar gözden geçirmek ve bunu yaparken de Osmanlı'ya bir suçluluk mirası aşılama çalışmaktadır. Yazar 1915-16 Ermeni tehcirine odaklanmakta ve özellikle bu olayda meydana gelen insani kayıplardaki Osmanlı lider kadrosunun rolünü öne çıkarmaktadır. Kısaltılmış önsözde Akçam üzerinde durmak istediği konuları ve kanıtlama arzusunda olduğu iddiaları sıralamaktadır. Ancak anlaşılması güç bir şekilde eserde ne bir giriş bölümü ne de bir sonuç bölümü yer almaktadır. Kitap birbiriyle pek de uyum içinde olmayan, her biri hem kendi içinde hem de birbirleriyle tartışmalı üç bölümden oluşmaktadır.

İlk üç kısım (1. Bölüm), 1915 öncesi Ermeni sorunundan bahseder ve Osmanlı Devleti ile onun gayrimüslim cemaatini, İttihat ve Terakki Cemiyeti dönemini (1908'den 1918'e dek Osmanlı İmparatorluğu'nda siyasi gücün sahibi olan örgüt) ve Türk Kurtuluş Savaşını konu edinmektedir. İkinci bölüm ise uzun zamandır birçok kişi tarafından sorulmuş olan tehcire neyin sebep olduğu sorusuna cevap aramayı, kararı ve sonrasındaki olayları incelemeyi amaçlamaktadır. Üçüncü bölüm savaş suçlularının soruşturmaları ve yargılanmalarına odaklanmaktadır. An-

* Bu makale Türk-Amerikan Dernekleri Asamblesi tarafından Durum Belgesi olarak Nisan 2007'de yayımlanmıştır.

latımda çoğu zaman karşımıza çıkan kuruluk ve soyutluk, konunun tabiatından kaynaklanıyor olabilir.

Yazar birçok son notta ve metinde Vahakn Dadrian, Peter Gleichmann ve Zor-yan Güncel ile Ermeni Araştırmaları ve Dokümantasyon Enstitüsü'nden aldığı yardımdan çokça bahsetmektedir (bkz. Örnek s.465). Ayrıca bu açık beyanlar olmasa bile, Akçam'ın adı geçen kişi ve kurumlara olan minnettarlığı, kitabın bütününden ve özellikle de Birinci Dünya Savaşı tarihini kalıplaşmış Ermeni perspektifi dışına çıkmadan aktarmasından kolayca saptanmaktadır.

1. Seçici Hafıza, Unutulmuş Kaynaklar

Akçam'ın kullandığını iddia ettiği etkileyici nitelikteki Türk, Alman ve İngiliz kaynaklar bütününden eserde izler bulmak mümkün olamamaktadır. Her ne kadar son notlar yazarın bu kaynaklara ulaştığını gösterse de, temelde kitap Ermeni sosyolog Dadrian'ın yayınları temelinde şekillenmiştir. Yazar Dadrian'ın onun "akıl hocası" olduğunu itiraf etmekte ve "Dadrian'ın otuz yıla yakın bir zamanda topladığı kaynakları kullanımına açtığını" belirtmektedir (s.465). Bu bağlamda Akçam'ın kendi araştırma ve eleştirme yetenekleri Dadrian'a ve onun düşünme şekline olan bu koşulsuz bağlılığı yüzünden sekteye uğramıştır. Dadrian da Akçam gibi ne bir tarihçi ne de bir hukuk uzmanıdır. Birinci Dünya Savaşı tarihine ve soykırım iddialarına Türk devletine düşman bir sosyolog algılamasıyla yaklaşmaktadır.

Akçam, Ermeni Bağımsızlık Hareketi'ne ve onunla ilişkili isyan ve tehcir konularına tarafsız bir bakış açısına sahip değildir. Yazar seçici bir hafızaya sahipmiş gibi hareket ederek kendi sonucunu destelemek amacıyla yine seçme kaynaklar yardımıyla kanıtlar oluşturmuştur. Akçam'ın (Dadrian'ın) kullandığı kaynakların derinlemesine ve tarafsız bir metin analizinin yapılması zorunludur. Bu kaynaklardan elde edilen bilgilerin hangi metotlarla, nasıl kullanılıp yorumlandığı ve de ne kadar temsil edici niteliğe sahip oldukları yararlı bir çaba olacaktır.

a. Rus Kaynakları: Akçam çok şaşkıncu bir şekilde incelenen döneme ait (1878-1923) kamuya açık Çarlık ve Sovyet dönemi Rus arşivlerini göz ardı etmiştir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından 16 yıl sonra bugün Rusya hem kendi vatandaşlarına hem de yabancılara arşivlerini açmıştır. Kafkaslar ve Türkiye üzerindeki gayeleri ve faaliyetlerini de içerecek biçimde bu ülkenin tarihi hakkında derinlemesine bir araştırma yapmak şimdi her zamankinden daha çok önem kazanmıştır. Kayda

değer orijinal belgeler Moskova'da Rusya Askeri Arşivleri'nde ve St. Petersburg'da Devlet Tarihi Arşivleri'nde yabancı araştırmacılara açıktır. Gerçekten tarihsel araştırma disiplinine hâkim olan geç dönem Osmanlı tarihi araştırmacıları Rus arşivlerine vazgeçilmez bir önem atfetmişlerdir. Bu kaynaklardan yararlanan çoğu araştırmacı, daha önce oluşturdukları hipotezlerinin yeni ulaştıkları bilgilerle değiştiğini görmüşlerdir. Bu arşivler tarihçilere eşi benzeri görülmemiş yeni bilgiler sunmakta ve böylece Ermeni geçmişi hakkında fikirlerimizi enginleştirmektedir. Akçam bu kayıtları okuyucularına sunmayı bir borç bilmeli ve analizine derinlik ile tarafsızlık katmalıydı.

b. Fransız Kaynakları: Eşit derecede şaşırtıcı olan bir başka durum ise Akçam'ın, Paris, Vincennes ve Nantes'da bulunan zengin ve engin Fransız arşivlerinden yararlanmamış olmasıdır. Fransız kayıtları Yakın Doğu'da Birinci Dünya Savaşı öncesi ve sonrasındaki gelişmelere değin detaylı bilgiler sunması açısından son derece değerlidir. Nitekim bu veriler Ermeni Bağımsızlık Hareketi'ni daha geniş bir açıdan ele almamıza olanak vermektedir. Aynı zamanda Akçam'ın, Suriye ve Lübnan Yüksek Komiseri ve 1919-1923 tarihleri arasında Doğu Akdeniz Ordusu Başkomutanı General Henri Gouraud'nun hatıraları gibi birçok Fransız kaynaklarını göz ardı etmesi de bir o kadar düşündürücüdür. Fransız gazeteleri ve o dönemin periyodik kaynakları da aynı akıbete uğramıştır. Diğer dillere çevrilmiş Fransız kitapları ve ikincil kaynaklara başvurulmuşsa da, bu göstermelik bir çabadan ileri gitmemektedir. Dönemin Fransız politikaları isteyen her ciddi araştırmacıya açık ana ve birincil kaynaklardan araştırılmış olmalıydı.

c. Amerikan Kaynakları: Akçam'ın kaynaklara seçici bir şekilde yaklaştığının bir başka göstergesi de Amerikan yetkililerinden yaptığı alıntılar kullanma şeklidir. İstanbul'daki Amerikan büyükelçisi Henry Morgenthau'dan birçok kere alıntı yapılmış (s.105-106, 111, 120-121, 126-127, 142, 144-145, 155-156, 170 ve 214), ancak raporları Morgenthau'nunkilerin güvenilirliğini sarsan bir başka Amerikalı Tuğamiral Mark Bristol, bir kez hariç (s.374), genelde göz ardı edilmiştir. Morgenthau'nun söylentivari raporları abartılırken, Bristol'ün tanık olduğu olaylar arka plana itilmiştir. Morgenthau Washington'a hakkında bilgi verdiği Doğu Anadolu'yu hiç ziyaret etmemiş, bunun yerine Amerikan büyükelçiliğinde tercümanlık ve hukuki danışmanlık yapan Arshag Schmavonian adlı bir Ermeni eylemciye güvenmeyi seçmiştir. Schmavonian büyükelçinin Osmanlı yetkilileriyle yaptığı bütün toplantılarda hazır bulunmuş ve Washington'a yazılan raporların hazırlanmasında büyükelçiye yardımcı olmuştur. Morgenthau, her zaman Amerikan çıkarlarını gözetken ya da Amerikan fikriyatını destekleyen tavırlar içinde ol-

mayan Ermeni görevlilerin büyük ölçüde etkisinde kalmıştır¹. Tam aksine, Bristol bizzat Doğu Anadolu'ya gönderilmiş ve hem Müslümanların hem de Ermenilerin işlediği suçlar hakkında dengeli bir rapor sunmuştur. Tarafsız bakış açısına sahip bu amiral-diplomat, Doğu Sorunu'nun çözümü ve Türkiye hakkında çok belirli ve kesin fikirlere sahipti².

Bu bağlamda Bristol'ün rolü incelenmelidir. Yakın Doğu'daki Amerikan siyaseti ve Ermeni sorununun çözümü konusunda Morgenthau'nun yerine Bristol etkili bir rol üstlenmiştir. Washington'daki Amerikan yetkililer için onun doğu Anadolu'ya yaptığı yolculuklar önemli bir bilgi kaynağıydı. Bu yolculuklar, Morgenthau dâhil, birçok çıkar grubu tarafından Birleşik Devletler ve Avrupa'da yürütülen yoğun Türk karşıtı propagandanın etkisini tersine çevirecek bilgiler sunmuştur³.

Akçam aynı zamanda Amerikan düşünce şeklini desteklemeyen akademik çalışmaları da göz ardı etmektedir: Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarını ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk zamanlarını derinlemesine çalışan İngiliz araştırmacı Gwynne Dyer'in Türk ve Ermeni eserleri eleştirel olarak incelediği bibliyografik çalışmasını sadece Ermenilerin soykırım iddialarıyla bağdaşmaması açısından görmemezlikten gelmiştir.

Benzer şekilde, Akçam Ermeni sorunu ve soykırım konusunda belli başlı Amerikan otoriteleri olan Justin McCarthy, Guenter Lewy, Heath Lowry ve Robert Zeidner'in çığır açan araştırmalarına da kayıtsız kalmıştır. Konuyla alakalı olarak Feridun Ata'nın "İşgal İstanbul'unda Tehcir Yargılamaları" çalışmasına da ilgi göstermemiştir.

d. Osmanlı Kaynakları: Akçam'ın Osmanlı arşivlerine verdiği referanslar birçok açıdan yanlışlarla doludur. En basit olarak bahsi geçen belgenin bir mektup mu, iç yazışma mı, toplantı tutanakları mı olduğu bilgisini eksik bırakırken, daha büyük bir hata olarak bazen belgenin tarihi dahi eksiktir. Bu gibi hatalar da Akçam'ın,

1 Arshag Schmavonian'ın etkisi üzerine, bkz. United States National Archives and Records Administration (bundan böyle "USNA" olarak anılacaktır), 867.00/1115. Londra Konsolosu W.S. Hollis'in Suriye'deki siyasi koşullara ilişkin raporu, 2 Şubat 1920. Daha fazla detay için, bkz. Heath Lowry, *The Story Behind Ambassador Morgenthau's Story*, İstanbul: The Isis Press, 1990, s.14-19, 25,33,38,47 ve 53-54.

2 John DeNovo, *American Interests and Policies in the Middle East 1900-1939*, Minneapolis: University of Minnesota Press, 1963, s.130-131.

3 Laurence Evans, *United States Policy and the Partition of Turkey 1914-1924*, Baltimore, Maryland: The John Hopkins Press, 1965, s.270-272 ve Thomas Bryson, "Mark Lambert Bristol, U.S. Navy, Admiral-Diplomat: His Influence on the Armenian Mandate Question", *The Armenian Review*, Vol.21, No.4-84 (Kış 1968), s.6 ve 11.

daha doğrusu Dadrian'ın arşivsel araştirmasına gölge dūřürmektedir. Bir belgeye sadece "BAİDH/FR., 51-215, 1333CA 20" olarak atıf yapmak hiğbir Őey ifade etmemektedir (s.414 son not 21). Bu gibi bir notlandırma sisteminden ancak yazarın Osmanlı belgelerine atıfta bulunurken kendi alfabetik ve sayısal sistemini oluşturduğu ve bu sistemi okuyucunun kısaltma listesine bakarak deşifre etmek zorunda kaldığı dūřünülebilir. Doęru bir Őekilde yapılan alıntılar, bir belgenin, orijinalinde olmasa bile bir başlıkla beraber anılmasını gerektirir.

Akçam genellikle, Osmanlı belgelerine verdiği referanslarda, bu dokümanların içeriğini tam incelememiş ve böylece de bir kez daha araştirmasının güvenilirliğini sarsmıştır. Akçam bu hatasını Osmanlı arşivlerini "araştırmacılar tarafından kolayca ulaşılamayan" belgeler olarak niteleyerek telafi etmek istemektedir. Bu noktada yazarın Őözleri geręeklikten uzak olmamakla beraber, nitelikli araştırmanın da kolay bir çaba olmadığı, aksine meşakkatli bir uğraş olduğu hatırlanmalıdır. Arşivlere ulaşım, o arşivin nasıl bir sistemde düzenlendiğinin anlaşılması ve kendi araştırmamızı da ona göre düzenlemekten geçmektedir. Aynı anda, hem Türk hem yabancı birkaç yüz araştırmacı İstanbul'da Osmanlı arşivlerini incelemektedir. Arşiv bölümü kataloglama ve kurtarma ve genel yardım görevleri için eğitimli bir görevli kadrosu sunmaktadır. Arşivler, bakanlık ve bakanlık birimlerini içeren genel ve özel bölüm ile altbölümlere ayrılmıştır. Ermeni Bağımsızlık Hareketi, buna bağlı isyan ve tehcir gibi bazı konulara teknolojik öncelik verilmekte ve bu başlıklardaki belgeler hem mikrofilm hem de orijinal olarak incelenebilmektedir. Arşivler istendiğinde fotokopi, çıktı ve ciltleme hizmetlerini sağlamaktadırlar. Burada dikkat çeken bir husus da Türk araştırmacıların, Boston'daki Zoryan Enstitü'sünde, İstanbul'daki Ermeni Patrikhanesi'nde ve Eçmiyadzin'deki Ermeni Kilisesi'ndeki, Ermeni Devrim Federasyonu ve diğer milliyetçi cemiyetlere dair arşiv belgelerine ulaşma talebi de sonuçsuz bırakılmıřtır⁴.

2. Kanıtlarla Oynamak, Örnekler

Böylece, kitap kapağındaki eserin geniş ve titiz bir araştırma sürecini esas aldığı iddiası, yanlış yönlendirici değilse, en iyi ihtimalle bir iyi niyet dileği olabilir. Akçam çoğu zaman kaynakları farklı göstermekte, alıntılarının orijinalliğini bozmakta ve önemli içeriksel/bağlamsal bilgileri göz ardı etmektedir. Yazar kaynakları kötüye kullanarak makul ölçülerde geręekleřtirilecek bir araştırmanın sınırları dışı-

4 Yusuf Sarıınay, "Türk Arşivleri ve Ermeni Meselesi" (Turkish Archives and the Armenian Question), *Belleten*, Vol. 9, No. 257, Nisan 2006, s.289-310.

na çıkmaktadır. Eleştirel yaklaşımlar iddiasında olan bu mutasyonlar genellikle Osmanlı İmparatorluğu ve Türk Bağımsızlık Hareketi'ne verilen gerçekten uzak referanslardan ileri gelmektedir. Kaynaklarla bu denli açık oynamak araştırmanın doğruluğuna sekte vurmaktadır. Son tahlilde metnin büyük bir bölümü yanlış ve adil olmayan yargılarla ve tek taraflı sonuçlamalarla doludur. Aşağıda verilen örnekler okuyucuları Akçam'ın beyanlarını sorgulamaya yetecektir.

a. Ziya Gökalp: Akçam'ın iddiasının aksine, Türk milliyetçiliği köklerini ırkçılıktan değil, Batı sömürgeciliğine karşı benimsenmiş Osmanlı'nın kendi kaderini tayin hakkından ve liberalliğinden ileri gelen vatanseverlikten almıştır (s.52-53). Türk milliyetçiliği 1913'teki Balkan Savaşı'nın ardından yükselişe geçmiştir. Osmanlı topraklarının diğer milliyetçi hareketlere karşı kaybedilmiş olması ve Anadolu'nun da yabancı güçler tarafından işgal tehdidi altında olması bu durumu tetikleyen unsurlar olmuştur. Türk milliyetçiliği esasen İmparatorluğun kurtuluşu için zemin hazırlaması öngörülen siyasi bir eylem planıydı. Akçam, Diyarbakır doğumlu sosyolog ve eğitimci Ziya Gökalp'ten bahsederek onun "Türk milliyetçiliğinin yayılcı bir versiyonunun temellerini attığını" (s.53) iddia etmiş ve temelde Türk milliyetçiliğinin ırkçı ve yayılcı olduğu öne sürmüştür.

Ancak Gökalp'in yegâne amacı Türk kültürünü şereflendirmekten başka bir şey değildi. Fransız ve Alman liberallerden etkilenen Gökalp, Türk milletinin ırk veya etnik kimlik esasında değil, ortak değerler, ortak kültür ve sosyal dayanışma temellerinde ele alınması gerektiğini belirtmiştir⁵.

Gökalp'i siyasi düşüncelerinden dolayı hapis altında tutan Osmanlı İmparatorluğu'ndan çok, yeni Türkiye Cumhuriyeti'ni kurma fikri, Gökalp'in düşüncelerini uygulamaya geçiren Türk milletinin lideri Mustafa Kemal Atatürk'ündür⁶.

Konuyu daha da karıştıracak şekilde Akçam Gökalp'in Ermeniler hakkındaki çalışmalarıyla "Ermeni tehcirleri" arasında bir bağlantı olduğunu ima etmektedir (s.89). Aslında Gökalp, 1909'dan beri üyesi olduğu İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin merkezi kurul toplantılarında 1915'teki Ermeni tehcirine olan itirazlarını dile getirmişti. Gökalp'in asıl önemi 1923'ten itibaren siyaset sahnesine çıkmış Türkiye

5 Ziya Gökalp hakkında bkz. Uriel Heyd, *Foundations of Turkish Nationalism: The Life and Teachings of Ziya Gökalp*, London: Luzac, 1950; Robert Devereux, *Preface to Ziya Gökalp, The Principles of Turkism*, çev. Robert Devereux, Leiden: Brill, 1968, (Türkçe orijinali 1923'te basılmıştır) ve Taha Parla, *The Social and Political Thought of Ziya Gökalp, 1876-1924*, Leiden: Brill, 1985.

6 http://en.wikipedia.org/wiki/Ziya_Gökalp

Cumhuriyeti ve Atatürk üstündeki etkisinden ileri gelmektedir.

b. Osmanlı Teşkilat-ı Mahsusası: Akçam birçok yerde Teşkilat-ı Mahsusası'nın "Ermeni soykırımının" hayata geçirilmesinde doğrudan bir rolü olduğunu ileri sürmektedir (ör. bkz. s. 59). 1913 Kasım'ında kurulmuş olan Teşkilat-ı Mahsusası Kafkaslar, Mısır ve Mezopotamya gibi ayrılıkçı isyanların baş gösterdiği bölgelerdeki özel askeri operasyonlarda kullanılmıştır. Ayrıca Suriye'de Arap ayrılıkçıları durdurmak için de kullanılmış, bunun dışında Ermeni İsyanı'na karşı ya da Ermeni tehcirinde hiçbir şekilde rol oynamamıştır. Lakin 1919'daki askeri mahkemelerin tutanakları detaylı bir şekilde incelendiği takdirde görülecektir ki Ermeni katliamlarından sorumlu tutulan tüm Teşkilat-ı Mahsusası askerleri bu suçlamlardan beraat etmiş ve aklanmışlardır. Sanıklar Teşkilat-ı Mahsusası'nın rolünü Osmanlı sınırlarındansa Rus sınırlarında birtakım gizli operasyonlar yürütmek olarak belirtmişlerdir. Aslında o zamanki Teşkilat-ı Mahsusası zamanımızın "Özel Kuvvetlerine" benzemektedir. Böylece Akçam'ın Teşkilat-ı Mahsusası ve Ermeni katliamları arasında kurduğu ilişki doğrulanamayacak bir iddia olmaktan öteye gidememektedir⁷.

c. Adana İsyanları, 1909: Akçam, 1909 Adana olaylarını her açıdan mantıklı bir çerçevede tartışmayı başaramamıştır. Yazar "Türk yetkililerin Tarsus Amerikan Koleji'nin müdürüne Ermenileri öldürme emri verdiğini" belirtmektedir (s.70). Amerikan Protestan eğitimci misyoner ve Tarsus'taki St. Paul Enstitüsü Başkanı Thomas Christie Beyrut'taki Amerikan Konsolu'na yaptığı ziyaretlerde birçok Gregoryen Kilisesi'nin birçok Ermeni dini ve siyasi liderinin yeni Anayasal Hareket'e taban tabana zıt hareketler içinde olmasının üzüntü verici olduğunu belirtmiştir. Christie raporunda yapıcı bir şekilde Anayasal Hareket'in getirdiği özgürlüklerden yararlanmak yerine Ermeni liderlerin Osmanlı reformlarını ellerinin tersiyle ittiklerini ve silahlı bir isyan için hazırladıklarını söylemiştir. Anayasal Hareket tarafından vatandaşlara silah satımının yasallaştırılmasının büyük oranda silahlanmaya yol açtığını belirten Christie, çoğu zaman, kampusta bile, tabanca ya da hançer taşıyan Amerikan öğrencileriyle sorun yaşadığından yakınmıştır. Ayrıca Christie yine raporlarında, sert bir mizaca sahip olan Adana Gregoryen Ermeni Piskoposu Musheg Seropian'ın kendi bölgesi içinde yaptığı ziyaretlerde gizli örgütleri övdüğünü, Ermenilerin silahlanması ve Akdeniz'den Doğu Anadolu'ya dek siyasi ve etnik olarak saf bir Ermeni devletini kurmak için

7 Feridun Ata, *İşgal İstanbul'unda Tehcir Yargılamaları*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2005, s. 193, 199, 201 ve 204; Guenter Lewy, *The Armenian Massacres in Ottoman Turkey - A Disputed Genocide*, Salt Lake City: The University of Utah Press, 2005, s.82-88 ve 221; Edward Erickson, "Armenian Massacres: New Records Undercut Old Blame", *Middle East Quarterly*, Vol.13, No.3 (Yaz 2006), s.67-75.

savaşmaları gerektiğini öne sürdüğünü belirtmiştir. Seropian'ın önde gelen yandaşlarından biri de, pek de ünlü olmayan 12 yıl hapis yatmış mahkûm Adanalı Karabet Geukderelian idi⁸.

d. Maraş Katliamları, 1920: Akçam'ın 1920 Ocak ve Şubat'ında Maraş'ta meydana gelen olaylar hakkında söyledikleri tamamen gerçekten uzaktır. Yazar bölgede Türklerin Ermenileri katlettiklerini söylerken (s. 300 ve 309) işin aslı bu iddianın tam tersidir. Türkler sadece Ermeniler şehrin Türk mahallerine saldırmaya başladıktan sonra meşru müdafaa altında direnişe geçmişlerdir. Maraş'ın kontrolünü ele geçirmek isteyen Fransız işgal güçleri ve içlerindeki Ermeni isyancılar Ermeni saldırılarını Türk mahallelerini top atışına tutarak desteklemiştir. Bazı Türk mahalleleri yakılıp yıkılırken orada yaşayan Türkler de katledilmişlerdir. Silahlı direniş sokaklara taşınırken, Türk mahalleleri Fransız askerleri ve onların Ermeni yandaşları tarafından işlenen ırkçı cinayetlere ve kanlı katliamlara sahne olmuştur.

Osmanlı hükümeti Ermeni isyancılarca desteklenmiş Fransız işgal güçlerinin, yerel Ermeni halkı silahlandırmasını ve bölgedeki Türklere karşı zulüm uygulamasını protesto etmiştir. Ayrıca hükümet bu zalim işgale ve kardeşlerinin katledilmesine seyirci kalamayacak Türk toplumunun, Ermenilere karşı değil, bu saldırıyı planlayan ve başlatan Fransız askerlerine karşı silahlandığını belirtmiştir. İtilaf devletlerinden karışık bir komisyon toplanması ve Maraş olaylarının derinlemesine incelenmesi de istenmiştir. Osmanlı güçlerinin ve Türk vatandaşlarının katliamları gerçekleştirdiği yönündeki suçlamalarından son derece rahatsız olan Osmanlı Mebusan Meclisi, 6 Mart 1920'de oybirliğiyle geçirdiği bir kararda, Birleşik Devletler'den tarafsız bir komisyon göndermesini ve Anadolu'daki koşulları ile Maraş olaylarını araştırmasını istemiştir.

Türkiye'yi de içeren Yakın Doğu gezisinden dönen bir Amerikan subayı olan Charles Furlong 23 Mart 1920'de Başkan Woodrow Wilson'a yazdığı mektupta İstanbul ile çevresi ve Anadolu'nun içlerinde yaptığı gözlemlerde Ermeni sorunuyla ilgili şu sonuçlara vardığını anlatmıştır: "Türklerin Ermenilere karşı yaptığı katliamlar çok bilindik olmasına rağmen Ermenilerin Türklere karşı gerçekleştirdiği katliamların çok azı bilinmektedir ya da hiçbiri bilinmemektedir". Kilikya bölgesinde Fransız komutası altında Amerikan askerleri meşru olmamasına rağmen Türk topraklarını işgal altında tutuyorlardı. Bu işgal altında Türkler çaresizdi ve kendi güvenliklerini ya da hayatlarını tehlikeye atmadan Fransız üniformasının

8 USNA RG 84 Records of Foreign Service Posts, Diplomatic Posts İstanbul, Cilt 2 16, Konsolosluklardan 1 Ocak 1909-30 Haziran 1909, Bic Ravndal (Beyrut)'dan John Leishman'a (İstanbul), 11 May 1909.

koruması altında olan herhangi bir Ermeni'ye el dahi süremezlerdi. Furlong sözde Maraş katliamlarının durumun farkında olanlar için gerçek olmadığını ve aslında sorunun Türklerin Ermenilerin mi yoksa şehri ve çevresini işgal altında bulunduran Fransızların mı elinde öldükleri üstünde belirdiğini söylemiştir⁹.

Olayların birinci elden bu yöndeki açık ve dürüst anlatımları aslında Akçam dışındaki birçok tarafsız tarihçinin konuyla alakalı belgeleri inceledikten sonra vardığı sonuçtur. Furlong kendini, bu zor zamanlarda Türklerin düştüğü durumun dikkatli bir gözlemcisi olarak göstermiş ve savaş sonrası Kilikya'daki Fransız politikasını her yönüyle ortaya çıkartmıştır.

e. Detaylardaki yanlışlar: Akçam'ın araştırması ve sonuçları birçok fiili hata içermektedir; bu durum tarihsel gerçekleri yansıttığını iddia eden bir kitabın güvenilirliğini sarsmaktadır. Bu konudaki bazı örnekler aşağıda verilmiştir: (1) Osmanlı İmparatorluğu 1830'lar değil, 1844'ten sonra "Avrupa'nın Hasta Adamı" olarak nitelendirilmiştir (s.27). Bu lakap ilk olarak Rus Çarı I. Nikolas tarafından St. Peterburg'da 1844'te İngiliz Büyükelçisi Sir Hamilton Seymour ile yaptığı bir konuşmada kullanılmıştır. Bu tanımlama dönemi göz önüne alındığında çok da sağlıklı bir saptama olmamıştır, çünkü İmparatorluk aslında toparlanmaktaydı; (2) Sason Kilikya bölgesinde değil, Doğu Anadolu'dadır; (3) Yusuf Kemal Tengirşenk Türkiye Cumhuriyeti'nin ikinci Dışişleri Bakanı değil, 1921-1922 yılları arasında TBMM hükümetinin ikinci Dışişleri Bakanı'dır, yani Cumhuriyetin 29 Ekim 1923'teki ilanından çok önce görev yapmıştır (s.46); (4) 1911-1917 yılları arasında görev yapan Rus Dışişleri Bakanı'nın adı Sazanov değil, Sazonov'tur (s.98-99 ve 213); (5) Bahattin Şakir hiçbir zaman Teşkilat-ı Mahsusa'nın komutanlığını yapmamıştır (s.149). Yürüttüğü tek kamu görevi 1912-1918 yılları arasında İttihat ve Terakki Cemiyeti merkez kurul üyeliğidir; (6) Pozantı Adana'ya 30-40 km değil, 70 km uzaklıktadır (s.158); (7) 31 Ağustos 1915'te Ali Münif Bey Müfettiş değil, İçişleri Bakanlığı Müsteşarıydı (s.169); (8) İcel adında bir Osmanlı vilayeti 1915'te mevcut değildi (s.193); (9) Hovhannes Kachaznuni bağımsız Ermenistan'ın ilk Cumhurbaşkanı değil, ilk Başbakanı'ydı (s.198); (10) Van'ın Şubat 1915'teki valisi Cevdet Paşa değil, Cevdet Bey idi (s.201); (11) İskenderun'un eski ismi Alexandria (Mısır'dadır) değil, Alexandretta idi (s.209), ve Osmanlı İmparatorluğu'nun kolonileri değil, merkeze bağlı eyaletleri var-

9 USNA, 867.0 1/34. Copy of Charles Furlong's letter of 23 March 1920 to President Woodrow Wilson. Department of State, 1 Nisan 1920. 1. Dünya Savaşı boyunca Charles Furlong Amerika ve İtilaf kuvvetleri için Yakın Doğu'da gözlemcilik yapmıştır. 1918'de Paris Barış Konferansı'na Amerikan delegasyonunun bir üyesi olarak katılmış ve Başkan Wilson'a askeri danışman olarak hizmet etmiştir. 1920'de yeniden Yakın Doğu'ya seyahat etmiştir.

dı (s.227); (12) İzmir Yunanlılar tarafından 16 Mayıs 1919'da değil, 15 Mayıs 1919'da işgal edilmişti (s.279 ve 294); (13) Hüsamettin Ertürk ateşkes döneminde Teşkilat-ı Mahsusa'nın faaliyetlerini Ankara'dan değil, İstanbul'dan yönetmiştir (s.316); (14) 1918'de Alman subayı Baron Friedrich Freiherr Kress von Kressenstein general değil, albaydı (s.325); (15) Mayıs 1919'da Albay İsmet Savaş Bakanlığı'na danışman olarak değil, Bakanlık Müsteşarı olarak hizmet etmiştir (s.420 sonnot 140).

Akçam'ın gerçekleri yansıtmaktaki hataları çevirilerde ve imlada da kendini göstermektedir. Örnek olarak Türkçe Başbakanlık'ın İngilizce karşılığı Prime Minister's Office'tir, Başkanlık veya Cumhurbaşkanlığı Ofisi anlamına gelen President's Office değil (s.471 son not 65). Türkçe isim ve soy isimlerde imlada tutarsızlıklar görülmektedir: Kazım/Kazim ve Biyiklioğlu/Biyikoğlu gibi ikililikler bazen aynı sayfada bile yer almaktadır (s.426). Yazıma ait yanlışlardan eleştirmen 120'den fazla yazım hatası tespit etmiştir ki, bu yazarın yazıma her zaman gereken özeni göstermediğine işaret etmektedir. Bu duruma verilebilecek üç örnek aşağıdadır: Türk diplomat Söylemezoğlu'nun göbek adı Kemal değil, Kemali'dir (s.17), Damar Arıkoğlu'nun hatıraları eserinin Türkçe başlığı "Hatıralarım" değil, "Hatıratım"dır. (s.451 son not 92), ve Türk tarihçi Öztoprak'ın ismi İsmet değil, İzzet'tir (s.463 son not 1).

Akçam'ın araştırmacılığına, eserini en temel konularında bile tablo ve grafiklerden mahrum bırakması hususu dolayısıyla gölge düşmektedir. Kronoloji, resim, isimler ya da terimler listesi, kaynakça ya da ek kısımlarının da olmaması diğer eksiklikler olarak karşımıza çıkmaktadır. Dizin bölümü metinde adı geçen mekân ve kişi isimlerini içeren geniş bir listeden oluşmakta, ancak konu başlıkları fazlaca genel, az sayıdadır ve yanlış sayfalara referans vermektedir. Örneğin dizin ve metin çoğu yerde bir İngiliz temsilcisine "Frew" adıyla referans vermektedir, ancak çoğu okuyucu bu kişinin Anglikan misyoner, İngiliz Haber Alma görevlisi ve İtilaf güçleri işgali altında olan İstanbul'daki İngiliz Muhipleri Cemiyeti'nin önde gelen bir üyesi olan Robert Frew olduğunu bilememektedir (s.312). Kaynakça kısmının olmamasından dolayı dizin, yazarlar hakkında rehberlik yapamamaktadır. 1819 tane son not dizinin yerini tutamazken, kitap sadece genel hatlarla çizilmiş bir tek harita sunmakta ve böylece de ilgili okuyucuların ihtiyaç duyacağı iyi bir Osmanlı İmparatorluk haritasını sağlayamamaktadır.

3. Osmanlı Askeri Mahkemeleri, 1919-1920

Akçam, tutarsız ve kendi kendinin kanıtı olmaya çalışan bir yorumlama metoduyla, Osmanlı askeri mahkeme kararlarını bir yandan reddederken, bir yandan

da kabul etmektedir. Yazar bir taraftan eğer cezai mahkûmiyetler soykırım suçlarıyla ilgiliyse, davaların geçerliliğine inanırken, diğer taraftan da bu mahkûmiyetlerin hiçbirinin bu seviyede suçlamalardan gelmemesi gerçeğini de kabullenmek zorunda kalmıştır. Kitabın sonunda "Ermeni katliamlarının faillerinin bugüne dek adalet önüne çıkarılmadığını" iddia etmektedir (s.376).

Ne eğitimli bir tarihçi, ne de bir hukuk uzmanı olan Akçam, Ermeni katliamlarının önceden planlandığını ve soykırım teşkil ettiğini öne sürmektedir. Bu sonuca 1919-1920 Osmanlı askeri mahkeme kararlarının genel bir gözden geçirilmesi yoluyla ulaştığını söyleyen Akçam, İttihat ve Terakki Cemiyeti hükümetinin yetkilileri tarafından Ermenilere karşı organize katliamlar gerçekleştirildiğine inanmaktadır (s.371-373). Akçam 1948 BM Soykırım Suçunun Önlenmesine ve Cezalandırılmasına Sözleşmesi'nin 2. maddesi uyarınca soykırım suçunun kanıtı için gereken unsurlardan hiçbirisiyle - özellikle Ermenilerin imhası planının uygulanması hususuyla - paralellik gösteren kanıtlar sunmamaktadır. Ayrıca yazar, İtilaf güçlerinin Ermeni kayıplarının hesabını sormak için düzenlediği ve kukla durumundaki Osmanlı hükümetinin suçu başkasının üstüne atmak ve özellikle de İttihat ve Terakki'nin birkaç üyesi üstünde şüpheleri yoğunlaştırarak 1919'daki Paris Barış Konferansı'nda İmparatorluğa karşı daha ılımlı bir yaklaşım benimsetmek gibi, askeri duruşmaların altında yatan siyasi nedenleri göz önünde bulundurmamaktadır.

Ancak yine de eğer bu duruşmaları soykırımı kanıt olarak kabul edecek olursak, bu süreci cezai prosedürleri, mahkemelerin kuralları ve kanıtların koşulları gibi unsurlarıyla dikkatlice incelemek gerekmektedir. Bu duruşmalarda duruşma öncesi ve sırasında yapılmış birçok hata bulunmaktaydı. Duruşma öncesinde sanık tarafının tutanak veya kayıtları incelemesi ya da diğer sorgulanan sanıklarla görüşmesi engellenmekteydi. Duruşmaların kendisine istinaden ise, Osmanlı askeri mahkemeleri bazı belli başlı tedbirlerden yoksundu: tarafsız bir hakem buldurma hakkı, kendi kendini suçlamaktan korunma hakkı, suçlayanlar ve dava tanıklarıyla yüz yüze gelme hakkı, çaprazlama sorgulama hakkı, sanık lehinde tanık çağırma hakkı ve davacı tarafın kanıtlarını inceleme hakkı. Bu prensiplerin yerine hakem sanık ve tanıkları sorgulayan, tanıkları ve kanıtları sunan ve ifadelerle belge niteliğindeki kanıtları aynı zamanda inceleyen, hem yargıç, hem savcı ve hem de avukattı. Aslında mahkeme görevlileri tarafsız yargıçlar gibi değil, daha çok savcı gibi davranıyorlardı.

Osmanlı askeri mahkemeleri sivil ve askeri bürokrasiden toplam 1376 kişiyi Ermeni tehciri sırasındaki hukuk dışı hareketleri ya da katliamları nedeniyle mahkûm etmiş ve bir ay hapis cezasından ölüm cezasına kadar değişen farklı yaptırım-

lara maruz bırakmıştır. Akçam'ın yapmaktan kaçındığı üzere, duruşma tutanakları dikkatli bir şekilde incelendiğinde suçlamaların ve mahkûmiyetlerin büyük çoğunluğu Ermeni sivillere karşı işlenen suçlardan değil, tehcirde yapılan hata ve yanlışlardan kaynaklanmıştır. Yani İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne karşı oluşan siyasi katı ortam ve de kovuşturma tarafını öne çıkaran adalet sistemi koşulları altında bile Osmanlı askeri mahkemeleri sunulan kanıtları, bırakın merkezi hükümet tarafından Ermenilerin yok edilmesi amacıyla organize edilen bir plan, sistematik bir imha olarak dahi kabul etmemiştir.

İstanbul askeri mahkemelerindeki suiistimaller daha sonra bu mahkemelerin dört üyesinin adaleti saptırmak ve görevi kötüye kullanma suçlarından tutuklanması sonucunu doğurmuştur. Gerçekten de İngiliz hükümeti Malta adasında Osmanlı yetkililerini Ermenilere karşı yapılan zulümler” dolayısıyla yeniden yargılamak istediği zaman, 1919-1920 süresince Osmanlı askeri mahkemelerince ele alınan kanıt, analiz ya da kararları kullanmayı reddetmiştir¹⁰.

4. İngiliz Malta Duruşmaları, 1919-1922

Akçam, 144 Osmanlı hükümet yetkilisini “Ermenilere karşı zulüm” yapmaktan tutuklayıp yargılayan Malta Duruşmalarını kendisine uygun bir şekilde göz ardı etmektedir. 144 Osmanlı yetkilisinin hepsini beraat ettiren kararı tartışırken Akçam, Dadrian'ın “Türklerin Malta'da tutulan kendi tutsaklarını kurtarmak için İngiliz tutsakları kullandığı” yönündeki komplo teorisini tekrar gündeme getirmekten fazlasını yapmamaktadır: “Sonuçta, (Osmanlılar) kendi tutsaklarını serbest bıraktırmayı başarmışlardır” (s.301)¹¹. İngilizler suçlamalarını temellendirmek için hararetle kanıt ararken, Osmanlı tutsakları Malta'da 28 ay boyunca tutulmuşlardır. İngilizler Osmanlı hükümet arşivlerine tam giriş yetkisi verilen Haigazn Kazarian adında bir Ermeniye göreve getirmişlerdi. Ancak Kazarian Osmanlı hükümetinin tehciri ya da herhangi başka bir isyan karşıtı tedbiri Ermenilerin katli için kullandığına dair belgesel herhangi bir kanıt bulamamıştır. İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliği de Londra'ya İngiliz suçlamalarını temellendirecek herhangi bir kanıtı sunamamıştır. Keza İngiliz devlet arşivleri de

10 1919-1920 Osmanlı askeri mahkemelerinin güvenilir bir analizi Ferudun Ata'nın, İşgal İstanbul'unda Tehcir Yargılamaları (Prosecutions for Relocations in Occupied Istanbul) (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2005) kitabında bulunabilir. Ermeni Araştırma Komitesi (ATAA Armenian Research Committee) Ata'nın çalışmasının Ermeni tehcirini ve Osmanlı subaylarının tehcirdeki suiistimleri dolayısıyla yargılanma sürecinin daha iyi anlaşılabilmesi için İngilizce'ye çevrilmesini önermiştir.

11 Vahakn Dadrian, “Genocide as a Problem of National and International Law: The World War I Armenian Case and its Contemporary Legal Ramifications,” V. 14 M.2 Yale J. Int. Law 221, Summer 1989.

bu konuda bir şey sağlayamamıştır. İngilizler son bir çabayla Birleşik Devletler Dışişleri Bakanlığı'ndan kanıt istemişse de, yanıt mahkemenin suçlamalarını destekleyecek hiçbir kanıt sunamamıştır. Sonuçta İngiliz başsavcısı "herhangi bir hukuk mahkemesinin bu suçlamaları kanıtlayabilme kapasitesinin belli olamadığı" sonucuna varmış ve tüm tutsakları serbest bırakmıştır.

5. Uluslararası Hukuku Saptırmak

Hukuki bir analiz, Ermeni meselesinin uluslararası hukukta bir soykırım teşkil edip etmediği gibi özellikle tartışmalı konularda anlayışımıza ve fiili durumları doğru şekilde ele almamızda disipline edici bir görev üstlenmektedir. Akçam'ın çalışmasında ise, kendi argümanını desteklemek adına keyfi olarak seçtiği gerçekleri soykırım unsurları çerçevesinde hem tartışmaması hem de uygulamaya koymaması açısından bu çeşit bir disiplinden söz edilemez.

Akçam Ermeni sorununda uluslararası hukukun belirleyiciliğinin önemini göz ardı etmektedir¹². Osmanlı'nın tehcir kararı hem zamanın hem de bugünün uluslararası hukuk kuralları arasında yeri sağlam bir uygulamadır. Akçam'ın kendisinin de isteksizce belirttiği üzere "Osmanlı hükümetine karşı yöneltilen suçlamalar kendi vatandaşlarıyla ilgiliydi ve böylece de herhangi bir uluslararası antlaşmanın dışında kalıyordu" (s.223). Yine yazarın anlatımıyla, 1907 Lahey Antlaşmasına göre "savaş kurallarının bağlayıcılığına karşı öne sürülebilecek tek istisna savaşan bir tarafa karşı kendi askerleri ya da vatandaşlarınca meşru olmayan savaş filleri dolayısıyla yapılan misilleme durumlarıdır" ve "bu durum misilleme hakkını hukuki bir ilkeye dönüştürmektedir" (s.223).

Günümüz uluslararası hukuk kuralları göz önünde bulundurulduğunda, bu konudaki engin çalışmalara rağmen, Akçam'ın hangi unsurların soykırım teşkil ettiği hususunda bir tartışmaya girmediği görülmektedir (s.9). Yazar her ne kadar soykırım terimini 1948'de BM tarafından kabul edilen tanımına uygun olarak kullandığını beyan etse de, analizine soykırımla ilgili temel noktaları dâhil etmemiştir. Doğru bir analize temel teşkil edecek nokta BM Soykırım Suçunun Önlenmesine ve Cezalandırılması Sözleşmesi'nin 2. maddesidir: "ulusal, etnik, ırksal veya dinsel bir grubu, kısmen veya tamamen ortadan kaldırmak amacıyla işlenen filler., soykırım suçunu oluşturur"¹³.

12 Armenian American Public Advocacy Network'ün Ermeni sorununun soykırım teşkil edip etmediğinin hukuki bir yaklaşımla tespitini nasıl engellemeye çalıştığı hususunda, bkz. Günay Evinch, "The Armenian Cause in America, Today, 2nd Edition," *The Turkish Policy Quarterly*, Vol. 4, No. 4 (Kış 2005), s.35-50.

13 The Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (BM Soykırım Suçunun Önlen-

Metnin aslındaki “as such” ifadesi soykırım suçunun esasını oluşturmaktadır çünkü bu ifade herhangi bir hükümetin soykırım işlemesi için koruma altındaki bir grubu ulusal, etnik, ırksal veya dinsel kimliklerinin dışında hiçbir başka sebep ya da niyetle yok etmemesini gerektirmektedir. Ermeniler ise Ermeni oldukları için değil, Osmanlı İmparatorluğu’na karşı isyan başlattıkları, başta Rusya olmak üzere, İtilaf devletleriyle işbirliği yaptıkları, Osmanlı sivil halkına saldırdıkları, kamu ve özel mallara el koydukları ve İmparatorluğu parçalamak istedikleri için tehciye maruz bırakılmışlardır.

Benzer şekilde, Akçam tehciye maruz kalan Ermenilerin BM Sözleşmesi tarafından koruma altına alınmış bir grup olup olmadığı konusunda ilgili herhangi bir saptama yapılmamıştır. Bu bölgedeki Ermeniler, ulusal, etnik, ırksal ya da dinsel kimliklerinden ötürü değil, doğu Anadolu vilayetlerinde siyasi ve etnik olarak saf bir Ermeni devleti kurmak amacıyla isyan başlattıkları için tehciye zorlanmışlardır. Ermeniler, Ermeni Ulusal Hareketi (the Armenian National Movement) ya da Ermeni Devrimci Federasyonu (Armenian Revolutionary Federation) gibi politik örgüt oluşturmuşlardır. BM Sözleşmesi’nin hazırlanma sürecinde, soykırım sözcüğünü türeten Raphael Lemkin, siyasi grupları Sözleşmenin koruması altına almak istemişse de, metni hazırlayanlar bu öneriyi reddetmiş ve Lemkin’in katılımını saf dışı bırakmışlardır. Burada güdülen amaç soykırım suçunun savaş sırasında savaş taraflarını ve savaşmayan tarafları etkileyen diğer suçlarla karıştırılmamasıydı.

Akçam soykırım halinde açıkça bulunması gereken “yok etme niyeti” zorunluluğuna bile gönderme yapmamaktadır. Bu niyet unsuru suç eylemini (actus reus) destekleyen suça dair düşünceleri (mens rea) incelemektedir. Sözleşmenin onaylanması esnasında BM Genel Sekreteri Trygve Lie, Soykırım Sözleşmesi’nin soykırım suçunun “açık/kesin (specific) bir niyetle” işlenen bir suç olduğunun altını çizmiştir. Dolayısıyla soykırım suçu bazı hareketlerden çıkarılabilecek bir fiil değil, aslında doğrudan kanıtlarla, sanık tarafın davacı tarafı yok etme isteğinin ispatı neticesinde varılabilecek bir suçtur. Akçam, tüm çalışması boyunca, Osmanlı hükümetinin 1915’te bu şekilde bir niyet taşıdığını doğrudan kanıtlarla gösterememekte ve Ermeni tehcirinin nasıl Ermenilerin imha edilmesi amacını taşıdığını açıklayamamaktadır. Bu hususta Akçam yalnız değildir, çünkü bugüne dek somut ve tarafsız bir şekilde Ermenilerin imha edilmesi niyeti kanıtlanama-

mesine ve Cezalandırılması Sözleşmesi) (Resolution 260 III A, B, and C) BM Genel Kurulu tarafından 9 Aralık 1948’de kabul edilmiş ve 12 Ocak 1951’de yürürlüğe girmiştir. O tarihten beri 130 ülkenden fazla yerde kanun olarak kabul edilmiştir. Tam metin ve onaylamalar için, bkz. Yearbook of the United Nations 1948-1949 New York, Office of Public Information of the United Nations, 1949, s.959-960.

mıştır. Aksine, İstanbul'daki Osmanlı arşivleri tehcir kararının amacının, Ermeni sivililerin isyancılara verdikleri destek ile Ermeni isyancıların Rus ordusuna verdiği desteği kesmek ve İmparatorluğun doğu vilayetlerinin güvenliğini sağlamak olduğunun altını çizen birçok kararname ve genelgelerle doludur.¹⁴

Akçam'ın imha etme niyetinin açık olması koşulunu göz ardı etmesi, aynı zamanda, Osmanlı'nın tehcirde Ermenilerin hayatlarının ve mallarının korunması için harcadığı çaba ve uğraşları da takdir etmemesi ile paralellik göstermektedir. Osmanlı'nın soykırım yapmaya dair bu yönde bir niyetinin olmaması birçok Osmanlı arşivinde açıkça görülmektedir: (1) hükümet özel talimatlar yayınlarak ordunun Ermenileri tehcir esnasında herhangi bir saldırıdan koruması gerektiğini ve tekrar yerleşmelerinden sonra bile günlük ihtiyaçlarını karşılamak üzere yiyecek ve diğer erzak dağıtılmasını emretmiştir; (2) Osmanlı kumandanlarına bazı yollardan gitmemeleri söylenmiş, yol üzerinde Ermenilerin korunmasız durumundan faydalanmak isteyebilecek, uzun yıllar boyu köylerine ve aşiretlerine Ermeniler tarafından şiddet uygulanmış, intikam almak isteyen veya aşiret onurunu tekrar tesis etmek isteyen reislerle dikkat etmeleri ve çıkabilecek sorunlara karşı önceden tedbir almaları ikaz edilmiştir; (3) Bölgenin güvenliği sağlandıktan sonra evlerine dönecek olan Ermenilerin bu süre zarfında korunup gözetilmeleri istenmiştir.

Benzer şekilde, Akçam, Sina, Filistin ve Suriye'deki 4. Ordu'yu kumanda eden ve 1914-1917 yılları arasında Suriye ile Batı Arabistan valisi olarak görev yapmış Osmanlı generali Cemal Paşa'nın da çabalarını tartışmaktan kaçınmıştır (p.186). Cemal Paşa, tehcire maruz kalan binlerce Ermeniye Güney Suriye ve Lübnan'a yönlendirerek onları, Ermeni isyancıların yol açtığı zulüm yüzünden intikam peşindeki birçok aşiret saldırısından korumuştur¹⁵. Ancak Cemal Paşa kişisel cesareti ve öne çıkan askeri meziyetleriyle tehcirin uluslararası hukuki standartlarla daha uyum içinde gerçekleştirilmesini sağlaması açısından hak ettiği yetkin bir biyografiye günümüze kadar kavuşmamıştır.

Aynı zamanda Akçam, tehcire maruz kalmış Ermenilerin mallarını makul fiyatlarda satıp kiralayan ve geliri geri dönecekler için güvence altında tutan Osmanlı Özel Mal Komisyonu'nu (Ottoman Special Claims Commission) da göz ardı et-

¹⁴ Tüm etkileriyle imha etme niyeti teriminin derinlemesine kavramsal bir analizi için, örneğin bkz. William Schabas, *Genocide in International Law*, Cambridge: Cambridge University Press, 2000, s.93-94 ve 213-228.

¹⁵ Ahmet Refik Altınay, *Kafkas Yollarında İki Komite, İki Kıtal* (Two Committees, Two Massacres in the Paths of Caucasus), Ankara: Kebikeç, 1994, s.39; USNA Inquiry Documents: Special Reports and Studies 1917-1919, Document 819, The Exiling of the Armenians of the Adana District, Elizabeth Webb.

mektedir. Geride kalan bu mallara sahip olmak isteyen Osmanlı vatandaşları eski sahipleri döndüğü takdirde binaları boşaltmak kaydıyla, bu mallara kiracı olarak talip olabilir ve kirayı da fonlara yatırmaları gerekirdi. Yolculuk esnasında Suriye ile Mezopotamya'da Ermenilerin malları ordunun koruması altında olup, bu kişilerin kriz koşulları ortadan kalktığı anda geri dönüşleri sağlanacaktı.

Osmanlı İmparatorluğu tehcir kararını meşru ulusal güvenlik kaygılarıyla ve de kırktan fazla isyan on binlerce hayata mal olduktan sonra almıştır. Bu karar tehciire maruz bırakılanları öldürmek bir yana, onlara zarar vermeyi dahi asla amaç edinmemiştir. Kararın yönergelerinde öldürmeye ya da buna izin vermeye ilgili hiçbir unsur bulunmamaktadır. Ayrıca zorlukların hafifletilmesini öngören yönergeler bir yana, tehcir edilen Ermenilere karşı cinayet, gasp ya da tecavüzü içeren, ancak bunlarla sınırlı kalmayan suçları işlediği takdirde herhangi bir kişinin ya da Osmanlı askerinin tutuklanıp askeri mahkemeye çıkarılmasını şart koşan genelgeler dahi mevcuttu. Osmanlı İmparatorluğu uzmanı olan tarihçi Donald Quataert bu genelge ve yönergelerin gerçekte var olup, ulaşıp okunabildiklerini hatırlatmaktadır¹⁶.

Hiç şüphesiz ki Osmanlı güçleri, tehcir esnasında, yerel aşiretlerin Ermenilere karşı düzenlediği her saldırıyı etkin bir şekilde geri püskürtememişlerdir. Ayrıca belirlenen kurallara da her an uydukları düşünülemez. Gittikçe sayıları azalan Osmanlı askerlerinin en iyileri İmparatorluğu en az üç cephede (Çanakkale'de Anzak ve Fransızlara karşı, Kafkaslarda Ruslara karşı ve Sina ve Filistin'de İngilizlere karşı) savunmaya gönderildikleri için, tehcirin uygulanması ile görevlendirilen askerlerin sayıca az ve yetersiz düzeyde eğitilmiş oldukları düşünülebilir. Tehcir bölgelerindeki savaş koşulları da göç sırasında karşılaşılan zorlukları artırmış, Ermeni isyancıları öldürmeye and içmiş yerel aşiretler, açlık, salgın hastalıklar ve savaş da bu koşulları gittikçe zorlaştırmıştır. Tüm sosyoloji eğitimine rağmen Akçam, neredeyse 500.000 kişiyi bulan bu tehciri zorlaştıran koşulları gündeme getirmekte aciz kalmıştır.

Kitapta önemli bir yer tutması beklenirken, tehcir esnasında kaç kişinin öldüğüne dair tahminler gerçekten uzaktır (s.183). Akçam'ın Ermeni kayıpları için verdiği 800.000 sayısı abartılıdır (s.202). Ermeni tehcirini sertçe eleştiren Ermenistan-Amerika topluluğu başkanı ve Protestan bir misyoner olan George Montgomery, 1919'da hazırladığı bir raporda Birinci Dünya Savaşı'nın başladığı gün Osmanlı

16 Donald Quataert, *The Ottoman Empire 1700-1922*, New York: Cambridge University Press, İkinci Basım, 2005, s.187.

topraklarında 1,6 milyon Ermeni bulunduęunu ve savař sonrasında ise bu sayının 1.104.000'e dūřtūęünü belirtmiřtir¹⁷.

Yazar Ermeni kayıplarını Anadolu'daki toplam nūfus kaybı ile gōreceli olarak da deęerlendirmekten kaçınmıřtır. Birinci Dūnya Savařı sūresi ve sonrasında, tūm savařan taraflar arasında oranca ve toplam sayıda en fazla kayıp vererek, dōrt milyondan fazla Mūslūman Osmanlı vatandařı ōlmūřtur. Doęu Anadolu'da yaklařık 600.000 Osmanlı Ermeni'sine oranla, bir milyonun ūstūnde Mūslūman hayatını kaybetmiřtir. Mūslūman ōlūmlerindeki bu yūksək rakam Doęu Anadolu'daki savař kořullarının nasıl tūm toplumları derinden etkiledięinin kanıtıdır. Bir bařka deyiřle, savař kořulları Ermeni ya da Mūslūmanlar arasında fark gōzetmeksizin tūm toplumları iřgallere, isyanlara, toplum iēi çatıřmalara, aēlıęa, terk edilmiř çiftliklere, kapatılmıř ticaret yollarına, vebaya, tifoya ve dięer hastalıklara mah-kūm etmiřtir.

Akçam bu būyūk resmi gōrmeyi reddederken, bir milyondan fazla Mūslūman Osmanlı vatandařının da ōlūmūnū gōz ardı etmektedir. Rus arřivlerinden anlařılacaęı gibi, doęu Anadolu'nun iřgalinde, Rus ordusu ve hūkūmeti Ermeni isyancılar ve sivillerden geniř ōlēde faydalanmıřtır. Őoęu zaman Ruslar Erzincan, Bayburt, Tercan, Erzurum ve yol ūstūndeki dięer řehir ve ilēelerde Ermeni isyancıların on binlerce Mūslūmana karřı uyguladıęı vahřeti onaylamamıřtır. Benzer řekilde Akçam, savař sırasında İngiliz ve Fransız mūttefiklerin bile acıyarak seyrettięi, Ermenilerin Kilikya'daki suiistimal ve katliamlarını, Ermenistan Cumhuriyeti'nin bařkenti Erivan'daki 2/3 Tūrk nūfusunun gōē ettirilmesini tartıřmayı ihmal etmiřtir.

Profesōr Justin McCarthy'nin gōzlemleri, Doęu Anadolu'daki insan dramına dair Akçam'ın tek taraflı, olayları siyah-beyaz řeklinde deęerlendirme eęilimini gōzler ōnūne çıkarmaktadır: "Bir tarafın acılarından bahsederken dięer taraflarınkileri gōrmezlikten gelmek, sadece etnik deęil bir insani felaketi olan duruma dair yanlıř izlenimler sunmak anlamına gelmektedir". Dahası, McCarthy "doęu (Anadolu)'da, Mūslūman ve Ermeni kayıplarının olduęu bōlgelerin neredeyse kursuzca baęlantılı olduęunu, ... Mūslūmanların sayıca Ermenilerden çok daha fazla, ancak toplam nūfusta daha az kayıp verdięini, hem Ermenilerden hem de Mūslūmanlardan bu kadar yūksək oranlarda gerēekleřen kayıpların, bir tarafın katil dięer tarafın da kurban olmasını ōne sūren herhangi bir teoriyi imkānsız

¹⁷ George Montgomery Papers, Library of Congress Manuscript Division, Box 21, Armenia-America Society, January-February 1920, Raporun adı "The Non-Arab Portion of the Ottoman Empire, 1919." dur.

kıldığını” belirtmiştir¹⁸. Akçam “Ermeni soykırımından ve Türk sorumluluğu konusunda” bahsederken çekilen acıların ve verilen kayıpların evrenselliğinden bahsetmeyi unutmuş görünmektedir.

1915 Ermeni tehcirinin uluslararası hukuka uygunluğu ise sadece aralarda belirtilmiştir. Akçam, Rusya, İngiltere ve Fransa'nın, tehciri kınamak için 24 Mayıs 1915'te imzaladığı bir deklarasyondan alıntı yaparak “tüm bu suçlar için Osmanlı hükümetinin tüm üyeleri ile bu katliamlara müdahil olan tüm diğer kişilerin de sorumlu tutulacağını” ilan ettiklerini belirtmiştir (s.2). Ancak bunun aksine yazar, deklarasyona Osmanlı tarafından verilen cevaba yalnızca bir cümle ayırmıştır. Babıâli'nin 4 Haziran 1915'te verdiği cevaba belli belirsiz bir ilgi gösteren Akçam, bu belgede ulusal egemenlik ve meşru müdafaa hakkına yapılan vurguyu ve Osmanlı'nın İtilaf güçlerini Ermeni isyanına verecekleri her destek için sorumlu tutulacağı yönündeki beyanını önemsiz görmektedir (s.214). Böylece Babıâli Ermeni isyanıyla ilgili tutuklamalarda hiçbir yabancı gücün müdahalesine izin vermeyeceğini kesin bir dille belirtmiştir¹⁹.

En son bölümde Akçam, beklenmedik bir şekilde, Ermeni tehcirinin ulusal güvenlik boyutundan bahsetmektedir: “Ermenilerin bu bölgelerden (Kilikya kıyı bölgeleri) tehcir kararı büyük ölçüde İngilizlerin İskenderun'a çıkarma yapmak için hazırlıklar yaptıkları yönünde alınan istihbarattır” ve “kuvvetle muhtemeldir ki İttihatçılar, olası bir İngiliz çıkarmasına yardım etme ihtimalleri bulunan Ermenileri bölgeden uzaklaştırarak bir ön tedbir almak istemişlerdir” (s.146). Eğer durum böyleyse, o zaman Osmanlı'nın Ermenileri askeri açıdan hassasiyet taşıyan bu bölgelerden ülkenin daha iç kısımlarına kaydırması, soykırıma dair bir suçtan çok, meşru müdafaaan ileri gelen haklı bir tedbir olarak değerlendirilmelidir. İskenderun donanma ve de askeri konumlama açısından büyük stratejik öneme sahiptir. Ayrıca şehir Osmanlı tren yolu sistemi içerisinde merkezi bir öneme sahip olup, Anadolu'yu Asya'nın Arap bölgelerine bağlamaktaydı. Bu denli önemli bir liman ve tren yolu merkezinin kaybedilmesi, Halep'e doğru gerçekleştirilebilecek olası bir saldırı ihtimaliyle beraber değerlendirildiği takdirde, Osmanlı'nın savaş-taki konumunu, erzak ve asker geçişini büyük zarara uğratacağı anlaşılabilir.

18 Justin McCarthy, *Muslims and Minorities: The Population of Ottoman Anatolia at the End of the Empire*, New York and London: New York University Press, 1983, s. 137-138.

19 Esat Uras, *The Armenians in History and the Armenian Question*, İstanbul: Documentary Publications, 1988, s.869-870.

6. Osmanlı Düşünce Tarzı ve Ermeniler

Soykırım suçunda belirtilen açık niyet unsuru kötü niyete tekabül etmektedir. Bu suçun işlenmesine koruma altına alınan gruba karşı duyulan nefretten başka hiçbir sebep neden olamaz. Bu bağlamda Ermenilerin Osmanlı düşünce tarzındaki yerleri araştırılması gereken bir konudur. Akçam, gayrimüslim azınlıklara dini özgürlükler temelinde siyasi özerklik tanıyan Osmanlı millet sistemine pek az değinmektedir (s.23-24 ve 28-31). 1453'te İstanbul'un fethinden sonra Fatih Sultan Mehmet gayrimüslim tebaasını, ya milletler altında ya da İslam hukukunun düzenlemediği adli suçlar, dini ve sivil konularda tam yetkiye sahip dini liderlerin yönetiminde olan ayrı dinsel cemaatler altında düzenlemiştir. Kendi sivil lideri ve iç yönetimine sahip olan Ermeni milleti de kendi kendini yönetmekteydi. Patrik kendi toplumunun manevi yönetiminde, kamu politikalarında, vakıflarda, dini kurumlarda ve medeni haklarla ilgili konularda tek söz sahibiydi. O ve dini yardımcıları tebaaları üzerinde dini veya sivil yaptırımlar uygulama hakkına sahipti. Adli ya da medeni olsun, dava konularına patriğin başkanlık ettiği mahkeme tarafından bakılırdı. Ayrıca patrik başkentte kendi polis gücüne ve hapishanesine sahipti. Din adamlarını istediği gibi hapsedebilir ya da sürgüne gönderebilirken bu uygulamaların siviller üzerindeki tatbiki merkezi hükümetten genellikle kolayca alınan bir izinle koşula bağlanmıştı²⁰.

Amerikalı yazar Alexander Powell'ın doğru bir şekilde ifade ettiği gibi bu yönetim şekli Ermenilere fiili bir kendi kendilerini yönetme hakkı vermiştir. Dini hoşgörüsüzlüğün Avrupa'da hâkim olduğu bir dönemde kudretli bir Müslüman yöneticinin gayrimüslim bir azınlığa bu denli geniş haklar tanınması dikkat çekici bir taviz olarak değerlendirilebilir. Millet sistemi toplum hayatını teşvik ederek, daha sonraları ulusal yaşam için özleme dönüşmüştür²¹. Osmanlı'nın Anadolu'yu 1200'lerde ele geçirmesinden 19. yüzyılın ortalarına dek bir "Ermeni sorunu" mevcut değildi. Yüzlerce yıl boyunca Osmanlılar Ermenileri hakkaniyet ve eşitlikle yönetmişler, bir Ermeni patriği liderliğinde Ermeni ulusunu oluşturmalarına izin vermişlerdir. Ermeniler kendi kendilerini yönetmek hakkınca sahiptiler ve 1863'te hazırlanan Ermeni Anayasası ile de ulusal meclislerine kavuşarak

20 Avedis Sanjian, *The Armenian Communities in Syria under Ottoman Dominion* Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press, 1965, s.30-31. Profesör Avedis Sanjian 1918'de Maraş'ta doğmuş, 1921'de babasıyla önce Halep'e sonra da büyüdüğü Kudüs'e gitmiştir. Daha sonra ise Beyrut'a taşınmıştır. Kitabın basımı esnasında Harvard Üniversitesi'nde Ermeni Dili ve Edebiyatı eğitimi vermektedir.

21 Alexander Powell, *The Struggle for Power in Moslem Asia*, New York and London: The Century Co., 1923, s.118-119.

daha fazla özerkliğe sahip olmuşlardır²². Ermeni akademisyen Avedis Sanjian'ın sözleriyle, “bu yeni oluşturulan Ermeni millet yönetim şekli ve tarzı, yasama ve yürütme için genel seçim hakkına dayanan, liberal, demokratik ve temsili bir yönetim biçimiydi. Anayasa millet egemenliği ilkesine dayanıyordu.”²³. Bu yüzden Gerard Libardian'ın belirttiği gibi Ermenilerin büyük bölümü Osmanlı millet sistemini Rus egemenliğine tercih etmiştir çünkü Osmanlılar Ermeni ulusunun gelişimine izin vermiş, Kilise'ye daha fazla özerklik tanımış ve Ermenileri asimile etmeye çalışmamıştır²⁴.

İmparatorluğa en sadık Hıristiyan millet olarak tanınan Ermenilere İstanbul'daki merkezi yönetim “millet-i sadıka” ismini vermiştir. Akşam Osmanlı'nın reform sürecine girmesiyle yeni rejimin eşitlik ilkesinden ilk yararlanan Hıristiyan azınlığın Ermeniler olduğu gerçeğini görmezden gelmektedir. Babıâli'deki ilk Hıristiyan Vekiller ve yüksek rütbeli bürokratlar hep Ermenilerden seçilmiştir. Reşit, Fuat ve Ali Paşa döneminde, Dışişleri Bakanlığı katibi ve neredeyse tüm diplomatik personel Ermeni olmuştur. 1853-1856 Kırım Savaşı'nın ardından (1860 civarında) anayasal bir sistem getirmeye çalışan Osmanlı devlet adamları daha sonra model almak üzere, Ermeni kilisesi ve cemaatine, anayasal rejimi deneme maksadıyla yeni bir yönetim şekli getirdiler. 1876 Osmanlı anayasasının hazırlanmasında ve uygulanmasında Mithat Paşa ile çalışanlar arasında birçok yüksek rütbeli Ermeni bürokrat bulunmaktaydı ki, içlerinden Odian Efendi kendini en çok öne çıkaranlar arasındaydı. Osmanlı İmparatorluğu bu tarihten sonra da Ermeni Vekiller görmüş, hatta 1912-13 yılları arasındaki Hariciye Vekili Ermeni cemaatinden gelen Gabriel Naradonkyan olmuştur²⁵.

7. 1919 Misak-ı Milli ve Türk Egemenliği

Akşam 1915 Ermeni tehcirinin soykırım için bir bahane olarak düzenlendiğine inanmakta ve bu yüzden de soykırımı bir devlet politikası olarak kanıtlayamadığı için üzüntü duymaktadır. Yazar Ermeni bağımsızlık hareketinin ülke bütünlüğü ya da egemenlikle ilgili değil daha soyut bir kavram olduğunu savunmakta ve Türk

22 Bu yetkin analiz için, bkz. Emil Lengyel, *Turkey*, New York: H. Wolff, 1942, s.187.

23 Sanjian, *The Armenian Communities in Syria under Ottoman Dominion*, s.40-43.

24 Gerard Libaridian, “The Ultimate Repression: The Genocide of the Armenians 1915-1917”, Isidor Wallimann and Michael Dobkowski, eds., *Genocide and the Modern Age Etiology and Case Studies of Mass Death*, New York: Greenwood Press, 1987, s.230-231, dipnot.20.

25 Sommerville Story, ed., *The Memoirs of Ismail Kemal Bey*, London: Constable and Company Ltd, 1920, s.254.

Ulusal Hareketi'nin de yabancı mandalara sıcak baktığını iddia etmektedir.

Akçam 1915 tehcir kararına istinaden şunları söylemektedir: "Ermeni soykırımı hususunda Türk Kurtuluş Hareketi tutarlı tek bir yaklaşım sergilememiştir. Bunun öncelikli nedeni ise Kurtuluş Hareketi'nin, Misak-ı Milli, yani 1918 ateşkesiyle korumaya alınan sınırlar içerisinde bir Türk devletinin kurulması amacıyla kıyaslandığında, soykırım konusuna ikincil bir önem atfetmesidir" (s.303).

Daha sonra Misak-ı Milli'yi oluşturacak kararların alındığı 4-11 Eylül 1919'da düzenlenen Sivas Kongre'si kararlarında Türk Kurtuluş Hareketi, hiçbir parlamentonun veya hükümetin Ermeni sorununu gündeme getirmesini istememiş ve bu yöndeki çalışmaları kınamıştır. Misak-i Milli'de Ermeni sözcüğü geçmemesine rağmen, Ermenilerin de tabii yararlanacakları, Türkiye'deki tüm gayrimüslim azınlığı koruyacak tedbirler getirilmiştir²⁶.

Akçam Kuvva-yi Milliye Cemiyetlerinin "hiçbir zaman İtilaf Devletlerine karşı savaşma niyetinde olmadığını" (s.319) ve "İngiliz ve Fransız işgal güçlerine karşı olumlu bir tavır içinde olduklarını" (s.320) belirtmiştir. 1919 yazının ortalarında kurulan Kuvva-yi Milliye cemiyetleri Misak-ı Milli uyarınca, Anadolu ve Doğu Trakya'nın toprak bütünlüğünü ve Türk egemenliğini koruma amacı güden kuruluşlardı. Örneğin Kilikya bölgesinin Fransızlar tarafından işgali yerel Kuvvacılar tarafından nefretle karşılanmış, Fransız askerleri bölgenin iç işlerine karışmaya başlayınca da bu nefret direnişe dönüşmüştür. 1920 yılı boyunca Fransız askerleri, çoğu Kilikya nüfusundan toplanmış 100-150 kişilik müfrezeleri bünyesine katan Kuvva-yi Milliyecilerle uğraşmak zorunda kalmıştır. Yabancı savaş metotlarında usta olan bu gruplar Fransız güçlerine pusu kurmak suretiyle garnizonlarına ihtiyaç duyulan cephaneye ve erzakı götürürken, bu askerlerin diğer bölgelerdeki Fransız güçleriyle olan iletişimini de kesmişlerdir. 1920 Şubatı'nın ilk iki haftası boyunca Fransızlar Maraş'ta 600'den fazla kayıp vermiş ve şehirden çekilmeye zorlanmışlardır. 1921'deki Türk direnişi ise çok daha iyi organize edilmiş ve geçen yıllardakinden çok daha başarılı olmuştur. Kilikya'nın işgali Fransızlara 5000 kayba yol açmıştır. Bu bağlamda Akçam'ın Kuva-yi Milliye kuvvetlerinin İtilaf güçleriyle hiçbir zaman savaşmaya niyeti olmadığını ve Fransız ile İngilizlere karşı olumlu bir tutum içinde olduğunu iddia etmesi anlamsız ve esassızdır.

Yabancı bir gazetecinin raporu dışında, Akçam'ın Türk Kurtuluş Hareketi'nin

26 Misak-ı Milli yeni Türk devletinin azami ve asgari taleplerinin belirlendiği 6 maddelik kısa bir belgedir. 17 Şubat 1920 Osmanlı Mebusan Meclisi toplantı tutanaklarından çeviri için bkz. Lord Kinross, *Atatürk, The Rebirth of A Nation London*, Weidenfeld and Nicolson, 1964, s.531-532.

“İtilaf Güçleri’ne eski Osmanlı İmparatorluğu toprakları içi yetki verdiği” yönündeki iddiasını destekleyecek bir kanıtı yoktur (s.319). Yazarın, Sivas Kongresi’nde “Birleşik Devletler’in kabul etmesi halinde Amerikan mandasına onay verileceği” yönündeki düşüncesi ise güvenilirliğini daha da azaltmaktadır (s.319-320). Her ne kadar Kongre’de manda yönetiminin kabul edilmesine dair uzun tartışmalar olduysa da, Atatürk ve diğer bazı üyeler bu fikre şiddetle karşı çıkmıştır. Türk Kuruluş Hareketi’ne yön veren temel prensiplerin hepsi aslında tek bir amaca işaret etmekteydi: Batı uluslarıyla eşit statüde olmak. Eşitliğe yapılan bu vurgunun bir adım ötesi Türk bağımsızlık ve egemenliğinin tanınması arzusuydü.

Akçam’a göre “azınlıklar sorunu [Lozan] konferansın geçici bir süre için durmasına yol açmıştı” (s. 367). Ancak bu hususta da yazar kaynak göstermekten kaçınmıştır. Aslında 4 Şubat 1923’te Lozan Barış Konferansı’nın gidişatını etkileyen sorun Yunan ya da Ermeni sorunu değil, yabancılara birtakım haklar tanıyan kapitülasyonlardı²⁷. Türk tarafı adına baş müzakereci olarak görevlendirilen İsmet İnönü’nün, Lozan’a gitmeden önce TBMM’de yapılan bir toplantıda hangi noktalarda taviz verebileceği ve hangi noktalarda ısrarcı olması gerektiğine karar verilmiştir. Asla vazgeçilmemesi gereken konular daha sonrasında yabancı bir güce, sınırları içinde Türkiye Cumhuriyeti iç işlerine karışma hakkı verebilecek tüm hususlardı. İnönü’nün kapitülasyonların kaldırılması konusunda hiçbir taviz vermemesi kararlaştırılmıştı. Azınlıklar konusu ise konferansın durmasından daha önce genel hatlarıyla sonuca ulaştırılmıştı. Türk-Yunan nüfus mübadelesi 30 Ocak 1923’te Lozan’da imzalanan bir anlaşmayla kararlaştırılmıştı. İtilaf hükümetlerinin Türk topraklarında bir Ermeni ulusal yapısı kurulması fikri Türk diplomatlarınca sistemli bir şekilde reddedilmiş ve İtilaf güçlerinin dikte edecek güçten yoksun olmaları yüzünden gerçekleşmemişti. 9 Şubat 1923’te Ermeniler İtilaf güçlerine gönderdikleri bir notta, Ermeni ulusal yapısının kurulması fikrinde vazgeçmelerini protesto etmişlerdir.

8. Tartışma Ortamının Gerekliliği

“Ermeni isyanları ile ilgili bir tartışma ortamı” yazar tarafından gerekli görülmüştür (s.196). Aslında bu konuyla ilgili, akademisyen ve ünlüleri de içeren, canlı bir

27 Bkz. Mustafa Kemal Atatürk’ün konuşması 1927 (İstanbul: Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanlığı 1963), s.599. Diğer kanıtlar için, Joseph Grew, Turbulent Era - A Diplomatic Record of Forty Years 1904-/945, Vol.1, (Boston: Houghton Mifflin, 1952), s.551. Joseph Grew Lozan Konferansı’nda Amerikan delegasyonunun bir üyesi ve 1927-1932 yılları arasında Amerika’nın Türkiye büyükelçisiydi. Ek olarak lütfen bkz. Parliamentary Command Paper 1814. Treaty No. 1 (1923) Lausanne Conference on Near Eastern Affairs, 1922-1923. Records of Proceedings and Draft Terms of Peace (London: His Majesty’s Stationery Office, 1923).

tartışma ortamı Türkiye'de son yıllarda görülmektedir. Ermeni sorunu Türk medyasında sıkça kendinden söz ettirmekte, önemli gazeteler ve dergiler aleyh ve lehte olmak üzere birçok röportaj düzenlemekte ve konu üstüne derinlemesine raporlar yayınlamaktadır. Asıl şaşırtıcı olan, Akçam'ın son yıllarda Radikal ve Agos gibi gazetelerde birçok makalesinin yayınlanmış olmasıdır.

Devlet kanalları dâhil olmak üzere, Türk televizyon kanalları Ermeni sorunuyla ilgili, farklı görüşlerden tarihçiler ve entelektüellerin konuk edildiği, bir düzine yayın yapmaktadırlar. Şubat 2001'de Ankarada Ermeni Araştırmaları Enstitüsü kurulmuş ve bu kurumun araştırmaları, hem İngilizce hem Türkçe olarak hazırlanan periyodik bir dergide yayınlanmaktadır. Enstitü araştırma, analiz, yayın ve kamu tartışmaları yolu ile Ermeni sorunuyla ilgili konuları incelemeyi amaçlamaktadır. Ayrıca kurum arşivsel materyal ve veri toplamakta ve bulgularını da kamuya açmaktadır. Ayrıca Enstitü Ermeni tarihçiler ve kurumlarıyla çalışma arzusunu da belirtmiştir.

Son zamanlarda Türkiye'de Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Ermeniler üzerine yapılan araştırmalar hız kazanmıştır. Yeni bir titizlikle incelenen Ermeni araştırmaları yıllık uluslararası konferanslarda layıkıyla tartışılmaktadır. Sayıları her geçen gün artan araştırmacılar Ermeni sorununun değişik yönlerine eğilmekte, Rusya, İngiltere ve Fransa başta olmak üzere, Büyük Güçlerin rolünü araştırmakta, konferanslar ve seminerler düzenlemektedirler. Akçam, 24-25 Eylül 2005'te İstanbul Bilgi Üniversitesi tarafından düzenlenen "İmparatorluğun Gerileme Döneminde Osmanlı Ermenileri: Sorumluluk ve Demokrasi (Ottoman Armenians during the Decline of the Empire: Issues of Responsibility and Democracy) adlı konferansa Osmanlı arşivleri üzerine yazdığı bir bildiriyle bizzat katılmıştır. 1915 tehcirinin soykırım teşkil ettiğini savunan bazı Ermeni araştırmacılar da bu konferansa katılmışlardır. Konferans bildirilerinin basılıp büyük ölçüde kamuya açık hale getirileceği bildirilmiştir.

Sonuç

Bir tarih çalışması için "Utanç Verici Bir Davranış" (A Shameful Act), güvenilir bir şekilde gerçeklerin tespit edilmesi, tarafsız bir analiz yürütülmesi, tarihsel derinliğin ve perspektifin yakalanması hususlarında büyük eksikler ihtiva etmektedir. Yazar Taner Akçam tarihsel süreçte gerçekleşmiş Osmanlı İmparatorluğu'ndaki gelişmeleri sanki kendi başlarına oluşmuş gibi aktarmaktadır. Akçam'ın tarihçi nitelikleri, burada incelenen kitabından kolayca anlaşılacağı gibi, gerçeklerin çarpıtılması ve hatta saklanması gibi hatalar yüzünden büyük ölçüde gölgelenmektedir.

Akçam'ın soykırım terimini "1948'de onaylanan BM tanımına uygun bir şekilde" kullandığı iddiası, ilk olarak soykırım suçunun temel unsurlarının gerçeklere uygulamaması ve ikinci olarak da gerçekleri tespit etmekteki üzücü başarısızlığı nedenleriyle gerçeklikten uzak görünmektedir. Kendi soykırım tanımını yaparak, tehcirin güvenlik nedenleriyle yapıldığına işaret eden açık kanıtları görmezden gelerek ve tehcir sırasında Osmanlı'nın Ermenilerin can ve mal güvenliğinin korunması hususunda aldığı aklayıcı tedbirleri göz ardı ederek Akçam, Ermeni tehcir kararını bir soykırım suçu olarak göstermek istemektedir. Bu bağlamda kendi kendini gerçek kılan, yazara ait bir tarih yazımına ulaşan Akçam, en iyi ihtimalle daha önceden oluşturulmuş, Osmanlı geç dönemine ait kalıplaşmış Ermeni fikirlerini desteklemekten öteye gidememektedir.

TÜRK TARİH KURUMU'NDAN PROF. DR. KEMAL ÇİÇEK İLE ERMENİ SORUNU VE ÇÖZÜM YOLLARI ÜZERİNE KONUŞTUK

Yıldız DEVECİ BOZKUŞ

ASAM, Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Uzmanı
ydeveci@eraren.org

PORTRE / Prof. Dr. KEMAL ÇİÇEK

24 Mart 1965 tarihinde Kastamonu'da doğdu. Orta Öğrenimini Ankara Keçiören Lisesi'nde tamamladı. 1985 yılında Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi Tarih Coğrafya Öğretmenliği Bölümünü bitirdikten sonra, aynı yıl DTCF'nde yüksek lisansa başladı. Şubat 1986'da Milli Eğitim Bakanlığı'nın Yurtdışı Yüksek Lisans Doktora Bursunu kazanarak İngiltere'ye gitti. 1989 yılında Birmingham Üniversitesi'nde Ottoman Studies Bölümünde "Tahrir Defterleri As a Source for History" adlı teziyle Yüksek Lisans, 1992 yılında da aynı Üniversitesiden "Zimmis (non-Muslims) of Cyprus in the Sharia Courts" adlı teziyle doktorasını aldı. 1993 yılında KTÜ. Fatih Eğitim Fakültesi, Tarih Bölümü'nde Arş. Gör. Doktor olarak göreve başladı. 1996 yılında Doçent oldu ve KTÜ. Fen-Edebiyat Fakültesine geçti. 2002 yılında Profesör oldu. 2002 Haziran ayından beri de Türk Tarih Kurumu-Ermeni Araştırmaları Masası'nda görev yapmaktadır. 2007 Yılında güz döneminde TOBB ETU Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nde yarı zamanlı olarak dersler vermektedir.

Kemal ÇİÇEK büyük projelerin editörü olarak tanınmıştır. 1999 yılında Erdem Vakfı ve Yeni Türkiye Medya Hizmetleri tarafından gerçekleştirilen OSMANLI adlı 12 ciltlik dev eserin bilim editörü ve yazarı olmuştur. Aynı Proje kapsamında 2000 yılında THE GREAT OTTOMAN-TURKISH CIVILISATION adlı 4 ciltlik uluslararası bir eserin de editörüdür. Bu eser bugün çok sayıda ülkede Türkoloji bölümünde yardımcı ders kitabı olarak okutulmaktadır. 2001 yılında Pax Ottomana: Studies in Memoriam Prof. Dr. Nejat Göyünç, (Haarlem-Ankara, 2001) isimli bir başka uluslararası eserin editörlüğünü yapmıştır. 2002 yılında yine Yeni Türkiye'de TÜRKLER adlı 21 ciltlik uluslararası nitelikte eserin üç editörü arasında yer almıştır. 2001-2003 yılları arasında Soros Vakfı tarafından desteklenen ve Budapeşte Central European University tarafından yürütülen "Comparative Empires: Habsburgs, Russian and Ottoman Empires" adlı projede görev almış ve bu proje için hazırladığı Ottoman Economy and Period of Peripheralization: 1700-1914" adlı makalesi Rusça olarak yayınlanmıştır.

2003 Yılı Haziran ayında TTK tarafından Amerika'da araştırmalar yapmak üzere görevlendirilen Prof. Çiçek, 2004 yılında "Ermeniler: Sürgün ve Göç" adlı eserin yazarları arasında yer almıştır. Ermeni Araştırmaları Masası'nda yaptığı çalışmalar sonucunda 2005 yılında "Ermenilerin Zorunlu Göçü 1915-1917" adlı bir eseri yayınlamıştır.

Öğretim Üyeliği esnasında KTÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölüm Başkanlığı, Kanuni Araştırma ve Uygulama Merkezi Müdürlüğü yapmıştır. 2002 yılında TÜBAV tarafından Araştırma Ödülü verilmiştir.

Ermeni Sorunu kapsamında pek çok ülkede seri konferanslar vermiş olan Prof. Çiçek'in 60 civarında uluslararası ve ulusal akademik dergide yayınlanmış makalesi bulunmaktadır.

Deveci Bozkuş: Özellikle 1878 Berlin Kongresi'nde dile getirilen Ermeni siyasi talepleriyle birlikte önce Rusya'nın ardından da Protestan misyonerlerin Ermenileri kullanmaları süreciyle birlikte Ermeni toplumunda bağımsızlık isteklerinin artmaya başladığını görüyoruz. Bu bağlamda Ermeni Sorununun ilk kez Berlin Kongresi ile uluslararası bir sorun haline getirildiğini söyleyebilir miyiz?

Çiçek: Berlin Kongresi öncesinde de bazı küçük çaplı sorunlar yaşanmıştır. Ancak Rusların Yeşilköy'ü işgal etmeleriyle birlikte bu konu 1878'deki Berlin kongresinde gündeme getirilmiş ve böylelikle konu uluslararası soruna dönüşmüştür. Ermeni sorununun uluslararası bir boyut kazanmasının temelinde emperyalist devletlerin Ermeniler üzerinden Ortadoğu'ya inme çabası ve Türkiye'yi bu yolla zor durumda bırakmak ilk sırada yer almaktadır. İngiltere Rusya'nın Akdeniz'e inme çabasının önüne geçmek için Doğu Anadolu'da kurulacak bir devletin kendi himayesi ya da onayıyla kurulması için çaba sarf etmiştir. Bu nedenle Ermeni sorunu konusu günümüze kadar çözümlenemeden gelmiştir. Sorunu sadece Batı Avrupa devletleri tarafından bir halkın desteklenmesi olarak algılamamak gerekir. Nitekim böyle olsaydı, bu yolda bağımsızlık mücadelesi veren pek çok ülke vardı. Bağımsızlığını elde eden ülkeler de bağımsız olamayanlar da unutulmuştur. Ancak Ermeniler için bu durum söz konusu değildir. Dolayısıyla birçok ülke Ermenileri kullanarak Türkiye üzerindeki planlarının yanı sıra kendi çıkarlarını gerçekleştirmeyi amaçlıyor. Bu yüzden Ermeni sorunu Berlin'de bir reform sürecine bağlanmış, tabiri caizse ipe un serilmiştir. Bu planların içerisinde anılan ülkelerin çıkarlarının olması nedeniyle Türkiye sorunu çözemiyor ve sorun tarihi olmaktan çıkıp siyasi bir hal alıyor.

Deveci Bozkuş: Türkiye'de Ermeni Sorunu konusunda Türk Tarih Kurumu ne tür çalışmalar yürütmektedir?

Çiçek: Ermeni sorunu konusunda Türk Tarih Kurumu bünyesinde 2003 yılında bir Ermeni Araştırma Merkezi kurulmuş ve bu merkezde 4 bilim adamı görevlendirilmiştir. Bunların her biri değişik ülkelerden ve arşivlerden sorumlu tutularak farklı ülkelerdeki arşiv belgelerinin incelenmesi sağlanmış ve Ermeni tezleri bu yolla çürütülmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda ben Amerikan Arşivlerini, sayın Prof. Dr. Ömer Turan Harvard'daki misyoner arşivlerini, Doç. Dr. Ramazan Çalık Almanya arşivlerini, Prof. Dr. Hikmet Özdemir ise İngiltere ve İsviçre arşivlerini incelemiştir. Araştırmaların sonunda söz konusu bilim adamları yapmış oldukları incelemeleri birer kitap olarak yayınlamıştır. Ayrıca dışarıdan bazı araştırmacılar da İran, Rusya, Fransa ve diğer arşivleri araştırmak üzere görevlendirilmiştir.

Deveci Bozkuş: Hocam bu bağlamda anılan çalışmalar halen devam ediyor mu?

Çiçek: Bilim adamlarının konuyla ilgili çalışmaları halen devam etmekte ve yeni yayınlar hazırlanmaktadır. Bu yayınların temel hedefi ise yurt dışında Türk tezini anlatan kaynak eksikliğini gidermektir.

Deveci Bozkuş: Ermeni Araştırmaları Merkezi'nin yürüttüğü çalışmalar kapsamında sizin de "Ermenilerin Zorunlu Göçü 1915-1917" başlıklı kitabınız yayımlandı. Kitapta Amerikan arşiv kayıtlarından yararlanılarak zorunlu göçün nasıl yürütüldüğü ve bu konu ile ilgili yol hikâyelerinin anlatıldığını görmekteyiz. Ayrıca eserin son bölümlerinde tehcirin yaşandığı başlıca şehirlerdeki göç hikâyeleri de incelenerek bu çerçevede söz konusu belgelerin doğruluğunun tartışıldığı, o döneme ait belgelerin çoğunun kendi içerisinde tutarsız olduğunu ortaya koyduğunuz anlaşılmaktadır. Bu bağlamda eserinize yönelik özellikle de Amerika'daki Ermeni lobilerinden herhangi bir eleştiri ya da cevap niteliğinde bir açıklama geldi mi?

Çiçek: Bu çalışmada Amerika ve diğer ülkelerde yaşayan Ermeniler tarafından herhangi ciddi bir tepki gelmedi. Aslında Ermeniler özellikle de Türkiye'de çıkan yayınları çok dikkatle takip ettiklerinden en ufak bir açık bulmak için ciddi çalışmalar yürütürler. Hatta hakkımızda belge tahrifatçılığına varan eleştirilerde bulunan beyanatlar verdikleri de bilinmektedir. Ancak söz konusu eserle ilgili olarak tezlerimi çürüten herhangi bir iddiada bulunmayışları eserimdeki bilgileri

doğrulmaktadır. Ermeni tezlerinin büyük çoğunluğu tamamen ikinci derecede önemli belgelerden ve kulaktan dolma bilgilere dayanmaktadır. Bu iddialar incelendiğinde daha ziyade “işitilmiştir ki” diye başlayan iddialar olduğu görülür. Bu da belgelerin pek de güvenilir olmadığını gösterir. Kitabım en azından Ermenilere kendi tezlerinin tartışılabilir olduğunu göstermesi bakımından bir ilk olma niteliği taşımaktadır.

Deveci Bozkuş: “Ermenilerin Zorunlu Göçü 1915-1917” adlı eserinizde hangi arşivlerden yararlandınız?

Çiçek: Amerikan arşivlerinin yanı sıra Türk belgelerini de kullandım. Bu yönüyle kitabım genel olarak Ermeni tezlerinin Amerikan belgelerinde pek de desteklenmediğini göstermesi açısından önemlidir. Ayrıca Morgenthau’nun raporları da dahil olmak üzere bir çok arşiv belgesinin ikincil kaynaklar olduğunu da ortaya koydum.

Deveci Bozkuş: Ermenilerin ısrarla üzerinde durduğu bir hususta Ermeni tehciri ile ilgili olarak Ermenilerin Deyr-i Zor olarak tabir edilen Suriye’deki kurak çöllere sürüldüğü ve burada ölüme terk edildiği iddiasıdır. Eserinizde bu iddiayı nasıl yanıtlıyorsunuz?

Çiçek: Kitapta Ermenilerin yalnızca Deyr-i Zor’a değil, Halep, Urfa, Konya, Balıkesir, Kastamonu vb. vilayetlere de sürgün edildiğini belirttim. Deyr-i Zor’a sürülenlerin ise susuzluk ve açlığa terk edilmediklerini aksine Fırat nehri kıyısında konaklatılarak su ihtiyaçları ve işlerinin temin edilerek ihtiyaçlarının dönemin şartları dâhilinde büyük oranda karşılanmaya çalışıldığını ifade ettim. Kitapta bu konuya geniş yer verdim. Özellikle şehirlerdeki spesifik olayları da inceleyerek bazı eleştirilerde de bulundum ve kullanılan belgelerin çoğununun güvenilir olmadığını altını çizdim. Ayrıca Ermenilere kendi tezlerinin tarihçilik ve bilimsel etik açısından tartışılabilir olduğunu da gösterdim.

Deveci Bozkuş: Sizce Ermeni Sorununun günümüzde halen çözülememiş olmasının nedenleri nelerdir?

Çiçek: İlk olarak başta Batı ülkeleri olmak üzere birçok Avrupa ülkesi hala Ermenilerin planlarını destekliyor. Biz bu nedenle sorunu çözemiyoruz. Ermeni sorununun çözümü sadece belgelerin incelenerek ortaya konmasıyla çözülecek bir konu değildir. Sorun tarihçi ve politikacıların ortak çözümü ile olur. Yani tek bir politika ile çözülemez. Son aylarda ABD’deki Temsilciler Meclisi’nde görüşülen

H.RES.106 nolu tasarı için Türkiye politik silahlara sarıldı ve Türkiye kendisinin stratejik önemini ve ABD'nin Ortadoğu'daki çıkarlarını daha çok düşünen bir ülke izlenimi yarattı. Bu kısa vadede olumlu bir sonuç verdi ama bu demek değildir ki tasarı bir daha görüşülmeyecek. Biz konuyu siyasi politik olarak görür ve böyle çözersek ileride bir gün ABD'nin Ortadoğu'da çıkarlarının olmadığı ve stratejik ortaklığımıza az ihtiyaç duyduğu bir dönemde bu tasarı kabul edilir. Ayrıca Tasarı Amerikan devlet başkanlarından devlet politikalarında Ermeni "soykırımı"nın tarihi bir gerçek olduğunu belirtmelerini istediğinden konunun bir taslaktan öte olduğu ve dünya politikalarını etkileme gücüne sahip olduğu görünüyor. Bu da tasarı sadece bir taslaktır herhangi bir yükümlülüğü yoktur diyenlerin tezlerini çürütüyor.

Deveci Bozkuş: Genel olarak Ermeni Sorunu konusunda ABD'deki gelişmelerin ABD kamuoyunu nasıl etkileyeceğini öngörüyorsunuz?

Çiçek: ABD'de H.RES.106 nolu kararın kabul edilmesi ABD kamuoyunda Türkiye aleyhine ciddi bir negatif tutumun oluşmasına neden olacaktır. Aynı zamanda bu karar diğer ülkelerin Türkiye'ye karşı tutumunu da etkileyecektir. Bilindiği gibi Fransa'da da süreç böyle işledi. Önce 2006'da yasa çıktı daha sonra ise bu yasa 2007'de kabul edildi. Türkiye'de bazı çevreler tarafından 1948 Soykırım Sözleşmesi'ne göre 1915 Olayları'nın geriye yönelik yürütülemeyeceğinden bahsedilmektedir. Ben buna katılmıyorum. Hukuka geriye işlemezlik diye bir şey söz konusu olamaz. Örneğin ABD'lilerin sigorta şirketlerine yönelik açtıkları davada zamanaşımı engeli vardı ancak yeni bir düzenleme ile bu sorun çözüldü. Ermeniler Kaliforniya eyalet mahkemesinden zamanaşımı problemini bir kereye mahsus olmak üzere 2010 yılına kadar uzatan bir kanun çıkardılar. Biz ise halen hukuken tasarıların yaptırım gücü yoktur diyoruz. Bakın tüm bunlar Dört T Planı'nın birer parçasıdır ve aşama aşama gidilmektedir. Dolayısıyla Ermeniler benzer bir kanunu ABD için de çıkarabilirler. Bunun için Türkiye'nin daima hazırlıklı olması gerekmektedir.

Deveci Bozkuş: Sizce Ermeni Sorunu Nasıl Çözümlemelidir?

Çiçek: Biz ülke olarak herhangi bir karar çıktığı zaman Ermeni ve Fransızların dediği gibi birkaç ay konuşup ondan sonra unutupuyoruz. Türkiye şu anki konjonktürde siyasi anlamda ABD, Almanya, Fransa gibi ülkelere karşı koyacak güçte olmadığından bizim taktik değiştirmemiz gerekmektedir. Bunu da devletleri değil de kurumları hedef alarak gerçekleştirebiliriz. Ermeni sorunu konusunda ABD'deki gelişmeler ABD kamuoyunun %99'unu ilgilendirmiyor. Toplumun sadece %1'lik

kısmı konuyla alakalı olduğundan bizim bu %1'lik oranla ilgilenmemiz gerekiyor. H.RES.106 Nolu Tasarımı parlamentoya getirenler bir kara listeye alınarak hiçbir toplantılarına katılmamalı, haklarında doğru bildiğimiz bilgiler varsa ortaya konmalı böylelikle bu kişilere yönelik bir protesto süreci başlatılmalıdır. Ayrıca ABD'de Ermenilerin çok güçlü avukatlık büroları var, bunlar tespit edilerek bu bürolarla çalışan şirketlerle iş yapılmaması sağlanmalıdır. Ama her halükarda, önemle altını çizmek istiyorum ki ülkeleri değil kurumları hedef almamız lazım. Ülkeyi hedef alırsak örneğin ABD'yi hedef alırsak ya da ambargo uygularsak casus uçaklarını kimden alabiliriz? Fransa'ya ambargo uygularsanız uydunuzu kime fırlattıracaksınız? Ya da Bursa'da dünya kadar işçi çalıştıran Renault'a ne kadar ambargo uygulayabilirsiniz? Dolayısıyla ülkeleri değil şirketleri hedef alacaksınız. Şirketlerin daima alternatifi vardır ama ülkelerin alternatifi yoktur. O nedenle şirketlere yönelik yaptırımların daha etkili olacağı inancındayım. Ermeni sorunu konusunda kişilere ve şirketlere yönelik böyle bir strateji belirlersek bu durum rakip şirketleri bizim tezlerimizi desteklemek konusunda özendiracaktır.

Deveci Bozkuş: Yani ülkelere yönelik ambargonun çözüm olmadığını söylüyorsunuz.

Çiçek: Tabii ülke değil şirketler ve kişiler hedef alınmalı.

Deveci Bozkuş: Biliyorsunuz Ermenistan'la sınırlarımız yıllardır kapalı ama bu durum Ermenistan'ın tutumunda herhangi bir değişikliğe yol açmadı. Bu bağlamda acaba Ermenistan'a yönelik nasıl bir yaptırım uygulanmalı?

Çiçek: Ermenistan'a yönelik tek bir politika sonuç vermeyecektir. Ermenistan toplumunun tek düze bir toplum olduğunu kabul etmemek lazım. Ermenistan'da birbiri ile hiç anlaşamayan partiler vardır. Ülkedeki partilerin farklı siyasi çizgileri olduğundan birbirlerinden dolayı zarar gördüklerini düşünen liderler bulunmaktadır.

Deveci Bozkuş: 2005'te Ermenistan'a yapmış olduğumuz bir ziyaret sırasında halkla yaptığımız görüşmelerde toplumun Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin siyasi ve tarihi boyutundan ziyade ekonomik boyutuyla yakından ilgilendiğini gördük. Acaba bu yönde düşünen Ermenilerin Türkiye'ye kazandırılması için nasıl bir yol izlenmeli?

Çiçek: Bunun için Ermenistan'da Ermenilere yönelik Ermeni propagandası yapmak lazım. Ermenistan'ın ilk Cumhurbaşkanı Levon Ter Petrosyan gibi liderle-

rin politikaları Türkiye tarafından desteklenmeli. Bu lider Türkiye ile ilişkilere mevcut yönetime oranla daha ılımlı bakan bir liderdi. Petrosyan'ın yanı sıra yine Türkiye'ye daha ılımlı bakan başka partilerde Ermenistan'da mevcut. Bu partilerle belki Türkiye'deki Sivil Toplum Örgütleri ya da Araştırma Merkezleri irtibat kurup Ermeni toplumuna bazı gerçekleri anlatması gerekiyor. Türkiye'nin neden sınırı kapattığını, 1915 Olaylarını, belki Ermeni diasporasını bile. Sovyetler döneminde yapılan antlaşmaların tümünün komşu ülkeler tarafından onaylanırken Ermenistan'ın Türkiye ile sınırını belirleyen antlaşmayı onaylamadığı ve o nedenle sınırın halen kapalı olduğunu anlatmalıyız. Ermenistan'ın Karabağ'ı işgal ettiği için sınırın kapalı olduğunu anlatmalıyız. Aksi halde sınırı açarak ya da diplomatik ilişki kurarak tüm bunları yaparsak bu politika yanlış olacaktır. Bu durum Taşnakların işine yarayacaktır.

Deveci Bozkuş: 12 Mayıs 2007'de yapılan seçimlerde Ermeni Devrimci Federasyonu diğer adıyla Taşnaklar dördüncü sıradan üçüncü sıraya yükselerek 11 olan milletvekili sayılarını 16'ya yükselttiler. Bu durum acaba Taşnakların giderek taban desteğini aldıklarını da gösteriyor diyebilir miyiz?

Çiçek: Taşnaklar Ermenistan'da çok güçlü olmakla beraber taban destekleri pek yoktur. O nedenle milletvekili sayılarında bir artış olsa da bu Türkiye politikalarında kayda değer bir gelişme olarak değerlendirilmemelidir.

Deveci Bozkuş: Taşnakların çifte vatandaşlık yasası konusundaki çalışmalarını nasıl değerlendiriyorsunuz? Geçtiğimiz günlerde Ermeni basınında diaspora Ermenilerinin Ermenistan'daki halkın yaşadıklarından habersiz olduğunu belirten, para ve nüfus oranı nedeniyle ve çifte vatandaşlık yasasından da yararlanarak diaspora Ermenilerinin ülkede söz sahibi olmalarını istemedikleri yönünde bazı haberler yayınlandı.

Çiçek: Ermenistan'da çifte vatandaşlık yasası Taşnakların desteğiyle kabul edildi. Bazı ülkeler bu duruma karşı çıkarak kendi vatandaşı olan Ermenilerin Ermenistan'da oy kullanmasını istemiyorlar ama Taşnaklar bunu bazı ülkelere kabul ettirmeyi başardılar. Örneğin Almanya'da bu yasa geçerlidir.

Deveci Bozkuş: Bu durumda yasa uygulamaya girerse Ermenistan için çifte vatandaşlık yasası ciddi bir sorun olacaktır. Zengin Ermeni diasporası ekonomik sıkıntıları olan Ermenistan'daki halk üzerinde baskı kuracak ve istediği yönde politikalar üreterek Ermenistan'ın Türkiye politikalarının daha da radikalleşmesine neden olacaktır.

Çiçek: Haklısınız eğer bu yasa uygulamaya konursa Taşnaklar daha sert politikalar üretecekler. Sizde belirttiğiniz gibi Ermenistan'daki Ermenilerin sorunu ekonomiktir. Taşnaklar dışarıdan getirdikleri kirli paralarla Ermenilerin Ermenistan'dan göç etmelerine neden oluyorlar. Diaspora Ermenileri az sayıda olan nostaljik Erivan evlerini alıp piyasayı olumsuz etkiliyorlar. Böylelikle Ermenistan'daki Ermeniler kendi evlerinin kiracıları konumuna düşüyor ve ülkede kiralar artıyor. Özetle diaspora Ermenileri kirli paralarının yanı sıra kirli politikalarını da ülkeye getirme yolunda hızla ilerliyorlar. Bu nedenle ülkede hızla nüfus azalmakta ve herkes dışarıya gitme eğilimi göstermektedir. Ermenistan'da halk ortalama 100-150 dolar maaşla geçinmeye çalışırken, 100.000-150.000 dolara evler satılıyor. Büyük oranda kara para aklama ve çok sayıda kaçak araba ülkeye getirilmiş. Tüm bu gelişmelerle eş zamanlı olarak Taşnaklar'ın ülkeyi diğer yandan ABD'ye yakınlaştırma çabaları da devam ediyor.

Deveci Bozkuş: Tam da bu noktada Taşnaklar Ermenistan'ı ABD'ye yakınlaştırmaya çabalarken Sovyetlerin dağılmasının ardından Rusya, Güney Kafkasya'da kaybettiği Gürcistan, Azerbaycan ve diğer eski Sovyet cumhuriyetlerinin ardından benzer bir durumun yaşanmaması için bir önlem alma yoluna gidiyor mu? Ya da daha açık bir ifadeyle Ermenistan, ABD ve Rusya'nın çıkarlarının çatıştığı bir noktaya mı dönüşüyor?

Çiçek: Taşnaklar ülkeyi ABD'ye yakınlaştırdığından Rusya bu durumdan oldukça rahatsız. Rusya tarafından Ermenistan'a yönelik herhangi bir tehdit olmamakla beraber, Rusya bu konunun sürekli gündemde tutulmasından rahatsız. Bu da doğal gazın fiyatının yükselmesine neden oluyor dolaylı olarak ekonomi bu durumdan olumsuz etkileniyor. Olayı çok boyutlu düşünmek gerekiyor. Türkiye'nin bu konudaki en büyük eksiği bizde Ermenistan'ı ülke olarak analiz eden uzmanın olmayışıdır. Çoğu Ermenistan'a gitmemiş insanlar bu konuda çalışıyor ve gazete haberlerinden konuyu takip ediyor. Oysa bu konuda çalışacakların en azından bir kez de olsa bu ülkeye gitmiş olmaları ve bu ülkenin dilini bilmeleri zorunludur.

Deveci Bozkuş: Son dönemlerde İran-Ermenistan arasında da hızlı bir yakınlaşma yaşanıyor bu yakınlaşmayı sadece ekonomik çıkarların örtüşmesi ya da komşuluk ilişkilerine dayandırmak doğru mu?

Çiçek: İran Batı tarafından izole edilen bir ülke, Ermenistan'da benzer şekilde neredeyse tüm komşularıyla problemlidir. Dolayısıyla bu yakınlaşma iki taraf için de önemli. Ancak bu yakınlaşma ileri boyutlara varırsa Ermenistan ABD'nin uyarısını alacaktır. Ayrıca Türkiye'nin İran'la olan ekonomik ilişkileri İran'ın

Ermenistan'la olan ilişkileri ile kıyaslanamayacak derecede ileridedir. Dolayısıyla bu yönde herhangi bir yaptırımdan bahsedilemez ama yine de bu ilişkinin yakından takibi edilmesi gerektiği inancındayım.

Deveci Bozkuş: Türkiye Ermeni Sorunu konusunda kendi iç kamuoyuna yönelik somut olarak hangi adımları atmalıdır, eksiklerimiz nelerdir?

Çiçek: Bizim tezlerimizi doğru olarak anlatmamız için bazı şeyler yapmamız gerek. Öncelikle bir strateji geliştirmemiz lazım. Türkiye'de yeni bir örgütlenmeye gidilmeli. Bu örgütlenme mali kaynakları çok yüksek olan ve ortak kararların alındığı bir yapılanma olmalı. Türkiye'deki kurumların en ciddi sorunu bence tek kişinin inisiyatifinde hareket ediliyor olunmasıdır. Oysa ortak alınan kararların daima daha verimli olacağına inanıyorum. İkinci olarak Avrupa ve ABD'deki Türk toplumu hareketi geçirmemiz gerekiyor. Onların dil sorunu olmadığından kendilerine konuyu iyi bir şekilde anlatıp onların buldukları yerlerde davamızı anlatmalarını sağlamalıyız. Dünyada da bu iş artık bu şekilde yapılıyor. Çeşitli davaları savunmak için sivil toplumlar farklı kanaat önderlerini kullanıyorlar. Örneğin kara mayınlarının zararları konusunda Lady Diana çıkıp bir konuşma yapıyor. Çünkü halk bu insanı sevdiğinden, bu kişinin konuşması daha etkili oluyor.

Deveci Bozkuş: Bir Ombdusmanın seçilmesi olabilir mi?

Çiçek: Ombdusman değilde kanaat önderi. Mesela Lady Diana örneği üzerinden gidelim, Lady Diana mayınlar hakkında pek fazla şey bilmez ama sonucunu bilir ve onu söyler. Türkiye'nin de tezlerini söyleyecek böyle kanaat önderlerine ihtiyacı var. Bu kanaat önderi/önderleri ABD'de yada bir başka ülkede Ortak Tarihçiler Komisyonu kurulsun diyecek, 1915'te yaşananların Türklerin ve Ermenilerin ortak tarihi olduğunu ve dolayısıyla ortak bir şekilde yazılması gerek diyecek, hiç kimsenin karşı tarafa kendi tezlerini dayatmayacağı bir ortamın yaratılması gereğini vurgulayacak.

Deveci Bozkuş: Ermeni sorunu konusunda Türkiye'nin tezlerini yurt dışında anlatacak bir kanaat önderi tespit edilmeli diyorsunuz. Bunun için önereceğiniz bir isim var mı?

Çiçek: Türkiye'ye en son gelen ABD'lilerden belki Kevin Costner örnek verilebilir. Aslında başka bize yakın isimlerde vardır. Bildiğiniz gibi yurt dışında Türkiye'yi seven bir çok artist var. ABD'de bizimki gibi bir gelenek yoktur. ABD'de parasını

verdikten sonra herkese tezlerinizi söylettirebilirsiniz. Nasıl Ermeniler Sylvester Stallone'yi konuşturuyorlarsa bizde buna karşı bir kanaat önderi bulmalıyız. Bu işi Dışişleri Bakanlığı üstlenmelidir.

Deveci Bozkuş: Geçmişte ya da günümüzde de Türk tezlerini savunan bilim adamlarına yönelik yapılan saldırılar göz önünde bulundurulduğunda örneğin Justin McCarthy, Edward Taşçı, Stanford Shaw gibi kişiler tezlerimizi savunduğunda çeşitli problemlerle karşı karşıya kaldılar? Acaba Ermeniler tezlerimizi savunan kanaat önderlerine yönelik de böyle bir tutum içerisine girerler mi?

Çiçek: Öncelikle Türkiye'yi savunan kişi mutlaka arkasında Türkiye'nin gücünü hissetmelidir. Gerekirse davamızı savunan kişilerin özel güvenlik şirketleriyle korunmasını sağlamalıyız. Yani Türkün davasını savunan insanlara sonsuz destek verilmelidir. Bu aslında sadece Ermeni sorunu konusunda değil diğer durumlarda da yapılmalıdır. Arkasında Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin tüm gücüyle desteğini hisseden bir kişi konuyu daha fazla kitlelere ulaştıracaktır. Geçmişte Türkiye'nin tezlerini savundukları için sizinde belirttiğiniz gibi Bernard Lewis, Stanford Shaw gibi isimler ya mahkemelerle uğraşmak zorunda kaldı ya da bombalı saldırıya uğradılar. Biz ülke olarak gerekirse özel güvenlik şirketi tutarak bu insanları koruduğumuzda Ermenilerin bu kişilere herhangi bir şekilde zarar vermesinin önüne geçilir. Bir bilim adamı ya da kanaat önderi bizim davamızı mahkemelerde savunurken kendisine dünyanın en iyi avukatlık şirketinin desteğini sağlamalıyız. Edward Taşçı gibi Ermeni olup yıllarca Türkiye'nin tezlerini savunan kişileri ve ailelerini her türlü koruma altına almalıyız. Örneğin Heath Lowry uzun yıllar tezlerimizi savunuyordu ancak Ermenilerin baskısı karşısında dayanamadı ve artık tezlerimizi savunmuyor. Çünkü Türkiye Ermeni baskısı karşısında Heath Lowry'yi savunmamıştır. Yine ABD'de H.RES.106 Nolu tasarının görüşüldüğü sırada ABD'lilerin ünlü bir komedyenleri de dahil olmak üzere Washington Post, New York Times gibi bir çok gazetenin iyi kalemleri bile Ermenilerin çok ileri gittiğini, Türkiye'nin Tarih Komisyonu Kurulması önerisinin iyi bir teklif olduğunu, ABD başkanı da dahil olmak üzere herkesin bu teklifi desteklediği gibi yazılar yazdılar. Demek ki bizim bu editörleri ya da gazetecileri tamda yazılarının ertesinde ziyaret etmemiz ve konuyu onlara anlatmamız gerekiyordu. Ayrıca onların arkasında olduğumuzu da göstermeliydik ama bunlar yapılmadı.

Deveci Bozkuş: Sanırım benzer bir durum Los Angeles Times gazetesinde yaşandı. Los Angeles Times gazetesi muhabirlerinden Ermeni asıllı Mark Arax'ın Nisan ayında Ermeni "soykırımı" ve kongredeki tasarılar hakkında

hazırladığı bir yazı gazetesinin İcra Editörü Douglas Frantz tarafından yazı Ermeni propagandası içerdiği gerekçesiyle reddedilmişti. Ancak Taşnakların desteğiyle başta ANCA olmak üzere bir çok Ermeni kuruluşu Frantz aleyhine bir kampanya başlatarak Frantz'ın işinden ayrılmasını sağlamışlardı. Bu konuda Türkiye'nin Frantz'a destek amaçlı bir girişimde bulunamamış olması sizin de anlattığınız konuya bir örnek teşkil etmektedir.

Çiçek: İşte biz bunu yapmamalıyız. Biz tezlerimizi savunan birini ya desteklemiyor ya da bir süreliğine arkasında duruyoruz. Ya da ABD'ye bizi kızdırırsanız İncirlik'i kapatırız, askerinizin lojistik desteğini keseriz diyoruz. Bu tehditler ABD kamuoyunu kendimize düşman etmekten başka bir işe yaramaz. Hukuken haklı olduğumuzu zaten biliyoruz. Bu yüzden Ermenilerde hukuk yoluna başvuruyor.

Deveci Bozkuş: Son olarak dış kamuoyuna yönelik neler yapılmalı?

Çiçek: Ermeni sorunu konusunu dış kamuoyu gibi Türk halkı da kulaktan dolma biliyor. Bu bağlamda Türk Tarih Kurumu Başkanı Sayın Prof. Dr. Yusuf Hallaçoğlu da bu konuya "Tarih Gelecektir" adlı son kitabında yer verdi. Ayrıca Türkiye'de de yoğun bir konferans faaliyeti sürdürülüyor. Kendi tezlerimizi toplumuza doğru anlatamadığımız takdirde kamuoyunu hızla kaybedebiliriz. Toplumun sorunun ilk nereden ortaya çıktığını, nasıl bugüne geldiğini, Ermenilerin neyi hedeflediğinin birer birer anlatılması gerekir. Ermeniler, ABD ya da diğerleri konunun yada sorunun basit bir özürle biteceğini düşünüyorlar ve bunu bizim topluma da bu şekilde yansıtmayı amaçlıyorlar ama halkımıza bunun basit bir özürle halledilecek bir konu olmadığını anlatmamız gerekir. Ayrıca dünyada hiç doksan yıllık bir özür olduğunu duydunuz mu? Böyle bir şey olabilir mi? Bunun basit bir özür bekleme konusu olmadığı, emperyalist devletlerin kendi çıkarları doğrultusunda kullandıkları bir konu olduğu unutulmamalıdır. Aksi halde herhangi bir mesafe katedemeyiz. 1915'te yaşananların soykırım olmadığını da en iyi İngiltere ve ABD biliyor.

Deveci Bozkuş: Peki hocam bize değerli bilgilerinizi ve vaktinizi ayırdığınız için Enstitü adına çok teşekkür ediyorum.

Çiçek: Rica ederim.

KITAP TAHLİLİ

Adam SZYMAŃSKI

“THE ARMENIAN MASSACRES IN OTTOMAN TURKEY: A DISPUTED GENOCIDE”

Yazar: Guenter Lewy
Utah, The University of Utah Press, 2005, 370 Sayfa.

Tarihi olaylar günümüzde uluslararası ilişkileri önemli derecede etkilemekte ve çoğu zaman ikili ilişkilere yapıcı biçimde etki etmektedir. Diğer taraftan, tarihi olayların ihtilaflara ve anlaşmazlıklara da neden olduğu sıkça rastlanan bir durumdur. Genel olarak bu gibi anlaşmazlıklar, niteliği bakımından çok yönlü ve gerçeklerin belirlenmesinin güç olduğu durumlarda, tarafların kendi tezlerini savundukları, karşı tarafın yanlış varsayımlar üzerine tezlerini kurduklarını iddia ettikleri örneklerde ortaya çıkmaktadır. Bu gibi durumlarda belirli kararlarda uzlaşmak oldukça zordur ve dolayısıyla yalnız ülkelerin ikili ilişkileri değil, uluslararası arenada devam etmekte olan kimi süreçleri de etkilemektedir.

Yukarıda bahsettiğimiz durumun benzeri 1915—19 16 yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ermeni kökenli halkına karşı uygulamaları çevresinde oluşmuş bulunmaktadır. Türkiye ve Ermenistan arasında devam etmekte olan tartışmalar, bu iki devlet arasında resmi ilişkilerin kurulmasına engel olmuştur. Diğer taraftan bu tartışmalar, Türkiye'nin AB üyeliğine yönelik çabalarını olumsuz yönde etkilemektedir. Avrupalı siyasetçilerin çoğu kâh derin inançları kah amaçlarına ulaşmak amacıyla, Osmanlı İmparatorluğu tarafından gerçekleştirildiği iddia edilen toplu Ermeni katliamlarının, sorgulanmaksızın soykırım olarak nitelendirilmesi gerektiğini iddia etmektedirler. Üstelik bu politikacılar, söz konusu olgunun Türkiye Cumhuriyeti tarafından kabul edilmesini Türkiye'nin AB üyeliği bakımından bir ön şart olması gerektiğini savunmaktadırlar. Bu görüşü, Fransa başta olmak üzere, birçok Avrupa ülkesi beyan etmiştir. Bu yargı, 4 Eylül 2006 tarihinde Avrupa Parlamentosu'nun Türkiye'nin AB üyeliği çalışmalarının başarı oranının değerlendirilmesine ilişkin raporunda ana unsuru teşkil etmektedir. Söz konusu AB kurumunda, bu konu somut olarak dile getirilmiş olmasa da, raporda

KITAP TAHLİLİ

Türkiye'nin "geçmişi ile barışık olması ve geçmişini kabul etmesi gerektiği" sözleri yer almıştır. Fransa daha da ileri giderek, 12 Eylül 2006 tarihinde sözde Ermeni soykırımının inkâr edilmesine 1 yıl hapis ve 45 bin Euro para cezası getiren tasarıyı Parlamentosu'ndan geçirmiştir.

Amherst Massachusetts Üniversitesi öğretim üyesi, siyaset bilimci Guenter Lewy 1915-1916 yıllarında meydana gelen olayların tek yönlü olarak değerlendirilmesinin fazlasıyla güç olduğu kanısındadır. Lewy, bu tezini, "The Armenian Massacres in Ottoman Turkey. A Disputed Genocide" (The University of Utah Press 2005) kitabında ispat etmeye çaba göstermiştir.

Lewy'nin kitabında işlediği biçimle, bu konuyu araştırmakta olanlar, genellikle 1915—1916 olaylarının var olan iki tezinden birini savunurlar. Ermeni tezi yanlıları (ki bu görüşlerin kimi yankılarını birçok Avrupalı politikacıların beyanlarında görmek mümkündür) Vahakn Dadrian ve Richard Hovannisian'ın başını çektiği Ermeni araştırmacılarıdır. Fransız bilim adamı Yves Ternon ve Polonya Tarih Enstitüsü çalışanı Gregorz Kucharczyk onlarla hem fikir olanlar arasındadır. Bu kişilere göre, yüz binlerce Ermeni'nin yerlerinden sürülmesi I. Dünya savaşından çok önce planlanmış bir soykırım hareketiydi. Bu teze göre, İttihat ve Terakki Fırkası'nın önemli rol oynadığı Osmanlı Hükümeti, ideolojilerini hayata geçirmek uğruna çok kültürlü Osmanlı devletinin homojen bir Türk toplumu haline getirilmesi politikasını gütmüştür. Hovannisian'a göre, Türkiye'nin zor kullanarak homojen bir toplum haline getirilmesi metodu, soykırım olarak tanımlanmak zorunludur. Ermeni halkının kasten yok edilme çabası kıyımın boyutlarıyla desteklenmekte, kaynakların birçoğunda ölü sayısının 1.5 milyon olduğu iddia edilmektedir.

"Türk yanlısı" görüşleri savunanlar ise Ankara Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi ve Salahî Sonyel ile Yusuf Halaçoğlu gibi yazarlardır. Bu listeye Amerikalı bilim adamları Justin ve Caroline McCarthy'yi de eklemek gerekir. Bu kişilerin hepsi de, 1915—1916 olaylarının, Jöntürk yönetimi tarafından, Ermeni halkına karşı planlanmış bir soykırım olduğu tezini çürütmektedirler. Bu yazarlar kendi çalışmalarında, Ermenilere karşı gerçekleştirilmiş uygulamaların sıra dışı bir nitelik taşıdığını ve Rusya ile işbirliği yaparak Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünü hızlandırmak amacıyla Türk ordusunun arka cephesinde isyan çıkartmak isteyen Ermeni isyancıların eseri olduğunu ispat etmeye çalışmaktadırlar. Osmanlı Hükümeti, isyancıları sıradan Ermeni vatandaşlarından ayırmaksızın vaktiyle azınlığın ülkenin iç kesimlere doğru göç ettirilmesi kararı almıştır. Türk görüşüne göre, Ermeni halkının tehciri Osmanlı toprakları dahilinde olan Doğu Anadolu'ya ve

Suriye'ye yapıldığından bu hareketlerin sınır dışı edilme olayı biçiminde algılanması doğru değildir. Tarihçilerin çoğu, bu sürgün esnasında Ermeni vatandaşlarının ölümüyle sonuçlanan üzücü olayların meydana gelmiş olduğunu kabul etmektedirler. Ancak gerçek şu ki Osmanlı Hükümeti, katliamların önüne geçme ve suçluları cezalandırma yönünde çaba harcamıştır. Bu tez yanlılarının kanaatine genel olarak ölü sayısı 300 bin kişi olmuş, dolayısıyla kıyım aşırı derecede büyük boyutlara ulaşmamıştır. Bu verilere göre eşzamanlı olarak 1915—1916 olaylarında çok sayıda Müslüman vatandaş da hayatını kaybetmiş olduğundan, söz konusu gelişmeleri I. Dünya Savaşı esnasında yaşanmış bir iç savaş olarak değerlendirmek mümkündür.

Birçok araştırmacılardan farklı olarak Lewy, ne Türk ne de Ermeni görüşlerini savunmakta, Ermenilerin sürgün ve yok edilmesi ile ilgili çoğu zaman duymakta olduğumuz tezi ispat etmek için uğraş sarf etmemektedir. Lewy çalışmasını, siyasi bir etki altında kalmaksızın tarihi olaylarla ilgili mevcut her iki yorumun tarafsızca incelenmesi amacıyla hazırlamıştır. Bu bağlamda yazar, “Ermeni sorununu” doğrudan olarak değil de, tarihi belgelerin ve diğer tarihçilerin araştırmaları ışığında ele almaktadır. Yazarın 1915—1916 yılları öncesinde ortam hazırlayıcı unsurları anlattığı sıra dışı yaklaşımı, kitabın daha ilk bölümlerinde göze çarpmaktadır. Bu bölümlerde “Ermeni Devrimci Hareketinin” faaliyetleri, 1894—1896 yıllarında gerçekleşmiş olan toplu katliamları ve de Osmanlı İmparatorluğu'nda vatansever gençler hareketinin çabaları anlatılmaktadır. Ayrıca bilim adamı, öncelikle “Hınçak” ve “Taşnak” gibi Ermeni örgütlerin faaliyetlerini ele almaktan da çekinmemektedir. “Ermeni tezini” desteklemekte olan yazarlardan farklı olarak Lewy, Ermeni örgütlerin yalnızca savunma hareketleriyle ilgilenmediklerini, aynı zamanda katliamları da provoke etmiş olduklarını anlatmaktadır. Ancak bu olgular, kimi zaman suçsuz insanları katletmiş olan Türklerin aklanması için kullanılamaz. Lewy, 1894—1896 yılları toplu katliamlarını anlatmakla sınırlı kalmamakta, aynı zamanda Osmanlı Türkiye'si'nin belirli uygulamalarının nedenini saptamaktadır. Bu nedenlerin göz önüne alınması koşulu ile Ermeni halkına karşı yapılmış olan zulümleri haklı göstermek mümkün olmasa da, anlaşılammış ya da çoğu zaman gölgede bırakılan konuların açığa kavuşturulması mümkündür. Bu konular arasında yukarıda adı geçen Ermeni örgütlerinin faaliyetleri, Rusya'nın ve Batılı ülkelerin etkileri ve de Osmanlı Devletinin çöküşü arifesinde Türklerin milliyetçi düşünce yapılarını göstermek mümkündür.

Lewy, eserin sonraki bölümlerinde, konuyla ilgili yukarıda anlatmış olduğumuz mevcut iki görüşü tartışırken, kimi araştırmacıların kendi doğrularını ispat etmek amacıyla, araştırma esnasında kullanmış oldukları dökümanları ne kadar

da yanlış yorumlayabildikleri, kullandıkları tarihi belgelerde konteksten çıkarılmış alıntılara yer verdikleri ya da kendi görüşlerine zıt bilgileri içermekte olan kaynaklarla ilgili sessizliklerini korudukları örneklerini getirmektedir. Eserin bu bölümünü incelerken okur, Lewy'nin konuya tarafsız yaklaşımı ilkesinden vazgeçtiğini sanabilir. Böylelikle, yazarın "Ermeni yanlılarının" kullandıkları argümanları çok emin bir biçimde çürüttüğü ve haliyle Türk görüşüne daha yakın olduğu izlenimi oluşmaktadır. Ancak Ermeni görüşünü saptama amacının Lewy'nin ulaşabileceği kaynakların çok olması bakımından çok daha kolay olabileceğini belirtmeliyim. Yazar, Osmanlı İmparatorluğu'nun 1915—1916 yıllarında Ermenilere karşı net olarak bir soykırımın planlanmış olduğunu iddia etmek için güvenilir kaynakların yokluğuna işaret etmektedir. Aynı zamanda İttihat ve Terakki Fırkası'nın "On İlke" olarak anılan direktiflerini ya da bu partinin sözde üyesi Rıfat Mevlanzade'nin notlarını tam güvenilir olarak kabul etmek mümkün değildir. Lewy'ye göre, toplu katliamlara dair planlar hakkında bilgi içeren dokümanların doğruluk payı konusunda aynı şekilde araştırmaların yapılması zorurudur. Burada kastedilenler, Ermeni tezi taraftarı bilim adamlarınca bile sahte olarak kabul edilen (Osmanlı İçişleri Bakanı Talat Paşa'nın telgraflarını içeren "Naim Bey'in Anıları" olarak bildiğimiz Aram Andonyan'ın yazdıkları) ve orijinalleri bulunamamış olan 1919—1920 yıllarının askeri mahkemelerine ait dokümanlarıdır. Yazar aynı zamanda, Türk görüşünü de tartışmaktadır. Ona göre, Ermenilerin katledildikleri olaylara karışanların Osmanlı Hükümeti tarafından cezalandırıldığına ilişkin argüman yeterince ikna edici değildir. Lewy'ye göre, Ermeni katliamlarının yalnız ve yalnız iç savaş neticesinde meydana gelmiş olduğu tezini savunmak doğru değildir. Yazar biraz banal gelebilecek silahlı bir mücadele sonucu oluşan can kayıplarının, sivil halkın kayıplarından ayrılması gerektiği formülünü ortaya sürmektedir.

Lewy, 1915—1916 olaylarına ilişkin anlaşmazlıkların tamamını çözme amacı edinmemiştir. Ona göre, yeteri kadar tarihi belge bulunmadığından böyle bir çözüm zaten imkânsızdır. Yazar, ender ve değerli açıklamalar içermesi bakımından önemli olan kitabının bir sonraki bölümünde kendi tezini ispat etmektedir. Bu bölümde Amerikalı tarihçi, eleştirel bir değerlendirmeyle konunun çözümünde işe yarayıp yaramaması bakımından, "Ermeni sorununa" ait çok sayıdaki tarihi belgeyi sistemli bir biçimde ele almaktadır. Lewy, belli başlı kaynakların kullanılması esnasında ortaya çıkan sorunları çok net bir biçimde incelemekte, zorluklar Türk arşivlerinde dokümanların incelenmesi sırasında da ortaya çıkmaktadır.

Öncelikle belirtmemiz gereken Osmanlı kaynaklarının çoğunun I. Dünya Savaşı esnasında imha olmalıdır. İkinci konu ise günümüze ulaşmış evraklarda,

siyasi tercihlere göre seçilmiş belirli konular anlatılmaktadır. Bu nedenle Ermeni örgütlerin faaliyetlerine yer vermekte olan Türk kaynaklarının önemi küçümsemeyecek ölçüde büyüktür. Bununla birlikte, söz konusu kaynaklarda Ermeni malvarlıklarına el konulması olaylarına nadiren değinilmektedir. Üçüncü konu ise Batılı araştırmacıların arşivlerden yararlanma imkânlarının kısıtlı olmasıdır ve yazarın kendisinin de bu konuda belirli deneyimleri olmuştur. Dördüncü konu, tercüme edilmiş Türk kaynakları, hem tercüme kalitesinin düşük olması hem de yukarıda da değindiğimiz gibi siyasi yanlılığı bakımından yararlanmaya elverişli değildir. Aynı şekilde Lewy, Hıristiyan misyonerlerini aşırı yanlı davranmalarından ötürü eleştirmektedir. Lewy, Amerikan arşivleriyle Almanya Dışişleri Bakanlığı arşivlerinin daha çok değerli dökümanlara sahip olduğu kanısındadır. Alman arşivleri, Osmanlı Hükümeti'nin Ermenilerin toplu katliamlarından kesin olarak sorumlu tutulabileceği tezlerinin ortaya atılması için yeterli değildir. 1916 yılında Büyük Britanya Parlamentosu tarafından yayınlanmış olan "Mavi Kitap"la ilgili benzer eleştiriler dile getirilmektedir. Siyasi unsurların etkisi ve çoğu zaman kullaktan dolma bilgilerle konuyu öğrenmiş olan kişilerin anlattıklarını en önemli tarihi kaynak olarak kullanılmakta olduğu gerçeği söz konusu tarihi belgelerin hepsi için bir eksi değer teşkil etmektedir. Katliamlardan sağ çıkmış Ermenilerin anlattıkları da başka bir çetin sorunu oluşturmaktadır. Onların anıları oldukça sık olarak gerçekleşmiş olaylarla çelişmektedir. Bunların nedenlerini çoğu zaman şahitlerin kişiliklerine, onların dünya görüşüne deneyimlerine ve de yaşadıklarını uzun yıllar sonra anlattıklarına bağlanabilir. Böylelikle bu olgular tarihte meydana gelmiş olaylarla ilgili gerçeklerin net olarak saptanması önünde bir engel oluşturur.

Lewy tarafından yapılan araştırmada, esas alınacak kaynakların seçimiyle ilgili çelişkilerin anlatılmasının ve 1915—1916 olaylarıyla ilgili belli başlı konuların bilinçli bir şekilde yorumlanmasının ne kadar da büyük önem taşıdığı gösterilmektedir. Yukarıda bahse konu kaynaklara dayanarak Lewy, 1915—1916 olaylarının öyküsünü çıkartarak gerçekten meydana gelmiş olarak kabul edilebilecek hadiseleri, şu an itibarıyla henüz bilinmeyen ve araştırmaya tabi olan olayları ve büyük olasılıkla hiç bir zaman gerçeğin ne olduğu anlaşılacak konuları incelemektedir. Burada özellikle kastedilen, Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermenilerin yaşadıkları yerlerden sürülmeleri, katliam sorumluları ve ölü sayılarıdır. Yapıtın bu bölümünde en değerli unsur, yazarın olayların bütünlüğünü anlatma çabası içerisinde olması ve Türklerin Ermeni ahaliye karşı hareketlerinin kuru bir betimlemesiyle sınırlı kalmamasıdır. Sürgün konusunu incelerken Lewy, özellikle bu gibi meselelerin karmaşıklığını gösterme çabısından yola çıkmaktadır. Ona göre farklı bölgelerde sürgünler farklı nedenlerle ve farklı şekilde gerçekleştiğin-

den genel bir çıkarım olasılığı zorlaşmaktadır. Bu arada Türk tarafından olayların ana sorumluları da farklı roller oynamıştır. Çoğunlukla katliamlarla ilgili kararları merkezi yönetimden ziyade kendi politikasını uygulamakta olan ve merkezin talimatlarına uymayan yerel yönetimler almışlardır. Bu gibi durumlar özellikle sürgünlerin son aşamalarında yaşanmıştır. Sayesinde çok sayıda Ermeni'nin ölümden kurtulduğu yerel halkla ilgili tek taraflı değerlendirmelerin yapılması kabul edilemez. Kürt ahalinin yaptıkları özellikle dikkate değer bir konudur. Bu olayları araştırmakta olan diğer araştırmacılardan farklı olarak Lewy, bazı olayların ayrıntılı anlatımından çekinmemektedir. Konunun her türlü ayrıntıları ve çok sayıda kaynaklara atıflarla anlatımı, incelenmekte olan belgelerden yeni bir çıkarım yapılmasına yardımcı olması durumunda hiç kuşkusuz önemli bir anlam teşkil etmektedir. Ne yazık ki Lewy, özellikle sürgünleri ve Ermenilerin yerleştirildikleri yeni bölgeleri anlatırken bu ilkeye bağlı kalmamıştır.

Kitabın Ermeni ahali arasında ölü sayılarına ilişkin bölümü, büyük ilgi uyandırmaktadır. Lewy, bu olayların boyutlarına ilişkin bir dizi sorunla ilgili doğru saptamalarda bulunmaktadır. 1915—1916 yıllarında ölenlerin listeleri yoktur. Böylelikle söz konusu sorunun, Birinci Dünya Savaşı öncesi ve sonrasında Osmanlı İmparatorluğu topraklarında yaşamış olan Ermeni vatandaşlarının sayılarının karşılaştırılması yoluyla çözmesi doğru değildir. Öncelikle, İmparatorluğun 1914 yılına ait Ermeni ahali sayısına ilişkin bilgiler bulunmamaktadır. Türkler, Ermeni vatandaşların sayılarını azaltmakta ve Müslüman ahalinin sayılarının artırıldığı verileri sunmaktadır. Ermeniler de tam aksini yapmaktadırlar. Bu nedenle o zamanlar Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Ermenilerin sayısı 1 milyon 295 bin ile 3 milyon arasında dalgalanmaktadır. İlk olarak Lewy, 1 milyon 750 bin sayısını kabul etmekte, ancak bu hesaplamalar varsayım üzerine kurulmaktadır. İkinci mesele, hayatta kalmış olan Ermenilerin sayılarının yalnızca yaklaşık olarak belirlenebilmesidir. Burada ilginç bir olguya dikkati çekmek yerinde olacaktır. Ermeni temsilciler heyeti barışın sağlanması için yapılan görüşmeler esnasında bağımsız bir devlet kurma hakkını elde edebilmek için Ermeni vatandaş sayısını bilinçli olarak daha yüksek göstermiştir. Lewy, yeniden yaptığı değerlendirme sonucunda Ermeni vatandaş sayısının 1 milyon 108 bin olduğu kanaatine varır. Bu sayıdan hareketle öldürülen kişi sayısının 642 bin olduğu çıkarımını elde eder. Lewy, adil bir biçimde bu değerlendirmenin yalnızca bir varsayım olduğunu belirtmektedir. Amerikalı araştırmacı, bu verilerin yalnızca kendisinin ulaştığı bir çıkarım olduğunu vurgulayarak, okurlara diğer uzmanların çok sayıdaki hesaplamalarına ve başka metotlara göre kendi değerlendirmelerini yapma imkânını sunmaktadır. Değerlendirmeler 57 bin ile (Halaçoğlu'na göre) 2 milyon 70 bin (Karacan'a göre) arasında değişmektedir. Lewy, insan kayıplarını değerlendirirken,

açlıktan, hastalıklardan ve Osmanlı ordusuna karşı savaşırken ölenlerin sayısıyla, toplu katliam ve sürgün sonucunda hayatını kaybedenleri ayırmanın güçlüklerine işaret etmektedir.

Yazar tarafından saptanan sonuçlar kısmen hayal kırıklığına uğramamıza neden olmaktadır. Bu sonuçlar “Ermeni konusu” ile ilgili soruların birçoğuna cevap vermemektedir. Kitabın daha ilk bölümünde sunulan ana sorunu şöyle ifade etmek mümkündür: Mevcut belgeler Osmanlı İmparatorluğu’nun Ermeni halkına karşı 1915—1916 yıllarındaki uygulamalarının önceden planlanmış ve üzerinde düşünülerek sistemli bir biçimde uygulanmış olduğunu kesin olarak saptamak için yeterli değildir. Lewy, Gwen Diner gibi araştırmacıların da görüşlerine yer vererek İttihat ve Terakki Fırkası’nın ve kurdukları hükümetin böylesine koordine edilmiş hareketlerin gerçekleştirilmesi için yeterli bilgiye ve hazırlığa sahip olmadıklarını ispat etmektedir. Böyle bir sonuç, yazar tarafından daha önce beyan edilmiş olan tutuma tutarlı bir biçimde sadık kaldığını göstermektedir. Hatırlanacağı üzere kitabın başında yazar, mevcut sorunların tamamını çözmek gibi bir amacının olmadığını belirtmiştir. Böylelikle Lewy’nin sonuçları oldukça mütevazı olarak nitelemekteyim, çünkü çağdaş bilgiler başka bir cevap vermeyi olanaksız kılmaktadır.

Eserin son bölümünde Ermeni sorununun çağdaş siyasi anlaşmazlıklara ve Türk-Ermeni ikili ilişkilerine etkisi konusunun işlenmesini olumlu değerlendirmekte yarar vardır. Ancak gerçek şu ki yazar bu konuya gereken ilgiyi göstermemiştir. Lewy’nin bilim adamı olarak, sorunu yalnızca anlatmak gibi bir amaç edindiği düşüncesinden hareketle konuyu ele alacak olursak, yine de Avrupa devletlerinin yaklaşımlarına yeterince yer vermediğini, daha çok Amerika Birleşik Devletleri üzerinde yoğunlaştığını belirtmeliyim. Ayrıca Lewy, Ermeni sorununun, Türkiye’nin AB üyeliği kapsamındaki çalışmalara ne şekilde etki ettiğini yeterince ayrıntılı işlememektedir.

Guenter Lewy, kitabının söz konusu tarihi olaylarla ilgili belirli bir bilincin oluşmasına ve daha iyi anlaşılmasına yardımcı olacağına ve belki de her iki tezin tek bir uzlaşma noktasında buluşmasına katkı sağlayacağını ummaktadır. Bu bağlamda söz konusu çalışma, yazara göre her iki tarih yorumunu birleştirici bir unsur olarak yararlı olabilecektir. Bundan öte, kitabının bir nevi izah edici yönünün de kuvvetli olduğunu kabul etmek zorundayız. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, yazar konunun zorluğunu tam olarak ortaya koymakta ve olayları tüm karmaşıklıkıyla betimlemek için çaba sarf etmektedir. Dolayısıyla 1915—1916 olaylarının bir bakıma aşırı genelleştirildiği ve sadeleştirildiği fark edilmektedir. Kitabın bir

diğer olumlu yönü ise, Ermeni sorunu ile ilgili bilinen arşiv belgelerinin belirli bir düzen çerçevesinde tertiplenmesidir.

Lewy'nin çalışması, bilinen her iki tutum arasında bir nevi uzlaşma noktasının bulunmasına hiç kuşkusuz yardımcı olacaktır. Ancak, bu konuda tek bir eserin yeterli olamayacağı düşüncesi ister istemez akla gelmektedir. Buna bağlı olarak, konuyu her yönüyle olmasa da, sırasıyla ayrı meseleleri çözme yolunda yardımcı olacak çok sayıda derin, objektif ve yansız araştırmalarla, makale ve inceleme çalışmalarının yapılması şarttır. Kanımca, Lewy'nin çalışması diğer araştırmacılar için bir çağrı olarak değerlendirilebilir. Geriye bir tek soru kalıyor, o da bu ve de büyük olasılıkla, ardından gelecek olan çalışmalardan, çağdaş uluslararası sorunları yalnızca "Ermeni sorunu" kapsamında çözmeye cüret edenlerin yararlanıp yararlanmayacağıdır. Böyle bir senaryo, Türkiye Başbakanı Recep Tayip Erdoğan'ın önerisi doğrultusunda Türk ve Ermeni tarihçilerden oluşacak ortak araştırma komisyonunun oluşturulması durumunda mümkün olacaktır. Ancak Ermeni tarafının bu çağrıya red cevabı vermesi, böyle bir çalışma olasılığını imkansız kılmaktadır. Ayrıca, her hangi bir araştırma yayınının, bu kadar tartışmalı bir konuya objektif yaklaşımlarının beklenmesi zaten fazlasıyla zor olduğu politikacıların üzerine, olumlu etki edebileceği iddiasına kuşkuyla baktığımı belirtmeliyim.

KİTAP TAHLİLİ

Yıldız DEVECİ BOZKUŞ

ASAM, Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Uzmanı
ydeveci@eraren.org

ÜÇ JÖNTÜRK'ÜN ÖLÜMÜ: TALAT-CEMAL-ENVER

Yazar: Prof. Dr. Hikmet Özdemir
İstanbul, Remzi Kitabevi, 2007, 336 Sayfa.

Ermeni Sorunu konusunda bir çok eseri bulunan Türk Tarih Kurumu Ermeni Araştırmaları Başkanı Prof. Dr. Hikmet Özdemir'in son eseri "Üç Jöntürk'ün Ölümü: Talat-Cemal-Enver" adlı kitabı Remzi Kitabevi tarafından yayınlanmıştır. Kitapta kısaca Talat, Cemal ve Enver Paşa'ların 1921 ve 1922 yılları arasında suikastçılar tarafından nerede, nasıl ve hangi nedenlerle öldürülmüş olabileceği yerli ve yabancı belgeler ışığında incelenmektedir.

Bilindiği üzere Osmanlı İmparatorluğu döneminde 1882'den başlayıp 1909 yılına kadar bir çok Ermeni isyan hareketleri olmuştur. Daha çok Rusya'nın teşviki sonucu ortaya çıkan bu isyanlar, Osmanlı Hakimiyetini zayıflatmak ve Ermeni örgütlerinin bölgede hakimiyet kurmasını amaçlamış, İmparatorluğun Ermeni isyanlarını bastırması sonucu ise Batı kamuoyunda Ermenilerin baskı altında oldukları şeklinde bir intiba uyandırılmıştır.

Daha sonraki Ermeni isyan hareketleri ise 1914 yılında yeniden başlamış ve Osmanlı'nın I. Dünya Savaşı'nda Rus kuvvetleriyle çarpışmaları sırasında Ermeni çeteleri Rusların yanında yer alarak hem Osmanlı'ya karşı savaşmış hem de bölge halkına katliamlarda bulunmuştur. Özellikle Ermeni çetelerinin Müslümanlara yönelik yaptıkları mezalim sonucu bir çok Müslüman köylerini terk ederek Anadolu'nun iç taraflarına doğru göç etmek zorunda kalmıştır.

I. Dünya Savaşı sırasında aktif olan Ermeni terör hareketleri savaşın sona ermesinin ardından da devam etmiş ve Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu'da yürütülen bu faaliyetler bölgenin tamamen Türklerin egemenliğine girmesiyle birlikte buradaki eylemler sona erdirilmiştir. Ancak Ermeniler 1914-1915'te

yaşanan tehcirden, başta Talat olmak üzere, İttihat ve Terakki Partisi'nin ileri gelenlerini sorumlu tutarak 1919 yılında Erivan'da yaptıkları bir toplantıda bazı Osmanlı Devlet adamlarını idama mahkum etmişlerdir.

“Üç Jön Türk'ün Ölümü-Talat-Cemal-Enver” başlıklı kitap, idama mahkum edilen bu devlet adamlarının yanı sıra Taşnaklar tarafından “Kara liste” olarak adlandırılan 200 kişilik bir listenin hazırlandığını ve bu listedeki kişilerin çoğunun öldürüldüğü bilgilerini gün ışığına çıkarmaktadır. Türk liderlerinin önceden yapılmış bir listeye göre öldürüldükleri hususu sürgündeki Jöntürklerin mektuplarında da geçmektedir.

İttihat ve Terakki Partisi'nin yönetim kadrosunda yer alan Talat Paşa'nın 1921 yılında Berlin'de Tehleryan adlı bir Ermeni tarafından öldürülmesi intikam eylemlerinin ilkinin oluşturmuştur. Tehleryan davasıyla ilgili olarak söz konusu dönemde dikkate alınmayan bazı yeni delillerin de değerlendirildiği kitapta, davayla ilgili olarak Savaş yıllarında Osmanlı Ordusunda Kara Kuvvetleri Kumandanı olarak görev yapan Korgeneral Bronsart von Schellendorf'un 24 Temmuz 1921'de *Deutsche Aligemenie Zeitung* adlı bir gazetede yayınlanan “Açık Mektup” başlıklı yazısına da yer verilmiştir.¹

Schellendorf mektubunda, Tehleryan davasında konuyla ilgili olarak olayı sadece duyanların mahkemede tanık olarak dinlendiği, ama nedense söz konusu dönemde bölgede görev yapan Alman subaylarının ifadelerine yer verilmediği, Ermenilerin savaş sırasında Türkiye'nin Doğu illerinde tehlikeli isyanlar başlattıkları, bu isyanların ele geçirilen çok sayıda el ilanı, kışkırtıcı broşür, silah, mühimmat, patlayıcı madde ve benzeri malzemelerden de anlaşılacağı üzere başka güçler tarafından hazırlandığını beyan etmiştir.

Schellendorf Talat Paşa ile ilgili olarak ayrıca “Talat ne yapacağı belli olmayan kindar bir katil değil, ileri görüşlü bir devlet adamıydı. Talat, ayrıca müttefik ülkelerdeki basının, Ermenilerin bölgeden çıkarılmaları konusunu, “Türkler Hıristiyanlara zulmediyor! İddiasını ortaya atarak propaganda amaçlı kullanılacağını tahmin ediyordu ve sadece bu yüzden bile her türlü sert uygulamalardan kaçınırdı. Haklı çıktı. Propaganda başlatıldı ve yurt dışında her yerde, Hıristiyanlara zulüm yapıldığı şeklindeki bu inanılmaz aptallığa inanıldı.” ifadelerini kullanarak kendisine duyduğu hayranlığı da ifade etmiştir.

İttihat ve terakki yönetiminin ileri gelenlerinden biri olan Cemal Paşa da suikast sonucu hayatını kaybetmiştir. Cemal Paşa'nın ölümüyle ilgili kitapta

1 Bu mektubun Türkçesi dergimizin 4. sayısında (s.76-82) yayınlanmıştır.

üç ayrı iddia yer almaktadır. İlk olarak Cemal Paşa'nın Bolşevikler tarafından öldürüldüğü yönündeki bilgilere yer verilmektedir. Buna göre Enver Paşa'nın Afgan Hükümeti'nin desteğiyle Sovyetlere karşı askeri harekate girişmesi Sovyetlerin Cemal Paşaya da duyduğu güvenin sarsılmasına neden olmuş ve bunun sonucunda Sovyet yönetimi Cemal Paşa'nın öldürülmesine ve cinayetin Tiflis'teki Ermeniler tarafından gerçekleştirilmesine karar vermiştir.

Bir diğer iddia ise Cemal Paşa'nın bir İngiliz komplosuna kurban gittiği yönündedir. Bu yöndeki iddialar ise Cemal Paşa'nın Bolşeviklerle birlikte yürüttüğü Afganistan projesinin bu cinayete sebep olduğudur. Bu durumda Cemal Paşa, Afganistan'daki İngiliz nüfuzunun kırılacağı ve bir Rus-Afgan Antlaşması sağlanacağı yönündeki kaygılar nedeniyle İngiltere tarafından öldürülmüştür.

Son iddia ise Talat Paşa ile başlayan intikam zincirinin Cemal Paşa cinayetiyle devam ettiği ve İttihatçı liderlere yönelik Ermeni suikastlarının Amerika'daki bazı Ermeni örgütleri tarafından ödüllendirildikleri, Cemal ve Enver Paşaların öldürülmesi için görevlendirilen fedailerin listesinde Cemal Paşa'nın adının da yer aldığına dair bazı belgelerin bulunmuş olmasıdır. Ayrıca suikastın hemen ardından Ankara Hükümetinin 23 Ağustos 1922'de Ermenistan Hükümeti'ne sert bir nota göndermesi de suikastın Ermeniler tarafından gerçekleştirildiği iddiasını güçlendirmektedir. Cemal Paşa'ya ait birçok anı ve mektup ve benzeri kaynakların da değerlendirildiği eserde, Cemal Paşa'nın 1919'da Alman *Der Neu Orient* gazetesi ile 1915 Olayları ile ilgili olarak yaptığı bir görüşmede kendilerini yargılamaya götüren asıl sebepleri şöyle sıraladığı görülmektedir: "Bizi yargılamaya götüren asıl sebepler; Türkiye'yi İtilaf devletlerine karşı savaşa katmak, Ermeni katliamlarını engelleyememiş olmak İtilaf devletlerine karşı Türkiye'nin savaşa girmesi, siyasi suç olarak algılanamazdı." Cemal Paşa, yine Ermenilerle ilgili olarak yaptığı açıklamasının devamında "Hiçbir zaman Ermenilere karşı zorbalığa ve katliama müsaade etmediğini" de belirtmiştir.

Kitapta değinilen bir diğer hususta Taşnakların Lozan Konferansı sırasında İsmet Paşanın öldürülmesi için de bazı girişmelerde bulunduğudır. Ermeni intikamcılığını iki ayrı evrede ele alan Prof. Dr. Hikmet Özdemir, 20. yüzyılın bu evrenin ikinci yarısını oluşturduğunu belirtmiştir. Özdemir ayrıca özellikle 1973'ten itibaren Türkiye Cumhuriyeti'nin diplomatik ve ticari temsilciliklerine saldırılar şeklinde gerçekleştirilen eylemlerin, hangi yıllar arasında, hangi ülkelerde, kaç kez gerçekleştirildiğini ve kimlerin hayatını kaybettiğinin de altını çizmiştir.

Kitapta üç Jöntürk'ün ölümünün yanı sıra Talat, Cemal ve Enver Paşaların Atatürk'le olan ilişkilerine ve yazışmalarına da yer verilmiştir. Özellikle Enver Paşa'nın Atatürk'le yapmış olduğu yazışmalar incelendiğinde Atatürk'ün Enver, Talat ve Cemal Paşa'dan ülkede bir ikilik çıkacağı gerekçesiyle memlekete gelmek yerine dışardan ülkeye yardım etmelerini istediği anlaşılmaktadır. Bu yazışmaların yanı sıra Avrupa'daki Ermeni terör örgütlerinin sürgünde olan Jöntürk liderlerini öldürme konusunda hangi ülkelerden destek aldığı, 1918'de yol arkadaşlarıyla birlikte Berlin'e buradan da İsviçre'ye geçen Talat, Cemal ve Enver Paşa'nın bir süre sonra Türkiye'nin Bolşevizme kazandırılması için dönemin Sovyet Rusya Dışişleri Bakanı Çiçerin ile ne tür görüşmeler gerçekleştirdiği bilgileri de bulunmaktadır.

Kitapta Enver Paşa ile ilgili olarak ise Cemal Paşa cinayetinde olduğu gibi Enver Paşa cinayetinde de Sovyetlerin Enver Paşa'nın Afganistan'daki faaliyetleri neticesinde kendisini öldürtme kararı aldıkları bilgileri bulunmaktadır. Ancak bazı Ermeni kaynaklarında Enver Paşa'nın da diğer İttihatçılar gibi Ermeniler tarafından öldürüldüğü yönünde bilgiler de mevcuttur. Buna göre Enver Paşa Melkumyan idaresindeki Bolşevik Ermeniler tarafından öldürülmüştür. Bu bilgi Azeri kaynaklarında da doğrulanmaktadır. Azeri kaynaklarında Enver Paşa'nın Dağlık Karabağlı Saruhanyan adında bir Ermeni tarafından öldürüldüğü yönündeki kaynaklara yer verildiği görülmektedir. Ayrıca Enver Paşa'nın Berlin, Moskova ve Buhara yolculukları ve bu yolculuklar sırasında kendisine eşlik edenlerin anılarına da yer verilmektedir.

Genel olarak kitapta konuyla ilgili belgelerin doğrudan okuyucuya sunulması ve belgeler üzerinde pek fazla yorum yapılmaması eserin orijinallliğini ön plana çıkarmaktadır. Ayrıca günümüzde, tehcir yıllarında yönetimde olan bu üç Jöntürk'ün tehcir anıları üzerinde duran, Talat, Cemal ve Enver Paşaların o dönemdeki askeri ve siyasi hayatlarını doğrudan mercek altına alan bir eserin olmayışı kitabın önemini bir kez daha ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak eser bugüne kadar pek de incelenmemiş belgeler ışığında Talat, Cemal ve Enver paşaların ölümleriyle ilgili ayrıntılar vermesinin yanı sıra 1973'te yeniden canlanan Ermeni terörizminin temellerinin aslında Osmanlı 93 Harbi'nden sonra kurulan Ermeni siyasi örgütlerinin isyan faaliyetlerine dayandığına işaret etmektedir. 1789'daki Fransız İhtilalinin de etkisiyle 1839'da Osmanlı Yenileşmesi'nin son döneminde kurulan İttihat ve Terakki Cemiyeti üyelerinin vatan topraklarının bütünlüğü için harcadıkları çabalar kendilerini bazı Ermeni intikamcılarının hedefi haline getirmiş ve bu yolda art arda öldürülmüşlerdir.

KİTAP TAHLİLİ

Oya EREN

ASAM, Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Uzmanı
oeren@eraren.org

ARŞİV BELGELERİNE GÖRE TRABZON'DA ERMENİ FAALİYETLERİ I, II

Hazırlayanlar: Süleyman Bilgin, Ali Mesut Birinci, Sezgin Demircioğlu,
Recep Karacakaya
Trabzon, Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, 2007, I Cilt: 439, II Cilt:456 Sayfa.

“Arşiv Belgelerine Göre Trabzon’da Ermeni Faaliyetleri” Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları tarafından iki cilt olarak yayımlanmıştır. Trabzon Belediyesi’nin bilim adamları ile Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivleri Daire Başkanlığı’nın katkılarıyla hazırladığı bu kitap, Ermenilerin Osmanlı Devleti’nin önemli merkezlerinden biri olan Trabzon vilayetindeki faaliyetlerini arşiv kayıtlarına dayanarak ortaya koymak amacıyla yayımlanmıştır. Süleyman Bilgin, Ali Mesut Birinci, Sezgin Demircioğlu ve Recep Karacakaya tarafından hazırlanmış olan eser, 1850-1923 yılları arasında Trabzon’daki Ermeni nüfusunun bölgedeki faaliyetleri ve isyan girişimlerini arşiv belgeleri ışığında incelemektedir.

Kitabın giriş kısmında Ermeni meselesinin ortaya çıkışı ve gelişimine yer verilmiş ve meselenin ana hatları Ermeni meselesinin ortaya çıkışındaki sebepler, Ermeni meselesinin milletlerarası politikanın gündemine girmesi ve Ermeni komitelerinin kurulması ve isyanlar olarak bölümlere ayrılmak suretiyle özetlenmiştir. Ermeni meselesini ortaya çıkaran sebeplerden biri olan misyoner faaliyetlerine değinilen kitapta bu faaliyetlerin doğrudan ya da dolaylı olarak Ermeni isyanlarının ortaya çıkışında önemli rol oynadığı ve Ermenilerin misyonerlerin faaliyetleri sonucunda ayrılıkçı fikirlerle tanıştığı vurgulanmaktadır. Ermeni meselesinin ortaya çıkışında Ermeni kilisesinin rolü üzerinde de durulmuş ve kiliselerin Ermenileri siyasi, idari kışkırtmaları ve silahlandırmaları ayrıca dini faaliyetlerden çok, milli fikirlerin yayılması hususundaki çalışmalarına değinilmektedir. Bu bölümde ayrıca, Ermeni meselesinin çıkışında önemli bir rolü olan propaganda çalışmalarının Ermenilerce Osmanlı Devleti’nin itibarının zedelenmesi için ustaca kullanıldığı ve Anadolu’nun bir yerinde çıkartılan bir olaydan sonra tutuklanan Ermenilerin

durumu dünya basınına yansıtılarak Hıristiyan dünyasından yardım istendiği anlatılmaktadır. Ermeni meselesinin gelişiminde Rusya, İngiltere, Fransa ve Amerika gibi büyük devletlerin politikalarının oynadığı rolden bahsedilmektedir.

Eserde Ermeni meselesinin milletlerarası politikanın gündemine girmesi tarihsel bir sırayla özetlendikten sonra Ermeni komitelerinin kurulması ve isyanlar Ermenilerin teşkilatlanma çalışmalarına yer verilerek açıklanmaktadır.

Kitabın bir diğer bölümünde, Trabzon ve Trabzon'daki Ermeni nüfusu hakkında genel bilgilere yer verilmiş, Ermeni iddialarının önemli tartışma noktalarından birinin nüfus konusu olduğu vurgulanarak Ermeni nüfusunun Trabzon'daki durumu ele alınmıştır.

Eserin "Trabzon ve Civarında Ermeni Faaliyetleri" bölümünde Trabzon'da Devlet hizmetinde görev yapan Ermenilere değinilmiş, bu kişilerin bürokraside aldıkları görevler açıklanmıştır. Ayrıca Trabzon'da, kilise, okul gibi yapılar için ruhsat verilmesi konusu Ermeni tebaanın ibadethane yapımı ve tamiri gibi sorunlarının devlet tarafından çözülmesine yer verilmiştir. Bu bölümüm bir başka maddesi de Trabzon'daki komitelerin faaliyetlerine ayrılarak Trabzon'daki Ermeni komitesinin özellikle Hınçak ve Taşnak komiteleriyle arasındaki işbirliğine değinilmektedir. Diğer bir maddede, 1895 Trabzon'da Ermeni olaylarına yer verilerek 1895 Ekim ayında meydana gelen Ermeni isyanının sebepleri ve olayların gelişimi ayrıntılı olarak incelenmektedir. Bu bölümde ayrıca, Trabzon'da Ermeni din adamlarının faaliyetlerinin Ermeni meselesinin ortaya çıkışındaki rolü ve misyoner faaliyetlerinin, başta Ermeniler olmak üzere, Anadolu'daki gayr-ı müslimler üzerindeki etkileri ve Trabzon'da yabancı konsolosların Ermenileri kışkırtmaları, Osmanlı Devleti'nin Doğu Anadolu vilayetlerinde görevli İngiliz, Fransız ve Rus konsoloslarının Ermeniler lehine sürdürdükleri müdahaleler yer almaktadır. Bu bölümde ayrıca, Trabzon'a Rusya'dan Ermeni göçü, Trabzon'da Ermenilerin kendi vatandaşlarına suikast girişimleri ve Ermeni kiliselerinde meydana gelen olaylar incelenmektedir.

Eserin bir diğer bölümünde Osmanlı Devleti'nin Trabzon ve civarında Ermeni faaliyetlerine karşı aldığı tedbirlere yer verilerek, askeri ve adli tedbirler dışında sınır ve gümrük kontrolleri, basın ve propaganda gibi yöntemler kullanılarak yapılan kamuoyu çalışmaları açıklanmaktadır. Kitapta ayrıca Ermeni zorunlu sevk ve iskânı; iskân kararının alınması, uygulanması, uygulamaya ilişkin yargulamalar ve sevk ve iskânın Trabzon'da uygulanışı gibi maddelerle detaylı şekilde incelenmektedir.

Eserde “Ermeni Mezalimi” başlığı altında Trabzon ve civarındaki Ermeni çetelerinin mezâlim döneminden bahsedilmekte Türk ve Müslümanlara uyguladıkları zulüm ve katliamlar anlatılmaktadır. Son olarak Kurtuluş Savaşı’nda Trabzon’a yönelik Ermeni faaliyetlerine yer verilerek Ermeni cemiyetlerinin Karadeniz Bölgesi’ne Ermeni göçmen getirme çalışmalarına değinilmektedir. Kurtuluş Savaşı sırasında Ermenilerin Rumlarla işbirliği kurarak bölgeyi “Büyük Ermenistan”ın bir parçası yapabilme amaçları ve bu yöndeki çalışmaları vurgulanmaktadır.

Kitabın belgeler kısmı 7 bölüm olarak tematik bir şekilde hazırlanmıştır. Bu bölümde toplam 168 belge yer almış olup belgelerin özetleri verildikten sonra transkripsiyonu da verilmiştir. Belgeler günümüz Türkçesine çevrilmiş, şahıs ve yer adlarının orjinalleri kullanılmaya çalışılmıştır. Ayrıca belgelerin orjinallerinin fotokopileri ayrı bir bölümde yer almıştır.

“Arşiv Belgelerine Göre Trabzon’da Ermeni Faaliyetleri” adlı eser Ermeni meselesiyle ilgili yapılacak olan bilimsel araştırmalarda, belgeler ve arşiv kayıtlarına dayalı bir çalışmanın ürünü olması nedeniyle araştırmacılara faydalı bir kaynak olarak yardımcı olacaktır.

KİTAP TAHLİLİ

Zeynel DOĞAN

ODTÜ, Tarih Bölümü, Araştırma Görevlisi
zdogan@metu.edu.tr

ERMENİ SORUNU: TEMEL BİLGİ VE BELGELER

Derleyen: E. Büyükelçi Ömer Engin Lütem

Ankara, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi, Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, 2007,
440 Sayfa.

Ondokuncu yüzyıl, dünya tarihinde, etkileri günümüzde de devam etmekte olan birçok kopuş ve yeniden şekilleniş süreçlerinin yaşadığı bir zamana işaret eder. Bu kopuş ve yeniden şekillenişin en önemli nedenlerinden biri kuşkusuz Fransız Devrimi'yle dünyaya yayılmış olan "milliyetçilik" ideolojisidir. Milliyetçilik, özellikle içerisinde farklı etnik unsurları barındıran imparatorluklarda son derece yıkıcı etkilerde bulunmuştur. Milliyetçiliğin yanısıra, bu döneme damgasını vuran bir diğer ideoloji de "emperyalizm" olarak karşımıza çıkar. Sanayi Devrimi sonrası pazar, ucuz iş gücü ve hammadde arayışları, emperyalizmin özellikle dönemin görece gelişmiş devletlerinin elinde dünyanın neredeyse tamamında yıkıcı etkilerde bulunmasına neden olmuştur. Bu dönemde, milliyetçiliğin etkilediği imparatorluk içinde yaşayan farklı etnik unsurların ulus-devlet kurma mücadeleleri, emperyalist devletler tarafından da yakından izlenmiş, hatta hayal ettikleri "kendi egemenlikleri altında bir dünya" amacına uygun olarak desteklenmiştir.

Dönemin yukarıda bahsi geçen "genel" serüveni içinde Osmanlı İmparatorluğu içinde yaşayan Ermenilerin milliyetçilikle tanışması hikayesini ve bu hikayenin günümüze değin nasıl dönüşümler geçirdiğini, nasıl farklı algılamalara maruz kaldığını ve politikaya nasıl alet edildiğini ele alan "Ermeni Sorunu: Temel Bilgi ve Belgeler" adlı eser, konu ile ilgili olayları ve olguları tarihsel, politik, hukuksal ve psikolojik açılarından ele alan bir eser olarak karşımıza çıkmaktadır. Tarihsel meselelerin bütüncül bir bakış açısıyla ele alınması gerektiği esasına uygunluğuyla dikkat çeken eser, Ermeni meselesini, her biri konunun farklı bir boyutuna atıfta bulunan beş ana bölüm halinde ve konusunun uzmanı olan bilim adamlarının makalelerinin bir derlemesi şeklinde düzenlenmiştir. Bununla birlikte, eserin sonunda kitapta konu edilenler için referans vermenin ötesine geçilerek, Ermeni Meselesi ile ilgili en öne çıkmış olan ve meselenin incelenmesinde sıklıkla başvuru-

ru lan belgeler okuyucuya sunulmaktadır.

Eserin ilk bölümünde, Ermeni meselesi sorunsalının tarihsel gelişimi ince lenerek konunun hem daha iyi anlaşılabilmesi hem de zaman içindeki değişimlerini izlemek açısından son derece yararlı bir giriş yapılmıştır. Bu bölümde kısaca Er menilerin başlangıçtan Lozan Antlaşması'na kadarki tarihleri incelenerek Lozan Antlaşması'nda ve Lozan sonrasında Ermeni sorunu konularının kırılma nok talarına değinildiğini görüyoruz. Bu bölümdeki üç makaleye ek olarak Prof. Dr. Justin McCarthy'nin "Bırakın Tarihçiler Karar Versin" makalesi yer almaktadır. Konunun tarihsel açıdan nasıl incelenmesi gerektiği hakkında metod ve bilimsel ahlak hususunda iç görüş oluşturabilecek böyle bir makalenin kitapta yer almış olması eserin yalnızca tarihte yaşananların kaydının tutulduğu bir kitap olmadı ğını göstermesi açısından önem arz ediyor. Böylece, birinci bölüm konunun geri kalanının anlaşılması açısından da son derece doyurucu bir giriş niteliği kazan mıştır.

Konunun uluslararası ilişkiler boyutuna değinen eserin ikinci ve beşinci bö lümünde ise aslında bir nevi ondokuzuncu yüzyılın sonları ve yirminci yüzyıl başlarında yaşanan olayların günümüze daha yakın dönemlerde hatta günümüz de aldığı şekiller gözler önüne serilmektedir. Konunun farklı devletlerin dış iliş kiler ajandasında hangi durumlarda nasıl önem kazandığını son derece teferruatlı bir biçimde ele alan bu bölümlerde Ermeni terör örgütü ASALA'nın dünya si yasetini etkilemesi, Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin 1918 yılından itibaren nasıl şekillendiği, Ermenistan-Azerbaycan ilişkileri ve çeşitli dünya parlamentolarında konunun nasıl ele alındığı anlatılmış ve konuyla ilgili gelecekteki muhtemel geli şmeler konunun doğrudan muhatabı olan ve konuyla dolaylı olarak ilgisi bulunan devletlerin tek tek bugünkü tutumları ve dış politika da gözettikleri çıkarları sap tanmak suretiyle başarıyla öngörülme ye çalışılmış olduğu görülmektedir.

Eserin üçüncü ve dördüncü bölümleri ise konu ile ilgili araştırmalarda, ince lemelerde, "sonuca varmalar"da en fazla dikkat edilmesi gereken ancak genelde sadece kısa bazı atıflarda bulunmak ya da alıntılama lar yapmak dışında pek ilgile nilmeyen konunun iki farklı boyutu, hukuksal ve psikolojik boyutları, uzmanlar tarafından incelenmiştir. Hukuksal boyutta, konunun daha isimlendirilmesinde öne çıkan tartışmalara cevap vererek "soykırım" teriminin ortaya çıkışı, bu teri min hangi durumlarda kullanılabileceği, Ermeni meselesi ele alındığında bu teri min kullanılmasının (uluslararası) hukuk açısından herhangi bir bağlayıcılığının olmadığı gözler önüne serilmektedir. Psikolojik boyutta ise aynı konuya ithafen soykırım teriminin aslında öncelikli olarak Ermenilerin dünyanın çeşitli yerle-

rinde yaşamaya başlamalarıyla birlikte çözülmeye başlamış olan milli kültürün ve kurumlarının refleksi ve “Holokost” örnek alınarak yaratıldığı anlatılmıştır. Bunun yanında bir “öteki”yle birlikte Ermenilerin “biz” kimliğini yarattıklarına ve bunun yapılmasında “mağduriyet” psikolojisinin etkili olduğuna da değinilmiştir.

Eserin benzeri diğer kitaplardan en önemli farkı belge yönünden son derece teferruatlı ve doyurucu olmasıdır. Belgeler arasında antlaşmaların Ermeni meselesi ile ilgili maddeleri, çeşitli parlamentoların kararları, Ermeniler tarafından şehit edilen diplomatların kayıtları, soykırım teriminin hukuki olarak nasıl tanımlandığı ve parlamentolarda bu konuda yapılan düzenlemeler ve Karabağ sorunu ile ilgili antlaşmalar ve bir bütün olarak konu ile ilgili devlet başkanlarının yaptıkları açıklamalar bulunmaktadır. Ayrıca, kitabın en sonuna eklenmiş olan haritalarda, yakın tarihte Osmanlı, Türkiye ve Azerbaycan toprakları ile ilgili antlaşma düzenlemeleri de daha somut bir şekilde gösterilmiştir.

Ermeni Meselesi, tarihsel anlamda her ne kadar bir devletin yıkılması ve yeni devletlerin kurulması sürecinde bir etnik gurubun kendi bağımsızlık mücadelesi vermesi, bu mücadeleyi kendi politik hesapları için destekleyen emperyalist devletlerin desteklemesi ve kendi varlığını doğal bir refleksle korumaya çalışan bir imparatorluğun aktif aktörler olduğu bir ilişkiler sürecine işaret etse de, günümüze gelinceye kadar değişen dünya gündeminde her zaman bir başka tarafı ele alınarak gündemde tutulmaya çalışılmış ve bugünde dünya uluslararası politikasında ülkelerin ve uluslararası kuruluşların son derece ince hesaplanmış politikalarına malzeme edilmiştir. Tarihsel olayların bu denli politikleşmesi ve bunun sağlanabilmesi için konunun sadece tek tarafı ya da yanlı ele alınıyor olmasının yarattığı infial ortamı doğmuştur. Bu ortamın devamlılığının yine aynı politik nedenlerle yeğlenilebilir olmasından ötürü konunun daha da aydınlatılmasının önünde durulduğu günümüzde E. Büyükelçi Ömer Engin Lüttem’in derlemesini yaptığı “Ermeni Sorunu: Temel Bilgi ve Belgeler” adlı eser son derece değer kazanmaktadır. Eserin, Ermeni meselesi hakkında uzmanlaşmış bağımsız bir araştırma enstitüsü tarafından basılmış olması kitabın içeriğinin tarafsızlığı sonucunu getirmiş olması yanında kapsamını da doyurucu kılmış olduğu söylenebilir. Ermeni meselesi hakkında fikir sahibi olmak isteyen ve konuya herhangi bir aşinalığı olmayan birini bile bu konu hakkında son derece kapsamlı bir bilgiye ulaştırabilecek nitelikte olması hatta konuyla ilgili diğer eserleri okumadan önce en genel ve ayrıntılı bir şekilde konuya giriş yaptırabilecek olması açısından son derece yararlı olacağı ve Ermeni sorunu ile ilgili literatür arasında en sıklıkla kullanılacak eser olacağı açıktır.

KİTAP TAHLİLİ

Sultan Deniz KÜÇÜKER

Ankara Üniversitesi, Tarih Bölümü, Doktora Öğrencisi
sultandeniz@yahoo.com

BÜYÜK GÜÇLER VE ERMENİ SORUNU*

Derleyen: Vahap Candan
Ankara, TRT Yayınları, 2007, 274 Sayfa.

Kitabı derleyen Vahap Candan'ın verdiği bilgilere göre "Büyük Güçler ve Ermeni Sorunu" adlı kitap TRT Türkiye'nin Sesi Radyosu'nda 2003 yılı boyunca, 52 bölüm halinde aynı adla yayınlanan dizi programın yazıya dönüştürülmesiyle oluşturulmuştur. Kitabı oluşturan her bölüm kendi başlığı altında Ermeni meselesinin farklı bir dönemini ele almaktadır. Bu bakımdan eser, bir bakıma Ermeni meselesiyle ilgili makalelerden oluşmaktadır. Makaleler kronolojik düzen içerisinde birbirini takip etmekte ve emperyalist devletlerce Türkler için Ermeni sorununun nasıl yaratıldığı aşama aşama belgeleriyle beraber sunulmaktadır.

Kitap, Osmanlı için Ermeni sorunu yaratılmadan evvel, Ermenilerin aslında Hristiyan dünyası içinde nasıl bir sorun olduklarını anlatarak başlamaktadır. Bizans hakimiyeti altındaki Ermeni halkların dini sebeplerle nasıl baskı ve zulme uğradıkları bilim adamlarının sunduğu tarihi belgelerde kanıtlanmaktadır. Türkler 1071'de Doğu Anadolu'ya girdikleri zaman burada Ermenilere ait siyasi bir yapılanmanın mevcut olmadığı, üstelik zulüm görmüş ve zorunlu göçlere tabi tutulmuş Ermeni halklarla karşılaştığı üzerinde durulmaktadır.

Anadolu'da Türk hakimiyeti Osmanlı ile beraber devam ederken Osmanlı yönetimi altında yalnız Ermeni halklarının değil, Hristiyanlığın diğer mezheplerinden ya da Yahudi olan halkların da nasıl huzurlu ve hukuksal özgürlük içinde yaşadıkları, üstelik yabancı gözlerin tanıklığı sunularak ortaya konulmaktadır. Gayrimüslimlere tanınan din, vicdan, eğitim, basın-yayın özgürlüğü ve de kendi özel hukuklarını uygulayabilme olanağı sayesinde onların kendi dil, din ve kültürlerini koruyabildikleri belirtilmekte özetle giriş bölümündeki makalelerle Türk – Ermeni ilişkilerinin ilk dönemleri ve sorunsuz geçmişleri üzerinde durulmaktadır.

* Bu program aynı adla Arapça, Farsça, Rusça, Yunanca, Boşnakça ve Hırvatça dillerinde kitap olarak basılmıştır.

16. yüzyıldan itibaren başlayan sömürgecilik yarışında sıra 18. yüzyıldan sonra zayıflamaya başlayan Osmanlı'nın paylaşımına gelince 1071'de Anadolu'da Ermeniler için başlayan huzur döneminin sonunun nasıl getirildiği, emperyalist güçlerin kendi idealleri uğruna halklar arasına nasıl nifak soktukları yabancı kaynaklı tarihsel belgelerle ortaya konmaktadır.

Bu noktada Osmanlı üzerinde oynanan oyunlardan bahsedilirken; Ermeni halkının emperyalist devletlerin Osmanlı üzerindeki amaçlarına nasıl alet oldukları anlatılmaktadır.

Osmanlı topraklarında gerçekleştirilen misyonerlik faaliyetlerinin gerçek yüzü ve bu vasıta ile kiliselerde ve okullarda çok abartılı bir Türk ve Müslüman düşmanlığının empoze edildiği farklı tarihlerde yaşanan olayların belgelerinin sunulmasıyla gözler önüne serilmektedir.

Makalelerde sırasıyla; bir yandan kiliselerde ve misyoner okullarında sürdürülen ayrılıkçı ve nefret uyandırıcı faaliyetler, yine bu amaçlarla 1880'lerden itibaren kurulmuş olan Taşnak ve Hınçak gibi Ermeni komiteleri, bir yandan büyük güçlerin çıkarları gereği sürdürdükleri hamilik politikaları ve Osmanlı'nın içişlerine yaptıkları müdahaleler anlatılırken diğer yandan da Osmanlı'nın bunlarla mücadele edebilmek adına yaptığı ıslahatın anlatılmasıyla Osmanlı'nın nasıl bir çıkmazda olduğu net bir biçimde okuyucuya anlatılmaktadır. Osmanlı'nın içine girdiği çıkmazın yanı sıra; 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşından sonra Berlin'de toplanan konferansta Ermeni devleti kurulmasına dair bir sonuç çıkmaması, İngiltere, Fransa, Rusya ve diğer devletlerin aslında sorunun özüyle uğraşmadıkları, sadece çıkarları doğrultusunda kendi politikalarını uyguladıkları sonucuna varılmaktadır.

Kitapta Kiliseler, Misyoner okulları ve Taşnak ve Hınçaklar gibi partiler kullanılarak Müslümanlarla Hıristiyanların düşman edilişleri ve çıkartılan olayların batı kamuoyuna nasıl abartılarak ve çarpıtılarak aktarıldığı da belgeleriyle sunulmaktadır. Ayrıca sebep oldukları terör eylemlerinin ardından bu örgütlere mensup kişilerin Batılı güçlerin baskıları sonucu serbest bırakılması ile ilgili belgeler de emperyalist güçlerin gelişen olaylar üzerindeki egemenliğinin bir göstergesi olarak okuyucunun karşısına çıkmaktadır.

Makaleler dizisinde sıra, I. Dünya savaşında dört cephede savaş veren Osmanlı'nın içeride açılan beşinci cepheyle, yani Ermeni isyanlarıyla verilen mücadelelerin anlatımına geldiğinde bu dönemde Türk – Müslüman sivillerin verdiği kayıplar üzerinde duruluyor. Ancak bir yandan da bu kayıpların batılılarca

nasıl görmezden gelindiği belirtiliyor. Bu noktada Batılıların asıl amacının ne olduğu ortaya çıkıyor ve kendilerinin sebep oldukları bu karşılıklı çatışmalar onlar tarafından Anadolu'da Ermeni katliamı olarak lanse ediliyor. Bunlara ek olarak, yine savaş yıllarında Ermeniler, İngilizler ve Amerikalılar tarafından özel amaçlar için hazırlanan propaganda kitaplarından bahsedilerek, bunların düzmece oldukları vurgulanıyor. Ayrıca okuyucunun, bu kitapların yıllarca Ermeni soykırımını yapıldığını iddia eden çevreler tarafından nasıl kullanıldığını görmesi sağlanıyor.

Savaşın ardından imzalanan Sevr Antlaşması ile Doğu Anadolu'da Ermenilere çeşitli vaatlerde bulunan büyük güçlerin, Türkiye'nin bağımsızlığını kabul ettikleri Lozan Antlaşmasını imzaladıkları sırada Ermenilere verdikleri sözü unuttukları anlatılıyor. Yani, tarihin açık biçimde ortaya koyduğu şey; büyük güçlerin I. Dünya Savaşı öncesinde ve savaş yıllarında Ermeni meselesini Ermenilerin çıkarına değil, sadece kendi emperyalist amaçları uğruna kullandıkları tarihsel çerçeve içerisinde okuyucuya sunuluyor.

Ardından son bölümlere doğru sıra 80'li yıllardan itibaren gelişen terör olayları, Ermenilerin 1988'den itibaren Azerbaycan Türklerine yönelik etnik arındırma faaliyetleri, 1991'de bağımsızlığını kazandıktan sonra Ermenilerin Yukarı Karabağ adına Azeri Türklere yaptıkları ve tüm bu olayların yine batılılarca nasıl kullanıldığı okuyucuya aktarılmaktadır.

Özetle, hazırlanan bu çalışmada başlangıcından bugüne Türk-Ermeni ilişkileri ele alınmakta; okuyucuya, yaklaşık olarak 9 asır süren barış içindeki birlikteliğin, 19. Yüzyıl sonlarına doğru nasıl bozulduğu, Ermeni meselesinin büyük güçlerce icat edilmiş bir mesele olduğu, tarihsel gerçeklerin saptırılmaya çalışıldığı anlatılmaktadır. Çalışma; özellikle, Britanya, Rus, Fransız ve Osmanlı belgelerinden anlaşıldığı gibi; meselenin uluslararası güç mücadelesinde nasıl bir araç olarak kullanıldığını ve büyük güçlerin gerektiğinde Ermenileri nasıl unutuverdiklerini ortaya koymaktadır.

EN SON ÇIKAN KİTAPLAR

Yıldız DEVECİ BOZKUŞ

ASAM, Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Uzmanı
ydeveci@eraren.org

Ermeni Sorunu: Temel Bilgi ve Belgeler

Der: Ömer Engin Lütem
Türkçe
440 Sayfa
Ankara, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi, Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, 2007
ISBN: 978 975 63 62

Ermeni Terörü

Ömer Engin Lütem
Türkçe
54 Sayfa
Ankara, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi, Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, 2007

Armenian Terror

Ömer Engin Lütem
İngilizce
56 Sayfa
Ankara, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi, Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, 2007

Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Amerikan İlişkileri (1839-1895) I-II

Recep Karacakaya, Ümmihani Ünemlioğlu, Salih Kahrıman, Seher Dilber, Hüseyin Özdemir, Aziz Mahmut Uygun,

Numan Yekeler, Mustafa Çakıcı, Ahmet Semih Torun
Türkçe, Osmanlıca
578 Sayfa
Ankara, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, 2007
ISBN: 978 975 19400 87

1915 Olayları ve Ermeni "Soykırım" İddiaları

Yusuf Halaçoğlu
Türkçe
49 Sayfa
Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü Yayınları, 2007
ISBN: 978 975 17 328 42

Doğu-Ermenice / Türkçe Sözlük

Birsen Karaca
Türkçe, Doğu Ermenice
372 Sayfa
Ankara, Kurmay Yayınları, 2007
ISBN: 975 911 41 54

Ermenice Öğreniyorum

Birsen Karaca
Türkçe, Doğu Ermenice
160 Sayfa
Ankara, Kurmay Yayınları, 2007
ISBN: 975 911 41 76

EN SON ÇIKAN KİTAPLAR

Türk - Ermeni Sorunu Bibliyografyası Kitaplar, Makaleler, Tezler

Candan Badem-Rober Koptaş

Türkçe

427 Sayfa

İstanbul, Aras Yayınları, 2007

ISBN: 975 726 5924

Üç Jöntürk'ün Ölümü

Hikmet Özdemir

Türkçe

336 Sayfa

Ankara, Remzi Kitabevi, 2007

ISBN: 975 141 22 32

Türk-Ermeni İlişkileri Ermeni Me-selesi

Erhan Metin

Türkçe

107 Sayfa

Çankırı, Çankırı Belediyesi Dr. Rıfki

Kamil Urgan Çankırı Araştırmaları

Merkezi Eğitim ve Kültür Yayınları,

2007

ISBN: 978 975 98604 17

Arşiv Belgelerine Göre Trabzon'da Ermeni Faaliyetleri I-II

Süleyman Bilgin, Ali Mesut Birinci,

Sezgin Demircioğlu, Dr. Recep

Karacakaya

Türkçe, Osmanlıca

I.Cilt: 439, II.Cilt:456 Sayfa

Trabzon, Trabzon Belediyesi Kültür

Yayınları, 2007

ISBN: 978 975 77703 29

Malta Belgeleri

Vartkes Yeghian

Türkçe

539 Sayfa

İstanbul, Belge Yayınları, 2007

ISBN: 975 344 38 46

Yalova ve Çevresindeki Ermeni Faa-liyetleri

Fahri Parin-Gökhan Balcı

Türkçe

205 Sayfa

İstanbul, Truva Yayınları, 2007

ISBN: 978 9944 212 182

Bitlis (1915-1916) Tehcir-Göç-İşgal ve Kurtuluş

Mehmet Törehan Serdar

Türkçe Osmanlıca

295 Sayfa

Bitlis, Bitlis Valiliği Kültür Yayınları,

2007

ISBN: 978 975 585 82 03

Agos, Türkçe-Ermenice Bir Gazetenin Tarihi

Hülya Eraslan

Türkçe

229 Sayfa

Ankara, Gazi Üniversitesi İletişim

Fakültesi'nin 40. yıl Yayınları, 2007

ISBN: 978 975 483 7490

Ermeniler: Ermeni İsyanları - Erme-ni Katliamları

Ömer Karayumak

Türkçe

420 Sayfa

Ankara, Vadi Yayınları, 2007

ISBN: 975 676 88 91

Diasporadaki Taşnaklar

S. G. Pirumyan

Türkçe
172 Sayfa
Ankara, Kaynak Yayınları, 2007
ISBN: 975 343 49 95

Çarlık Polis Raporlarında Taşnaklar

Derleme
Türkçe
69 Sayfa
İstanbul, Kaynak Yayınları, 2007
ISBN: 975 343 50 55

Sapan-Bir Güvercinin Katilleri

Demet Bilge, Timur Soykan, Demet
Bilge, Timur Soykan
Türkçe
323 Sayfa
İstanbul, Güncel Yayınları, 2007
ISBN: 978 994 484 0071

Demografik Oyun Sürgün (1919-1923)

Serdar Sarısır
Türkçe
480 Sayfa
İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık,
2007
ISBN: 975 255 09 16

Osmanlı Devleti'nin Son Dönemlerinde Sivas ve Suşehri Bölgelerinde Ermeni Faaliyetleri

Gürsoy Şahin
Türkçe
256 Sayfa
İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık,

2007
ISBN: 9752551305

Armenian Question from The First World War to The Treaty of Lausanne

Haluk Selvi
İngilizce
238 Sayfa
Sakarya, Sakarya Üniversitesi Türk-Ermeni İlişkileri Araştırma Merkezi Yayınları, 2007
ISBN: 978 975 79 88 366

Karşılaşma

Markar Esayan
Türkçe
408 Sayfa
İstanbul, Hayy Kitap, 2007
ISBN: 975 90593 67

Hrant'a... 'Ali Topu Agop'a At!'

Fahri Özdemir, Arat Dink
Türkçe
338 Sayfa
İstanbul, Kırmızı Yayınları, 2007
ISBN: 978 975 9169718

Rum ve Ermeni Dönmeler

Türkçe
256 Sayfa
Süleyman Yeşilyurt
Ankara, Kültür ve Sanat Yayınları,
2007
ISBN: 9758997157

GÜNCEL BELGELER

BELGE 1. DIŞIŞLERİ BAKANLIĞI SÖZCÜSÜNÜN ABD'DE YERLEŞİK ANTI DEFAMATION LEAGUE (ADL) AÇIKLAMASI HAKKINDAKİ BİR SORUYA CEVABI, 22 AĞUSTOS 2007

BELGE 2. ASAM, ERMENİ ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ BAŞKANININ ADL DİREKTÖRÜNE MEKTUBU, 27 AĞUSTOS 2007

BELGE 3. TÜRK-MUSEVİ CEMAATI'NİN AÇIKLAMASI, 29 AĞUSTOS 2007

BELGE 4. SEKİZ ESKİ AMERİKAN DIŞIŞLERİ BAKANI'NİN ABD TEMSİLCİLER MECLİSİ BAŞKANI NANCY PELOCI'YE MEKTUBU, 25 EYLÜL 2007

BELGE 5. TÜRK-MUSEVİ CEMAATI'NİN AÇIKLAMASI, 10 EKİM 2007

DIŞİŞLERİ BAKANLIĞI SÖZCÜSÜNÜN ABD'DE YERLEŞİK ANTI DEFAMATION LEAGUE (ADL) AÇIKLAMASI HAKKINDAKİ BİR SORUYA CEVABI, 22 AĞUSTOS 2007

ABD'de yerleşik Yahudi kuruluşlarından olan Anti Defamation League (ADL) adına dün (21 Ağustos) yapılan bir açıklamada, "soykırım sözcüğü 1915 yılında mevcut olsaydı o tarihte Osmanlı topraklarında yaşayan Ermenilerin maruz kaldıkları olayların soykırım olarak nitelendirilebileceği" ileri sürülmektedir.

Açıklamada, Ermeni iddialarını destekleyen bir kararın ABD Kongresinden geçmesine karşı çıkılmaya devam edildiğine, böyle bir kararın Türkiye, ABD ve İsrail arasındaki ilişkilere zarar vereceğine ve Türkiye'deki Yahudi cemaati için risk oluşturacağına da vurgu yapılmaktadır.

Açıklamada, 1915 olaylarının "soykırım" olarak nitelenmesi, tarihi ve hukuki temelden yoksundur. Ayrıca bu konuda iddia edilenin aksine tarihçiler arasında bir mutabakat bulunmamaktadır. Kaldı ki, bir ortak komisyon kurularak tarihi gerçeklerin ortaya çıkarılmasını Ermenistan'a teklif eden Türkiye'dir. Bu öneriye henüz olumlu bir yanıt alınmamıştır. ADL'nin aldığı bir kararla tarihi yeniden yazmaya girişmesi çelişki teşkil etmekte ve gerekçesi de anlaşılammamaktadır.

Diğer yandan, ülkemizdeki Yahudi cemaati toplumumuzun bir parçası olup, Ermeni iddialarına yönelik gelişmelerden endişe duyacakları hiçbir husus bulunmamaktadır.

Yahudi soykırımının tarihte emsali olmayan konumuna ve kurbanlarının anısına da bir haksızlık teşkil eden bu açıklamayı ADL açısından talihsizlik olarak görüyoruz ve düzeltilmesini bekliyoruz.

ASAM, ERMENİ ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
BAŞKANININ ADL DİREKTÖRÜNE MEKTUBU
27 AĞUSTOS 2007

Sayın Foxman,

21 Ağustos 2007 tarihinde, Karalamacılığa Karşı Birlik adına 1915 olaylarının soykırımla eşdeğer olduğu yönünde bir açıklamada yapmış ancak Birliğin bu konuda uzun süredir benimsediği tutumunu hangi nedenlerle değiştirmiş olduğunu bildirmemiş bulunmaktasınız.

İleri sürdüğünüz iddianın gerçekliğini kanıtlamadan yapılmış bulunan bu açıklamanın tarihsel gerçekleri yansıttığını söylemek mümkün değildir. Bu nedenle, Birliğin tutum değişikliğinin, ortak amacımız olan karalamacılığı önlemeye hizmet etmesi gayet şüphelidir.

Bernard Lewis, Stanford Shaw, Pierre Oberling, Roderic Davison, J.C. Hurewitz ve Justin McCarthy de dahil Osmanlı tarihi alanında uzmanlaşmış bir çok seçkin bilim adamının söz konusu olayların soykırım olarak kabul edilmesine karşı çıkmış olduklarını hatırlatmak isterim. Bu nedenle 1915 olaylarının soykırım olarak nitelenmesi çok tartışmalı bir konu olup söz konusu olaylar, bir çok yönden olduğu gibi, bu yönden de Holokosta göre büyük bir fark arz etmektedir.

1915 olaylarının soykırım olduğu iddiaları kanıtlanmamışken, bu yönde açıklamalarda bulunmak, tarihsel gerçeklere itibar eden bir yaklaşımdan çok, alışılmış önyargılı bir tutumu yansıtmaktadır. Bu nedenle Karalamacılığa Karşı Birlik adına, 1915 olaylarının soykırım ile eşdeğer olduğu yönünde yapılan açıklamanın gözden geçirilmesinin gerekli olduğunu düşünüyorum.

Şüphesiz, 1915 olaylarının soykırım olduğu görüşünün hiç sorgulanmadan kabul edilmesi, bu sorunun kapsamlı ve tarafsız bir şekilde tartışılmasını engelleyecektir. Bu bakımdan, ABD Temsilciler Meclisindeki karar tasarısının kabul edilmesinin Türkler ile Ermeniler arasında uzlaşma sağlanmasına hizmet etmeyeceği ve

Türkiye, İsrail ve Amerika Birleşik Devletleri ilişkilerini de olumsuz yönde etkileyeceği hakkındaki görüşüne katılıyorum.

Ancak, böyle bir karar tasarısının Kongre'den geçmesinin, Türkiye'deki Musevi cemaatini tehlikeye atacağı fikrinizi paylaşmıyorum. Türkler ile Museviler arasındaki tarihi bağlar çok köklüdür. Türkiye'deki Musevi cemaatine mensup olan kişiler Türkiye Cumhuriyeti'nin saygın vatandaşlarıdır. Genelde refah içinde yaşamını sürdüren bu cemaat, din özgürlüğü de dâhil, tüm özgürlüklerden yararlanmaktadır. Ayrıca Musevi cemaatinin kurumları Türkiye Cumhuriyeti kanunlarının koruması altındadır.

1915 olaylarının nasıl nitelenmesi gerektiği hususundaki görüş ayrılıklarının giderilmesi ile bu meselenin gerçek yüzünün anlaşılması, gerçekçi ve samimi tartışmaların ve kısıtlamalara tabi olmayan bilimsel araştırmaların teşvik edilmesiyle gerçekleşebilir. Bilindiği gibi bu nedenle Türkiye, 2005 yılının Nisan ayında Türk, Ermeni ve üçüncü taraf ülkelerin arşivlerini kullanmak suretiyle, 1915 olaylarını araştırmak amacıyla ortak bir tarih komisyonu kurulması için Ermenistan'a resmi bir öneride bulunmuştur.

Ne yazık ki, Ermenistan bu teklife bugüne kadar olumlu bir yanıt vermemiştir. Bu önerinin kabul edilmesinin Türkler ile Ermeniler arasında uzlaşma sağlanmasına hizmet edeceğine kuvvetle inanıyorum. Bu nedenle 23 Ağustos tarihli açıklamanızı memnuniyetle karşılıyor ve bu alanda ileriye doğru atılmış önemli bir adım olarak değerlendiriyorum.

Ayrıca, Enstitümüzün girişimleri sonucunda 86 Türk bilim adamı, yazar ile diplomatın, "Nobel Ödüllü Bilim Adamlarının Türk ve Ermeni ulusları arasında hoşgörü, temas ve işbirliği çağrısı"na olumlu yanıt vermiş olduğunu bildirmek isterim. Bu girişimin hayata geçirilmesi ve geliştirilmesi için Elie Wiesel Vakıf'ından yanıt beklemekteyiz.

Saygılarımla,

Ömer Engin Lütem
E. Büyükelçi
ASAM Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Başkanı

TÜRK-MUSEVİ CEMAATI'NİN AÇIKLAMASI, 29 AĞUSTOS 2007

“Amerika’daki önemli sivil toplum örgütlerinden Anti Defamation League’in 1915 olaylarına ilişkili olarak söyleminde meydana gelen değişikliği Türk Musevi Cemaati olarak üzüntü ile öğrenmiş bulunuyoruz.

Yıllardan ben Türk Devleti’ne özellikle ABD’deki lobi faaliyetlerinde önemli destek veren ABD’nin önde gelen Yahudi kuruluşlarından ADL Ulusal Direktörü Abraham Foxman, dün yaptığı basın açıklamasında yıllardan beri savundukları ‘1915 olaylarının “soykırım olmadığı”na dair görüşlerini gözden geçirdiklerini açıkladı.

Geçtiğimiz haftalarda ABD kamuoyunda konu ile ilgili meydana gelen gelişmeleri ve bazı Yahudi kuruluşları arasında fikir ayrılıklarına neden olan anı görüş değişikliğini anlamakta güçlük çekiyoruz. Bu söylem değişikliğine rağmen, ABD’deki Yahudi kuruluşlarının 1915 olaylarına ilişkin Ermeni tezi ile ilgili 106 numaralı tasarımı Türkler ile Ermeniler arasında arzu edilen uzlaşmaya hizmet etmeyeceği görüşü ile desteklememeyi sürdüreceklerini ifade ettiler.

Henüz yerel internet sitelerinde yer alan ve “Yahudiler” diye başlayan haberlerin kamuoyu için yanıltıcı olabileceğini ve bu görüşün sadece Amerika Yahudilerinin “ilgili kuruluşları”nın fikrini yansıttığını önemle belirtmek isteriz.

Türkiye’nin, konunun tüm ilgili tarafların arşivlerinin açılarak akademik düzeyde tartışılması gerektiği ve parlamentoların tarihi gerçekleri “oylayarak tespit etme” yeri olmadığı hususlarındaki tezlerini geçmişte de olduğu gibi desteklediğimizi ifade ederiz.

Türkiye Cumhuriyeti’nin menfaat ve tezlerinin savunulmasında Türk Musevi Cemaati yönetimi ve mensuplarının yıllardan beri göstermeye çalıştığı çabalar devlet kurumlarımızca bilinmektedir ve bu çalışmalarımız sürececektir.”

Kaynak: Şalom 29 Ağustos 2007

SEKİZ ESKİ AMERİKAN DIŞİŞLERİ BAKANI'NIN ABD
TEMSİLCİLER MECLİSİ BAŞKANI NANCY PELOCI'YE
MEKTUBU, 25 EYLÜL 2007

September 25, 2007

The Honorable
Nancy Pelosi
Speaker of the House of Representatives
Washington, DC 20515-0508

Dear Madam Speaker:

We are writing to express concern that H. Res. 106 could soon be put to a vote. Passage of the resolution would harm our foreign policy objectives to promote reconciliation between Turkey and Armenia. It would also strain our relations with Turkey, and would endanger our national security interests in the region, including the safety of our troops in Iraq and Afghanistan.

We do not minimize or deny the enormous significance of the horrible tragedy suffered by ethnic Armenians from 1915 to 1923. During our tenures as Secretaries of State, we each supported Presidential statements recognizing the mass killings and forced exile of Armenians. It has been longstanding U.S. policy to encourage reconciliation between Turkey and Armenia and to urge the government of Turkey to acknowledge the tragedy. We understand the Administration continues to urge the Turkish government to reexamine its history and to encourage both Turkey and Armenia to work towards reconciliation, including normalizing relations and opening the border. There are some hopeful signs already that both parties are engaging each other. We believe that a public statement by the U.S. Congress at this juncture is likely to undermine what has been painstakingly achieved to date.

We must also recognize the important contributions Turkey is making to U.S. national security, including security and stability in the Middle East and Europe. The United States continues to rely on Turkey for its geo-strategic importance. Turkey is an indispensable partner to our efforts in Iraq and Afghanistan, helping U.S. troops to combat terrorism and build security. By providing the U.S. military with access to Turkish airspace, military bases, and the border crossing with Iraq, Turkey is a linchpin in the transshipment of vital cargo and fuel resources to U.S. troops, coalition partners, and Iraqi civilians. Turkish troops serve shoulder-to-shoulder with distinction with U.S. and other NATO allies in the Balkans. Turkey is also a transit hub for non-OPEC oil and gas and remains key to our efforts to help the Euro-Atlantic community bolster its energy security by providing alternative supply sources and routes around Russia and Iran.

It is our view that passage of this resolution could quickly extend beyond symbolic significance. The popularly elected Turkish Grand National Assembly might react strongly to a House resolution, as it did to a French National Assembly resolution a year ago. The result could endanger our national security interests in the region, including our troops in Iraq and Afghanistan, and damage efforts to promote reconciliation between Armenia and Turkey. We strongly urge you to prevent the resolution from reaching the House floor.

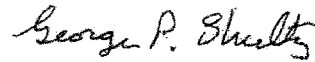
Sincerely,

Alexander M. Haig, Jr.

Henry A. Kissinger

George P. Shultz

James A. Baker III

Lawrence S. Eagleburger

Warren Christopher

Madeleine K. Albright

Colin L. Powell

TÜRK-MUSEVİ CEMAATI'NİN AÇIKLAMASI, 10 EKİM 2007*

Bu hafta, ABD Kongre'sinin Dış İlişkiler Komisyonu 106 Numaralı "A.B.D. Ermeni Soykırım'ını Tanıma" adı ile anılan önergeyi görüşecek. Türk Musevi Cemaati olarak bu önergeye karşı çekincelerimizi açıklamak istiyoruz:

Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı İmparatorluğu Ermenilerinin başına gelen ölüm, yıkım, tehcir olayları bir trajedi idi. Fakat saygın tarihçiler, soykırım teriminin bu trajedinin anlatımı için kullanılabilecek uygun kelime olduğu konusunda hemfikir değiller. Esasen bu konunun tarihi gerçekler dışında başka kaygıların etkisi altında kalabilecek parlamenterler veya kongre üyelerinin hükümleriyile değil, tarihçiler tarafından ve özellikle kanıtlara dayandırılarak değerlendirilip karar verilmesi gerektiğini düşünmekteyiz. Yahudi Soykırımı'nın parlamentoların deklarasyonu sonucu değil de çok kuvvetli kanıtlara dayanarak tanımlanmış olması gerçeğine değinmeden geçmek mümkün değildir.

Bununla beraber, mevcut kaygı Türkiye-A.B.D. ikili ilişkilerinin sağlıklı bir şekilde sürdürülmesidir. Bu ilanı okuyacak olan pek çok kişinin de bildiği gibi, A.B.D.'nin, özellikle Irak savaşı ve buna bağlı konulardan dolayı Türk toplumu nezdinde gördüğü itibar tarihteki en düşük seviyesine inmiştir. Bu bizleri derinden üzmektedir. Bizler ülkemizin, sadece bir NATO müttefiki veya stratejik ortağı değil, her şeyden öte demokrasiye ilham kaynağı olan A.B.D. ile olan ilişkisine değer veren Türk vatandaşları arasında yer almaktayız.

Görüşümüze göre, 106 Nolu Önerge'nin kabulü Türk-Amerikan ilişkilerinin önünde bir engel teşkil edecek ve bu kalıcı olmasa da ilişkileri uzun süreli olarak zayıflatacaktır. Benzer endişe, Kongre Sözcüsü Nancy Pelosi'ye hitaben mektup yazmış olan eski A.B.D. dışişleri ve savunma bakanlarının ifadesinde de yer al-

* (Ekim ayı başında Vaşington'daki bazı yayın organlarına gönderilmiştir.) Kaynak: Şalom, 10 Ekim 2007.

maktadır. Türk vatandaşlarının ezici çoğunluğu da Kongre'nin bu konuya müdahalesini haksız, uygunsuz ve anlamsız bir Türk düşmanlığı olarak görmekte olup, kararın geçmesi durumunda gösterebilecekleri toplumsal tepkiler bu içselleşmiş duyguları açıklığa çıkartacaktır.

Ayrıca bizlerin Türkiye'de güvenliğimizin ve iyi durumda olmamızın 106 Nolu Kongre Önergesi'nin kaderine bağlı olduğu ima edilmektedir. Bu gibi iddialardan bizler son derece rahatsızız.

Tarihin dürüstçe araştırılması; Türk ve Ermeni Toplumlarının uzun vadeli ve kalıcı barışık ilişkiye kavuşmaları; A.B.D.'nin vazgeçilmez dostu ve ortağı olan dünyanın en demokratik Müslüman çoğunluklu toplumu ile ilişkilerinin korunması adına saygıdeğer Kongre Dış İlişkiler Komisyonu üyelerinin 106 Nolu Önerge'yi reddeceklerini ümit etmekteyiz.

ERMENİ ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ (ERAREN) YAYIN İLKELERİ

A. Genel Kurallar

1. ERAREN tarafından yayınlanan dergilerde yayınlanacak yazılar;
 - Objektif ve orijinal olup araştırmaya dayanmalıdır.
 - Bilimsel metodlarla kaleme alınmış olmalıdır
2. Her hangi bir yazının yayınlanıp yayınlanmamasına yazı kurulu karar verir.
3. Yazı kurulunun onayından geçen çalışmalar hakemlere gönderilir ve sonuçlarına göre değerlendirme yapılır.
4. Çalışmalar yayınlansın veya yayınlanmasın iade edilmez.
5. Yazılardaki fikir ve değerlendirmeler yazarlara aittir ve aksi belirtilmediği sürece ERAREN'in görüşlerini yansıtmaz. Bütün hukuki sorumluluk yazara aittir.
6. Yayınlanmış yazıların telif hakları ERAREN'e aittir.
7. Teslim edilen makalelerin dergi format ve kurallarına uygunluğunu sağlamak yazarların sorumluluğundadır.
8. Yazarlar yazılarında T.C. Başbakanlık, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu tarafından düzenlenmiş olan yürürlükteki imlâ kılavuzunu (<http://www.tdk.gov.tr>) esas almak durumundadırlar.

B. Biçimsel Kurallar

1. Yazılar, Times New Roman yazı karakteriyle, 1,5 aralık ve 12 punto ile yazılmalıdır.
2. Başlıklar 14 punto ve koyu, büyük harf, ara başlıklar ise küçük harf 12 punto ve koyu olmalıdır.
3. Yazıların Microsoft Word yazılım programında kaydedilmiş olması gerekmektedir.
4. Yazılar asgari 5000 ve azami 10000 kelimeyle sayfayla sınırlandırılmalıdır.
5. Yazılar, Türkçe ve İngilizce olarak hazırlanmış 200 kelimeyi aşmayan özet, İngilizce'ye tercüme edilmiş başlık ve Türkçe ve İngilizce beş anahtar kelimeyle beraber gönderilmelidir.
6. Yazar adı, sağ köşeye, italik koyu, 12 punto olarak yazılmalı; unvanı, görev yeri ve elektronik posta adresi belirtilmelidir.
7. Alıntılar, atıflar, metin içinde dipnot şeklinde numaralandırılarak verilmeli ve ayrıca, yazı sonunda, "Kaynaklar" başlığı adı altında, alfabetik düzende (soy isim, isim sırası gözetilerek) tam künye halinde sıralanmalıdır.
8. Dipnot yazımında uyulacak kurallar ekte kutucuk içinde, "Dipnot Yazım Kuralları" başlığı altında, detaylı bir şekilde verilmekte olup; yazarların bu düzene (<http://www.eraren.org>) uymaları beklenmektedir.

DİPNOT YAZIM KURALLARI

A. KİTAP

- Kitap, Tek Yazar:

John Smith, *Kitap Adı*, New York: New York Publishing, 1999, s. 100.

- Kitap, İki Yazar:

John Smith ve Mary Jones, *Kitap Adı*, New York: New York Publishing, 1999, ss. 100-102.

- Kitap, Üç Yazar:

John Smith, Mary Jones ve Graham Fuller, *Kitap Adı*, New York: New York Publishing, 1999, ss. 100-102.

- Kitap, Üç Yazardan Fazla:

John Smith *et al.*, *Kitap Adı*, New York: New York Publishing, 1999, ss. 100-102.

- Kitap, Yazar Adı Olarak Bir Kurum Verilmiş İse:

Devlet Planlama Teşkilatı, *Yeni Strateji İle 3. Beş yıllık Kalkınma Planı*, Ankara: NEC., 1973, ss. 40-65.

- Çeviri Kitaplar:

J. M. Albertini, *Ekonomik Sistemler: Uygulamada Kapitalizm ve Sosyalizm*, Çev. Cafer Unay, Bursa: Uludağ Üniversitesi yayını, 1990, s.7.

- Birden Fazla Baskı Yapan Kitaplar:

Sadun Aren, *İstihdam, Para ve İktisadi Politika*, 9.b., Ankara: Ankara Savaş Yayınları, 1989, s.8.

- Yazar veya Editör Adı Bulunmayan Kitap ve Makaleler:

Merriam-Websters Collegiate Dictionary, 10. Baskı, Springfield: Merriam-Webster, 1993, ss. 100-102.

- İkinci Kaynaktan Alıntı:

Ziya Kaya, *Kitap adı*, Ankara: Onur Yayınları, 1995, s. 24'den G. Fuller, "Eurasia in the World Politics", *Foreign Affairs*, Cilt 10, Sayı 3, Haziran 2000, s. 44.

- Birden Fazla Ciltten Oluşan Yayınlar

David Daiches, *A Critical History of English Literature*, 2.b., New York: Ronald, 1970, 2. Cilt, ss. 538- 539.

B. MAKALE

- Derleme Kitaplarda Makale

John Smith, "Makale Adı", Mary Jones, Der., *Kitap Adı*, New York: New York, Publishing, 1999, ss. 100-102.

- Dergilerde Yazarı Belli Olan Makale

John Smith, "Makale Adı", *Dergi Adı*, Cilt 10, Sayı 7, Mayıs 1990, s. 8.

- Dergilerde Yazarı Belli Olmayan Makale

"Makale Adı", *Dergi Adı*, Cilt 10, Sayı 7, Mayıs 1990, s. 8.

- Günlük Gazetelerden Alınmış Makaleler

Jane Brody, "Turmoil Beneath the Calm", *New York Times*, 26 Haziran 1983, s. 3.

- İnternet Dergisinde Makale

John Smith, "Makale Adı", *Dergi Adı*, Cilt 10, Sayı 7, 14 Mayıs 2004, <http://www.internet.com/abc/nbc>, ss. 100-101.

C. RAPOR

- Yazarı Belli Olan Rapor

Kemal Unat, *Raporun adı*, Washington, U.S. Government Printing Office, 1995, s. 8.

- Yazarı Belli Olmayan Rapor

Annual Report of the Board of Regents of the Smithsonian Institution for the Year Ending June 30, 1992, Washington, U.S. Government Printing Office, 1993, s. 28.

- Bir Kurum, Firma Ya Da Enstitünün Yazarı Olduğu Rapor

Dış Politika Enstitüsü, *Uluslararası İlişkilerle İlgili Anayasaya Konabilecek Hükümler*, Ankara: Siyasal Bilgiler Fakültesi, 1990, s. 33.

D. ANSİKLOPEDİ MADDESİ

John Bergmann, "Relativity", *The New Encyclopedia Britannica*, Cilt. 10, Chicago: Encyclopedia Britannica, 1993, ss. 501- 508.

E. TEZLER

Yayımlanmamış Tezlerin başlıkları için *italic* kullanılmayacaktır.

K.E. Wrightson, "The Puritan Reformation of Manners, with Special Reference to the Countries of Lancashire and Essex 1640-1660", yayımlanmamış doktora tezi, Cambridge University, 1974, 2. Bölüm, s.36.

F. KİTAP, FİLM TELEVİZYON PROGRAMI VB. DEĞERLENDİRMELERİ/ ELEŞTİRİLER

John Smith, "Exposing the Self-Knowledge Myth", *Contemporary Psychology*, Cilt. 10, No. 7, Haziran, 2004, s. 12.

Jane Brody, "Heart Attacks: Turmoil Beneath the Calm", 60 Minutes, *NBC*, 26 Haziran 1983.

G. İNTERNET

- Kamu Kurumlarının İnternet Sayfaları

T.C. Dışişleri Bakanlığı Resmi İnternet Sayfası, "Türkiye Ukrayna Anlaşması", <http://www.mfa.gov.tr/turkce/group/ikili/11.htm>

- Süreli Olmayan İnternet Yayınları (örn., Web sayfası, Raporlar)

John Smith, "Makale Adı", 14 Mayıs 2004, <http://www.internet.com/basim/mdhn/htm>, s. 12.

- İnternet Dergisinde Makale

John Smith, "Makale Adı." *Dergi Adı*, Cilt. 10, Sayı 7, 14 Mayıs 2004. <http://www.internet.com/abc/nbc>. (31 Temmuz 2006).

- E-Posta Yoluyla Tartışma Gruplarına, Forumlara Vb. Gönderilen Mesajlar

John Smith, "New Inventions in the Cyberworld of Toylandia", (Mesaj: 25), 23 Nisan 1999. <http://groups.earthlink.com/forum/messages/00025.html>. (31 Temmuz 2006)

H. KONFERANSLARDA SUNULAN TEBLİĞLER

John Smith, "Microcomputers and the Business Writing Classroom", *Midwest Regional Konferansı*, Milwaukee: Association for Business Communication, 18 Nisan 1998, s. 14

I. BROŞÜR

The Great Falls in Perspective, New York: Tailor Publishing, 1982, ss. 11- 21.

İ. RESMİ YAYINLAR

United Nations, Economic Commission for Africa, *Industrial Growth in Africa*, New York: United Nations, 1963, ss. 4- 6

J. MEKTUPLAR

William Makepeace Thackeray, "To George Henry Lewes", (6 Mart 1848), mektup 452, *Letters and Private Papers of William Makepeace Thackeray*, Der. Gordon N. Ray, 4 Cilt, Cambridge, Harvard University Press, 1946, 2. Cilt, ss. 353-354.

K. RÖPORTAJ

- Kitapta Basılmış

Federico Fellini, "The Long Interview: Juliet of Spirits", Der. Tullio Kezich, *Kitap Adı*, New York: Ballantine, 1966, s. 56.

- Radyo TV'de Çıkmış

Suzanne Gordon, "Interview, All things Considered", *National Public Radio*, New York, 1 Nisan 1983.

- Kişisel Röportaj

Kişisel Röportaj, isim (metinde eğer isim belirtilmemişse kiminle yapıldığı), Ankara: 27 Nisan 1983.

L. HARİTALAR VE ŞEMALAR

Canada, Harita, Chicago: Rand, 1983.

Grammar and Punctuation, Şema, Grand Haven: School Zone, 1980.

M. KARİKATÜRLER VE FOTOĞRAFLAR

Charles Schulz, "Peanuts", Karikatür, *Star Ledge*, 4 Eylül 1980, s. 72.

N. AYNI KAYNAĞA İKİNCİ VE DAHA SONRAKI BAŞVURULAR

Bu durumda her hangi bir kısaltma (ibid, age, agm...vb) kullanmak yerine çalışma başlığının ilk iki kelimesi ve üç nokta konulmalıdır. Şayet çalışmanın başlığı dört kelimeden kısa ise her dipnotta aynen verilmelidir.

John Bradley, *The Evolution of the International Criminal Court*, New York: New York Publishing, 1999, s. 100.

John Bradley, *The Evolution...*, s.101.

ERMENİ ARAŞTIRMALARI
ENSTİTÜSÜ

www.eraren.org